VLADIMIR A. GHEORGHIU

ION CIOFU

Sugestie și sugestibilitate

Aspecte psihologice și psihofiziologice

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

10

Există fenomene psihice care joacă un rol important în influențarea conduitei umane, de care totuși știința psihologică se ocupă foarte puțin. Sugestia și manifestările ei constituie un astfel de fenomen neglijat.

Dovezi suficiente atestă multitudinea formelor provocărilor sugestive, susceptibile să influențeze cele mai variate procese psihice.

Realitatea vieții ca și nenumăratele observații clinice și cercetări experimentale oferă un material faptic concludent cu privire la diferitele aplicații practice ale fenomenului de sugestie și sugestibilitate.

Ne-am propus în lucrarea de față să oferim celor interesați o imagine de ansamblu asupra problemelor psihologice și psihofiziologice ale sugestiei și sugestibilității și totodată a unor probleme mai speciale ale cercetărilor din acest domeniu. Obiectivul principal urmărit a fost acela de a pleda pentru necesitatea concentrării atenției asupra unor fenomene care, deși considerate în mod eronat ca fiind periferice, au o pondere ridicată în viața cotidiană.

Lei 8,50

SUGESTION AND SUGGESTIBILITY
Psychological and psychophysiological aspects

ВНУШЕНИЕ И ВНУШАЕМОСТЬ
Психологические и психофизиологические аспекты

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R 79717, București, Calea Victoriei 125

CUVÎNT INTRODUCTIV

Există fenomene psihice care joacă un rol important în influențarea conduitei umane, de care totuși știința psihologică se ocupă foarte puțin. Sugestia și manifestările ei constituie un astfel de fenomen neglijat.

Dovezi suficiente atestă multitudinea formelor provocărilor sugestive, susceptibile să influențeze cele mai variate procese psihice.

Realitatea vieții ca și nenumăratele observații clinice și cercetări experimentale oferă un material faptic concludent cu privire la diferitele aplicații practice ale fenomenului de sugestie și sugestibilitate.

Sugestia este folosită în scopuri curative din timpuri imemoriale. Primul document care confirmă utilizarea ei în acest scop este Papirusul Evers (1552 î.e.n.), găsit sub ruinele Thebei, document în care este cuprinsă și următoarea aserțiune caracteristică: „Pune mîinile pe el pentru a-i alina durerea brațelor și spune (cu acest prilej) că durerea va dispărea".

De la Mesmer (1733—1815) încoace metodele terapeutice sugestive au început să fie abordate și dintr-o perspectivă științifică, dar rezultatele obținute prin mijlocirea lor, deși extrem de variate și bogate, nu și-au găsit nici astăzi valorificarea teoretică și aplicativă corespunzătoare.

Generalizînd îndelungata sa experiență de teoretician și practician al psihoterapiei, Kretschmer (1950), unul dintre pionierii medicinii psihosomatice, conchidea următoarele în legătură cu însemnătatea sugestiei: „Nu există nici un domeniu al vieții în care sugestia să nu reprezinte unul din cei mai însemnați factori ai relațiilor umane". Acesta este și punctul nostru de vedere.

Unul din obiectivele esențiale ale cercetării științifice constă tocmai în decelarea unor astfel de factori, în oricare din sferele relațiilor umane, și în valorificarea lor pentru trebuințele cercetării și ale practicii. În legătură cu aceasta se pune atît problema dirijării mult mai eficiente a potențialului ce se ascunde în spatele incitațiilor sugestive în direcția

antrenării multiplelor rezerve ale organismului greu sau imposibil de activat pe alte căi, cît și problema accentuării sistematice și lucide a rezistenței față de influențele sugestive nocive. În funcție de contextul dat și de procedeele utilizate, efectele sugestiilor pot servi, în esență, protejării și susținerii sănătății mintale și fizice, precum și optimizării performanțelor umane sau, dimpotrivă, pot dăuna intereselor individului și colectivității. Extremele sînt ilustrate, pe de o parte, de vindecări cu totul ieșite din comun, pe de altă parte, de provocarea sau agravarea unor tulburări prin intermediul sugestiilor. Gh. Marinescu (1929) a fost unul dintre cei dintîi oameni de știință care au relevat nu numai laturile pozitive, dar și cele negative ale sugestiilor.

Ne-am propus în lucrarea de față să oferim celor interesați o imagine de ansamblu asupra problemelor psihologice și psihofiziologice ale sugestiei și sugestibilității și totodată a unor probleme mai speciale ale cercetărilor din acest domeniu. Obiectivul principal urmărit a fost acela de a pleda pentru necesitatea concentrării atenției asupra unor fenomene care, deși considerate adesea ca fiind periferice, au o pondere ridicată în viața cotidiană.

Este posibil ca cititorul să fie intrigat de caracterul oarecum eterogen al lucrării de față, alcătuită din două părți distincte. Autorii, amîndoi psihologi care lucrează nemijlocit în cercetarea experimentală și clinică și care cooperează în cadrul unui proiect științific orientat cu precădere spre studiul fenomenelor de sugestie și sugestibilitate, elaborînd cîte una din cele două părți ale cărții de față, au pornit, fiecare, de la o sferă mai specifică de preocupări. Pînă la un punct contribuția lor este, firește, complementară; fiecare avansează însă un număr de considerații și ipoteze avînd, mai mult sau mai puțin, un caracter personal. Sperăm, oricum, ca ele să genereze un schimb fertil de opinii.

AUTORII

CUPRINS

Partea I:

ASPECTE PSIHOLOGICE ALE SUGESTIEI ȘI SUGESTIBILITĂȚII

(Vl. A. Gheorghiu)

1. **Considerații introductive** 11
1.1. Importanța și actualitatea cercetărilor despre sugestie și sugestibilitate 11
1.2. Cauzele rămînerii în urmă a cercetărilor despre sugestie . . . 14
1.3. Contexte favorabile dezvoltării cercetărilor 17
2. **Repere pentru o definiție a sugestiei** 22
2.1. Sugestia sau situația-sugestie ca incitație virtuală a răspunsului sugerat 23
2.2. Sugestia și principiul alternativei 24
2.3. Sugestia și instanțele raționale 25
2.4. În căutarea unui concept de supraordonare; sugestia și situația provocativă 31
2.5. Conținutul, forma și modul situațiilor-sugestie 41
3. **De la situația-sugestie la răspunsul sugerat** 55
3.1. Pre-dispoziții și dispoziții ale receptivității la sugestie . . . 56
3.2. Răspunsul sugerat 65
3.3. Situația-sugestie și sugestibilitatea 66
4. **Factori favorizanți ai apariției situațiilor-sugestive și ai inducerii răspunsului sugerat** 70
4.1. *Condiția nedeterminării* 70
4.1.1. Limite ale sistemelor de verificare și control 71
4.1.2. Nedeterminări ale situației-stimul 75
4.1.3. Situațiile conflictuale 82
4.2. *Sugestia și mecanismele autoprotectoare* 87
4.2.1. Falsificarea protectoare 88
4.2.2. Evitarea 97
4.2.3. Descărcarea 101
4.2.4. Compensarea 107
4.3. *Dependențele umane* 117
4.3.1. Normele sociale, „rolurile", dominantele personalității 118
4.3.2. Acțiunea cuvintelor 120
4.3.3. „Domnia" concretului 123
4.3.4. Permanența elementelor magice și mitice 126
5. **În loc de încheiere** 133
5.1. Cadre de referință pentru abordarea științifică a sugestiei și sugestibilității 134

5.2. Semnificația comportamentului sugerat 141
5.3. Sugestia ca obiect și metodă de cercetare, precum și ca principiu explicativ 145

Partea a II-a :

ASPECTE PSIHOFIZIOLOGICE ALE SUGESTIBILITĂȚII

(I. Ciofu)

1. **Necesitatea studierii sugestibilității prin confruntarea sugestiei cu structurile experențiale (active) ale individului** 151
1. *Concepte și date teoretice și experimentale (psihologice și psihofiziologice) care justifică abordarea de față* 154
2. **Cercetări experimentale personale**
1. *Metodologia utilizată* 162
1.1. Investigarea multilaterală și intensivă a sugestibilității . . . 162
1.2. Probe de laborator. Modelele experimentale psihofiziologice analoge M_1—M_3 și M_2—M_4 163
2. *Rezultate. Manifestări diferențiale în gradul de sugestibilitate al indivizilor* 165
2.1.1. *Variabila comportamentală* 165
2.1.2. Relații între variabila comportamentală și cea fiziologică . . 170
2.2.1. *Variabila fiziologică* 171
2.2.2. Relații între indicatorii fiziologici 175
2.3.1. *Variabila dimensiunii de personalitate* 178
Dimensiunile de introversie/extraversie, neuroticism — Eysenck ; „16 factori" — Cattell 178
2.3.2. Diferențieri cantitative ale rezultatelor experimentale privind indivizii nonsugestibili/sugestibili 180
2.3.3. Diferențieri asociative 181
A. Relații între diverși factori de personalitate 181
B. Relații între variabila comportamentală și cea de personalitate (trăsături) 184
C. Relații între variabila fiziologică și cea de personalitate . . . 188
2.4. *Pattern-ul psihofiziologic nespecific și diferențiat la nonsugestibili/sugestibili* 195
2.4.1. Activarea fiziologică 195
2.4.2. *Pattern*-ul specific al trăsăturilor de personalitate pentru nonsugestibili/sugestibili 197
2.4.3. *Pattern*-ul specific psihofiziologic pentru nonsugestibili/sugestibili 204
3. **Biopsihosociogeneza sugestibilității**
1. *Suportul teoretic pentru o bază tridimensională în explicarea apariției sugestibilității* 210
2. *Biopsihosociogeneza nonsugestibilității/sugestibilității* 211
2.1. Forța proceselor nervoase fundamentale, și corespondența cu unele trăsături temperamentale în sugestibilitate. Modele teoretice . . 211
2.2. Fenotipul, cadru decisiv al apariției nonsugestibilității/sugestibilității 218

Bibliografie (comună pentru partea I și a II-a) 233
Contents 241

Partea I
ASPECTE PSIHOLOGICE ALE SUGESTIEI ȘI SUGESTIBILITĂȚII

Vladimir A. Gheorghiu

1. CONSIDERAŢII INTRODUCTIVE

1.1. IMPORTANŢA ŞI ACTUALITATEA CERCETĂRILOR DESPRE SUGESTIE ŞI SUGESTIBILITATE

Studiul sugestiei şi sugestibilităţii se înscrie în efortul ştiinţelor despre om de a cunoaşte şi stăpîni mecanismele care guvernează influenţarea comportamentului uman. Pe lîngă factorii de înrîurire care presupun antrenarea instanţelor raţionale, trăirile şi conduitele omului sînt influenţate în permanenţă şi de o serie de factori care se sprijină puţin sau deloc pe funcţiile discriminative reflexive. Printre aceşti factori cei ai influenţării prin sugestie ocupă un loc important.

În cursul întregii lucrări vom avea mereu prilejul să arătăm cît de complex şi de variat este domeniul circumscris de conceptele de sugestie şi sugestibilitate şi cît de controversate sînt rezultatele investigaţiilor ştiinţifice întreprinse. La capăt de drum ni se pare indicat să relevăm însă mai întîi — dincolo de controversele existente — însemnătatea generală a domeniului sugestiei şi sugestibilităţii. Mai relevante ni se par, în acest sens, următoarele aspecte :

a) *Toate fenomenele psihice şi psihosomatice sînt susceptibile să fie influenţate prin sugestii.* Ceva mai sistematic, şi încă de mult, a fost cercetată influenţa sugestiilor asupra senzaţiilor şi percepţiilor. Încă Scripture (1893) şi Seashore (1895) demonstrează că prin intermediul unei aparaturi care asigură simularea producerii unor excitanţi senzoriali poate fi provocată „perceperea" unor stimuli care nu există în mod obiectiv, dar a căror apariţie este aşteptată de către subiecţii de experienţă. Pe calea sugestiilor au fost produse însă nu numai distorsiuni ci şi îmbunătăţiri ale funcţiilor senzoriale. Au fost obţinute, de pildă, ameliorări ale acuităţii vizuale la miopi.

A fost evidenţiat rolul sugestiilor, pe de o parte, în generarea unor disfuncţii ale proceselor memoriei, de pildă a amneziilor, de pe altă parte, în reactualizarea unor informaţii aparent pierdute (Breuer, Freud,

1925 ; Reiff, Sheerer, 1959 ; Fromm, Raginsky, 1969 ; Fromm, 1970 ; Gheorghiu, 1973).

Prin manipularea variabilelor : *prestigiu, persuasiune, ambiguitate, norme de grup* etc. s-au evidenţiat posibilităţile de a influenţa pe calea sugestiilor formarea şi modificarea atitudinilor, opiniilor şi deciziilor. Într-o serie de experienţe, cum sînt cele iniţiate de Asch, 1956, se dovedeşte că individul, supus presiunii de grup, poate fi împins pînă la a contesta realităţi evidente.

Cercetările multor autori au arătat că prin intermediul sugestiilor pot fi influenţate diverse procese fiziologice şi biochimice. S-a demonstrat creşterea glicemiei cu 20—30% în urma sugerării sporirii consumului de zahăr (K. I. Platonov, 1959). Marchand (1956) pune în evidenţă modificări ale conţinutului de zahăr în sînge obţinute prin sugestii indirecte ; subiecţii săi erau solicitaţi să realizeze, prin sisteme autosugestive, încălzirea regiunii abdominale. Heyer (1925) demonstrează că după sugerarea ingerării de pîine compoziţia sucului gastric este diferită de aceea măsurată după sugerarea ingerării de carne. Mai recent (1959) Ikemi aduce noi dovezi privitoare la influenţarea prin sugestie a secreţiilor acide ale stomacului.

S-a dovedit posibilitatea influenţării funcţiilor cutanate. Sugerînd scăderea temperaturii la o mînă concomitent cu creşterea temperaturii la cealaltă mînă, Zimbardo (1972) înregistrează diferenţa de temperatură mergînd pînă la 4° Celsius. Prin intermediul sugestiilor a fost provocată apariţia de edeme, ulcerări, pe de altă parte, realizată vindecarea diferitelor afecţiuni ale pielii. Într-un experiment realizat în condiţii deosebit de bine controlate, Ikemi şi Nakagawa (1962) au atins subiecţii de experienţă cu frunzele unei plante nevătămătoare, prezentate acestora însă ca fiind frunzele unei plante cunoscute pentru efectele ei iritative asupra pielii. Toţi subiecţii au prezentat la diferite intervale de timp diferite forme de dermatite. În partea a doua a experimentului aceiaşi subiecţi au fost atinşi realmente cu frunzele plantei vătămătoare, în condiţiile în care li s-a explicat însă că este vorba de o plantă oarecare. Cu foarte puţine excepţii, subiecţii testaţi *n-au prezentat*, în această nouă situaţie, dermatitele care se produc în mod obişnuit la atingerea frunzelor nocive.

Modificări fiziologice şi biochimice au fost obţinute prin sugerarea diferitelor stări emoţionale pozitive sau negative. Încă Behterev dovedise producerea oscilaţiilor pulsului şi respiraţiei prin sugerarea unor stări emoţionale deosebite. Posibilitatea modificării sub influenţa sugestiilor a funcţiilor cardiovasculare, gastrointestinale, respiratorii, endocrine a fost realizată în ţara noastră, printre alţii, de către Brînzei, Asgian şi Stamatoiu.

Cele mai multe cercetări au fost realizate pe subiecţi supuşi în prealabil unor tehnici de inducţie hipnotică. După cum demonstrează cu deosebire Barber (1969), marea majoritate a acestor rezultate au putut fi obţinute însă şi în condiţiile în care administrarea sugestiilor nu era precedată de aplicarea unei tehnici de inducere a hipnozei.

Cu toate că cercetările au în mare măsură încă un caracter sporadic, rezultatele obţinute pînă în prezent demonstrează în mod peremptoriu posibilitatea influenţării, cu ajutorul sugestiilor, a celor mai variate procese biopsihice în condiţii normale şi patologice.

b) *În funcţie de situaţia sugestivă dată şi de o serie de caracteristici ale personalităţii, încă insuficient cunoscute, toţi oamenii se dovedesc mai mult sau mai puţin sugestibili.* Existenţa unor deosebiri interindividuale privind receptivitatea la sugestie a fost evidenţiată demult (Binet, 1900). S-a demonstrat însă (Eysenck şi Furneaux, 1945) că sugestibilitatea nu reprezintă un fenomen unitar. După cum vom avea prilejul să arătăm în paginile următoare, nu există însă pînă în prezent suficientă claritate cu privire la varietatea dimensiunilor sugestibilităţii. Destul de sigur este însă faptul că unul şi acelaşi individ nu dovedeşte acelaşi grad de receptivitate faţă de toate tipurile de sugestii. Dealtfel, şi din viaţa de toate zilele se ştie că unele persoane care se dovedesc relativ puţin receptive la sugestii *directe*, pot dovedi în schimb receptivitate mai mare la sugestii de tip *indirect*, respectiv că persoane care se arată relativ puţin influenţabile prin *sugestii din afară* (hetero-sugestii) se dovedesc adesea mai influenţabile prin intermediul *autosugestiilor.*

În legătură cu problema mai generală care ne interesează aici, aceea a însemnătăţii domeniului sugestiei şi sugestibilităţii în ansamblul său, este de subliniat faptul că, în anumite limite, receptivitatea la variatele forme sugestive de influenţare corespunde unor cerinţe adaptative. Nu numai un grad foarte crescut dar şi unul foarte scăzut de sugestibilitate poate pune în evidenţă carenţe ale sistemelor biopsihosociale de adaptare.

c) *Nu există sferă de activitate în care sugestiile să nu-şi fi găsit o utilitate practică.* Unul din paradoxurile psihologiei constă în aceea că virtuţile aplicative ale sugestiilor nu sînt suficient luate în considerare.

Cu excepţia domeniului medical, în care încă mai de mult s-au cristalizat anumite tehnici sugestive susceptibile să-şi găsească o largă aplicare practică (menţionăm aici numai în treacăt că nici acestea nu sînt valorificate încă la justa lor valoare), în alte domenii efortul de depistare şi perfecţionare a unor astfel de tehnici este încă relativ redus sau încă insuficient redat vieţii publice. Unele înnoiri s-au produs totuşi. Mai ales Lozanov (1973) a contribuit la dezvoltarea procedeelor suges-

tive destinate sporirii activității de învățare. Rosenthal (1968) a obținut rezultate surprinzătoare în augmentarea performanțelor individuale la elevii de școală primară după ce învățătorii au fost încunoștințați în prealabil asupra rezultatelor foarte bune obținute de elevii respectivi la un test de aptitudini. În realitate, datele comunicate fuseseră trucate, sporirea performanțelor la învățătură fiind mediată în mare măsură de montajul autosugestiv al învățătorilor. Și în domeniul psihologiei și medicinei judiciare s-au evidențiat diferite implicații ale influențării prin sugestie (Stokvis, Pflanz, 1961). În ultimii ani sînt menționate mai frecvent aplicațiile sugestiei în sport.

În ceea ce privește aria medicală, sugestiile și-au dovedit eficiența în : combaterea diferitelor algii, în tulburări cardiovasculare (afecțiuni funcționale ale cordului, insuficiență cardiacă, hiper- și hipotensiune etc.), tulburări gastrointestinale (în primul rînd a celor funcționale, aerofagii, spasm esofagian, sughiț, vărsături psihogene etc. dar și în tratamentul de susținere în afecțiuni gastrointestinale cu leziuni, gastrite, colite ulceroase etc., tulburări psihogene de nutriție, obezitate, anorexie nervoasă), îmbolnăviri ale pielii, prurit, neurodermite, eczeme, negi, în afecțiuni ale tractului respirator, ca de pildă în astm bronșic ; în tulburări sexuale (frigiditate, impotență, vaginism, ejaculare precoce etc.), în afecțiuni ale aparatului locomotor ; în domeniul neuropsihiatric, în combaterea stărilor depresive, obsesive, fobice, anxietății, insomniilor, ticurilor, crampelor, tulburărilor de vorbire, a dependenței de droguri etc. După cum rezultă din lucrările științifice consacrate terapiilor sugestive, într-o multitudine de situații procedeele sugestive au fost mai eficiente decît alte procedee curative (Kretschmer, 1950 ; Platonov, 1959 ; Klumbies, 1977). În cazuri de intoleranță la substanțele analgetice sau în situațiile speciale în care acestea nu puteau fi procurate, metodele sugestive s-au dovedit, în repetate rînduri, singurele soluții de atenuare sau anulare a durerilor în cursul unor intervenții chirurgicale.

Pe parcursul întregii noastre lucrări ne-am străduit să aducem un număr cît mai mare de dovezi care să vină în sprijinul afirmației lui Kretschmer (1950), că „nu există nici un domeniu al vieții în care sugestia să nu reprezinte unul din cei mai importanți factori ai relațiilor umane".

1.2. CAUZELE RĂMÎNERII ÎN URMĂ A CERCETĂRILOR DESPRE SUGESTIE

Avînd în vedere cele menționate mai sus, va fi greu să se conteste importanța teoretică și aplicativă a sugestiei. Cu toate acestea, domeniul sugestiei și al sugestibilității, unul din cele mai vechi ale medicinei

și psihologiei, ocupă în cadrul acestor discipline o poziție încă periferică. Aceasta s-ar putea datora, printre altele, următoarelor cauze :

— *Atitudinea de depreciere a fenomenului de sugestie.* Manifestările de sugestibilitate, nu lipsite de aspecte bizare, se pretează la interpretări eronate ; se adaugă la aceasta compromiterea domeniului prin practici iluzioniste și ocultiste de tot felul. Nici pe departe n-a fost învinsă încă tendința oamenilor, inclusiv a numeroși medici și psihologi, de a privi receptivitatea față de sugestie ca o manifestare de slăbiciune, ca o trăsătură negativă a personalității (un fel de excrescență a spiritului crescută la umbra rațiunii).

Împrejurarea că ne întîlnim mereu și pretutindeni cu efecte sugestive a contribuit mai degrabă la demonetizarea rolului sugestiilor decît la relevarea variatelor lor semnificații biopsihosociale. Sugestia apare multora ca un fenomen ce își dezvăluie de la sine întreaga sa substanță.

Deși pot fi evidențiate cu ușurință elemente sugestive în oricare sistem psihoterapeutic, nu toți psihoterapeuții sînt dispuși să le identifice ca atare. Chiar unii din pionierii sistemelor de relaxare, ca Iacobson și Dick-Read exprimau punctul de vedere că nu există nici o legătură între tehnicile elaborate de ei și efectele sugestiilor. Astăzi astfel de procedee sînt considerate ca metode tipice de „autosugestie activă" (Stokvis, Wiesenhütter, 1963). Dealtfel și Freud s-a arătat multă vreme rezervat față de utilitatea sugestiilor în psihoterapie. Ulterior el și-a revizuit în mare măsură scepticismul cu privire la rolul sugestiei. Psihanaliștii, cu puține excepții, nu relevă însă ponderea deosebită a sugestiilor în demersul psihanalitic. Tendințe asemănătoare se întîlnesc în diferite domenii ale psihologiei aplicate : fie din necunoașterea funcției reale a influențelor sugestive, fie din pricina atitudinii pline de prejudecată față de sugestie în general.

— *Complexitatea, precum și caracterul contradictoriu al sugestiei.* Sugestia poate determina *apariția*, respectiv *dispariția*, *accentuarea* sau *diminuarea* unor funcțiuni psihice sau psihofizice, să provoace *conservarea*, respectiv *perturbarea* acestora. Sugestia poate vindeca, după cum, în alt context, poate îmbolnăvi și chiar declanșa moartea (thanatos — sugestii) ; poate provoca o reflectare neadecvată a faptelor autentice, după cum poate să contribuie, dimpotrivă, la o mai bună adecvare la realitate. Directă de multe ori, sugestia se insinuează însă de obicei în forme indirecte ; nu rareori se ascunde în forme ce par a reprezenta negarea ei, dînd naștere așa-zisei „magii raționale". Deși se caracterizează prin aceea că nu antrenează activarea funcțiilor reflexive, situația-sugestie se poate constitui și pe baza unor elemente raționale. Sursa influenței prin sugestie poate veni din afară (heterosugestie), după cum poate să-și găsească sorgintea în subiectul însuși (autosugestie).

Deficienţe ale cercetării

Multe cercetări teoretice, metodologice sau aplicative, strîns legate prin natura lor de problematica sugestibilităţii, se dezvoltă independent unele de altele.

Puţini autori din domeniul psihologiei sociale se referă în mod explicit la relaţia dintre sugestibilitate şi susceptibilitate faţă de influenţele sociale. Psihologia socială fie că „întoarce spatele" fenomenelor de sugestibilitate (în cazul în care nu le ascunde sub alte denumiri), fie că revendică întregul domeniu al sugestibilităţii ca aparţinîndu-i în exclusivitate, sărăcindu-l astfel de o perspectivă general psihologică, psihofiziologică şi chiar biologică (ca mecanism de adaptare).

Sugestia este confundată frecvent cu hipnoza, respectiv sugestibilitatea cu hipnabilitatea. Dacă, în genere, fenomenul hipnotic este greu de conceput în afara influenţelor de natură sugestivă, sugestia şi sugestibilitatea, fenomene mult mai largi, pot şi chiar trebuie să fie examinate şi independent de hipnoză. „Hipnologii" cercetează aspectele de sugestibilitate nu atît pentru a conchide asupra receptivităţii la acţiunea sugestiilor în general, ci pentru a găsi răspunsuri la întrebările speciale pe care le ridică studiul hipnozei.

Cercetarea sugestibilităţii se sprijină mult prea puţin pe rezultatele psihologiei aplicative şi oferă acesteia, la rîndul ei, încă prea puţine puncte de sprijin pentru a-şi putea interpreta, pe o bază teoretică şi metodologică mai largă şi mai temeinică, contribuţiile privind utilizarea sugestiei în învăţare şi educare, în prezervarea sănătăţii, protecţia muncii, în sport, reclamă etc. Acelaşi lucru este valabil în ceea ce priveşte manifestările de sugestibilitate din viaţa cotidiană. Procedeele de simulare sau comutare la care recurg mamele pentru a-şi linişti copiii, pe care le folosesc iluzioniştii, sau halucinaţiile cărora le cădem cu toţii victime în viaţa de toate zilele prin mecanismul atît de variat, şi în parte necesar, al „închipuirii" sînt foarte apropiate de cele cunoscute din investigaţiile de laborator. Şi totuşi, se realizează încă prea puţin pentru examinarea lor în strînsă legătură cu fenomenele de natură sugestivă.

O altă categorie de dificultăţi şi „neîmpliniri" ţin nemijlocit de domeniul experimental. De la Seashore (1895) şi Binet (1900) încoace, cercetătorii n-au încetat să se preocupe de problema măsurării susceptibilităţii faţă de diferite tipuri de sugestii. Rezultatele sînt foarte puţin încurajatoare. Cu cîteva excepţii, nu există încă teste standardizate de sugestibilitate (independent de situaţia hipnotică). Probele existente se aplică în condiţii insuficient controlate şi adesea se fac determinări ale sugestibilităţii, privită cu fenomen general, pe baza unei singure probe.

În cercetarea experimentală a sugestibilităţii se manifestă o prea mare dependenţă faţă de procedeele tradiţionale considerate ca reprezentative pentru principalele manifestări ale sugestibilităţii, dar care în realitate nu asigură decît un acces limitat la fenomenul cercetat. Insuficiente s-au dovedit, de asemenea, şi eforturile de a asigura condiţii experimentale care să permită diferenţierea unui comportament autentic de unul contrafăcut.

S-a acordat prioritate analizei şi interpretării statistice a relaţiilor dintre procedeele aplicate, adesea în dauna perfecţionării procedeelor ca atare şi a adaptării lor la specificul manifestărilor de sugestibilitate ce urmau să fie investigate. Întreaga cercetare a sugestibilităţii a fost şi este în parte încă dominată de această optică. Împărţirea în sugestibilitate „primară" şi respectiv „secundară" dedusă de Eysenck (1943) şi Eysenck şi Furneaux (1945) din analizarea factorială a unei baterii de probe de sugestibilitate, continuă să fie şi astăzi sistem de referinţă, deşi există suficiente dovezi care atestă caracterul unilateral al clasificării propuse (vezi în acest sens Evans, 1967 ; Gheorghiu, 1966, 1973).

Se resimte lipsa unor teorii capabile să interpreteze în mod consistent şi plauzibil diversitatea factorilor care asigură, respectiv împiedică, producerea variatelor manifestări de sugestibilitate. Conceptele de sugestie şi sugestibilitate sînt abordate, de regulă, în afara unui ansamblu de concepte care se referă la alte forme de influenţare şi influenţabilitate.

Surprinde îndeosebi faptul că cercetarea ştiinţifică se ocupă încă mult prea puţin cu factori psihologici şi psihofiziologici mai profunzi şi mai generali care determină sau facilitează apariţia situaţiilor-sugestie, precum şi receptivitatea faţă de acestea. Nu deţinem, din păcate, argumente care să ne permită să contrazicem autorii care, cercetînd ei înşişi problemele sugestiei şi sugestibilităţii, au subliniat faptul că nu se ştie încă nimic precis despre natura sugestiei şi sugestibilităţii (Eysenck, 1957 ; Evans, 1967 ; Winkelman, 1974).

1.3. CONTEXTE FAVORABILE DEZVOLTĂRII CERCETĂRILOR

Cu toate deficienţele care se fac de mult simţite, practic n-a încetat niciodată să se manifeste, în diferite centre ştiinţifice ale lumii, un anumit interes pentru problemele sugestiei şi sugestibilităţii.

Este drept însă că cercetările n-au mai produs, în ansamblul lor, ecoul pe care l-au declanşat în lumea ştiinţifică în perioada de debut a psihologiei ştiinţifice cînd mari personalităţi de talia lui Bernheim, Binet, Janet, Wundt, James, Freud, Bleuler, Pavlov, Behterev, Forel,

Moll, Vogt, Marinescu s-au ocupat nemijlocit cu variate aspecte ale influenţelor exercitate de sugestie în condiţii normale şi patologice. Istoria psihologiei şi medicinei va analiza cu siguranţă în mod riguros cauzele rămînerilor în urmă, contribuind totodată la reevaluarea bogăţiei de idei încorporată în lucrările pionierilor. Există, dealtfel, un început bun în acest sens (Baudouin, 1926 ; Weitzenhoffer, 1953 ; Stokvis, Pflanz, 1961 ; Ellenberger, 1973 ş.a.).

Ar fi însă nedrept să se deprecieze contribuţiile care s-au produs între timp. Problemele teoretice, metodologice şi aplicative ale sugestiei şi sugestibilităţii au fost abordate în mod original de o serie de personalităţi prestigioase ale ştiinţelor psihologice şi medicale. Puncte de referinţă ale actualelor cercetări au devenit mai ales lucrările lui Sherif (1936), Coffin (1941), Asch (1952), pentru aspecte psihosociale ale influenţei sugestiilor, cele ale lui Hull (1933), Eysenck (1947) şi Stukat (1958) pentru aspecte ale măsurării sugestibilităţii în stare obişnuită de veghe, precum şi lucrările lui Baudouin (1928), Schultz (1932, 1952), Kretschmer (1950), Stokvis (1955, 1961), Platonov (1959), Erickson (1967) pentru aspecte psihologice şi medicale mai generale ale sugestiei, sugesto-terapiei şi hipnoterapiei. În cursul lucrării noastre vom avea deseori prilejul să ne referim la puncte de vedere ale unora din aceşti autori.

Mai ales trei direcţii de cercetări oferă în momentul de faţă o deschidere mai largă domeniului sugestiei şi sugestibilităţii :

a) Psihologia ştiinţifică, pe punctul de a corecta una din marile ei erori, acordă astăzi o importanţă sporită cercetării inconştientului. Au contribuit la aceasta progresele neurofiziologiei şi neuropsihologiei în general şi cele ale psihologiei şi psihopatologiei, orientate spre studiul modificărilor de conştiinţă în mod special. Reconsiderarea atitudinii faţă de problemele inconştientului a fost stimulată în mai mare măsură de cercetările sistematice privitoare la starea hipnotică, de investigaţiile moderne ale psihanalizei, de rezultatele obţinute în studierea somnului şi viselor, de cuceririle psihofarmacologiei, de investigarea proceselor de creaţie artistică şi ştiinţifică. O schimbare pozitivă s-a produs şi în atitudinea ştiinţelor psihologice şi neurofiziologice în ceea ce priveşte studiul laturilor obiective şi subiective ale fenomenelor de meditaţie. Cele mai variate aspecte privind natura, funcţiile şi metodele de cercetare ale inconştientului au făcut recent obiectul unui congres internaţional (Tbilisi, 1979) organizat de către Academia de Ştiinţe a R. S. S. Gruzine, în colaborare cu foruri academice din alte centre ştiinţifice ale lumii. Pentru prima dată, cercetători din întreaga lume, filozofi, psihologi, psihanalişti, neurofiziologi, lingvişti s-au întîlnit pentru a discuta despre inconştient.

Se înţelege că un astfel de context ştiinţific este foarte favorabil dezvoltării cercetărilor despre sugestie ; încă la începuturile psihologiei ştiinţifice sugestia s-a cristalizat ca una din importantele metode de explorare a proceselor neconştientizate.

b) Cele mai substanţiale confirmări privitoare la eficienţa acţiunii sugestiilor (după cum am menţionat şi mai sus) provin din domeniul medical. Recrudescenţa interesului faţă de problemele sugestiei a fost produsă, în mare măsură, de extensia şi adîncirea cercetărilor despre natura şi aplicaţiile hipnozei. Cu toate limitele care decurg din examinarea efectului sugestiilor în raport cu o stare mai particulară — starea hipnotică — logica cercetărilor pre, intra şi posthipnotice impune însă tot mai mult extinderea şi perfecţionarea sistemelor de control. Acestea implică compararea sugestiilor hipnotice cu efectele sugestiilor obţinute în condiţiile obişnuite ale stării de veghe. Altfel decît în perioada cercetărilor de debut, cînd hipnoza a fost abordată mai mult ca fenomen în sine, natura şi manifestările stării hipnotice, inclusiv ale sugestiilor hipnotice (sugestii transmise după administrarea unei tehnici de inducere a hipnozei) sînt examinate astăzi tot mai mult într-o perspectivă psihologică şi medicală mult mai largă. A contribuit la aceasta dezvoltarea medicinei psihosomatice şi a psihoterapiei care au furnizat noi dovezi peremptorii cu privire la influenţa factorilor psihici în apariţia, întreţinerea şi vindecarea afecţiunilor somatice şi respectiv psihosomatice.

Progresele incontestabile din domeniul hipnozei nu şi-au găsit încă valorificarea necesară în studiul sugestiei privită în ansamblul manifestărilor ei. Acelaşi lucru se poate afirma şi despre cuceririle psihoterapiei. După cum notează Winkelman (1974) într-un articol intitulat simptomatic *Revenirea la sugestie*, sugestia joacă un rol considerabil în medicina generală şi în toate psihoterapiile contemporane, incluzînd psihanaliza, terapia comportamentală şi psihoterapiile de grup. Sînt necesare, conchide pe drept Winkelman, mult mai multe cercetări în acest domeniu care constituie încă „o enigmă de bază a ştiinţelor comportamentale".

Poate însă că mai mult încă decît domeniul hipnozei şi cel al psihoterapiei, reactivarea interesului pentru problemele ştiinţifice ale sugestiei a fost stimulată de către investigaţiile clinice şi farmacologice prin intermediul cercetărilor consacrate „efectului placebo". Aproape toate bolile, funcţiile fiziologice autonome, procesele emoţionale şi cele implicînd realizarea actelor de performanţă pot fi influenţate prin placebo (Netter, 1977).

Există cvasiunanimitate asupra considerentului că placebo-reactivitatea constituie o manifestare particulară a sugestibilităţii şi că în general mecanismul de acţiune al efectului placebo presupune cunoaş-

terea mai exactă a proceselor psihologice și psihofiziologice activate prin incitațiile sugestive.

Dată fiind însemnătatea atît teoretică, cît și aplicativă a medicinei psihosomatice, a problemelor hipnozei, psihoterapiei și efectului placebo, cît și efervescența științifică pe care a surescitat-o abordarea lor multi- și interdisciplinară, este de așteptat ca întreg acest context să influențeze pozitiv și dezvoltarea cercetărilor consacrate manifestărilor și naturii efectelor sugestive.

c) Menționăm, în sfîrșit, un al treilea context științific susceptibil, după părerea noastră, să provoace și el modificări de optică față de problemele subsumate domeniului sugestiei și sugestibilității.

Psihologia socială a adus contribuții incontestabile la cunoașterea și clarificarea determinărilor psihosociale ale personalității umane. Ca disciplină de ramură ea nu este străină, în același timp, de tendința de a opera delimitări artificiale care prejudiciază asimilarea unor concepte, teorii sau date apărute și în afara cîmpului ei de investigații. Cercetările despre sugestibilitate, empatie, imitație, contagiune psihică, învățarea socială constituie nu numai probleme ale psihologiei sociale. Psihologia generală și diferențială, precum și psihofiziologia au de adus (și au și făcut-o) contribuții esențiale la clarificarea specificului și ponderii unor astfel de factori de influențare.

Se conturează în momentul de față tendința de a subordona problemele influențării biopsihosociale a indivizilor unei concepții sistemice care să permită abordarea dintr-o perspectivă holistă a dinamicii formării și transformării personalității. Încercări fertile în această direcție se constată și la noi prin Partheniu (1980), care a elaborat o concepție unitară privitoare la „integralitatea" organismului uman și la bazele sistemice ale unei „medicini formative" prin Maliță, Sândi (1978), Botkin, Elmandjra, Maliță (1979), care dezvoltă o concepție interdisciplinară și holistă asupra procesului învățării sociale și îndeosebi a „învățării participative și anticipative", prin Mureșan (1980), care abordează dintr-o viziune *holodinamică* obiectivele, formele și conținuturile învățării sociale.

Dar tocmai astfel de orientări vor obliga cercetarea științifică să se dovedească mai exigentă în circumscrierea factorilor care facilitează sau, dimpotrivă, frînează procesul influențării. Factorii sugestiei și sugestibilității fac parte dintre aceștia.

*

Stăruind, în cadrul acestui capitol introductiv, pe de o parte, asupra importanței și actualității, pe de altă parte, asupra dificultăților pe care le cunoaște investigația științifică din acest domeniu, ne-am propus

să-i prilejuim cititorului, dintr-un început, contactul cu unele din cele mai acute probleme ale sugestiei și sugestibilității.

După ani îndelungați de cercetări, în care sugestia constituia fie obiect, fie metodă de investigare clinică și experimentală (Gheorghiu, Gheorghiu și colab., 1966, 1967, 1971, a, b, 1972, 1973, a,b 1975, 1976, 1977, 1978, a,b,c, 1980, 1981), am considerat necesar să acordăm o importanță mai mare problemelor de ordin mai general ale sugestiei și ale manifestărilor condiționate de acțiunea acesteia. Lucrarea de față s-a născut, în mare măsură, din nevoia unei confruntări cu puncte de vedere care nu satisfăceau decît parțial sau deloc cerințele propriilor noastre cercetări. Analizînd în mod critic lucrările altora, precum și propriile noastre lucrări, dar și detașîndu-ne de cercetările existente am încercat să conturăm, în această primă parte a cărții de față, o imagine de ansamblu a principalelor probleme psihologice ale sugestiei și sugestibilității.

În mod special am stăruit asupra a două categorii de probleme și anume asupra celor privitoare la : a) conceptualizarea fenomenelor desemnate prin noțiunile de sugestie și sugestibilitate, precum și asupra celor privind b) condițiile psihologice care facilitează sau, dimpotrivă, prejudiciază apariția și transformarea situației-sugestie într-un comportament sugerat.

În stadiul actual al investigațiilor cele mai multe considerații au caracterul unor ipoteze ; în dorința de a surprinde cît mai variate fațete ale sugestiei și ale receptivității la acțiunea acesteia am luat în considerare, pe lîngă datele desprinse nemijlocit din cercetările științifice, o multitudine de fapte ale vieții cotidiene sau observații făcute de gînditori care s-au ocupat indirect cu problemele abordate de noi.

Analiza întreprinsă a luat o amploare mai mare, constrîngîndu-ne să limităm sau să eliminăm capitole prevăzute inițial, cum sînt cele privitoare la istoria problemelor și la expunerea propriilor noastre cercetări experimentale sau privitoare la multiplele aspecte aplicative ale domeniului. Sperăm să abordăm astfel de probleme într-o altă lucrare.

2. REPERE PENTRU O DEFINIȚIE A SUGESTIEI

Am considerat util să începem cu discutarea caracteristicilor sugestiei. Încercarea de a clarifica sensul acestui concept central apare ca o premisă importantă a abordării tuturor celorlalte probleme, inclusiv a celor asociate conceptului de sugestibilitate imposibil de definit fără a determina mai întîi specificul sugestiei. Nu vom face o expunere cu privire la evoluția noțiunii în decursul timpului. Dealtfel conceptul poate fi întîlnit încă la Sf. Augustin (354—430). Vom analiza în mod critic unele din principalele puncte de vedere despre sugestie și în primul rînd a celor care beneficiază și astăzi de o mai largă circulație, propunînd cu acest prilej unele soluții.

Nu este exclus ca impactul cu varietatea și complexitatea problemelor să se dovedească întrucîtva bulversant. Vom încerca să atenuăm un astfel de efect „readunînd" la sfîrșitul capitolului aspectele ce ni se par a fi mai importante în legătură cu caracteristicile sugestiei.

Termenul de sugestie este folosit cu înțelesuri diferite atît în limbajul uzual, cît și de cel consacrat de literatura de specialitate. Acest lucru este atestat de dicționarele medicale, psihologice și chiar filozofice. Dicționarul editat de Piéron (1957) atrage în mod explicit atenția asupra faptului că termenul are încă un caracter vag. Stokvis și Pflanz (1961) fac un larg expozeu al opiniilor, foarte ades divergente, ale clinicienilor și oamenilor de știință preocupați în mod direct de problemele sugestiei. Confruntarea cu puzderia punctelor de vedere este derutantă.

Într-un anume sens, ar fi mai simplu să se determine conținutul unor noțiuni care nu au în spate o istorie atît de bogată. Pentru termenii de sugestie și sugestibilitate și alții apropiați lor ar fi poate mai ușor de găsit o terminologie cu totul nouă și nu este exclus ca în decursul timpului să se procedeze în acest fel. Astfel de înnoiri vor fi stimulate, foarte probabil, de progresele teoriei sistemelor și ale ciberneticii în general, precum și ale aplicării acestora în psihologie, prin relevarea unității inseparabile dintre „informație" și „comportament" în special.

Puncte de sprijin valoroase în aceste direcții se găsesc la noi în lucrările lui Odobleja (1938), Golu (1975) și Ceaușu (1978).

2.1. SUGESTIA SAU SITUAȚIA-SUGESTIE CA INCITAȚIE VIRTUALĂ A RĂSPUNSULUI SUGERAT

Mulți autori înțeleg prin sugestie demersul sau procesul sugestiv. După McDougall (1908), a cărui opinie este des citată, sugestia este un proces de comunicare, care are ca rezultat acceptarea cu convingere a propoziției comunicate în absența unei baze logice adecvate de acceptare. În acest mod se acordă mai multă atenție procesului decît caracteristicilor incitației care îl provoacă. Se ajunge astfel ușor la concluzia că o dată prezentă sugestia produce în mod inevitabil răspunsul sugerat. După cît se știe, sugestia nu provoacă întotdeauna un astfel de răspuns. Dacă, de exemplu, suferindul continuă să simtă durerea chiar și după ce i-a fost transmisă o sugestie prin care se urmărea obținerea unui efect analgezic, nu se poate afirma că ceea ce i s-a comunicat nu mai poate fi considerat a fi o sugestie. Incitația conținînd un mesaj sugestiv nu încetează să reprezinte o sugestie dacă cel vizat s-a dovedit non-receptiv. Chiar subiecții foarte receptivi nu răspund întotdeauna la sugestie. Nu sugestia este cea care lipsește, ci răspunsul congruent cu mesajul ei. În mod analog se pun lucrurile în cazul oricărei provocări. „Eu nu mă las provocat" — spunem de obicei. Totuși, aceasta nu exclude prezența situației provocative ca atare. În unele limbi, inclusiv româna, termenul de sugestie este sinonim cu „recomandare" sau „propunere". Acest sens este rareori pus în legătură cu termenul de sugestie în înțelesul lui mai general pe care îl discutăm în lucrarea de față ; îl amintim aici pentru că și el marchează diferența între excitant, purtător al unui anumit mesaj și efectul acestuia asupra persoanei vizate. Putem, dar nu trebuie neapărat, să ne dovedim receptivi față de ceea ce ni se sugerează.

Se dă prea puțină atenție faptului că sugestia prezintă și calități în sine care pot fi privite, pînă la un punct, și independent de efectul pe care ea îl poate provoca. Astfel, sugestia poate fi comunicată cu sau fără intenție, transmisă într-un context *echivoc* sau *univoc*, vehiculată cu sau fără mijloace instrumentale etc.

Pentru determinarea caracteristicilor fundamentale ale sugestiei ni se pare important să se pornească în primul rînd de la recunoașterea caracterului virtual al răspunsului încorporat în excitantul sugestiv. Sugestia poate, dar nu trebuie să declanșeze inexorabil un răspuns sugerat. Weitzenhoffer (1953) relevă faptul că „toate sugestiile au caracteristica comună de a fi stimuli". Este mult adevăr într-o astfel de apre-

ciere. Importanţa unei astfel de concluzii derivă îndeosebi din faptul că ea facilitează operarea demarcaţiei dintre o *situaţie incitativă* susceptibilă virtualmente să provoace un răspuns şi complexul de procese care mediază răspunsul ca atare (congruent sau nu cu conţinutul incitaţiei sugestive).

În alcătuirea sugestiei intră o multitudine de elemente. Avem de-a face de fapt cu o situaţie-stimul sau, şi mai simplu, cu o situaţie-sugestie sau sugestivă. Chiar şi sugestiile aparent mai simple, ca de pildă cele prin care, în condiţii de ambiguitate, se încearcă influenţarea opiniei cuiva, presupun o multitudine de factori : stare de nedeterminare care face dificilă exercitarea unui control, prezenţa cel puţin a două persoane aflate într-un anumit gen de relaţii, aprecierea ca atare şi modul în care ea se realizează, disponibilitatea subiectului propriu-zis de a da ascultare şi de a manifesta interes faţă de cele comunicate etc. Elementele componente şi articularea lor, după cum vom avea prilejul să arătăm ulterior, pot fi explicate mai bine cu ajutorul conceptelor de *conţinut*, *formă* şi *mod*. Pe moment este suficient să atragem atenţia numai asupra faptului că situaţia-sugestie se constituie într-un context de factori care asamblîndu-se într-un anume fel asigură formarea şi transmiterea mesajului sugestiv.

2.2. SUGESTIA ŞI PRINCIPIUL ALTERNATIVEI

Relevînd proprietatea sugestiei de a fi un declanşator virtual al comportamentului sugerat putem sublinia o a doua caracteristică complementară acesteia, şi ea ignorată în definiţiile date sugestiei. După părerea noastră, putem vorbi de existenţa unei situaţii-sugestie numai în cazul în care, în toată perioada cît activează o astfel de situaţie provocativă, individul vizat dispune atît de posibilitatea de a reacţiona în sensul provocării, cît şi de posibilitatea de a se opune acestei provocări. Întotdeauna trebuie să fie asigurat acest principiu al alternativei.

Dacă i se sugerează unei persoane, de exemplu, că nu mai poate să-şi îndoaie braţul, s-ar putea ca acest efect să se producă realmente ; teoretic, fiecare individ se poate dovedi, în anumite condiţii, receptiv faţă de o astfel de sugestie. Subiectului în cauză nu i se ia însă în nici un moment, posibilitatea de a se opune sugestiei, deci de a îndoi braţul.

Stokvis, Pflanz (1961) notează că termenul sugestibilitate ar trebui folosit numai dacă există posibilitatea alegerii între calea raţională şi cea non-raţională. Punctul acesta de vedere, care se pierde într-un noian de alte observaţii şi pe care autorii menţionaţi nu-l reiau în definirea conceptului de sugestibilitate şi nu-i găsesc aplicare la conceptul de sugestie, ni se pare important tocmai pentru că sugerează ideea alternativei. Ne păstrăm totuşi pe o poziţie critică în legătură cu afirmaţia că alegerea se restrînge la calea raţională şi non-raţională, întrucît, după cum vom menţiona ulterior, reacţiile non-sugestive nu trebuie neapărat să fie identificate cu prezenţa unui comportament raţional.

De ce într-o situaţie dată subiectul alege alternativa reacţiei, respectiv a non-recaţiei, este, desigur, o altă problemă care ţine mai ales de domeniul cercetării personalităţii, în general, şi a susceptibilităţii faţă de diferite provocări sugestive, în special.

Consecvent cu punctul de vedere menţionat mai sus ni se pare firesc să se elimine din aria sugestiilor situaţiile provocatoare de *natură coercitivă*. În faţa acestora, individul nu mai are scăpare, el nu are libertatea de decizie. S-a constatat că oricît încercăm, de pildă, să ne sustragem influenţelor exercitate de anumite iluzii optice, efectul acestora se produce aproape totdeauna. Coercitive pot fi de asemenea şi *ordinele*. Astfel de incitaţii nu pot fi considerate, prin urmare, sugestii.

Există, firește, şi o constrîngere de natură predominant subiectivă, care se referă la faptul că subiectul, deşi dispune realmente de alternativa de a reacţiona altfel decît îl incită modelul provocator, poate resimţi totuşi tendinţa de a se supune inexorabil incitaţiei.

Pentru reacţiile pe care sugestiile le pot declanşa trebuie imaginat un continuum cuprinzînd, la un pol, incitaţiile susceptibile să declanşeze în mod frecvent reacţii la sugestii, iar la celălalt pol, incitaţiile susceptibile să genereze, cu o mică probabilitate, astfel de răspunsuri. În testarea sugestibilităţii, în funcţie de diferite categorii de sugestii şi de disponibilităţile individuale, vom diferenţia astfel variate grade de dificultate ale probelor folosite.

Relativizări şi nuanţări se impun, firește, şi aici. Nu este deloc uşor să se stabilească totdeauna cu precizie graniţa dintre o coerciţiune de factură obiectivă şi una de factură subiectivă, dintre absenţa şi respectiv prezenţa libertăţii de decizie, dintre prezenţa sau absenţa unei excitaţii sugestive sau non-sugestive. Weitzenhoffer (1974) a demonstrat, pe o bază experimentală, că într-o serie de împrejurări este imposibil de stabilit apriori dacă o comunicare verbală a funcţionat ca o „instrucţie" sau ca o „sugestie". El conchide că o astfel de apreciere poate fi făcută numai aposteriori, analizîndu-se natura comportamentului indus.

2.3. SUGESTIA ŞI INSTANŢELE RAŢIONALE

Subliniind caracterul virtual al situaţiei-sugestie, sîntem obligaţi, de fapt, să precizăm efectul susceptibil să fie obţinut în cazul în care condiţiile permit transformarea situaţiei potenţiale într-una reală. Esenţa

sugestiei nu va putea fi înțeleasă dacă nu se insistă asupra naturii efectelor pe care ea le poate provoca la un moment dat. Raportarea la subiectul receptor, la înrîuririle pe care sugestia le poate exercita asupra comportamentului și trăirile acestuia devin inevitabile.

Mulți autori văd specificul efectelor sugestiilor în aceea că prin intermediul lor se realizează influențarea necritică a comportamentului. Dacă acțiunea sugestiei s-a dovedit eficientă receptivitatea s-ar datora astfel faptului că, în situația dată, subiectul nu s-a folosit de instanțele raționale (Behterev, 1899 ; McDougall, 1902 ; Allport, 1959 ; Stokvis, Pflanz, 1961 ; Hofstätter, 1971 ș.a.).

Fără îndoială că proprietatea de a provoca acte de comportament, în condițiile în care nu intervin funcțiile discriminative și reflexive ale subiectului, constituie una din caracteristicile esențiale ale situației-sugestie. Se impun însă o serie de precizări :

a) Există într-adevăr situații în care subiectul n-ar fi reacționat la sugestie dacă ar fi avut posibilitatea să apeleze la sisteme raționale. Pentru acest caz se potrivește punctul de vedere al lui Allport (1959), după care sugestia este prezentă în cazul în care „un individ acceptă un mod de comportament sau o opinie fără ca procesele gîndirii și judecării, care *de fapt ar fi trebuit să fie implicate*, să joace vreun rol" (*subl. ns. Vl. A. G.*). Altfel spus, dacă ar fi fost activate procesele raționale corespunzătoare, subiectul nu ar fi reacționat în sensul sugestiei. Dacă subiectul adoptă, de pildă, o atitudine critică față de sugestia prin care i se comunică faptul că îi va fi imposibil să desfacă mîinile pe care le ține împreunate, este de așteptat să nu se producă efectul scontat pentru că, în acest caz, sînt prezente procesele corespunzătoare de gîndire. Aceasta înseamnă că „rezistența" față de sugestie poate fi pusă în legătură cu un proces rațional, cu un examen critic. Să notăm aici însă și situațiile în care cel vizat de sugestie dispune din plin de posibilitatea de a supune controlului critic conținutul sugestiei și cu toate acestea se lasă „răpus" de influența ei. Într-un experiment (Gheorghiu, Sander, 1971) s-a putut demonstra receptivitatea unor persoane la teste de sugestibilitate (prin care se simula administrarea unor stimuli) chiar și după ce, la reluarea testului, se dezvăluia, în prealabil, sistemul de simulare folosit. Experimentul nu venea decît să confirme, în condiții de laborator, ceea ce într-un context sau altul ne este dat să vedem în viața de toate zilele : persoane persistînd să reacționeze într-o direcție despre care știu foarte bine că este lipsită de sens, absurdă sau chiar dăunătoare.

Dar există o multitudine de situații care, prin însăși natura lor, exclud implicarea funcțiilor critice. Acesta este cazul, de pildă, al procedeelor disimulate sau indirecte de sugestionare ca, de exemplu, cel al procedeelor bazate pe efectul placebo. Dacă o persoană se dovedește

non-receptivă la acțiunea unui preparat placebo nu se poate deduce de aici că absența receptivității sale față de această formă de incitare sugestivă se datorează faptului că persoana în cauză a pus în mișcare funcțiile critice. Nu numai că nu știe că i s-a administrat în locul preparatului specific un substitut, dar crede cu ardoare în binefacerile „preparatului". Ei îi lipsește posibilitatea unei confruntări cu factorii responsabili pentru procesul pus în mișcare ; persoana în cauză nu are de unde să știe că a fost supusă unei influențe de tip sugestiv.

Lăsînd, pe moment, la o parte problema dacă în provocarea răspunsului la sugestie pot sau nu să intervină și elemente raționale, în legătură cu cele menționate mai sus este de reținut faptul că non-receptivitatea nu poate fi interpretată în mod obligatoriu ca derivînd din activarea disponibilităților critice ale celui vizat de sugestie.

Din aceste considerente se desprinde, printre altele, concluzia că pentru o mai bună înțelegere a factorilor psihologici și psihofiziologici ai sugestiei, apare util, după cum am mai subliniat, să se țină seama nu numai de condițiile care facilitează apariția răspunsului sugestiv, dar și de cele care contribuie la împiedicarea producerii lui. Căci, dacă se constată că „rezistența" la sugestie nu se asociază întotdeauna cu prezența instanțelor raționale, se poate deduce în mod logic *că atît prezența cît și absența reacției la incitația sugestivă face necesară incriminarea instanțelor specifice, responsabile pentru însuși modul de a reacționa*. Cu alte cuvinte, producerea răspunsului sugerat presupune prezența anumitor „dispoziții" (în sensul lui Allport, 1959, sens pe care îl vom examina mai tîrziu). De aceea, trebuie să căutăm trăsăturile specifice ale comportamentului sugerat concret. „Non-rațional" înseamnă mai ales faptul că o funcție este neglijată fără să indice, în același timp, care sînt cele angajate propriu-zis. Se relevă mai curînd în ce *nu constă* decît în *ce anume constă* specificul acțiunii sugestiei.

Expresii ca „reacție emoțională", „rezonanță afectivă" etc. nu semnifică prea mult. Nu contestăm rolul major pe care îl are componenta afectivă, dar se poate presupune că, în raport cu specificul situației-sugestie, vor fi activate variate disponibilități ale individului. În cadrul multiplelor cercetări efectuate pînă în prezent, ne găsim abia la începutul drumului ce duce la descoperirea acestor caracteristici sau dispoziții specifice. Ne vom referi la ele cînd vom vorbi despre caracteristicile sugestibilității.

Ca o concluzie mai generală la cele notate mai sus se poate afirma că dacă reacția la sugestie se realizează totdeauna în condițiile neantrenării funcțiilor discriminative, non-reacția, adică lipsa receptivității, nu presupune neapărat activarea acestor funcții.

b) Ni se pare discutabil punctul de vedere conform căruia argumentarea logică nu ar fi niciodată implicată în sugestie. În *Compre-*

hensive Dictionary of Psychological and Psychoanalitical Terms (1958) se afirmă, de pildă, că cel ce sugestionează „nu foloseşte argumente". Există însă situaţii-sugestie care, oricît de paradoxală apare această afirmaţie, se servesc şi de elemente raţionale.

Aplicarea unor probe indirecte de sugestionare este precedată, de obicei, de încercarea de a edifica subiectul asupra reacţiilor susceptibile să fie induse. Experimentatorul se prevalează în acest scop şi de explicaţii raţionale. În aşa-zisa probă a magnetului, subiectului i se dă să ţină un fir de care este ataşată o bilă metalică şi i se cere să indice momentul în care descoperă că bila a fost deplasată cu ajutorul unui magnet, pe care experimentatorul îl apropie încet către bilă. Subiectul nu ştie că „magnetul" este în realitate o bucată obişnuită de fier. Prin explicaţiile premergătoare nu s-a urmărit nimic altceva decît să se creeze o atitudine anticipativă capabilă să augmenteze receptivitatea faţă de situaţia sugestivă dată şi deci să se mărească posibilitatea ca subiectul în cauză să „perceapă" un stimul care nu există decît în închipuirea sa. Chiar în cazul procedeelor directe, cum sînt cele aplicate în psihoterapii sugestive, se dau la început explicaţii raţionale menite să clarifice scopurile tratamentului.

McDougall (1947) care afirmă, este adevărat, în definiţia sa că sugestia determină subiectul „de a accepta propoziţia comunicată în absenţa elementelor logic adecvate pentru acceptare", subliniază însă, ulterior, că „sugestia poate acţiona în unele cazuri împotriva evidenţei faptelor şi raţiunii, dar că ea se manifestă cel mai puternic în cazurile în care împleteşte în mod ingenios persuasiunea cu argumente grăitoare".

Totuşi, aceasta nu înseamnă că actul sugestiv ca atare, care poate fi întărit în anumite cazuri prin explicaţii raţionale, trebuie privit el însuşi ca un act raţional. Cel ce sugerează se foloseşte de argumente raţionale pentru a face cît mai probabil un răspuns conform cu mesajul sugestiei transmise. Argumentele devin elemente componente ale situaţiei-stimul ; în mod paradoxal ele facilitează antrenarea disponibilităţilor „non-raţionale" implicate în producerea răspunsului sugerat. Ideile şi reprezentările care se formează în mintea subiectului (şi care se bazează desigur pe experienţa anterioară) îl conduc spre ceea ce s-ar putea numi un „act al închipuirii", acesta fiind, în mare măsură, responsabil pentru producerea efectului scontat. Argumentele raţionale sau pseudoraţionale potenţează expectanţa şi disponibilitatea de a „crede", conferind un plus de plauzibilitate supoziţiilor preluate *tale quale* imposibil de verificat sau pe care subiectul respectiv nici nu este înclinat să le supună controlului critic.

c) Mai sus ne-am referit la elemente raţionale, relativ uşor identificabile, care joacă rol de adjuvanţi ai unei situaţii-sugestie. Într-o serie

de împrejurări realitatea vieţii ne confruntă cu situaţia-sugestie în care îngemănarea dintre raţional şi non-raţional este mult mai strînsă.

Putem surprinde şubrezenia punctului de vedere al partenerului nostru de discuţie şi totuşi, ulterior, în dezbateri cu terţe persoane să argumentăm în spiritul părerilor combătute de noi. Deşi contrare convingerilor noastre, ideile primului partener reuşesc să se insinueze în mintea noastră graţie mai ales modului persuasiv şi penetrant în care au fost vehiculate, decît prin consistenţa lor intrinsecă. Să amintim, în acelaşi context, influenţa exercitată asupra noastră de conţinutul unei cărţi, de pildă, a unui eseu. Să admitem că manifestăm un interes autentic faţă de problemele abordate de autor şi că vădim, în genere, o atitudine sceptică faţă de ideile noi cu care sîntem confruntaţi. Şi totuşi, nu este deloc exclus ca în ciuda distanţei critice, chiar şi a unei anumite adversităţi pe care o manifestăm faţă de concepţia autorului, să sfîrşim prin a prelua o multitudine de idei ale acestuia. Ulterior, citind un alt eseu pe aceeaşi temă, dar conţinînd opinii divergente cu cele cuprinse în prima lucrare citită, vom putea suferi, din motive similare, o influenţă de sens contrar.

Raportate la sistemele de referinţă luate în considerare, pot avea dreptate amîndoi autorii dar, aici, evident, ne referim la aspecte precumpănitor psihologice şi nu epistemice. Căci nu ne lăsăm conduşi numai de consistenţa argumentelor logice ; pe neobservate sîntem furaţi de expresii elegante, de subtilitatea imaginilor destinate să ilustreze o idee mai abstractă. Bucuria de a fi înţeles gîndul autorului poate contribui şi ea la formarea unui nou punct de vedere. Procesul comprehensiv este convertit treptat într-un demers al acceptării.

În orice caz, alături de modalităţile raţionale acţionează şi o multitudine de alte căi de înrîurire, multe de natură sugestivă. Ele ţin de particularităţile sursei de comunicare, de mobilurile reale şi cele ascunse care motivează lectura ; intervine autoritatea cuvîntului tipărit, o anumită comoditate a spiritului, ideile gata digerate fiind preluate mai uşor. În realitate orice text bine scris „te conduce", autorul utilizînd nu numai procedee strict raţionale pentru a te aduce în sistemul său de referinţă. Un rol deloc neglijabil joacă sentimentul de familiaritate ; confruntarea cu ideile aparent congruente cu cele ale cititorului facilitează preluarea şi a opiniilor cu care ele se asociază. Importanţă capătă, fără îndoială, însuşi modul în care se articulează punctele de vedere, tehnica reluării ideilor principale şi a sublinierilor cu caracter concluziv. Se strecoară însă şi o mare varietate de factori colaterali, cum ar fi părerea nu despre carte, ci despre autorul ei sau despre persoana care a recomandat-o, recomandările ca atare şi modalitatea în care acestea sînt făcute, sublinierile şi adnotaţiile pe marginea textului operate de alţi cititori etc.

Notațiile de mai sus — pornind de la un exemplu complex și după părerea noastră destul de tipic — nu vin decît să concretizeze cele menționate în capitolul introductiv, în care precizăm că sugestia poate influența orice proces psihic, deci inclusiv cel al gîndirii.

Se pune însă întrebarea dacă, pe lîngă situațiile în care elementele raționale intră în alcătuirea unei situații-sugestie, contribuind (vezi în acest sens cele notate la punctul b) la formarea și potențarea mesajului sugestiv sau în care, ca în exemplul menționat mai sus, elementele sugestive tind, mai mult sau mai puțin, să se substituie demersului rațional, nu ne întîlnim și cu alte manifestări, calitativ diferite, ale raportului dintre rațional și sugestiv. Avem în vedere, de exemplu, existența unor contexte în care elementul rațional nu mai este subordonat celui sugestiv, ci în care cel din urmă acționează „sui-generis" în spiritul proceselor de judecare și gîndire, mediind sau facilitînd găsirea de soluții de tipul „iluminărilor" intuiției sau a altor rezolvări spontane. Nici în acest caz situația-sugestie nu pune propriu-zis în mișcare procese discriminative manifeste sau discrete, ci se constituie pe baza acestora. Mai evident este rolul sugestiei în consolidarea soluțiilor odată apărute, penetranța manifestată în susținerea și difuzarea lor putînd deriva și din convingerea subiectivă a justeței lor incontestabile.

Întotdeauna avem de-a face în psihologie cu predominări relative ale unor procese asupra altor procese implicate și ele în realizarea și optimizarea variatelor funcții psihice și psihofizice. Menirea psihologului este să surprindă mai curînd tendințele dominante decît să opereze desprinderi din context. Realitatea obiectivă — raportată la om — nu este total separată de cea subiectivă, fenomenele somatice de cele psihice, procesele conștiente de cele inconștiente, detașarea de eveniment de implicarea în el, cunoașterea de necunoaștere, gîndirea logică de cea prelogică sau magică, faptul autentic de cel închipuit și nici comunicarea bazată pe elemente raționale nu este totalmente desprinsă de elementele sugestive.

Demersul științific s-ar opri însă la jumătatea drumului dacă n-ar încerca continuu să stabilească și notele particulare ale proceselor în interacțiune. Vorbind despre o predominare relativă avem în vedere oricum raporturi între fenomene mai mult sau mai puțin distincte. Recunoașterea multitudinii variabilelor în intercondiționare reciprocă nu oferă în sine argumente care să pledeze împotriva unui astfel de efort; ea subliniază numai dificultatea realizării lui.

d) Afirmația conform căreia comportamentul sugestibil se produce eliminîndu-se sau reducîndu-se participarea proceselor raționale nu clarifică suficient faptul că aceste reacții se produc, de regulă fără participarea instanțelor de supraveghere și control. Pe de o parte, reducerea facultății discriminatorii nu se asociază în toate cazurile cu o limitare

a autocontrolului. Pe de altă parte, acțiunea în care autocontrolul este redus sau eliminat nu trebuie să fie neapărat și non-rațională (de exemplu, în reacțiile produse prin mijlocirea unor sisteme de forțare față de care subiectul poate adopta o atitudine critică, sau chiar în anumite acte spontane care pot fi necontrolate, dar se bazează efectiv pe elementele raționale). Este greu de admis că situațiile amintite mai sus sînt specifice actului sugestiei. În prezența atitudinilor critice sau a intenției de a controla procesul sugestiv, acesta nu se mai poate desfășura în voie (ca în situația în care omul încearcă să „supravegheze" momentul trecerii de la veghe la somn ; el fie că împiedică adormirea, fie nu reușește să surprindă această trecere).

Secvențele puse în mișcare de sugestie nu implică nici acte deliberative, nici autocontrol sau, în orice caz, funcția acestora este atenuată. Desfășurarea este mai mult sau mai puțin inconștientă. Totul se petrece, mai mult sau mai puțin, ca de la sine ; nu „eu vreau", ci „se vrea". Aceasta nu exclude, firește, ca de la caz la caz, (atît momentul constituirii situației-sugestie, cît și rezultatele acțiunii acesteia să devină parțial sau chiar total „conștientizabil".

Revenind la cadrul general în care am plasat discuția de față, considerăm util să accentuăm din nou ideea că, după părerea noastră, în oricare din formele ei de manifestare, sugestia, înțeleasă ca situație-sugestie, nu se finalizează mobilizînd procesele discriminative. Cel care a suferit influența unei sugestii n-a ajuns la un comportament sugerat datorită activării instanțelor raționale care să-l fi pus în situația de a disjunge dacă așa sau astfel trebuie să procedeze. O astfel de afirmație contrazice numai aparent punctul de vedere după care situația-sugestie se poate dezvolta și într-un context rațional acționînd ca o formă particulară a situațiilor provocative, sau se poate asocia cu elemente logice, cu argumente.

2.4. ÎN CĂUTAREA UNUI CONCEPT DE SUPRAORDONARE ; SUGESTIA ȘI SITUAȚIA-PROVOCATIVĂ

Efortul reclamat de conceptualizarea fenomenului de sugestie a fost canalizat mai mult spre evidențierea deosebirilor decît a asemănărilor cu fenomene apropiate.

Explicația rezidă, fără îndoială, în dificultatea găsirii genului proxim. Dificultatea — după cum am mai notat și în altă parte — derivă nemijlocit din marea varietate și complexitate a sugestiilor, chiar ele foarte greu de subordonat unui concept unificator.

Definițiile operaționale reprezintă numai soluții de compromis ; ele atestă, pe lîngă avantajele circumstanțiale foarte importante în cercetarea concretă, impasul în care se găsește conceptualizarea sugestiei în ansamblul său. Este puțin probabil să se depășească confuziile care abundă în acest domeniu dacă nu se obțin progrese în direcția găsirii unui concept de supraordonare adecvat. Sugestia este identificată cu *imitația* și cu *empatia* (Allport, 1968) sau cum notează Guilford, 1970, cu *ascultarea, complezența, credulitatea* și *impulsivitatea*. Este de așteptat ca printr-o mai riguroasă determinare a genului proxim să se găsească criterii care să faciliteze totodată o mai bună identificare a conotațiilor specifice.

În locul conceptelor de supraordonare sînt folosite de obicei vehicule verbale foarte generale, de tipul *„proces de comunicare"* (McDougall, 1909), *„stimul"* (Weitzenhoffer, 1953), *„influență"* sau *„influențare"* (Stokvis, Pflanz, 1961, Wellek, 1959, Gheorghiu, 1972). Mai ales acești din urmă termeni, legați și de cel de *„influențabilitate"* folosit cu sens de gen proxim pentru *sugestibilitate* (*McGuire*, 1969) beneficiază de o circulație ceva mai largă ; vom stărui de aceea mai mult asupra lor.

Se abordează în termeni atît de generali *influența* sau *influențarea*, ca și cum aceste noțiuni, care ființează mai mult ca niște constructe descriptive, s-ar explica de la sine. Stokvis și Pflanz (1961) vorbesc, de pildă, despre sugestie ca „influența afectivă", Wellek (1959) despre o „influențare psihică nemijlocită". Dacă sugestia este concepută ca o formă specială de influențare se afirmă implicit existența și a altor modalități de influențare a conduitei. În această privință, literatura de specialitate oferă însă puține puncte de reper. Sugestia împarte, fără îndoială, cu alți factori de înrîurire a trăirilor și conduitei umane, calitatea esențială de a fi o sursă de influențare. McGuire (1969) analizează sugestia ca una dintre situațiile caracteristice ale influenței sociale ; oricum acesta este un mod distinct de abordare față de cel al majorității cercetătorilor americani, cu autoritate în domeniul psihologiei sociale, care ignoră sau abordează în treacăt fenomenul sugestiei și sugestibilității. Dar, după cum ne-am străduit să explicăm și în paginile anterioare, există sugestii — mai ales autosugestii — care pot acționa la un moment dat și într-un context relativ autonom față de influența direct observabilă a unor factori sociali. Să ne gîndim numai la persoana care, în întunericul nopții, apucă în locul somniferului, un alt medicament, dar care, cu toate acestea, reușește, în virtutea „efectului placebo", să-și asigure un somn foarte bun.

Ținînd seama de faptul că semnificația acceptată a termenului de *influență socială* nu acoperă satisfăcător aria influențelor specifice sugestiei, s-ar impune alegerea unui cadru de referință mai cuprinzător.

Dacă se ignoră alte verigi intermediare se ajunge, de fapt, la conceptul de *influențare*, cu un sens extrem de larg. Influențarea desemnează, în acest caz, ansamblul interacțiunilor reciproce dintre fenomenele naturale, sociale și psihice. În înțeles strict psihologic, influențarea se referă, evident, la efectele interacțiunii suferite de individ ca obiect și subiect al interacțiunii.

Dicționarele de psihologie menționează foarte rar conceptul de *influențare*, interpretarea sa psihologică și sociologică rămînînd vagă. În țările de limbă germană, atît în limbajul curent, cît și în cel de specialitate, termenul de *influențare* este folosit ca un sinonim al sugestiei (vezi dicționarul de psihologie Arnold, Eysenck, Meili, 1971).

O poziție ceva mai cuprinzătoare și ceva mai strîns legată de conceptul de sugestie este exprimată în dicționarul de psihologie, Drever, Fröhlich (1974). Reproducem mai jos, cu unele prescurtări, explicațiile privind conceptul de *influențare* (*Beeinflussung*) și *receptivitate la influență* (*Einflussnahme*) conținute de acest dicționar : „Desemnare generală și cuprinzătoare folosită ca un concept de supraordonare pentru numeroase fenomene (de pildă sugestie) pentru un tip de evenimente în desfășurarea cărora pot fi modificate, distorsionate, fixate, stinse sau inițiate, în raport cu o stare anterioară, atitudini (*Einstellungen*), decizii, reprezentări sau acțiuni".

Modurile și formele *influențării* pot fi precizate prin descrierea mai detaliată a stimulilor declanșatori (naturali, sociali, interni, externi, mobiluri simple, complexe) a intenționalității, a felului în care se realizează de către cel vizat receptarea, receptivitatea sa generală și specifică (susceptibilitate ; sugestibilitate) a factorilor situaționali sociali (de pildă, presiune de grup) și non-sociali. O identificare cu sugestia și sugestibilitatea nu este justificată, întrucît influențarea se referă și la conduite ce pot fi provocate în mod conștient și controlate în mod rațional" *.

Explicațiile de mai sus nu contribuie nici ele, evident, la o foarte riguroasă determinare a conceptului de *influențare*, dar cuprind, credem, cîteva puncte de sprijin care să faciliteze delimitarea unor sensuri intermediare. Atenția este astfel orientată spre necesitatea precizării caracteristicilor incitațiilor (naturali, sociali, mobiluri intraumane) susceptibile să genereze influențarea.

Pentru problema care ne interesează aici, — în mod particular aceea a găsirii unui cadru de referință mai cuprinzător pentru influențarea prin sugestie — ni se pare indicat să ne oprim — pînă la găsi-

* Textul reprodus a fost redactat de profesorul W. Fröhlich împreună cu autorul acestei prime părți a lucrării de față.

rea unui concept delimitat mai riguros — asupra categoriei de *situație-provocativă*.

Recurgînd la acest construct am pornit de la considerentul că, deși și el foarte larg, surprinde totuși ceva mai bine decît termenii de *proces de comunicare*, *stimul*, *influență*, elementele comune dintre sugestie și alte incitații susceptibile să influențeze comportamentul uman ; în fond, în oricare din expresiile ei, sugestia incită individul să se comporte într-un fel anume, tinzînd deci să-i direcționeze conduita. *Situația-provocativă* constituie, fără îndoială, o sursă de influențare ; spre deosebire însă de termenul de *influență*, care se referă mai curînd la un efect dat decît la unul posibil, conceptul de *situație-provocativă* exprimă mai adecvat caracterul virtual al excitantului declanșator.

Firește că *situațiile-provocative* sînt, prin natura lor, stimuli ; dealtfel și noțiunea de stimul este definită tot mai mult — dat fiind complexitatea factorilor stimulativi — ca o *situație-stimul*. Conceptul de stimul conduce însă prea ușor spre ideea existenței unor organe specializate de recepționare, prelucrare și transmitere. Într-o multitudine de situații-provocative este greu să se imagineze existența unor organe specializate. Fără să se nege existența unor „pattern-uri" funcționale sau structurale astfel de situații provocative antrenează diverse procese psihice și psihofizice care concură la producerea răspunsului.

Noțiunea de *situație provocativă* leagă mai bine factorii comunicării și influențării de dinamica mai generală a proceselor psihice derivînd din constituirea și rezolvarea mobilurilor. Întreaga problematică a sugestiei — parte integrantă a situațiilor provocative — poate fi abordată astfel și ea într-o relație mult mai strînsă cu *motivația*, domeniul central al întregii psihologii. Situațiile provocative decurg, în esență, din raporturile dintre individ și ambianța sa în procesul satisfacerii trebuințelor sale, din cerințele și dorințele pe care individul și le adresează sieși în scopul realizării de sine, precum și din cerințele pe care natura și societatea le adresează omului — microsistem al unor macrosisteme. Indiferent din ce direcție vine provocarea, dacă aceasta se dovedește necesară sau nu, ea implică totdeauna individul ca subiect care suferă acțiunea acesteia.

Problema *provocărilor* a fost abordată în psihologie îndeosebi de către Levin (1932) care a identificat în tendința obiectelor și fenomenelor de a „provoca" acte de conduită specifice, un factor psihologic esențial pentru cercetarea dinamicii comportamentale. El a recurs la termenul „Aufforderungscharakter", care desemnează în limba germană proprietatea unui obiect, eveniment, gest, stare etc. de a incita la acțiune. Astfel, un scaun invită să te așezi pe el, o minge s-o lovești cu piciorul, o ofensă te îndeamnă să ripostezi etc. Noțiunea de *Aufforderungscharakter*, folosită de Levin în cadrul concepției sale teoretice mai

largi privind vectorii psihici care îl împing pe individ să iasă din cîmpul tensional produs prin intercondiționarea dintre provocație și trebuință, a fost tradusă de către americani prin „valence". Termenul acesta din psihologia generală se confundă, de regulă, cu cel introdus în psihologia animală de către Russel, după care „fiecare obiect sau eveniment în raport cu care animalul prezintă un anumit comportament este considerat ca fiind valent, respectiv ca posedînd valențe (vezi *Wörterbuch der Psychologie*, 1977).

Într-un sens foarte general psihologia poate fi înțeleasă ca știința despre constituirea și propagarea, integrarea și prelucrarea, acceptarea, respingerea sau transformarea situațiilor provocative dinlăuntrul și dinafara subiectului acestor provocări, în procesul afirmării și devenirii psihismului indivizibil, precum și ca știință despre predicția producerii și controlării acestor procese.

Examinarea mai în detaliu a situațiilor provocative și a funcțiilor lor nu este posibilă aici. În limitele obiectivelor noastre mult mai modeste ni se pare suficient să conturăm unele din acele caracteristici mai generale, care să faciliteze o mai bună înțelegere a trăsăturilor specifice situației-sugestie. Procedînd în acest mod devine inevitabilă reluarea unor aspecte abordate în paginile anterioare.

a) Ca orice proces de comunicare, prin care se asigură unitatea dintre informație și comportament, situațiile provocative provin din relațiile dintre individ și ambianța sa naturală și artificială, deci și a celei realizate prin intermediul activității umane (*provocările extraindividuale*), dintre individ și alte persoane și respectiv instituțiile pe care acestea se sprijină (*provocări inter-individuale*), dintre individ și el însuși (*provocări intra-individuale*). Individul este supus, pe de o parte, unor provocări care derivă din solicitările sale către lumea din afara sau dinlăuntrul său, pe de altă parte — ceea ce se ignora adesea — din solicitările lumii exterioare către el. În afara intercondiționărilor acestor tipuri de solicitări, nu este posibilă înțelegerea devenirii ființei umane, parte dintr-un întreg.

Orice situație provocativă, extra-, inter- sau intra-individuală, cuprinde un mesaj susceptibil să direcționeze și să modifice conduita. Prin conținutul lor, ele (situațiile provocative) semnalează individului : probleme mai mult sau mai puțin cunoscute, pe care e solicitat să le reactualizeze după tipare vechi, să le „stingă" sau să le transforme în raport cu noile condiții ; probleme nemaiîntîlnite pînă atunci sau aparent noi, cu îndemnul de a găsi o cale de ieșire, de a se conforma soluției sugerate, de a opta pentru una din alternativele date ; probleme posibile cu imboldul de a activa disponibilitățile de anticipare ; soluții la probleme existente, precum și transformarea soluțiilor în noi probleme.

Prin intermediul acestor „provocări" individul este deci solicitat (explicit sau implicit) să acționeze, două fiind în esență categoriile de solicitări : să găsească soluții la problemele semnalate sau să urmărească acceptarea sau realizarea soluțiilor oferite. Pentru situațiile provocative de tip sugestiv este caracteristică solicitarea de a acționa în direcția soluției propuse (indiferent dacă ele semnalează sau nu alte probleme sau chiar alte soluții). Sugestiile constituie „căi de urmat". Fie că este vorba de confruntarea cu o problemă sau cu o soluție, solicitările încorporate în situațiile provocative tind totdeauna să direcționeze conduita, direcționarea putînd lua diferite forme de la alertarea difuză pînă la dirijări foarte precise.

Nu toate influențele suferite de individ au un caracter provocativ. Astfel, de pildă, fluxul de informații ce se formează în procesul reflectării pasive a realității constituie, ca îndeobște procesul învățării așazis incidentale, cel mult sursa potențială a unor provocări. Din seria situațiilor provocative excludem și situațiile-stimul care implică reacții de tip reflex sau pentru care există soluții preelaborate care nu lasă loc alternativelor. Incitația sau complexul de incitații cu care este confruntat la un moment dat individul există ca o *situație provocativă* numai în măsura în care asigurînd direcționarea îi lasă individului o anumită libertate de acțiune. Posibilitatea de a se sustrage, conștient sau inconștient, provocației, de a neutraliza acțiunea acesteia, poate fi limitată, dar cel vizat de acțiunea situației provocative trebuie să dispună totdeauna de un minimum de opțiune.

b) Într-o serie de cazuri, cum sînt cele asociate pattern-urilor comportamentale înnăscute, rezolvarea solicitărilor mediate de situațiile provocative devine obligatorie. Astfel, în orice împrejurare care amenință însăși securitatea existenței, individul este solicitat să găsească o soluție de ieșire, acționarea în direcția provocării fiind inevitabilă.

Într-o altă serie de împrejurări nu este obligatoriu ca individul să răspundă la provocare. El dispune nu numai de mecanisme de amînare a reacțiilor, de disimulare a existenței provocărilor, de modificare a intensității și direcționării acestora. Într-o serie de cazuri el dispune chiar de instanțe raționale sau non-raționale care îi dau de înțeles dacă este oportun sau nu să reacționeze, dacă este sau nu inevitabil să se supună acțiunii provocărilor. Ființa umană poate realiza, de pildă, că amenințarea integrității sale este numai aparentă, un produs al închipuirii, că prin urmare poate da „uitării" faptul că ea (amenințarea) s-a produs solicitînd un anumit mod de comportare.

În realitate există un continuum care la o extremă cuprinde provocările obligatorii, la cealaltă extremă provocările conținînd solicitări nonobligatorii. Din această a doua categorie extremă fac parte provocările sugestive.

Am subliniat în paginile anterioare că avem de-a face cu o situație-sugestie numai atunci cînd individul dispune în principiu atît de alternativa de a reacționa, cît și de cea de a nu reacționa la mesajul sugestiv. La aceasta trebuie adăugată precizarea că de fapt în nici o împrejurare luată separat nu este obligatoriu ca subiectul să reacționeze la sugestie.

Ar fi însă cu totul eronat să se deducă de aici concluzia că, în cazul în care un astfel de răspuns se produce totuși, avem de a face negreșit cu o reacție inutilă sau dăunătoare. Același lucru se poate afirma pentru o serie întreagă de situații provocative. Omul nu este obligat, de pildă, să dea curs provocării care îl îndeamnă să cînte sau să asculte muzică. Și totuși în decursul vieții el o face de nenumărate ori spre folosul destinderii și echilibrării sale psihice. Dar, evident — ca să rămînem la exemplul nostru —, nu întotdeauna este indicat să cînți sau să asculți muzică, oricît de penetrant ar fi îndemnul de a o face.

Dacă în fiecare situație în parte provocarea sugestivă nu se dovedește indispensabilă nu înseamnă că într-o multitudine de împrejurări ea nu corespunde unor necesități adaptative. Vom avea ulterior prilejul să examinăm condițiile care facilitează receptivitatea la sugestie și care indică în ce limite acționarea în spiritul mesajului ei se poate dovedi oportună.

c) După cum rezultă și din cele menționate mai sus, problema caracterului obligatoriu, respectiv nonobligatoriu, al reacției la provocație implică totodată punerea în discuție a chestiunii relevanței pe care o poate avea pentru individ „provocarea" și efectele generate de ea.

Despre situația provocativă se poate afirma ceea ce se afirmă, în genere, în legătură cu condiția de bază a schimbului de informație și anume, că informația poate cuprinde un conținut banal sau, respectiv, că acest conținut poate avea o relevanță ieșită din comun. Dealtfel, varietatea estimării sau a utilității influențează răspunsul la incitație. Varietatea aceasta este imensă și contribuie în mare măsură la determinarea individualității comportamentului „organismic" (Klix, 1971).

Din punctul de vedere al laturii pragmatice se poate vorbi de influențe cu caracter predominant : *adaptative, dezadaptative, neutre* (sub raportul relației adaptare-dezadaptare). În cazul provocațiilor sugestive se vorbește în acest sens de *sugestii pozitive, negative* și respectiv *neutre*.

La o privire mai atentă rezultă că este extrem de greu de stabilit cît de pozitivă, negativă sau neutră este, sub raportul adaptării, o anumită influență (o manifestare poate fi adaptativă într-un sistem de referință și dezadaptativă într-altul).

„Problema-cheie care îngreuiază evaluarea adaptării şi care rămîne, inevitabil, deschisă, constă în aceea că, independent de criteriile utilizate pentru a face explicit sau implicit o evaluare, intervine obligatoriu o alegere a valorilor, adică o decizie asupra a ceea ce este „bine" şi ceea ce este „rău" — notează Lazarus (1969). Dificultatea rezolvării problemei nu justifică însă eliminarea ei pentru că oricare ar fi gradul de relativizare pe care exigenţa ştiinţifică îl va impune în selecţionarea sistemelor de referinţă implicînd sau nu raportarea la normative statistice inter- sau intra-individuale, un sistem de valori apare indispensabil pentru a diferenţia între normal şi anormal, între siguranţă şi nesiguranţă, între stăpînirea situaţiei sau situaţia de a fi stăpînit de aceasta.

Psihologia ştiinţifică obligată să aducă contribuţii fundamentale la cunoaşterea şi modalitatea de a controla procesul de influenţare, precum şi la elaborarea unor strategii valide de stimulare şi orientare a comportamentului uman se va strădui, probabil, neîncetat să găsească criterii cît mai obiective de estimare în acest domeniu.

d) Dihotomia „obligatoriu-nonobligatoriu" se referă, în esenţă, la problema dacă individul dispune sau nu de libertatea de a se opune „dictatului" provocării. Această departajare trebuie completată însă cu cea referitoare la adecvarea, respectiv neadecvarea răspunsului (odată produs) la mesajul provocării. Dihotomia „da-nu" simplifică prea mult datele problemei. Există în realitate următoarele tipuri de reacţii: congruente cu mesajul situaţiei provocative; contrare sau diferite de acest mesaj; ambivalente, în sensul combinării „sui-generis" a polilor contradictorii ai mesajului; reacţie indiferentă echivalentă cu absenţa răspunsului (ni se pare indicat de vorbit în acest caz mai curînd de „reacţie indiferentă" pentru că „absenţa răspunsului" se poate referi şi la situaţia în care provocarea n-a fost percepută, respectiv integrată). Tipurile de răspuns menţionate nu se produc însă în toate situaţiile provocative. În cazul provocărilor sugestive această varietate de reacţii poate fi ilustrată cel mai bine cu ajutorul „sugestiilor-placebo": în cazul în care nu se produce un răspuns în concordanţă cu provocarea „placebo" poate să apară efectul „nocebo" care constă fie în apariţia unor manifestări contrare celor scontate (în locul descreşterii durerii accentuarea acesteia etc.), fie în producerea unor efecte cu totul diferite (apariţia unei reacţii alergice etc.). În afara cazului în care nu se produce nici un efect, situaţia fiind deci de *statu quo ante* (răspuns indiferent) mai poate fi întîlnită reacţia ambivalentă, subiectul raportînd pe de o parte o schimbare în bine, pe de altă parte o modificare în rău a stării combătute cu ajutorul preparatului placebo (ambiguitatea poate rezulta şi din dificultatea subiectului de a aprecia cu exactitate influenţele suferite).

În domeniul sugestibilităţii a fost operată mai demult diferenţierea dintre un răspuns contrar efectului scontat şi absenţa răspunsului. S-a considerat că un efect în sensul invers influenţelor exercitate prin sugestie constituie o formă specială de manifestare a sugestibilităţii căreia i s-a dat denumirea de *sugestibilitate negativă*. Dealtfel, nu numai în cazul particular al sugestiei dar şi în alte categorii de situaţii provocative pot fi observate reacţii paradoxale, natura şi semnificaţia lor fiind, în genere, încă puţin abordate de către psihologia ştiinţifică.

e) Situaţiile provocative mai pot fi diferenţiate în raport cu natura proceselor pe care sînt susceptibile să le antreneze, precum şi în raport cu tendinţa de a implica procese mai izolate sau întreaga personalitate a celui vizat de acţiunea lor. În strînsă legătură cu astfel de diferenţieri se pune şi problema nivelului de integrare conştientă-inconştientă şi implicit a modului în care se realizează „trăirea" provocărilor.

Din perspectiva definirii specificului sugestiei apare important să se deosebească situaţiile provocative care suscită efectiv activarea instanţelor raţionale de cele care limitează sau exclud participarea în procesul transformării situaţiei provocative potenţiale într-una de comportament provocat, a funcţiilor discriminative şi reflexive. Am insistat suficient asupra acestei diferenţieri în paginile anterioare. Pornind însă de la unele caracteristici mai generale ale situaţiilor provocative putem accentua această notă distinctă. După cum am precizat la punctul a) sugestia face parte din acele situaţii provocative care propun acceptarea sau urmărirea realizării unui „modus". Provocările încorporate în situaţiile sugestive nu solicită participarea instanţelor de verificare şi control. Sugestiile nu difuzează *întrebări*, ci *răspunsuri* şi sînt, în sine, „indiferente" în raport cu problema, dacă răspunsul oferit: este sau nu congruent cu interesele omului, expresia unei situaţii reale sau închipuite, logic sau absurd.

Implicarea, în locul unor procese mai mult sau mai puţin limitate, a întregii personalităţi se observă mai rar în cazul sugestiilor (în normalitate); ea poate fi urmărită de obicei în situaţiile în care subiectul conştient de faptul că este confruntat cu o provocare sugestivă încearcă să i se opună pe toate căile sau îşi propune, dimpotrivă să faciliteze pătrunderea şi finalizarea ei. În astfel de cazuri individul are posibilitatea să conştientizeze, pe lîngă momentul impactului cu situaţia sugestivă, şi pe cel al realizării ei şi, după cum vom sublinia la sfîrşitul acestui capitol, numai mediat şi verigile intermediare ale actului sugestiv.

f) Situaţiile provocative se deosebesc de asemenea după caracterul lor *spontan* şi respectiv *elaborat*. Întreaga cercetare experimentală destinată investigării efctelor produse de acţiunea provocărilor conflictuale

sau neconflictuale, inclusiv deci cea din domeniul sugestiei, se bizuie, în fond, pe posibilitatea reproducerii, deci a construirii de situaţii conţinînd mesaje provocative.

Dar situaţii provocative, elaborate, în particular cele de tipul sugestiilor, pot fi întîlnite şi în afara situaţiilor experimentale ; ele pot fi identificate în oricare domeniu al practicii. Elaborarea de situaţii sugestive în viaţa şi activitatea de toate zilele nu presupune negreşit şi prezenţa unei intenţii de a influenţa prin sugestie. Există multe tehnici curative care conţin şi diverse elemente sugestive, fără însă ca cei care le-au elaborat sau le aplică, să fie neapărat conştienţi de acest fapt. În realitate, situaţiile sugestive elaborate şi cele apărute spontan se interferează neîncetat în cursul oricărui sistem de influenţare.

Insistăm în mod special asupra demarcaţiei dintre sugestiile *spontane* şi cele *elaborate*, pentru că în literatura consacrată domeniului sugestiei şi sugestibilităţii se remarcă o tendinţă vădită de supraestimare a ponderii sugestiilor elaborate în detrimentul celor spontane. Se simte la tot pasul influenţa exercitată de investigarea efectelor sugestive inclusiv a celor hipnotice în condiţii de laborator sau de clinică, condiţii în care situaţia-sugestie este strict circumscrisă diadei *experimentator-subiect* sau *terapeut-pacient* şi în care deci se relevă mai ales particularităţile sugestiilor special elaborate. Abordarea caracteristicilor sugestiilor în cadrul trăsăturilor mai generale ale situaţiilor provocative ne îngăduie însă să urmărim mai exact varietatea formelor situaţiilor sugestive şi să le căutăm pretutindeni acolo unde se creează contexte favorabile apariţiei lor. În felul acesta se conturează mai uşor însăşi ideea că în procesul afirmării şi devenirii sale omul este neîncetat confruntat şi cu diferite situaţii-sugestie, frecvenţa celor spontane fiind probabil mult mai mare decît a celor elaborate.

g) O multitudine de caracteristici ale situaţiilor provocative pot fi surprinse şi grupate mai bine, după părerea noastră, cu ajutorul conceptelor de *conţinut*, *formă* şi *mod*. Prin *conţinut* înţelegem, în esenţă, mesajul situaţiei provocative, respectiv direcţiile principale în care acest mesaj poate influenţa trăirile şi conduita umană, prin *formă* caracteristicile purtătoarelor mesajului, iar prin *mod*, concept complementar celui de *formă*, căile concrete prin care se produce articularea componentelor situaţiei provocative şi se realizează, în procesul colportării concrete a mesajului provocativ, varierea acestor componente.

Dat fiind atît varietatea cît şi importanţa aspectelor subsumabile conceptelor de *conţinut*, *formă* şi *mod* ale situaţiilor provocative, le vom examina mai pe larg în cadrul unui subcapitol special, insistînd, firește, asupra conţinutului, formei şi modului situaţiilor-sugestie.

2.5. CONŢINUTUL (A), FORMA (B) ŞI MODUL (C) SITUAŢIILOR-SUGESTIE

A. Vom începe cu aspectele privitoare la conţinutul situaţiei provocative. Conţinutul provocărilor poate fi înţeles mai bine dacă se iau în considerare efectele pe care acestea le pot produce. Generalizînd la maximum, pot fi deosebite trei categorii bipolare de efecte : a) apariţia, respectiv, dispariţia, b) accentuarea, respectiv, diminuarea, c) conservarea şi, respectiv, alterarea funcţiilor sau manifestărilor biopsihice (conservarea putînd implica consolidarea, structurarea, echilibrarea etc., iar alterarea — distorsionarea, dezorganizarea sau dezechilibrarea acestor funcţii).

Inducerea unor noi acte comportamentale sau stări nu se realizează, evident, nici ea pe un „teren gol" ; iniţierea oricărui proces biopsihic afectează condiţiile preexistente. În cazul în care influenţarea are loc, oricare din cele trei efecte menţionate mai sus implică un act de modificare. Să urmărim cele trei direcţii de modificări în strînsă legătură cu efectele situaţiilor-sugestie.

a) Apariţia, respectiv dispariţia unor manifestări psihice sau psihofizice, condiţionată de acţiunea sugestiilor, a fost demonstrată de mult. Prin intermediul sugestiilor directe sau indirecte pot fi induse atitudini şi preocupări noi, speranţe sau, dimpotrivă, suspiciuni şi îndoieli, provocate decizii etc., poate fi realizată stingerea unor interese sau iniţiative, întreruperea sau anihilarea unor procese cognitive, afective etc., în plină desfăşurare.

b) Augmentarea şi respectiv diminuarea unor procese sau funcţii psihice constituie o manifestare extrem de frecventă. Interesul nostru crescînd faţă de o persoană sau obiect, sau, dimpotrivă, descreşterea acestui interes poate rezulta dintr-o aluzie, un gest sau o apreciere care se insinuează pe neobservate. Sugestia poate fi însă şi mai directă, vizînd atenuarea durerii, a unei stări tensionale sau prelungirea şi potenţarea stării euforice. Nu numai medicii şi iluzioniştii, dar mai ales mamele, obligate să-şi liniştească copiii, să le comute atenţia, dispun de un arsenal întreg de artificii sugestive. Atenuarea sau, dimpotrivă, accentuarea unor funcţii poate fi realizată deosebit de bine şi prin mijloace autosugestive. O dovedesc toate sistemele de relaxare prin training autogen, inclusiv cele bazate pe tehnici yoga. Ceea ce apare ca expresie a inducerii unor manifestări noi reprezintă adesea numai accentuarea unor procese date, iar anihilarea lor implică, mai curînd, un proces de atenuare a ceea ce exista.

c) O ultimă categorie bipolară luată în considerare de noi cu privire la direcţiile în care pot acţiona situaţiile provocative se referă la producerea efectului de conservare şi respectiv de transformare pînă la disfuncţii ale unor manifestări psihice sau psihofizice. Ambele aceste

influenţe pot fi produse cu ajutorul sugestiilor. Este suficient să amintim în acest sens efectul cu care îşi apără orice persoană, la un moment dat, un punct de vedere, o habitudine, recurgînd, alături de modalităţi raţionale sau în locul acestora, la altele strict autosugestive (simpla afirmare a unei păreri, de exemplu, este considerată şi drept argument de susţinere a ei sau aprobarea venită de la o persoană izolată considerată, prin extrapolare, drept dovada sancţionării de către opinia colectivă etc.). Tendinţele ce duc sau contribuie la fixarea şi deci conservarea unor atitudini pot corespunde primar unor procese de tip sugestiv, cum sînt cele implicate în motivarea unor prejudecăţi, credinţe, superstiţii. Subiectivismul atitudinilor noastre nu dispare prin antrenarea, în sistemele justificative, a unor argumente de natură raţională. Chiar dimpotrivă.

Cu ajutorul terapiilor sugestive, inclusiv al *efectelor placebo*, pot fi antrenate în mod sistematic disponibilităţile de apărare, cum sînt cele realizate prin tehnici de autorelaxare, hipnoză, training mental etc., care conduc la consolidarea stării de sănătate. Tehnicile de relaxare combinate cu influenţe hetero şi/sau autosugestive se aplică nu numai pentru a restabili un echilibru precar, dar şi pentru ca, atenuînd pericolul alterărilor posibile, să se consolideze situaţiile existente.

Este indiscutabil însă faptul că prin sugestie pot fi provocate şi o serie de disfuncţii şi distorsionări.

Diapazonul distorsionărilor şi disfuncţiilor momentane sau de durată, cu efecte dezadaptative, neutre sub raportul relaţiei adaptare-dezadaptare sau jucînd chiar un rol pozitiv, este extrem de mare. Astfel de efecte apar nu numai în cursul stării hipnotice, cum s-a crezut multă vreme, ci şi în stare obişnuită de veghe.

Sugestiile pot induce diferite substituiri, care au drept rezultat o reflectare neadecvată a realităţii, confundarea ficţiunii cu realitatea, a aparenţelor cu manifestări esenţiale etc. Dacă ne referim la procesele senzorio-perceptive, în cadrul cărora astfel de substituiri pot fi urmărite, probabil, mai uşor, putem distinge trei situaţii tipice : producerea unor senzaţii sau percepţii care nu se bazează pe un stimul obiectiv (halucinaţii pozitive) neperceperea unor stimuli existenţi (halucinaţii negative) şi reinterpretarea sau transfigurarea unor stimuli (astfel, de exemplu, stimulilor neutri li se conferă, ca în „efectul-placebo" un sens specific). Într-un fel sau altul, astfel de manifestări indică situaţii în care ficţiunea este luată drept realitate. (Chiar şi în cazul acestor substituiri se poate constata că efectul produs nu trebuie privit neapărat ca o manifestare negativă. Dealtfel, cînd vom examina unele aspecte ale sugestibilităţii, în strînsă legătură cu artificiile de apărare ale eului, vom avea prilejul să subliniem, în mod deosebit, valoarea pozitivă a unora din substituirile condiţionate de acţiunea sugestiilor).

Menţionăm, în sfîrşit, faptul că pe calea sugestiilor pot fi determinate o serie de conduite bizare, paradoxale sau chiar absurde. Rezultatul unei situaţii-sugestie poate consta, de exemplu, în fapul că o persoană nu mai este capabilă să îndoaie un braţ întins, să-şi amintească noţiuni familiare (amnezie sugerată) sau chiar să articuleze cuvinte (inhibiţie verbală) etc. Prin reacţii paradoxale înţelegem modurile de comportament opuse reacţiilor scontate (inclusiv fenomenul de negativism). Este cunoscut faptul că tocmai tentativa de a evita ceva face uneori evitarea imposibilă ; un copil va scăpa vasul din mîini tocmai cînd încearcă din răsputeri să evite acest lucru ; uităm ceea ce eram hotărîţi să ne amintim etc. Baudouin (1926) a dedus chiar o lege a sugestiei din astfel de situaţii (legea efortului convertit).

Prin tipuri absurde de comportament, care, aşa cum se poate vedea şi din exemplele date, nu pot fi deosebite cu precizie de aşa-zisele moduri bizare şi paradoxale de comportament, înţelegem atitudini şi reacţii iraţionale. Acestea pot rămîne fără vreo relevanţă deosebită pentru persoana care şi-a pierdut temporar detaşarea critică. dar pot implica şi conduite dezadaptative. Individul cumpără lucruri de care nu are nevoie, fuge după un tren care se îndepărtează, deşi e clar că, în mod obiectiv, acesta nu va putea fi „prins". Pe de altă parte, se cunoaşte faptul că prejudecăţile şi superstiţiile în formarea şi consolidarea cărora elementele sugestive joacă un rol important, pot genera conduite de automutilare ; nu avem decît să ne amintim de persoane care, crezînd în „prezicerile" unui ghicitor nu realizează în nici un moment faptul că ceea ce li se pare a corespunde evoluţiei fireşti a devenirii este în mare măsură rezultatul manipulării lor (pînă în punctul în care astfel de „predeterminări" sugestive le ameninţă propria existenţă). Şi actele suicidale pot fi influenţate prin situaţii-sugestie. Astfel de situaţii sînt susceptibile să exercite efecte scurt-circuitante copleşind brusc şi în mod dezastruos persoane disperate şi însingurate, private oricum — în contextul dat — de discernămînt critic.

B. Examinarea *conţinutului* face obligatorie raportarea la caracteristicile *formei* provocărilor, la atributele deci ale purtătoarelor mesajului provocativ. Există mai multe sisteme de complementare referinţă care pot fi luate în considerare.

a) Unul rezultă din raportarea la sursele situaţiilor provocative : extra-inter- sau intra-individuale. Redusă la o formulă mai simplă, criteriul sursei s-ar limita la demarcaţia dintre provocări exterioare şi respectiv interioare individului. După cum se ştie, o astfel de deosebire beneficiază de o largă răspîndire, ajutînd la o primă departajare a tipurilor de provocări. Ea prezintă însă dezavantajul că introduce o linie de demarcaţie destul de artificială între procese, de regulă, strîns

legate între ele. Dealtfel, chiar domeniul sugestiei vine să ilustreze această stare de fapt.

După cum e bine cunoscut, una din principalele clasificări ale sugestiilor se bazează pe principiul sursei exterioare (heterosugestie), respectiv interioare (autosugestie). În fapt, această diferențiere, tributară în mare măsură separărilor convenționale impuse de specificul investigațiilor de laborator, precum și de practicile sugesto-terapeutice, accentuează prea mult deosebirile. Adesea se dovedește imposibil să se determine cu exactitate dacă provocarea sugestivă provine din interior sau din exterior. Întrepătrunderea dintre auto- și heterosugestii, asupra căreia a atras atenția mai ales Baudouin (1926), este permanentă pentru că situațiile sugestive, ca orice situație provocată, nici nu se poate constitui în afara intercondiționării dintre obiect și subiect ; încercarea de a diferenția precis între ele este de aceea nu numai dificilă, dar adesea și fără sens. Pare indicat să se recurgă la o astfel de clasificare, în special în situațiile în care se poate stabili cu mai multă rigoare dacă în formarea situației-sugestie precumpănesc elementele provenind din surse exterioare, respectiv cele provenind din cele lăuntrice.

În legătură cu diferențierea după criteriul sursei (exterior-interior) ar fi de luat în considerare, pentru situațiile provocative, în general, și pentru provocațiile sugestive, în special, (pentru că ne preocupă aici în mod particular această expresie a situațiilor provocative) un aspect mai structural. Drept exterioare ar putea fi circumscrise, în special, acele provocări care transmit un mesaj corespunzînd unor mobiluri exterioare, de pildă, a celor care decurg din solicitările naturii și societății adresate insului (indiferent dacă acestea sînt sau nu în interesul său). Drept provocări interioare ar putea fi delimitate, în schimb, acele incitații care derivă primar din mobilurile individului însuși (indiferent dacă acestea corespund sau nu intereselor reale și/sau închipuite).

Provocările exterioare-interioare, respectiv interioare-exterioare, ar fi atunci acele forme incitative în care predomină unul din aceste tipuri de solicitări sau în care atît cele din afară cît și cele dinăuntru corespund, mai mult sau mai puțin, cerințelor persoanei confruntate cu formele respective de provocări. În sfîrșit, o ultimă categorie ar fi alcătuită din acele tipuri de provocări care nu sînt contingente nici cu cerințe exterioare, nici cu cerințe interioare, dar care rezultă dintr-o intersectare întîmplătoare de factori situaționali din afară sau dinăuntrul subiectului. De această natură sînt, de pildă, provocările derivate din analogii aparente susceptibile să condiționeze „reacția în gol".

În cazul situațiilor provocative sugestive, o astfel de clasificare ar permite nu numai o departajare, în funcție de sursă (exterior, interior sau exterior-interior, respectiv interior-exterior) ci, în strînsă legătură cu aspecte ale conținutului sugestiilor, ar contribui la o mai bună diferențiere a proceselor de factură autoprotectoare sau traumatizante din afară și, respectiv, la deosebirea acestora de provocări libere de astfel de tendințe. Dealtfel, aspectul sursei, privit ca un cadru mai mult extrinsec decît intrinsec situațiilor provocative, poate fi luat în considerare — după cum vom vedea — și la examinarea altor criterii de clasificare.

b) Diferențierea după aspectele fundamentale ale direcționării ar putea constitui un alt criteriu de departajare. Am făcut, în mare, referiri la acest criteriu și în paginile anterioare vorbind despre caracteristicele generale ale situațiilor provocative. S-ar putea opera astfel diferențierea dintre situații provocative „problematizatoare", (dacă se poate folosi o astfel de expresie) care sugerează mai degrabă întrebări sau alternative de luat în considerare decît soluții și situații provocative „soluționale" care sugerează mai degrabă căi de urmat decît probleme de rezolvat. Firește că și în cazul unei astfel de clasificări trebuie luate în considerare situațiile provocative intermediare la care predomină cînd unul cînd altul din cele două tipuri de direcționare. Mai adăugăm că situațiile provocative, diferențiate după acest atribut esențial al direcționării, pot apare atît în afara cît și înlăuntrul individului.

În categoria situațiilor provocative „soluționale" — din care fac parte și situațiile sugestive — ar intra toate tipurile de provocări ce solicită individul să se orienteze după direcționările mediate de un context al *contaminărilor* (rezultate din acțiunea unor modele atrăgătoare, seductive, acaparatoare etc.), *al similitudinilor* (reale sau aparente, care pot genera diferite substituiri), *al indicațiilor* îmbrăcînd forma sfaturilor, instrucțiunilor și ordinelor, în sfîrșit al contextului *problematic* (nu problematizator) rezultat din acțiunea variatelor mobiluri ale individului.

Nu sînt prea greu de găsit elemente care să permită ilustrarea — din perspectiva situațiilor-sugestie — a tipurilor de direcționări menționate mai sus. *Contextul contaminator* susceptibil să ne capteze atenția și preocupările, să genereze preluarea necritică de atitudini și opinii, copierea inconștientă de habitudini și conduite, precum și identificări cu situații și persoane etc., poate fi întîlnit pretutindeni sub cele mai variate forme. Apariția sa este condiționată în primul rînd de raportările individului la ambianța sa socială. Cercetările din domeniul *învățării sociale* oferă cele mai bune analize ale modelelor contaminatoare (fără să se refere însă de obicei la relația cu momentul sugestie). Ființa umană se poate lăsa prinsă și de mrejele contaminărilor născute într-un context lăuntric, captată, de pildă, de o idee care s-o conducă fără să se fi produs reflectarea asupra sensului și implicațiilor acestei idei.

Contextul similitudinilor îmbracă și el diferite forme și se manifestă la toate nivelurile proceselor cognitive. Psihologia sugestiei s-a ocupat mai ales cu expresiile sale primare, de pildă, cu cele care stau

la baza substituirilor din domeniul senzorio-perceptiv și care se concretizează în tendința de a confunda un stimul fictiv cu unul existent în mod obiectiv.

Contextul indicațiilor este ceva mai frecvent examinat și în legătură cu posibile influențe sugestive. El se referă la împrejurările în care individul este supus, mai mult sau mai puțin stăruitor, îndrumărilor directe sau indirecte, explicite sau implicite, toate însă susceptibile să se insinueze „ocolind" instanțele critice care ar putea prejudicia preluarea și însușirea lor. Și indicațiile care îmbracă forma imperativă a unui ordin ar intra în această categorie presupunînd, firește, că aceasta n-are caracter coercitiv. În situații de derută, indiferent de natura lor, indicațiile-comenzi capătă o forță de înrurire maximă.

Psihologia sugestiei și sugestibilității se ocupă prea puțin de *contextul problematic*. Ne vom ocupa de acest context mai ales în subcapitolul consacrat relației dintre sugestie și mecanismele de apărare. Aria de cuprindere a acestei categerii de situații-sugestie este enormă, ea derivînd în realitate din varietatea imensă a propensiunilor biopsihosociale ale individului. Dorim să stăruim aici numai asupra unui singur aspect care la prima vedere poate șoca prin caracterul său paradoxal. Avem în vedere legătura dintre sugestie și rezolvări de situații-probleme sau problematice, care implică participarea sistemelor de gîndire. Am subliniat mereu că sugestia nu acționează prin intermediul instanțelor raționale, respectiv că preluarea conținuturilor situațiilor sugestive — în cazul în care are loc — nu este mediată de antrenarea funcțiilor discriminative. Aceasta nu înseamnă însă că situațiile sugestive nu își pot găsi *punctul de plecare* într-un context rațional, context în care, prin definiție, individul este confruntat cu întrebări al căror răspuns nu se impune de la sine.

În procesul deliberării și meditării apar soluții — nu interesează dacă ele sînt corecte sau false, ingenioase sau banale, poetice sau prozaice etc. — pe care subiectul le preia, le acceptă sau le aplică fără să le mai supună din nou controlului critic. „Contextul problematic" incită mereu spre rezolvări mecanismul implicat neexcluzînd ci presupunînd acțiunea unor situații provocative care *sugerează* soluțiile.

Oricare din exemplele date pune în evidență caracterul complementar al „contextelor" avute în vedere. Este puțin probabil să întîlnim situații în care interferarea dintre ele să nu se producă. Dar, evident, fiecare în parte, delimitează structuri mai tipice ale situațiilor-sugestie.

c) Alt sistem de referință, de luat în considerare în legătură cu atributele formei, ar fi cel al departajării situațiilor provocative în funcție de elementele care ocupă ponderea cea mai mare în structurarea mesajului provocativ. Din acest punct de vedere s-ar putea face diferențitrea dintre situații provocative cu caracter precumpănitor *ideatic*, *afectiv*, *comportamental* și respectiv *situațional*. Cele *ideatice* structurează mesajul provocativ într-o formă verbală explicită sau implicită, inclusiv în cea a reprezentărilor și stărilor „conceptualizate", cele *afective* transmit provocările în principal prin intermediul stărilor dominante (exuberanță sau tristețe, expectanță sau indiferență, siguranță excesivă sau disperarea nesiguranței etc.), cele *comportamentale* încorporează mesajul incitativ în diferite atitudini, habitudini, conduite, iar cele *situaționale* îmbracă solicitările provocate în forma evenimentelor apărute în variatele circumstanțe ale confruntării dintre individ și mediul său natural și social, dintre individ și el însuși.

Și aceste forme — dealtfel diferențiabile la rîndul lor după surse exterioare sau interioare — sînt interferente. Una din clasificările tradiționale ale sugestiilor operează, mai ales, deosebirea dintre sugestia de formă verbală și respectiv sugestia de formă nonverbală. Prin forma verbală sînt desemnate, de regulă, heterosugestiile transmise cu intenția de a influența direct sau indirect conduita umană, în speță sugestiile din condițiile de laborator, cele utilizate în cadrul procedeelor psihoterapeutice sugestive, sau cele aplicate în cadrul medicinei populare, a practicilor iluzioniste etc. Autosugestiile chiar și cele elaborate în mod deliberat, în ciuda caracterului precumpănitor verbal nu cad sub rigorile acestei clasificări. Pe de altă parte, prin forma nonverbală sînt desemnate, tot restul de sugestii, de obicei, elementele sugestive de tipul gesticii, mimicii sau al altor categorii de excitații care s-au asociat cîndva cu un comportament sugerat. Carența esențială a acestei împărțiri constă însă în tendința de a separa prea categoric între „verbal" și „nonverbal", știut fiind doar faptul că și stările, scenele sau actele comportamentale sînt susceptibile să fie verbalizate. Poți să fii convins, la un moment dat, că ai auzit soneria de la intrare, deși în mod obiectiv aceasta n-a funcționat, pentru că : 1. ți s-a spus că a sunat cineva și te autoconvingi că așa a fost (aspect ideatic) ; 2. în momentul în care ai „auzit" soneria așteptai cu ardoare pe cineva (aspect afectiv) ; 3. te-ai lăsat influențat de conduita unor persoane din jur, care se precipitau spre ușă (aspect comportamental) ; 4. ai confundat un sunet produs intempestiv cu sunetul specific al soneriei (aspect situațional). Evident, în toate aceste situații puteau să acționeze și componente verbale sau o anumită stare emoțională etc.

Circumscriind unele din atributele formei, deci ale purtătoarelor mesajului provocativ, am subliniat mereu complementaritatea manifestărilor examinate în cadrul fiecăruia din sistemele de referință luate în considerare. În realitate complementare sînt înseși sistemele de referință amintite. E vorba de fapt de unghiuri de vedere, mai mult sau mai puțin diferite, din care poate fi privit unul și același fenomen.

Este indiscutabil faptul că situaţiile provocative, inclusiv deci situaţiile-sugestie, constituie manifestări foarte complexe greu de adus la un numitor comun. Este firesc să fie aşa, pentru că avem de-a face, în esenţă, cu structurări foarte variate ale intercondiţionării biopsihosociale. Dealtfel, şi în cercetarea proceselor perceptive se iau în considerare stimuli interiori şi exteriori. Köhler (1968), cunoscut specialist din domeniul psihologiei percepţiei, scrie în acest context : „Percepţia este încadrată într-o serie de factori, pentru care şi motivaţia constituie o variabilă internă importantă". Exemplele citate de el se referă la manifestări apropiate de efectele produse de acţiunea sugestiilor. Ilustrări mai direct legate de domeniul sugestibilităţii oferă în acest sens cercetările lui Sherif (1936) cu privire la stimulii nestructuraţi (vezi, în acest sens, cele notate la 4.1.2. în legătură cu efectul autocinetic).

Examinarea atributelor formale permite o mai bună determinare a marii diversităţi de factori implicaţi, oferă criterii de sistematizare a acestora, respectiv permite stabilirea predominărilor relative pentru anumite categorii de situaţii provocative. În cazul particular al provocărilor sugestive care ne interesează aici, pot fi astfel puse în evidenţă mai bine şi limitele clasificărilor tradiţionale care tind să absolutizeze cîte o latură desprinsă din context. Dar chiar dacă vom adăuga şi alte sisteme de referinţă — şi cu siguranţă acest lucru poate fi util pentru completarea imaginii globale a fenomenului examinat — nu ne vom putea apropia suficient de înţelegerea unităţii dinamice a situaţiilor provocative dacă nu vom lua în considerare şi aspecte modale ale constituirii acestor situaţii.

C. Urmărind aspecte de formă, ne izbim inevitabil de problema *formării* situaţiilor provocative. Atributele formale care se referă mai curînd la caracteristicile unui fenomen constituit trebuie completate cu cele privind modul de constituire şi de acţionare a purtătoarelor situaţiilor provocative care conţin şi difuzează mesajul provocativ.

Am recurs la conceptul de *mod* complementar celui de *formă* pentru a sublinia, pe de o parte, oportunitatea investigării modalităţii de constituire a întregului provocativ, pe de altă parte, pentru a sublinia utilitatea examinării variaţiilor susceptibile să fie suferite de „întreg" sau de laturi ale sale atît în procesul apariţiei situaţiilor provocative spontane, cît şi a celor elaborate.

a) Ne vom referi mai întîi la primul aspect amintit. Problema care ne preocupă este în primul rînd aceea de-a face cît mai clară ideea că nu este suficient să se releve prezenţa anumitor laturi ale situaţiilor provocative, ci pe cît posibil ansambluri conectate şi articulate. Din nou putem porni de la clasificarea tradiţională a sugestiilor. Separarea dintre aşa-zisele sugestii verbale şi cele nonverbale prezintă printre altele şi dezavantajul că tinde să reducă în genere sugestia la un singur element. În cazul aşa-ziselor sugestii verbale transmise cu intenţia expresă de a influenţa avem de-a face, evident, cu un conţinut sugestiv încorporat într-o formă verbală. Elementul verbal, extrem de important, nu este însă singurul care formează situaţia-sugestie. Intervine deopotrivă calitatea celui care comunică, un anumit mod al prezentării mesajului sugestiv destinat să trezească interes. Pe lîngă colportarea conţinutului este necesar un minimum de atenţie din partea subiectului, de prezenţa unor factori atitudinali. Dacă informaţia transmisă nu este recepţionată în mod adecvat şi nu trezeşte un anumit interes, este puţin probabil să se formeze o veritabilă situaţie-sugestie. (Evident, pot fi prezenţi toţi factorii necesari şi totuşi efectul urmărit să nu se producă ; aceasta este însă o altă problemă pe care o vom aborda mai pe larg atunci cînd ne vom ocupa de *sugestibilitate*). Aici ne interesează numai complexitatea situaţiei provocative, respectiv a situaţiei-sugestie. Acestei situaţii îi este, firește proprie un anumit mod de asamblare a elementelor, o pondere a unuia sau altuia din termenii care alcătuiesc întregul odată constituit.

Luînd drept exemplu *sugestiile-placebo*, putem constata următoarele : avem de-a face cu un vehicul (preparat medicamentos sau un anumit instrument) căruia i se conferă, printr-o explicaţie venită din afară sau născută în mintea celui în cauză, o relevanţă (de pildă, curativă) pe care vehiculul ca atare nu o posedă. Sugestia placebo se constituie însă ca o situaţie-sugestivă susceptibilă să declanşeze efectul scontat numai în cazul în care persoana vizată este motivată să accepte acţiunea placebo-ului şi suficient de receptivă faţă de explicaţiile primite.

Aparent mai simple sînt situaţiile sugestive implicate, de pildă, în sistemul trainingului autogen. Subiectul este solicitat să-şi închipuie, printre altele, că braţele devin tot mai grele şi mai calde. În acest scop, el este solicitat să recurgă la una sau mai multe imagini mentale destinate să-i faciliteze inducerea senzaţiei de greutate şi căldură. În acelaşi scop subiectul trebuie să repete de cîteva ori în gînd formule de genul „braţul meu este tot mai greu, este tot mai cald". Printr-o simplificare dusă la extrem, care poate fi întîlnită destul de frecvent, drept incitaţii sugestive sînt considerate numai formulele verbale şi reprezentările antrenate prin intermediul lor. În realitate, avem de-a face şi în acest caz cu un complex de elemente ideatice interne şi externe (de cele mai multe ori formulele sînt rostite iniţial de către psihoterapeut), elemente afective corespunzînd stării de încredere şi expectanţă, elemente comportamentale şi situaţionale derivînd din influenţele exercitate de alte persoane, implicit (cînd trainingul se aplică în grup) de ritualul aplicat etc. Se poate presupune însă că ponderea cea mai mare o au elementele ideatice.

Oricîte exemple vom da, ne vom întîlni totdeauna, chiar şi la situaţiile provocative relativ simple, cu o mare varietate de factori. Este, firește, mai greu de stabilit ponderea şi specificul intercondiţionărilor lor.

Sensul examenului *modal* este tocmai acela de a înlesni mai buna cunoaştere a unităţii în diversitate, a întregului în dinamica formării şi acţionării etc.

În strînsă legătură cu factorii motivaţionali de implicare în situaţia provocativă dată apare necesar să se ţină seama atît de interferenţele contextelor care facilitează direcţionarea conduitei (contextul problematic, indicativ, al contaminării, şi respectiv al similitudinii), sau care mediază vehicularea mesajului sugestiv (contextul ideatic, afectiv, comportamental şi respectiv situaţional), cît şi de ponderea pe care o capătă un anume context susceptibil să asigure precumpănirea unor procese psihice, respectiv biopsihice. Trebuie ţinut seama, firește, în acelaşi timp, de contextul factorilor adiacenţi care se referă la interacţionarea convergentă sau divergentă cu alte situaţii provocative, la articularea factorilor sugestivi cu alţii nonsugestivi, la prezenţa unor factori adjuvanţi de organizare şi structurare a situaţiei-sugestie sau de potenţare a eficienţei lor prin efecte cumulative.

b) Acest ultim aspect ne facilitează trecerea la cea de-a doua categorie de probleme subsumabile conceptului de mod. După cum am mai menţionat, avem în vedere necesitatea examinării variaţiilor pe care le poate suferi una din componentele situaţiei sau chiar situaţia provocativă, în ansamblul ei.

Deşi pînă acum nu i s-a acordat o atenţie specială, aspectul modal a jucat un rol important în clasificarea sugestiilor. Anumite clasificări se referă direct la *cum* şi nu la *ce* se transmite (*sugestia directă* şi *indirectă*, *personală* şi *impersonală* etc.). „Sugestia de prestigiu" este un alt exemplu. Prestigiul, în acest context, trebuie înţeles ca o întărire în comparaţie cu situaţia de nonprestigiu. Alţi termeni care se folosesc frecvent în strînsă legătură cu sugestia şi sugestibilitatea, cum sînt *persuasiunea*, *surpriza* etc., se referă de asemenea, mai curînd la modul de transmitere decît la conţinutul mesajului. Una din erorile mai frecvent întîlnite în legătură cu conceptul de sugestie constă în aceea că elementele modale sînt substituite celor de conţinut. În locul efectelor pe care le pot produce provocările sugestive se relevă caracteristicile modului de comunicare (persuasiv, direct, indirect etc.).

Fapt este că unul şi acelaşi conţinut sugestiv, difuzat prin aceleaşi forme, poate fi vehiculat însă în diverse moduri :

— mesajul sugestiv poate fi transmis cu sau fără intenţia de a produce un efect sugestiv. În cazul în care există o astfel de intenţie din partea unei persoane din afară sau a subiectului însuşi vor fi ob-

servate eforturi deosebite pentru a obţine rezultatul scontat ; astfel, pe lîngă scopul urmărit, vor trebui examinate mijloacele care solicită o participare activă sau pasivă a subiectului etc. ;

— situaţia-sugestie este de aşa natură încît subiectul vizat poate recunoaşte în această situaţie incitaţia sugestivă, respectiv nu poate identifica o astfel de incitaţie. Trebuie realizată diferenţierea între sugestii deschise şi respectiv sugestii „acoperite", disimulate. Distincţia este extrem de importantă, deoarece implică diferite atitudini faţă de situaţia-sugestie. În legătură cu clasificarea de mai sus, se foloseşte şi împărţirea în sugestii directe şi respectiv indirecte ;

— difuzarea conţinutului sugestiv poate fi realizată cu sau fără ajutorul unor „vehicule" intermediare. Experimentatorul poate folosi instrumente speciale, substanţe (ca în testul placebo), chiar persoane, care de exemplu, îndeplinesc funcţia unor modele de influenţare (cojudecători înţeleşi cu experimentatorul etc.). Există, în fine, posibilitatea — de care se face uz din ce în ce mai mult — de a transmite sugestiile, de exemplu, cu ajutorul înregistrărilor pe bandă magnetică pentru a elimina factorul „prestigiu" sau pentru a-l reduce la minimum. Chiar unele instituţii, cu ritualurile şi simbolurile lor, pot servi ca instrumente sugestive, sau ca mijloace auxiliare de influenţare ;

— pot fi folosite sau nu mijloace speciale de întărire. Sugestiile sînt sau nu transmise într-un mod persuasiv, într-un interval scurt sau, dimpotrivă, mai lung, sînt sau nu operate sublinieri pe parcurs, sugestia este transmisă de o singură persoană sau de mai multe, sînt folosite sau nu aşa-zisele pauze sugestive etc. Variaţii mai pot exista în funcţie de modul în care se produce confruntarea cu situaţia stimul. Impactul poate fi lin sau brusc. Intervin astfel factori de bulversare care pot exercita o influenţă deosebită.

Analiza modală permite o mai bună investigare a caracteristicilor procedeelor sau tehnicilor destinate provocării sau potenţării unor efecte de natură sugestivă. Avem în vedere sistemele psihoterapeutice în care elementele sugestive joacă un rol esenţial, procedee de influenţare folosite în medicina populară (în cadrul unei cărţi despre plantele medicinale se menţionează şi formule magice care pot fi rostite cu prilejul utilizării acestor plante — Flach, 1970), în practicile divinatorii, în tehnicile iluzioniste etc. Binet (1900) ocupîndu-se cu specificul fenomenelor de sugestibilitate, s-a preocupat în mod special de unele tehnici de influenţare folosite de prestidigitatori iar în timpurile noastre, mai ales Barber s-a interesat (în acelaşi scop) de particularităţile procedeelor folosite de artişti iluzionişti.

Am încercat să surprindem, cu ajutorul categoriilor de *conţinut*, *formă* şi *mod* — gîndite ca repere în stabilirea diferitelor unghiuri de vedere — aspectele esenţiale ale situaţiilor provocative, în general, şi

ale celor sugestive, în special. Este posibil să fi omis unele caracteristici, să nu fi accentuat destul relativitatea demarcațiilor operate, să nu fi dus pînă la capăt analiza întreprinsă. Ar fi însă mai grav dacă, deasupra acestor deficiențe, n-am putut demonstra de ce, pentru rațiuni general teoretice și de metodologie a cercetării, este oportun să se ia în considerare, în legătura lor inseparabilă, determinările de conținut, formă și mod ale sugestiilor.

Considerațiile de mai sus ne-au condus la următoarele concluzii mai generale despre sugestie :

Sugestia (situația-sugestie) este o situație provocativă care indică (sugerează) un drum de urmat (un anumit mod de comportament), solicitînd persoana vizată să se conformeze acestuia, în așa fel încît să nu fie în măsură să apeleze la instanțele raționale ce ar putea invalida tendința sa de conformare. Prin conținutul ei solicitarea vehiculată de această categorie de situație provocativă nu este obligatorie, iar condițiile în care se realizează confruntarea cu ea trebuie să fie totdeauna de așa natură încît individul să dispună, în principiu, de alternativa de a se conforma, respectiv de a nu se conforma solicitării date. În cazul în care provocarea sugestivă se impune, efectul ei este susceptibil să influențeze : apariția, respectiv dispariția ; accentuarea, respectiv diminuarea ; conservarea, respectiv transformarea stărilor, proceselor și funcțiilor psihice și, respectiv, neuropsihice. La fel ca în oricare din situațiile provocative, răspunsul indus poate avea o semnificație adaptativă, de antrenare, de pildă, a disponibilităților de autoapărare (sugestii pozitive), o semnificație dezadaptativă, de provocare, de pildă, a unor distorsionări și disfuncții (sugestii negative), sau o semnificație indiferentă sub raportul funcției adaptative (sugestii neutre).

Se impun mai ales următoarele precizări :

a) O situație sugestivă trebuie — cel puțin teoretic — să ofere celui vizat posibilitatea de a reacționa în concordanță cu mesajul provocativ pe care îl conține această situație, respectiv de a nu reacționa la acest mesaj. Sugestia nu trebuie să declanșeze în mod inexorabil un comportament sugerat. Există două poziții extreme : una în care probabilitatea unei reacții, în sensul provocării, tinde spre „zero", deoarece întregul context în care acționează provocarea este, prin specificul său, impropriu declanșării unui răspuns sugerat. (Subiectul este incapabil să integreze mesajul sugestiei, are tot timpul posibilitatea exercitării unui control lucid etc.).

Cealaltă poziție extremă este cea în care posibilitatea unei reacții tinde spre „unu", deoarece libertatea opțiunii se apropie de „zero" ; provocarea ia un caracter coercitiv, anulînd astfel alternativa nonreacției, proprie oricărei situații sugestive. (Este, firește, cu totul altceva faptul că, cedînd influenței incitației sugestive, subiectul poate manifesta convingerea că nu a putut să se comporte altfel, că a fost, deci, „constrîns" să reacționeze).

Între aceste limite — nu ușor de stabilit — trebuie imaginat un continuum al situațiilor sugestive.

b) Funcțiile discriminative-reflexive care ar putea compromite conformarea cu mesajul sugestiei sînt : anihilate prin alte procese sau stări devenite dominante, amortizate prin impactul scurtcircuitant al provocării sugestive propriu-zise, fie, în sfîrșit, convertite în mijloace de antrenare și consolidare a unor disponibilități ale sugestibilității (expectanță, credulitate etc.). Faptul că procesele psihice și psihofiziologice implicate în finalizarea acțiunii situației-sugestive prejudiciază antrenarea funcțiilor discriminative și de control ale subiectului nu justifică concluzia că o provocare sugestivă nu își poate avea punctul de pornire chiar într-un context rațional. După cum elementele raționale pot intra în componența situațiilor-sugestie, tot astfel elemente sugestive se pot asocia cu situații raționale de înrîurire.

c) În cursul actului sugestiv subiectul nu ajunge, în general, să exercite un control conștient asupra procesului pus în mișcare de situația-sugestie ; în funcție de natura situației-sugestie, el poate însă să conștientizeze consecințele acțiunii acesteia.

Un autocontrol restrîns ca acțiune poate fi realizat, probabil, numai în condiții deosebite, de pildă, în starea hipnotică, cînd subiectul, prin sugestii speciale, „se divide" în observator și observat, cu posibilități limitate de a influența realizarea sugestiei sau prin sisteme de control mijlocit (subiectul urmărește, de exemplu, prin amplificarea biofeedback-ului, rezultatele acțiunii unor autosugestii).

d) Una din caracteristicile esențiale ale situației-sugestie constă în aceea că traducerea ei într-un comportament sugerat se realizează întotdeauna pe baza unui act de substituire.

Pe scurt, *sugestia sau situația-sugestie este o incitație susceptibilă să declanșeze reacții spontane nemediate de instanțele reflexive. Individul confruntat cu această incitație venită din afară sau dinlăuntrul său trebuie să dispună totdeauna, în principiu, atît de posibilitatea de a se conforma, cît și de aceea de a nu se conforma mesajului incitației. El nu realizează însă decît rareori că dispune de cele două alternative.*

Sub raportul conținutului sugestiile pot fi subîmpărțite în sugestii *protectoare* (pozitive), *agresoare* sau *traumatizante* (negative) și *indiferente* (neutre). Aceste funcții adaptativ-dezadaptative pot fi exprimate în schimbările cantitative și calitative ale stărilor, proceselor sau func-

ţiilor psihice şi neuropsihice susceptibile să fie provocate de varietatea gamei de situaţie-sugestie.

Corespunzător direcţiei modificărilor ce pot fi induse prin sugestie se disting : *sugestii generative* sau *anihilante*, *sugestii stimulative* sau *frenatoare*, *sugestii de consolidare / conservare*, respectiv *sugestii de transformare / alterare*.

Sub raportul formei pot fi operate diferenţieri care ţin seama de vectorii mobilurilor : *sugestii intrinseci* sau *extrinseci*, *sugestii extrinseci-intrinseci*, *sugestii întîmplătoare* (libere de acţiunea vreunui mobil intrinsec sau extrinsec) ; de procesul fundamental care încorporează mesajul sugestiv : *sugestii ideatice*, *sugestii afective* (*de stare*), *sugestii comportamentale*, *sugestii situaţionale* ; de specificul contextelor care predomină în orientarea şi declanşarea răspunsului sugerat : *sugestii ale captării / contaminării*, *sugestii ale similitudinii*, *sugestii ale indicării* (*îndrumării*), *sugestii problematice*.

Sub raportul modului de constituire şi vehiculare a mesajului sugestiv pot fi alcătuite diferenţieri după un număr foarte mare de criterii : *sugestii spontane*, respectiv *elaborate*, *sugestii deschise* (*directe*) sau *disimulate* (*indirecte*), *sugestii conflictuale* sau *neconflictuale*, *sugestii blînde* sau *dure*, *sugestii explicite* sau *implicite*, *sugestii persuasive* sau *nepersuasive*, *sugestii ostentative* sau *discrete* etc.

3. DE LA SITUAŢIA-SUGESTIE LA RĂSPUNSUL SUGERAT

Ne-am ocupat pînă în prezent de unele caracteristici ale situaţiei-sugestie şi ale răspunsului susceptibil să fie indus de această situaţie ignorînd, mai mult sau mai puţin, veriga intermediară a influenţei exercitate de situaţia-sugestie. Dar oricît de ascuns rămîne procesul pus în mişcare de incitaţia sugestivă — hotărîtor în ultimă instanţă pentru producerea sau prejudicierea răspunsului sugerat — vom fi obligaţi să încercăm să surprindem unele din aspectele proprii lui sau, mai exact, să ipostaziem unele din caracteristicile sale.

Au fost deosebite de obicei trei verigi ale sugestiei, Stokvis şi Pflanz (1961) descriu stadiile *acceptionis*, *suggestionis* şi *effectionis*. Deşi nu exclud ideea unor nereuşite (*Misslingen*) ale sugestiei, autorii menţionaţi privesc sugestia ca un proces al realizării ei. Totodată ei examinează stadiile sugestiei aproape exclusiv din perspectiva influenţelor exercitate de o persoană (*suggestor*) asupra alteia (*suggerendus*). Analiza lor pune în evidenţă însă diverse manifestări ale intercondiţionării dintre stadiile presupuse a delimita momentele esenţiale ale sugestiei, facilitînd înţelegerea dinamicii unui proces inseparabil în fapt.

Mai înainte Baudouin (1926) a deosebit următoarele verigi ale sugestiei : ideea modificării fiziologice sau psihologice, procesul de realizare, modificarea odată ce este realizată sugestia. Schema lui Baudouin marchează ceva mai bine, după părerea noastră, verigile de bază ale sugestiei. Prima ar putea fi interpretată ca delimitînd mesajul sugestiv conţinut de ceea ce noi numim situaţia-sugestie ; cea de-a doua, ca circumscriind ansamblul proceselor psihice şi psihofizice antrenate de către incitaţia sugestivă ; în cadrul acestei verigi ar putea fi făcută departajarea între pre-dispoziţii şi dispoziţiile care mijlocesc realizarea sau dimpotrivă, nefiind antrenate într-un mod corespunzător, prejudiciază realizarea răspunsului sugerat ; cea de-a treia verigă ar delimita caracteristicile acestui răspuns.

3.1. PRE-DISPOZIȚII ȘI DISPOZIȚII ALE RECEPTIVITĂȚII LA SUGESTIE

Dacă și cum se constituie o *situație-sugestie* este, firește, o problemă-cheie ; dar ea și-ar pierde relevanța psihologică, dacă nu s-ar urmări procesul de transformare a situației *în sine* într-o situație *pentru sine* sau s-ar ignora factorii care prejudiciază o astfel de transformare.

În legătură cu raporturile dintre medic și pacient sau dintre experimentator și subiect, au fost examinate diferite aspecte privind pregătirea sau facilitarea răspunsului la sugestie (Eysenck, 1947, Kretschmer, 1950 ș.a.). Stokvis și Pflanz vorbesc despre un stadiu premergător al acceptării sugestiei. Noi avem în vedere un complex de factori premergători susceptibil să fie întîlnit, în toate formele de situații-sugestie, indiferent de sorgintea ei extra-, inter- sau intra-individuală. De esență mai ales atitudinală, astfel de factori pot avea încă un rol esențial în evidențierea și potențarea caracterului provocativ al situației-sugestie sau, dimpotrivă, în diminuarea sau neutralizarea forței ei de acțiune.

Pentru a deveni „motiv al receptorului", ca să folosim expresia lui Herberlin (1927), trebuie să existe o orientare preferențială, *o atitudine pregătitoare față de excitant*. Atitudinile, motivele, habitudinile, pot funcționa ca factori de întărire, dar joacă, mai ales, rolul de „călăuză" în realizarea actului sugestiv. Simțim ceea ce sîntem *înclinați* să simțim, vedem ceea ce *dorim* să vedem sau, dimpotrivă, nu vedem ceea ce nu *vrem* să vedem.

Dacă se constituie sau nu o situație-sugestie potențială și dacă aceasta este susceptibilă sau nu să fie transformată într-un comportament sugerat, depinde de un joc extrem de complicat de factori în care cei atitudinali și motivaționali cîștigă o pondere deosebită.

Un om căruia îi e teamă de hoți va lua scîrțîitul mobilei drept sunet de pași. Teama care îl stăpînește contribuie în mod hotărîtor la transfigurarea excitantului exterior neutru într-unul specific. Motivele anxietății barează drumul controlului critic, facilitînd astfel confundarea ficțiunii cu realitatea. Dealtfel, în momentul în care cineva este obsedat de o astfel de motivație, el transformă, în raport cu dominanta sa, întreaga realitate înconjurătoare. Se structurează un alt sistem de referințe, comutarea fiind mediată și consolidată de disponibilități speciale, de care vom vorbi imediat. Într-un alt context, același excitant (scîrțîitul mobilei) este perceput în mod adecvat. Un om mai puțin înspăimîntat își va imagina pătrunderea unui hoț în casă, numai după ce va auzi o succesiune de zgomote mai puternice și poate mai neobișnuite. Ambiguitatea situației-stimul poate facilita transformarea unei simple bănuieli într-o convingere ; oricum însă excitanții ambianței capătă o anumită valoare de semnalizare numai

grație mediatorilor interni reprezentați în exemplele de mai sus de temerile individului. O persoană extrem de anxioasă va avea impresia că a „auzit ceva" chiar cînd nu s-a produs nici un zgomot. Ea „își fabrică" singură vehiculul declanșator, închipuindu-și deci din capul locului că i-au pătruns hoți în casă. Exemplul dat prin care schematizăm, firește, la maximum situațiile posibile, ilustrează în același timp ideea caracterului relativ al diferenței dintre auto- și heterosugestie.

Este adesea imposibil să se stabilească granița dintre formarea și transformarea situației-stimul, dintre pre-dispoziția și dispoziția de a reacționa sau chiar dintre provocație și reacție. Știm, din investigațiile efectuate cu ajutorul așa-ziselor procedee „ideomotorii", că există persoane care reacționează încă înainte ca indicația sugestivă să se fi rostit pînă la capăt. Am putea spune chiar că o astfel de reacție se produce ca un act de scurt-circuitare. Dealtfel și din viața de toate zilele se cunosc reacții care par expresia unor predeterminări fatidice, ca atunci cînd împiedicîndu-te simți că trebuie neapărat să cazi : probabil că ceva analog se petrece la conducătorii auto care „se lasă" conduși parcă spre „situația-accident", deși, după cum rezultă dintr-o analiză ulterioară, ar fi avut alternativa evidentă a non-implicării într-o astfel de situație.

Pre-dispozițiile contribuie fie la cristalizarea și consolidarea situației-sugestie, făcînd mai probabilă ocolirea, anihilarea sau diminuarea funcțiilor discriminative și deci producerea unei reacții sugestive, fie la diminuarea sau neutralizarea situației-sugestie asigurînd antrenarea proceselor raționale sau a altor mecanisme de blocaj care, dimpotrivă, fac mai puțin probabilă apariția unei astfel de reacții.

Situația-sugestie și factorii pre-dispozanți sînt o condiție necesară dar nu și suficientă. Să presupunem că avem de a face cu doi pacienți cărora, în scopul înlăturării durerilor postoperatorii, li se aplică un preparat placebo. Amîndoi au motive serioase de a scăpa de durere, au încredere în medicul care îi tratează și în explicațiile pe care acesta le-a dat cu privire la efectul imediat al „morfinei" administrate ; mai mult, amîndoi au avut prilejul să verifice, în mod direct, într-o situație asemănătoare, eficiența morfinei. Medicul care nu știe că se recurge la un „placebo" — se aplică procedeul „dublu-orb" — se comportă cu tot firescul situațiilor de rutină ; în consecință sînt prezente atît situația-sugestie cît și factorii atitudinali predispozanți. Cu toate acestea numai unul din cei doi pacienți, admiși aici în mod convențional, se dovedește placebo-receptiv.

Se pune întrebarea dacă nu putem vorbi de anumite dispoziții (în sensul în care a fost folosit acest termen de către Allport (1970), dis-

poziţii sau capacităţi care să contribuie în mod decisiv la transformarea situaţiei-sugestie latente într-un comportament sugerat propriu-zis.

Binet (1900) a fost unul dintre primii care au postulat astfel de dispoziţii. El a atras atenţia asupra diverselor fenomene asociate cu sugestibilitatea, cum sînt : supunerea, imitaţia, atenţia expectantă, influenţa opiniilor preconcepute şi a ideilor directoare etc.

Binet a subliniat faptul că distincţiile propuse au o valoare strict teoretică, avînd menirea de a forma baza investigaţiilor experimentale. El însuşi a efectuat experimente ingenioase în acest domeniu. Cercetările sale l-au condus la recunoaşterea marii diversităţi a fenomenului de sugestibilitate.

Cercetările ulterioare (Eysenck, Furneaux, 1945 ; Stukat, 1958) au adus noi dovezi experimentale privitoare la varietatea factorilor ce mediază receptivitatea individului faţă de diferite tipuri de sugestie. Interpretarea factorilor găsiţi completează, e adevărat, tabloul proceselor psihice menţionate la vremea sa de Binet şi asigură puncte de sprijin importante pentru noi investigaţii, dar nu oferă nici ele soluţii satisfăcătoare.

Observaţiile efectuate în condiţii clinice şi de laborator, precum şi constatările de zi cu zi permit să se circumscrie anumite complexe sau sindroame de proprietăţi psihice greu de separat între ele, prezentînd totuşi unele caracteristici distincte. Aceste proprietăţi care ar putea fi interpretate şi ca dispoziţii psihice sînt tot atît de ipotetice ca şi cele menţionate de Binet acum 80 de ani.

Vom contura, în linii mari, cîteva din aceste dispoziţii :

Închipuirea — constituie capacitatea omului de a-şi făuri imagini şi păreri despre ceva sau cineva şi de a le investi pe acestea cu atributele autenticităţii şi plauzibilităţii indiferent dacă ele reflectă sau nu în mod adecvat realitatea. Produsele închipuirii tind, în genere, să se sustragă controlului critic.

Firește că individul poate cultiva astfel de păreri sau imagini despre cele mai diferite lucruri şi fenomene sau despre conexiunile dintre ele şi în condiţiile în care mai poate opera disocierea dintre realitate şi ficţiune, dintre logic şi absurd etc. Dar pentru fenomenul de sugestie sînt relevante cu deosebire acele manifestări ale acestei dispoziţii, care pun în evidenţă tendinţa detaşării constructelor mentale de sistemele discriminative care le-ar putea invalida. Studierea particularităţilor acestor tendinţe ni se pare esenţială pentru înţelegerea susceptibilităţii faţă de sugestie. Ea ar putea facilita cunoaşterea proceselor care mediază substituirea realităţii printr-o reprezentare particulară a ei, precum şi investirea acestei reprezentări cu un statut de „autonomie" faţă de realitate, pe care, chipurile, o reflectă într-un mod adecvat. Probabil că, mai ales prin această dimensiune, *închipuirea* — concept ignorat de dic-

ţionarele de psihologie — poate fi diferenţiată mai bine de fenomenele de *imaginaţie* şi *fantezie* sau privită ca o manifestare particulară a acestora.

Dispoziţia închipuirii poate fi antrenată de cele mai diferite dorinţe, credinţe, stări de expectanţă şi susţinute de variate mobiluri de apărare : refugierea în iluzoriu, ascunderea în spatele cuvintelor, supraestimarea aspectelor fenomenale.

Situaţiile dealtfel foarte frecvente în care separarea dintre aparent şi real, subiectiv şi obiectiv, dintre fenomenal şi esenţial se realizează greu deoarece lipseşte un cadru adecvat de referinţă, constituie o sursă permanentă de activare a funcţiei închipuirii. Un eveniment repovestit e ajustat în conformitate cu viziunea idealizată pe care ne-o facem despre el, trăirea onirică e confundată, în timp, cu faptul autentic, starea de tristeţe sau de bucurie este proiectată şi asupra celor din jur etc. (Vom reveni asupra acestui aspect).

Transpunerea. Bazîndu-se în mare măsură pe capacitatea de închipuire, dar implicînd antrenarea şi a altor dispoziţii, ca de pildă a celei de empatizare, imitare şi învăţare socială, transpunerea reprezintă acel sindrom de însuşiri care îngăduie individului să se comute imediat sau treptat, spontan sau deliberat de la un anumit mod de trăire şi comportare la un altul, cu abilitatea de a reveni, de regulă, la modul experienţial şi comportamentul iniţial. Transpunerea se realizează în conformitate cu un model sau rol, elaborat special sau/şi preluat, decurge din logica intrinsecă a unei preocupări devenită dominantă şi dominatoare, sau din impactul cu o situaţie bulversantă etc. Ea poate fi superficială sau profundă, angajînd transformări ce merg pînă la totala detaşare de concretul ambianţei, la uitare de sine. Astfel, de pildă, rolurile imaginate de copii pot fi jucate cu atîta participare şi empatizare încît ei sfîrşesc prin a se identifica pe de-a-ntregul cu ele.

Transpunerea poate fi întîlnită în procesul activităţii creatoare, în introecţie (Neacşu, 1972) în cursul empatizării cu semenii sau cu anumite situaţii, în cursul inducerii hipnozei, în procesul realizării stărilor meditative ; pe lîngă aceste situaţii mai deosebite, ea poate fi întîlnită cotidian cu prilejul întruchipării diferitelor roluri pe care sîntem obligaţi să le jucăm. Transpunerea poate determina importante manifestări fiziologice, la diferite niveluri, după cum demonstrează experimental Ciofu şi Marcus într-o lucrare despre transpunerea scenică (1968).

În sprijinul transpunerii intervin şi pot fi antrenaţi o multitudine de mediatori cu funcţia de a facilita numai sau chiar de a induce trecerea de la o stare la alta. De la modele contaminatoare, îndemnuri ocazionale sau simple conduite — de pildă, schimbarea hainelor —, pînă la tehnici specializate de inducţie etc., pot fi întîlnite o gamă imensă de mijloace pe care individul le învaţă în procesul intercomu-

nicării sau și le însușește, de la caz la caz, printr-un efort special. Rolul elementelor, sugestive în inducerea și întreținerea transpunerii, care implică comutări *organismice* (trainingul autogen, hipnoza, yoga etc) este ceva mai bine cunoscut. Este însă de presupus că sugestiile intervin, într-o expresie sau alta, în dimensionarea și adîncirea oricărei forme de transpunere.

Conformarea — circumscrie disponibilitatea indivizilor de a-și pune părerile, atitudinile, conduitele în concordanță cu cele ale grupului din care fac parte sau de a și le elabora din capul locului, în așa fel încît ele să nu se deosebească într-un mod esențial de modelele precumpănitoare.

Fiecare individ manifestă tendințe conformiste ; acestea pot varia însă în funcție de poziția sa în cadrul grupului, de presiunea exercitată de grup sau de alte surse de autoritate, de convingerile pe care și le-a făurit în procesul instruirii și educației primite, de unele particularități ale personalității sale, precum și de o serie de mobiluri care dirijează conduita sa în funcție de cerințe particulare de adaptare. Tendința de conformare îmbracă o mare varietate de forme, de la minciunile convenționale destinate salvării aparențelor, în condițiile în care individul este pe deplin conștient că acționează din complezență, pînă la manifestările de conformare în care actul adaptării propriilor păreri, atitudini sau habitudini la cele ale normelor de grup se realizează în mod inconștient. Mai ales aceste expresii inconștiente ale tendinței de conformare dezvăluie o multitudine de legături cu influența de tip sugestiv. Încă de mult psihologii (Binet, 1900 ; Coffin, 1940 ; Asch, 1952 ș.a.) au putut demonstra în ce măsură poate fi influențată, de pildă, prin manipularea normei de grup, opinia subiecților de experiență, aceștia aliniindu-se unor puncte de vedere în flagrantă divergență cu realitatea.

Studiile de psihologie socială consacrate manifestărilor de conformism stăruie mult prea puțin asupra rolului pe care îl joacă factorii sugestivi în declanșarea și întreținerea acestor manifestări.

Subordonarea. Avem în vedere dispoziția care mijlocește supunerea necritică față de îndemnuri din afară sau dinlăuntrul individului, îndemnuri care țintesc, direct sau indirect, cu sau fără intenție, dirijarea comportamentului său. Deși dispune de libertatea de decizie, persoana în cauză se simte cvasiconstrînsă să reacționeze în conformitate cu indicațiile ce i se transmit sau pe care și le transmite ea însăși. O astfel de manifestare nu trebuie să fie asociată negreșit de prezența unui focar seductiv contaminator ; ea poate fi condiționată de sistemul de dependență în care se găsește individul față de anumite persoane sau instituții, sau față de un complex de convingeri — prejudecăți, superstiții —, poate rezulta din influențele persuasive sau din acțiunea unor situații derutante. Supunerea, luînd forma subordonării, poate avea un caracter de circumstanță, dar poate corespunde și unor particularități de structură, persoana dovedindu-se, în genere, docilă, obedientă, credulă etc. Dar tendința de subordonare — de pildă față de anumite persoane sau situații — vor fi întîlnite, în diferite proporții, la toți oamenii, inclusiv la cei care altminteri excelează prin discernămîntul lor critic sau prin caracterul lor autoritar și voluntar.

Subordonarea se interferează cu manifestările de *conformism*, „absorbție" și *transpunere* și se sprijină adesea pe produsele închipuirii, dar nu se confundă cu aceaste dispoziții. Ca orice altă realitate psihobiosocială ea este o rezultantă a intercondiționării unui număr imens de variabile, în care un loc de fel neglijabil revine unor mobiluri de protejare a eului (de pildă, dorința de evitare a disconfortului pe care îl aduce după sine contrazicerea altora, sau de a ieși din ambiguitatea situațiilor pe seama soluțiilor preluate, în mod comod, de la alții etc.).

Disponibilitatea persoanei de a se subordona unor solicitări care orientează în mod unilateral conduita este de interes major pentru cunoașterea instanțelor sugestibilității, aceasta cu atît mai mult cu cît comportamentul indus nu e lipsit uneori — după cum am văzut — de un caracter neobișnuit, bizar sau chiar absurd.

Captarea reprezintă o dispoziție — greu de circumscris printr-un concept integrator — prin care se asigură orientarea selectivă a persoanei spre o sursă provocativă, cu rezultatul că persoana se lasă atrasă, „captată" și chiar absorbită de această sursă. Este indiscutabil faptul că anumite modele sau situații exercită asupra individului o forță deosebită de fascinație și seducție, stimulînd în el dorința de a se conforma conținutului lor provocativ. Atracția poate deveni irezistibilă, punînd stăpînire pe cel vizat.

Susceptibilitatea de a fi captat de o situație exterioară sau interioară și de a reacționa, într-un fel sau altul, sub directa ei înrîurire, trebuie privită, probabil, ca o expresie a tendințelor mai generale înnăscute sau dobîndite, de imitare și empatizare, de autoapărare. Mobilurile pot fi cele mai diverse, după cum variate se dovedesc a fi expresiile concrete ale captării și ale gradului pînă la care individul se lasă atras și absorbit sau chiar stăpînit de sursa provocativă care îl alertează. Individul se lasă furat de ideile altora, pentru că ele se apropie de cele nutrite de el sau pentru că provin de la persoane care îi plac ; participă în mod spontan la anumite acțiuni nu numai pentru că ele îi oferă prilejul să se descarce (*abreagieren*), dar și pentru că, de la caz la caz, ele îi dau simțămîntul de siguranță și chiar de putere ; fascinația poate fi legată și de un proces compensator, atașarea de modelul provocativ conturîndu-se ca un mijloc de a scăpa de monotonie și plictiseală etc.

Dispoziția captării intervine, probabil, în toate situațiile-sugestie, dar ea reprezintă mai mult decît un factor predispozant al comportamentului sugerat. Caracteristica cea mai reprezentativă a acestei însușiri psihice constă în aceea că, odată cu orientarea selectivă spre sursa de atracție, asigură dirijarea conduitei în conformitate cu iradierea exercitată de această sursă. Binet (1900) vorbea în acest sens de acțiunea unei „idei-directoare", expresie — după el — a uneia dintre dispozițiile fundamentale ale sugestibilității.

Pe calea sugestiilor individul poate fi adus însă în situația de a-și închipui numai că este atras de o sursă provocativă, „rationalizarea" ulterioară desăvîrșind procesul captării.

Se poate presupune că orice om posedă, în diverse grade, dispozițiile de tipul celor menționate mai sus. Ele sînt, de fapt, complementare, intrincîndu-se la rîndul lor cu dispoziții cu o arie și mai largă de cuprindere, cum ar fi dispozițiile de apărare și echilibrare a eului.

Ceea ce a afirmat Allport (1970), în general, despre caracteristicile persoanei, ni se pare adecvat și cu privire la variatele dispoziții care mediază sau facilitează transformarea situației-sugestie într-un comportament sugerat. „Ele — scria *Allport* — nu trebuie considerate ca niște dispoziții fixe, stabile, care operează mecanic, în aceeași măsură, în toate situațiile. Trebuie să considerăm aceste proprietăți mai curînd drept sfere ale comportamentului posibil (*rangs of possible behavior*), susceptibile să fie activate, în diverse grade, în cadrul acestor posibilități, în funcție de cerințele situației".

„Cerințele situației" sînt, în esență, în sfera noastră de referință — cele care permit să se constituie o situație-sugestie și asigură transformarea acesteia, prin intermediul unor dispoziții ca cele ale *închipuirii*, *subordonării*, *captării* etc., într-un comportament sugerat.

Luînd în considerare aceste „cerințe ale situației", cercetarea științifică, preocupată să contribuie la clarificarea demersului sugestiv, va trebui să țină seama și de faptul că dispoziții de tipul *închipuirii*, *transpunerii*, *subordonării*, *conformării*, *captării* constituie sindroame de proprietăți în cadrul cărora pot fi urmărite niveluri și structuri funcționale de o mare varietate și complexitate.

Este ușor de înțeles însă că dispozițiile presupuse a fi mediatorii dintre situația-sugestie și comportamentul sugerat sînt susceptibile să fie activate și de alte incitații decît de cele sugestive. Manifestări de subordonare, închipuire, conformare transpunere etc. pot fi întîlnite în mod frecvent și într-un context în care situațiile provocative și elementele asociate lor se dovedesc chiar opuse incitațiilor sugestive. Există tendințe de subordonare și conformare dorite și controlate sau cel puțin parțial supuse autocontrolului, după cum actele închipuirii pot fi antrenate cu

un scop de cunoaștere, ca un exercițiu al minții sau ca un act de amuzament, în condițiile în care instanțele critice nu sînt abolite. Se vorbește, dealtfel, chiar și de o *imitație* voluntară (Kirkpatrick, 1921).

În ce constau atunci acele elemente specifice care asigură, în ultimă instanță, transformarea situației-sugestie latente într-un comportament sugerat ? Acestea trebuie puse în legătură, în primul rînd, cu faptul incontestabil că oricare din dispozițiile amintite pot fi antrenate și în condițiile în care persoana implicată reacționează fără a controla efectiv procesul pus în mișcare de agentul provocator, acest proces desfășurîndu-se mai mult sau mai puțin inconștient. În astfel de condiții se realizează mai ușor substituirea care stă la baza oricărui comportament sugerat. În sensul cel mai larg, substituirea constă în tendința de a confunda potențialul cu realul, virtualitatea situației provocative sugestive cu tendința inexorabilă a realizării actului sugerat. Procesele *închipuirii*, *subordonării*, *conformării* etc. desfășurate în afara sau la marginea cîmpului conștienței sau, mai exact, produsele acestor dispoziții se instituie *ca o realitate mai mult sau mai puțin autonomă, disociată de instanțele critice și de autocontrol ale eului.*

Vom putea înțelege mai bine acest fenomen urmărind ceva mai îndeaproape două dintre dispozițiile care ni se par că joacă un rol precumpănitor în producerea celor mai variate manifestări ale sugestibilității : *închipuirea și subordonarea.* Ele circumscriu, în strînsă legătură cu demersul sugestiv, domenii ceva mai diferențiate calitativ decît celelalte dispoziții cu care se întrepătrund și se intercondiționează.

Închipuirea, în particular cea inconștientă, se manifestă ca un fel de *reflectare a reflectării*, conținutul acestei dedublări căpătînd o anumită autonomie față de instanțele critice de control ; el se constituie și se dezvoltă ca o realitate *per se*. Acest conținut poate fi congruent cu faptul autentic sau cu un sistem plauzibil și logic, dar el se poate forma și transforma și după o logică subiectivă, cea a substituirilor, conform căreia aparentul se confundă cu existentul, particularul cu generalul, întîmplătorul cu necesarul, posibilul cu realul, ideea despre obiect cu obiectul însuși. Dar chiar și în situația în care conținutul închipuirii se dovedește congruent cu realitatea, nu înseamnă că acest conținut nu mai este un produs al sugestibilității. În momentul acela subiectul nu dispune de posibilitatea de a verifica dacă cele născute în mintea sa sînt sau nu concordante etc.

Imaginea (chipul) sau / și ideea despre existență capătă nu numai o autonomie, dar cîștigă, de la caz la caz, chiar o anumită supremație asupra existenței, cu tentativă de a-i „dicta" acesteia normele sale. Nu numai în cursul unei hipnoze, dar și în condițiile stării de veghe putem transfigura realitatea, constructele închipuirii dovedindu-se adesea mai

insinuante decît însușirile realității obiective. Contribuie la aceasta stările de expectanță și penetranța dorințelor noastre care ne îndeamnă să fixăm, să amplificăm ceea ce ne așteptăm sau ne-ar conveni să se întîmple.

Ideile pot căpăta o „forță materială" și în cazul în care provin din sfera non-raționalului. Constructele închipuirii, indiferent dacă sînt personale sau impersonale, ca de pildă cele mitice sau religioase, se dovedesc cu atît mai virulente cu cît indivizii cred în existența lor obiectivă.

În aceste condiții se produce o disociere între instanțele închipuirii și cele discriminative, persoana implicată nesesizînd eventualele neconcordanțe dintre fenomenul existent în mod real și imaginea sau ideea sa despre el. Participarea emoțională adiacentă, conferind un plus de autenticitate substitutului, nu face decît să potențeze disocierea. Cel care crede în plăsmuirile închipuirii sale, fără evident să știe că s-a produs substituirea, își apără crezul consolidîndu-l neîncetat.

Firește că disocierea este întărită și de tendința de a sustrage controlului critic produsele închipuirii; individul se complace, de cele mai multe ori fără să-și dea seama, în lumea ideilor și reprezentărilor sale care îi asigură aparența justificării și protejării de sine. În formele extreme disocierea poate fi expresia morbidității, dar morbid poate fi dealtfel chiar și excesul de analiză, îndemnul obsedant de a supune orice situație și trăirile corespunzătoare lor, unui minuțios examen critic.

Dacă *închipuirea* reprezintă capacitatea făuririi sau asimilării unor conținuturi prin ocolirea funcțiilor discriminative, *subordonarea* reprezintă dispoziția individului de a prelua necritic conținuturi gata constituite și de a acționa în conformitate cu mesajul provocării pe care aceste conținuturi îl conțin.

În măsura formării și consolidării lor, constructele închipuirii sfîrșesc, de regulă, prin a se autonomiza. În procesul *subordonării* conținuturile provocative tind să se instituie de la început ca realități de-sinestătătoare, care induc negativ disponibilitatea activării sistemelor de control sau tind să neutralizeze eficiența acțiunii acestor sisteme. Ulterior, cel în cauză se poate arăta foarte mirat că s-a lăsat contaminat de un model, că s-a supus orbește unor comenzi din afară, sau că a dat ascultare unor impulsuri lăuntrice fără să fi manifestat un minimum de control critic, dar în procesul subordonării — avem în vedere, evident, manifestările inconștiente ale acesteia — individul se supune pur și simplu. Sînt multiple condițiile care facilitează un astfel de comportament și variate formele sale concrete de manifestare (vom încerca ulterior să examinăm unele dintre ele).

Este greu de ocolit însă faptul în sine, că actul de subordonare atestă disocierea dintre instanțele care fac posibilă acționarea în conformitate cu logica modelului provocativ și instanțele care ar asigura cenzurarea critică corespunzătoare.

La prima vedere s-ar părea că nu există nici o legătură între *închipuire* și *subordonare*. În realitate cele două dispoziții se intrică foarte mult. Chiar produsele închipuirii, cu deosebire cele mai bine structurate, cum sînt de plidă, superstițiile, pot sta la baza tendințelor de subordonare. Dar și în subordonările față de comenzile din afară sînt implicate procesele închipuirii. Astfel, de pildă, receptivitatea față de o provocare persuasivă, prin care se sugerează subiectului că nu poate realiza un anumit lucru — de pildă să desfacă mîinile împreunate — se asociază, de regulă, cu *ideea neputinței* pe care și-o inoculează subiectul prin mijlocirea instanțelor închipuirii (el *își închipuie* că nu poate să le desfacă). Într-un sens mai larg, în orice act al sugestibilității intervine un moment al închipuirii și al subordonării. Cel vizat de sugestie *își închipuie* că nu poate reacționa astfel, lăsîndu-se *subjugat* (subordonat) de conținutul mesajului sugestiv.

3.2. RĂSPUNSUL SUGERAT

Încă înainte de a ne fi ocupat cu meditatorii situației-sugestie am examinat unele caracteristici ale răspunsului sugerat. Am făcut-o cu deosebire atunci cînd am abordat aspecte ale *conținutului* situației-sugestie. Logica definirii conceptului ne-a obligat să relevăm încă de la început principalele efecte pe care e susceptibil să le provoace situația-sugestie. Nu revenim asupra acestor considerațiuni. Vom menționa aici numai unele caracteristici mai generale ale răspunsului sugerat, privit ca verigă finală a demersului sugestiv.

Atît practica clinică cît și cea experimentală au impus atenției expresiile manifeste ale efectelor sugestiei. Răspunsul sugerat nu este însă întotdeauna vizibil și controlabil. Omul de știință va încerca în continuare să obiectiveze efectele produse de sugestiile transmise, cu scopul de a influența conduita umană și cu siguranță vor fi puse în evidență multe manifestări biopsihice aparent... „inaparente". Marea majoritate a influențelor exercitate de sugestie rămîn însă ascunse; nimeni nu știe de fapt cît de frecvent este supus acțiunii variatelor forme hetero- și autosugestive de influențare.

În unele cazuri, cel ce s-a dovedit receptiv la sugestie poate, firește, — cum am notat și altundeva —, să devină conștient de înrîurirea suferită. Fie că i se comunică faptul că a fost supus unei incitații sugestive, fie că singur ajunge la această constatare. Dealtfel, în situațiile ex-

perimentale în care sînt folosite procedee sugestive directe și îndeosebi în cele bazate pe așa-zisul model „challenge", persoana în cauză știe încă de la început că se încearcă influențarea ei. Împrejurarea că subiectul intercepteză un anumit comportament ca fiind determinat de acțiunea sugestiilor are o foarte mare însemnătate pentru modul său de comportare la acțiunea altor sugestii. Același lucru este valabil, evident, și în cazul în care subiectul consideră că modul în care s-a comportat exprimă absența receptivității sale. În această situație el va manifesta, de regulă, o receptivitate mai scăzută față de alte stimulări sugestive. Trebuie observat însă aici faptul că opinia celui în cauză nu coincide întotdeauna cu realitatea. Subiectul poate să se fi dovedit receptiv, dar el găsește argumente pentru a disimula acest efect, crezînd chiar în constructele raționalizării sale ; dimpotrivă, el poate să nu se fi dovedit receptiv și să manifeste totuși convingerea că s-a lăsat influențat de sugestie. E necesar să reamintim și existența manifestărilor contrare care, în literatura de specialitate, au căpătat denumirea de sugestibilitate negativă. Astfel, de pildă, cînd se sugerează unei persoane, aflate în poziție ortostatică, că va veni tot mai mult pe spate și se constată dimpotrivă că aceasta tinde să se aplece în față, se consideră că ea s-a dovedit sugestibilă, dar într-o direcție inversă celei scontate. Persoana în cauză, temîndu-se că va suferi influența sugestiei, încearcă să se sustragă acestei influențe, cu rezultatul însă că efortul de contracarare se transformă într-un act manifest de opunere, considerat tocmai expresia acestei forme paradoxale de sugestibilitate. Absența receptivității față de sugestie s-ar exprima printr-un comportament indiferent : subiectul poate descrie mici oscilații înainte și înapoi, tipice pentru cineva care se află în relaxare.

În realitate, întregul lanț al secvențelor trebuie privit ca un întreg. Oricare verigă a demersului sugestiv poate exercita o anumită înrîurire facilitatoare sau frenatoare asupra tuturor celorlalte verigi. Răspunsul, indiferent dacă acesta se relevă sau nu conștiinței subiecților, poate influența pre-dispozițiile sau dispozițiile de a reacționa, dar poate contribui la însăși constituirea unei noi situații-sugestie.

3.3. SITUAȚIA-SUGESTIE ȘI SUGESTIBILITATEA

Am folosit pînă acum destul de rar conceptul de sugestibilitate și aceasta pentru că sensul lui, la fel ca și cel al termenului de sugestie, este foarte vag și contradictoriu.

În mod curent prin sugestibilitate — care circulă mai mult ca un termen psihologic empiric — se înțelege capacitatea de a reacționa la sugestie. În imediata vecinătate a acestui înțeles se situează un sens nu

mai puțin vag, dar care încearcă să surprindă totuși o notă ceva mai specifică. Ea lasă loc interpretării că sugestibilitatea reprezintă nu o capacitate oarecare, ci una susceptibilă să fie abordată dintr-o perspectivă diferențial psihologică, desemnînd particularitatea individuală de a reacționa la sugestie. Se și vorbește în această ordine de idei de posibilitatea determinării gradului de sugestibilitate a persoanei, posibilitate demonstrată experimental încă la începuturile psihologiei științifice (Seashore, 1895 ; Binet, 1900).

O încercare de a surprinde conotații mai deosebite găsim la Stokvis și Pflanz (1961) care, vorbind de sugestibilitate, au în vedere „o carență (*Mangel*) orientată asupra raporturilor umane și care îndeamnă la echilibrare (*Ausgleich*)". Autorii menționați nu conferă termenului „carență" o valoare pozitivă sau negativă, ci îl definesc strict fenomenologic ca o anumită stare care poartă întrînsa tendința spre propria ei depășire. În analogie cu „setea de ascultare", de care vorbea Gustave le Bon, sau a stării apetență și a comportamentului corespunzător (Tinberger, „carența" poate fi privită ca o trăsătură distinctivă a sugestibilității, dar poate fi înțeleasă, după Stokvis și Pflanz, într-un mod foarte general : pe de o parte, ca o tendință nedefinită de depășire a stării de singurătate pasageră, ca o „foame" de relație, pe de altă parte, însă și ca o tendință de a provoca anumite schimbări în domeniul comportamentului senzorial, motor sau vegetativ.

După opinia noastră, acest mod de a înțelege sugestibilitatea deschide perspectiva interpretării disponibilității umane de a reacționa la situația-sugestie într-o strînsă legătură cu homeostazia neuropsihică, deci în legătură cu fenomenele adaptabilității. Acesta este, fără îndoială, un drum fertil ținînd seama mai ales de faptul că receptivitatea față de sugestie — manifestare psihică deosebit de complexă și de frecvență — continuă să fie considerată o apariție accidentală de factură precumpănitor dezadaptativă. Dar autorii amintiți indică numai cadrul general de referință din care ar fi indicat să fie privită sugestibilitatea. Ei nu oferă criterii care să permită departajarea acestui sindrom de dispoziții de alte dispoziții capabile să transforme situațiile provocative virtuale în realități comportamentale. „Echilibrarea carențelor" constituie un concept care se referă la o varietate atît de mare de trebuințe, încît el se dovedește inoperant pentru circumscrierea forței motrice specifice producerii comportamentului sugerat.

Este foarte greu să se determine specificul sugestibilității și aceasta cu deosebire din următoarele rațiuni :

Ca și în cazul conceptului de sugestie, cercetătorul se izbește de dificultatea găsirii unui concept de supraordonare care să fie suficient de general încît să permită încadrarea în gen a manifestărilor variate ale fenomenului considerat specific și suficient de îngust, totodată, încît să

îngăduie diferenţieri plauzibile faţă de alte fenomene ale influenţării conduitei umane.

Dar stabilirea genului proxim este ea însăşi îngreuiată de caracterul lax al informaţiilor despre specificul sugestibilităţii, deci al fenomenului care urmează să fie raportat la un concept de supraordonare. Firește că liniile de demarcaţie pe care năzuieşte să le traseze cercetătorul nu pot circumscrie decît tendinţe predominante într-un sistem de tendinţe în permanentă intercondiţionare. Delimitările sînt mai mult sau mai puţin convenţionale şi au drept scop principal surprinderea unor structuri calitativ cît de cît diferite de alte structuri ale psihismului, susceptibile să fie validate de practica biopsihosocială şi susceptibile să fie abordate prin strategii specifice de cercetare.

O dificultate însă şi mai mare — insuficient luată în considerare — derivă din faptul, menţionat în treacăt în paginile anterioare, că dispoziţiile implicate de sugestibilitate se diversifică nu numai în plan orizontal (manifestări, de pildă, ale autonomizării conţinutului închipuirii în funcţie de diferitele roluri jucate), ci şi în plan vertical devenind la fel de complexe ca procesul cognitiv, volitiv sau afectiv cu care se asociază. Dat fiind că de fapt toate procesele psihice pot fi influenţate — în anumite condiţii — pe căi sugestive este firesc ca în strînsă legătură cu universalitatea manifestărilor de sugestibilitate să se pună şi problema marii *diversităţi* a acestui fenomen.

Este puţin probabil ca sugestibilitatea să constituie un fenomen unitar. Trecînd peste unele neajunsuri metodologice ce caracterizează cercetările de pionierat ale lui Eysenck şi Furneaux (1945), ele au mai ales meritul de a fi adus primele dovezi experimentale privind caracterul eterogen al sugestibilităţii. Binet (1900) a fost, probabil, primul psiholog care să-şi fi pus această întrebare (il n'existe point une seule et unique aptitude à la suggestion" — nu există o singură şi unică receptivitate la sugestie).

După cum am mai avut prilejul să arătăm, clasificările existente, au în mare măsură un caracter artificial. Cercetările experimentale sau comparative de pînă acum nu permit încă delimitarea mai riguroasă a variatelor expresii ale sugestibilităţii. Se înţelege că în absenţa unor astfel de rezultate este mai greu a se conchide asupra dimensiunilor specifice ale acestei proprietăţi complexe a psihismului.

Pînă la o mai exactă înţelegere a factorilor care mediază trecerea de la situaţia-sugestie la un comportament sugerat va trebui să ne limităm la o definiţie mai globală, puţin diferenţiată a sugestibilităţii. Raportarea la situaţia-sugestie ca element posibil de declanşare, rămîne condiţia esenţială. În această ordine de idei privim *sugestibilitatea ca acea manifestare particulară a influenţabilităţii sau provocabilităţii care*

asigură transformarea situaţiei-sugestie într-un comportament sugerat. Aceastăă proprietate — mai exact sindrom de proprietăţi — se bazează pe un complex de dispoziţii psihice, cum ar fi închipuirea, subordonarea, conformarea, transpunerea, captarea, care facilitează substituirea mesajului sugestiei mesajelor instanţelor critice. Disociindu-se mai mult sau mai puţin de procesele reflexive şi de control, care le-ar putea invalida, conţinuturile situaţiilor sugestie se insinuează ca nişte constructe mentale investite cu atributele unei realităţi per se. Conţinutul sugestiv, devenit cvasiautonom, tinde astfel să influenţeze cele mai diferite manifestări psihice şi respectiv psihofizice, inducînd conduitele sugerate.

Sugestibilitatea a fost confundată adesea cu *imitaţia* şi *empatia* (Allport, 1968). Există, fără îndoială, mari legături, dar identificarea nu ni se pare totuşi justificată.

În primul rînd, *imitaţia* se referă mai curînd la actul imitaţiei ca atare (actul preluării, copierii etc. a unor modele provocative) decît la disponibilitatea individului de a manifesta ceea ce s-ar putea numi *imitabilitate*. Relaţia directă dintre model şi efectul contaminator exercitat de acesta, deci între provocare şi răspuns, îndeamnă la o privire superficială, la deprecierea verigii intermediare. Luînd în considerare tendinţa spre imitare, deci dispoziţia *imitabilităţii*, reţine atenţia faptul că ea cunoaşte cel puţin două dimensiuni care, conform celor discutate pînă aici, se sustrag conceptelor de sugestie şi sugestibilitate : pe de o parte, există manifestări ale imitabilităţii, care au un caracter coercitiv, deci care nu lasă individului libertatea de decizie, pe de altă parte, cum am relevat şi într-un alt context, există aşa-zisele imitaţii voluntare care, de asemenea, sînt incompatibile cu manifestările sugestibilităţii.

Fără îndoială însă că dincolo de aceste limite — sau mai exact între ele — există o arie imensă de manifestări care sînt, prin natura lor, manifestări de sugestibilitate. Avem în vedere acele situaţii în care individul, dispunînd de posibilitatea de a evita actul imitativ, se dovedeşte totuşi receptiv faţă de modelul contaminator fără ca, evident, această receptivitate a sa să fi fost mediată de instanţele critice, să se fi produs deliberat. În acest sens *imitaţia* — sau captarea-imitaţie — constituie una din acele dispoziţii psihice care mijlocesc continuu autonomizarea conţinutului provocaţiilor sugestive, respectiv transformarea acestora într-un comportament sugerat. Dealtfel, în acelaşi mod poate fi operată şi diferenţierea dintre sugestibilitate şi dispoziţia *empatiei.* Cu excepţia situaţiei în care lipseşte alternativa nonreacţiei şi a aceleia în care este vorba de o manifestare controlată, voită, deci conştientă, empatia poate fi privită, de asemenea, ca una din dispoziţiile care mijlocesc sau facilitează apariţia răspunsului sugerat.

4. FACTORI FAVORIZANŢI AI APARIŢIEI SITUAŢIILOR-SUGESTIE ŞI AI INDUCERII RĂSPUNSULUI SUGERAT

Cunoaşterea condiţiilor care înlesnesc şi provoacă apariţia răspunsului la sugestie sau care prejudiciază producerea acestui răspuns constituie, de fapt, obiectivul principal al cercetării sugestibilităţii. Cercetătorul interesat deopotrivă de aspectele teoretice, cît şi de cele aplicative va fi satisfăcut numai în măsura în care va afla în ce limite este posibilă influenţarea prin sugestie şi în ce măsură pot fi potenţate sugestiile pozitive şi diminuate cele care exercită influenţe negative. Dealtfel, toţi cercetătorii care s-au ocupat mai îndeaproape de psihologia şi psihofiziologia sugestiei şi sugestibilităţii au acordat o importanţă deosebită factorilor favorizanţi ai sugestiei.

Din multitudinea variabilelor care favorizează apariţia situaţiei-sugestie şi a răspunsului sugerat vom examina trei complexe de mărimi care delimitează, după părerea noastră, domenii mai reprezentative. Vom examina apariţia şi manifestările influenţei sugestiilor cu deosebire din perspectiva a) condiţiilor nedeterminării, b) a mecanismelor autoprotectoare, c) a dependenţelor umane.

Analizarea factorilor care înlesnesc producerea unui răspuns în sensul mesajului sugestiei, nu pot fi deosebiţi totdeauna de cei care condiţionează însăşi constituirea unei situaţii-sugestie. Demarcaţiile nu vor fi de aceea prea nete.

4.1. CONDIŢIA NEDETERMINĂRII

Fiinţa umană nu este confruntată numai cu evenimente de tip determinist, care să permită rezolvări certe, univoce. Individul trebuie să facă faţă mai ales unor situaţii de tip probabilist, una şi aceeaşi cauză neducînd, în mod necesar, la apariţia aceluiaşi efect.

Trecerea relaţiilor de tip probabilist în cel determinist constituie unul din obiectivele esenţiale ale procesului cunoaşterii (Ceauşu, 1972). Dar,

evident, acest proces este extrem de complex şi realizabil numai în anumite limite, căci întotdeauna vor exista situaţii născute din interacţiunea unor evenimente nedefinite ca număr şi structură, care se vor sustrage rezolvărilor riguros predeterminabile. Dealtfel, numai aparent omul este mereu interesat să transforme probabilul în determinat. Raţiuni adaptative, după cum vom arăta ulterior, îl îndeamnă destul de frecvent să se complacă în situaţii nedeterminate.

După cum au arătat în repetate rînduri cei care s-au ocupat de teoria şi aplicaţiile deciziilor, marea varietate a reacţiilor nu ţine numai de particularităţile obiective ale situaţiei-stimul, ci şi de o serie de atribute subiective. Influenţa trebuinţelor, intereselor, concepţiilor şi preconcepţiilor, manifeste sau nu, este permanentă şi adesea cu totul imprevizibilă pentru însuşi subiectul în cauză.

Ne-am propus să relevăm, din perspectiva problematicii sugestibilităţii, unele aspecte mai deosebite ale raporturilor dintre obiectiv şi subiectiv, aspecte care ar putea facilita o mai bună înţelegere a momentelor non-raţionale (nu neapărat şi iraţionale) ale conduitei umane.

În consideraţiile noastre am pornit de la ideea că omul nu dispune totdeauna de criterii obiective pentru a verifica, cel puţin imediat, gradul de adecvare cu care se produce decodificarea, selectarea şi integrarea mesajelor cu care este confruntat, precum şi gradul în care se realizează validarea estimărilor şi deciziilor sale. Pentru a ieşi însă din situaţiile ambigue, nedefinite sau greu de controlat, el optează, de multe ori, pentru alternative care nu satisfac exigenţele raportării la un sistem consistent de referinţe. Nu rezultă de aici însă că opţiunile ca atare nu satisfac, de la caz la caz, cerinţele unei bune adaptări. Cert este însă că pe un astfel de teren poate rodi uşor influenţarea prin sugestie a atitudinilor, opiniilor, deciziilor etc. Dar să examinăm, din perspectiva consideraţiilor de mai sus diverse aspecte psihologice.

4.1.1. Limite ale sistemelor de verificare şi control

Nu dispunem decît rareori de elemente consistente de sprijin care să ne îngăduie să refacem cu exactitate secvenţele trecutului (presupunînd că într-adevăr dorim să le reconstituim întocmai). Avem în vedere, mai ales, dar nu numai, memoria cu particularităţi autobiografice, care a fost opusă memoriei, privită mai curînd ca rezervor al cunoştinţelor acumulate. Procesul reconstituirii evenimentelor trăite se realizează în condiţiile în care producerea substituirilor este adesea inevitabilă. Con-

fundările pot avea uneori consecinţe deosebit de neplăcute, ca în cazul amneziilor faţă de sursa informaţiilor. O formă mai dramatică a acestei manifestări amnestice o constituie aşa-zisul „plagiat inconştient". Conţinutul unei idei preluate poate să capete o rezonanţă atît de puternică încît acest conţinut se „autonomizează". Cel care şi-a însuşit ideea poate nutri convingerea că ea a încolţit şi s-a dezvoltat în mintea sa. Printr-un mecanism autosugestiv dus la extrem, victima plagiatului inconştient poate acuza pe alţii de plagiat. Fiecare om poate aduce în discuţie puncte de vedere numai aparent libere de influenţe din afară sau îşi atribuie paternitatea unor opinii preluate în condiţii al căror control îi scapă sau atribuie altora ideile de care s-a debarasat între timp. Contribuţia elementelor hetero- şi autosugestive este greu de ignorat ; ne închipuim în astfel de situaţii că aşa şi nu altfel stau lucrurile.

Însă nu numai „trecutul" se dovedeşte refractar verificărilor. Şi multe din evenimentele şi faptele „prezentului", ale activităţii imediate, se sustrag controlului riguros. Căci, într-adevăr, într-o serie de împrejurări individul nu poate preciza dacă a înţeles sau nu în mod corespunzător informaţiile ce i-au parvenit din diverse surse orale sau scrise, dacă judecăţile emise în legătură cu o situaţie, persoană sau despre el însuşi sînt sau nu viabile sau dacă atitudinile şi deciziile sale sînt adecvate în raport cu cerinţele şi posibilităţile reale. Lipsind puncte sigure de reper şi modalităţile operante de comparare şi verificare, este firesc ca o multitudine de atitudini, estimări şi decizii să se producă sub domnia arbitrarului. Firește că în timp se produc corectări şi se creează sisteme de validare bazate, în primul rînd, pe sancţionările practicii. Cert este însă că în permanenţă se păstrează o marjă de nedeterminare. Prin mecanisme autoprotectoare se asigură, însă, îngrădirea şi amortizarea efectelor indezirabile ale opţiunilor şi aprecierilor produse de condiţia incertitudinii. Ne prefacem, de pildă, că am înţeles ceea ce ne-a rămas de fapt neclar sau nici măcar nu facem loc ideii că ne-am dovedit lipsiţi de comprehensiunea necesară.

În condiţiile în care validarea actelor noastre întîrzie, descriind un drum în zigzag, creşte şi receptivitatea la acţiunea sugestiilor dinlăuntrul şi dinafara noastră. Pe calea sugestiilor putem fi aduşi în situaţia de a crede că am fost martorii unor evenimente pe care nu le-am trăit, sau de a fi emis puncte de vedere pe care în realitate nu le-am exprimat niciodată. Uitucul poate accepta relativ uşor substituirea, mai ales dacă conţinutul substitutului prezintă afinităţi cu sisteme de referinţă familiare lui.

Genul acesta de substituiri şi influenţe a fost urmărit în cercetarea psihologică, îndeosebi prin intermediul aşa-ziselor „întrebări sugestive", întrebări prin care direct sau indirect se indică, de fapt, şi un anumit răspuns, congruent de regulă cu cel pe care doreşte să-l primească cel

care a formulat întrebarea. Prin sistemul persuasiv de a chestiona, de a accentua anumite detalii sau prin însuşi modul de a pune problema sau prin tonul cu care se întreabă, pot fi obţinute răspunsuri care, în absenţa unor astfel de modalităţi de înrîurire, nu s-ar fi produs. Acest lucru este cunoscut mai ales din cercetările de psihologia martorului (Binet, 1900 ; Stern, 1912 ; Roşca, 1936 ; Bogdan, 1972). Binet (1900) a elaborat, dealtfel, o probă specială destinată verificării receptivităţii faţă de astfel de întrebări sugestive, probă care şi-a găsit ulterior o largă aplicaţie în cercetarea sugestibilităţii.

În viaţa de toate zilele se întîlnesc variate contexte în care îşi fac loc, într-o formă sau alta, „întrebări sugestive". Dealtfel, manipularea este deghizată adesea în spatele unor formule interogative ; se creează impresia că prin adresarea întrebării se respectă părerea celui în cauză, dar întrebarea este astfel articulată încît, în realitate, se pregăteşte terenul în vederea obţinerii unui răspuns în direcţia dorită. Adesea sugerarea răspunsului se face în aşa fel încît persoana vizată nu reuşeşte să ia în considerare şi alte alternative ale situaţiei date. Este mai comod să se preia soluţia propusă să se procedeze în concordanţă cu soluţiile sugerate, mai ales dacă acestea vin din partea unor persoane cu prestigiu sau cu aparenţă de prestanţă şi autoritate. Spiritul conformist îşi pune în mare măsură amprenta pe modul nostru de a ne comporta.

Limitele sistemelor de verificare şi control trebuie examinate într-un cadru psihologic foarte larg. Privit dintr-o perspectivă excesiv de raţionalistă, omul apare permanent interesat să supună realitatea exterioară şi lăuntrică controlului său. Efortul de cunoaştere nu este niciodată lipsit, însă, de momente de discontinuitate, expresia, printre altele, a tendinţei de eludare a demersului de verificare şi control.

În anumite graniţe individul fuge de sine. Dar chiar dacă omul s-ar angaja într-un maraton al autocunoaşterii, el ar trebui să parcurgă un labirint la capătul căruia se deschide un alt labirint care nu se va dovedi negreşit mai luminat pe dinăuntru „Cunoaşte-te pe tine însuţi" — dictonul vechilor greci — era şi rămîne un apel la determinarea propriilor posibilităţi şi la luarea lor în stăpînire, precum şi un îndemn la evitarea supraaprecierii *.

Dealtfel, tot grecii ne-au ajutat să înţelegem cît de greu este de a realiza cunoaşterea de sine.

Dificultăţile nu ţin numai de limitele introspecţiei, de subterfugiile inconştientului şi de imaginea deseori distorsionată pe care ne-o făurim — din raţiuni de autoapărare — despre noi înşine. Cunoaşterea

* Acest precept era scris pe templul lui Apollo din Delfi şi înseamnă „Cunoaşte condiţia ta de muritor şi nu încerca să te ridici deasupra ei" (Croiset, Hist. 2, 440, cf. SIMENSCHY, 1979).

de sine — cum sublinia Marx — este mediată de cunoașterea celorlalți. Menander (cf. Simenschy, 1979) nota cu milenii în urmă că „în multe privințe nu e bine spusă vorba „cunoaște-te pe tine însuți" ; ar fi fost mai de folos să se spună „cunoaște-i pe ceilalți". Dar, evident, nici această cunoaștere nu este liniară, fie și numai pentru faptul că fiecare în parte se ascunde în felul său. Lipsesc sau nu ne stau întotdeauna la îndemînă — după cum am mai precizat — repere obiective pentru validarea sau invalidarea părerilor despre noi sau despre alții. În funcție nu numai de gradul de sinceritate, dar și de natura raporturilor noastre cu celelalte persoane, părerile noastre sînt adesea contradictorii. Reacționăm frecvent diferit în condiții aparent identice. Nu avem decît rareori — din fericire — posibilitatea de a ne urmări pe noi și pe alții în situații extreme. Sîntem privați astfel de confruntarea cu unul din testele cele mai viabile ale psihodiagnozei personalității.

Insuficienta cunoaștere intra- și interpersonală este condiționată însă și de absența sau slaba acțiune a conexiunilor inverse. Deseori nu dorim să urmărim efectul atitudinilor și actelor noastre ; alteori vrem să le cunoaștem, dar ele nu transpar nemijlocit din conduita persoanelor cu care sîntem confruntați, ca de pildă, în situația de examen în care examinatorul nu trădează prin nici un gest sau semn al grimasei aprecierile sale. Angajarea unor „animatori", care să aplaude la scena deschisă un spectacol sau un discurs, țintea, probabil, nu numai la accentuarea succesului de public, dar și la stabilirea unui minimum de contact între protagoniști și spectatori. În multe alte situații „haloul" acțiunilor noastre este filtrat și amplificat de atitudinea binevoitoare a celor din jur.

Spiritul prevenitor și convenția socială îi împiedică pe semenii noștri să spună tot adevărul pe care realitatea nudă l-ar pretinde. Pe de altă parte, sancționările care vin de la persoane izolate sau chiar de la grupuri mai mari sînt adesea unilaterale ; ele pot conduce pe cel vizat, prin absolutizarea cazului particular, la concluzii cu totul eronate. Se adaugă, în sfîrșit, faptul că într-o serie de cazuri accesul la informația trebuitoare este îngreuiat din pricina verigilor intermediare — de pildă, a analizelor de laborator pe care individul ar trebui să le facă pentru ca să afle cît de amenințat este de o boală care nu se anunță în mod direct, sau din pricina carențelor de funcționare a mecanismelor de autocontrol. Un elev poate să fi asimilat foarte bine o anumită materie și totuși, ajuns în pragul examenului, să nu realizeze cît de bine stăpînește cele învățate. Un alt elev poate să nu-și fi însușit în mod adecvat cunoștințele necesare și totuși să nutrească convingerea fermă că este foarte bine pregătit.

Analizînd limitele subiective ale intercunoașterii, Watzlawick (1975), considerat drept avangardist al „ciberneticii relațiilor umane"

(cf. Pross, 1976), ajunge la următoarea constatare de ordin general. „Relațiile, conținuturile realității noastre pragmatice interumane, nu sînt reale în sensul în care sînt reale obiectele ; ele au mai curînd realitate exclusiv din perspectiva partenerului și chiar și această realitate — și aceasta în cazul cel mai bun — este împărtășită, mai mult sau mai puțin, de către parteneri. Dacă *A* circumscrie modul său de a privi relația sa cu *B*, cu constatarea : „eu știu că tu nu mă placi" și *B* răspunde cu afirmația care definește raporturile dintre ei : „tu gîndești întotdeauna foarte rău despre mine", în acest caz nu există, judecînd după natura comunicației umane, nici o posibilitate de a rezolva această controversă prin utilizarea unor dovezi obiective. Realitățile pragmatice nu pot fi determinate monadic".

Am dorit să subliniem prin aceste considerații, ceva mai ample decît altele, ideea că dificultățile verificării și validării actelor noastre sînt multiple și permanente și că ele țin în mare măsură de natura ființei umane ; diferențierea dintre obstacole obiective și subiective este însă nu numai grea, dar cel mai ades și inutil de realizat. Contează recunoașterea existenței obstacolelor ca atare și mai ales — firește, în contextul luat în considerare aici — a faptului că ele nu pot să nu constituie condiții favorabile producerii celor mai variate înrîuriri sugestive. Individul nu realizează, în genere, faptul că trăiește într-un mediu plin de nedeterminări. El operează permanent ajustări, asigurîndu-și și consolidîndu-și — atîta vreme cît mecanismele adaptative nu sînt afectate de boală — echilibrul psihic. Dar nu încape îndoială că situațiile nedefinite solicită, mai mult decît altele, rezolvări în care numai aparent soluțiile sînt precumpănitor raționale.

Numai un gînd superficial ar putea identifica în reflecțiile de mai sus tendințe agnostice. Pascal, acest fin cunoscător al sufletului omenesc, face în „cugetările" sale următoarea aserțiune : „Trebuie să ne cunoaștem pe noi înșine ; chiar dacă aceasta nu ne-ar servi la găsirea adevărului, cel puțin ar servi să ne reglăm viața și nu există nimic mai corect" (1670). Pascal a surprins foarte bine substratul psihologic al paradoxului autocunoașterii.

4.1.2. Nedeterminări ale situației-stimul

Dacă într-o serie de împrejurări, ca cele menționate mai sus, nedeterminarea rezultă precumpănitor din limitele sistemelor de verificare și control, în altele însăși situația ca atare se dovedește nedefinită. Există o multitudine de stimuli care sînt prin definiție vagi, ambigui, sau excesiv de complecși, care nu pot fi decodificați întotdeauna în timp util sau integrați într-un mod adecvat. Condiția ambiguității a suscitat,

în mod special, interesul psihologilor care au cercetat fenomenul de sugestie și sugestibilitate (Sherif, 1936, 1969 ; Coffin, 1941, Luchins, 1945 ; Asch, 1952 ; Stukat, 1958). Încă Binet (1900) relevase rolul ambiguității în potențarea receptivității la sugestie.

Să examinăm cîteva aspecte ale relației dintre situații-stimuli nestructurate și manifestări legate, într-un fel sau altul, de domeniul sugestibilității.

Pornind de la punctul de vedere că stimulii nu sînt percepuți, judecați și tratați în mod izolat, ci într-o strînsă legătură între ei, într-un anumit „cadru de referință", Sherif (1936) subliniază faptul că în cazul în care, în mod obiectiv, situația-stimul este nestructurată, nu se produce în mod obișnuit apariția unei percepții haotice. În astfel de împrejurări, factorilor interni — stărilor, atitudinilor, motivațiilor etc. — le revine un rol dominant în organizarea sau gruparea elementelor.

Exemplul devenit clasic, citat mai ales în legătură cu cercetările lui Sherif privind formarea normelor de grup, îl oferă iluzia autocinetică. Dacă se proiectează în întuneric un spot luminos la dimensiuni nu prea mari, pata de lumină, deși nu se mișcă în mod obiectiv, va apare privitorului ca deplasîndu-se încet în diferite direcții. S-a constatat că subiectul care încearcă impresia deplasării punctului luminos, privat fiind de repere care să-i indice atît direcția cît și „mărimea" acestei „deplasări", poate fi ușor influențat, prin intermediul unor manipulări de tip sugestiv, să „perceapă" deplasarea luminii ca producîndu-se într-o direcție anume și ca fiind de o anumită mărime (Sherif, 1936, 1937, 1961).

Efectul autocinetic, care și-a găsit o largă aplicare în cercetările din domeniul psihologiei sociale în legătură cu posibilitatea influențării conduitei umane, în condițiile confruntării individului cu situații nestructurate, poate fi întîlnit și în afara condițiilor de laborator, bunăoară în activități profesionale cum sînt cele ale pilotării avioanelor.

În lucrarea sa *Psihologia zborului* (1976), Ceaușu relevă faptul că iluzia autocinetică poate fi deosebit de periculoasă în timpul zborurilor de noapte efectuate în formație. În absența altor repere pilotul nu percepe decît lumina de poziție din spate a coechipierului său, adică un punct luminos proiectat în întuneric. Concentrarea asupra acestui punct, pentru reglarea poziției propriului avion, poate crea impresia falsă că avionul coechipierului își modifică parametrii zborului. „Concentrarea psihică în vederea „repetării" manevrei respective prezintă toate caracteristicile fascinației, o stare vecină cu hipnoza. În cazul în care nu intervine nimic pentru a întrerupe această stare, pilotul poate imprima avionului, fără să-și dea seama, o traiectorie la capătul căreia percutează solul".

În directă legătură cu problema relației dintre iluzia autocinetică și provocarea sugestivă este de reținut aici și următoarea observație, făcută de specialiști care au analizat accidentele puse pe seama acestei iluzii și care, cum era și de așteptat, au preconizat o serie de remedii care să asigure prevenirea sau eliminarea efectelor acesteia. Ei au descris comportamentul unor piloți care „depunînd toate eforturile pentru a urmări o stea izolată au sfîrșit prin a abandona total supravegherea tabloului de bord".

Firește că acestea sînt cazuri extreme, dar ele pun în lumină implicațiile cele mai neașteptate ale situațiilor cu mare grad de ambiguitate care, dată fiind absența punctelor de sprijin, permit investirea „a ceea ce pare" cu atributele realității obiective.

Confruntări cu situații nedefinite se produc permanent în toate domeniile de activitate. În interpretarea datelor de laborator a examenului radiologic, în reconstituiri de toate felurile contează fiecare nuanță. Faptul că în acest domeniu pot acționa din plin influențele de tip sugestiv a fost demonstrat și în condiții experimentale. Încă la sfîrșitul secolului trecut profesorul Yung (cf. Binet, 1900) a observat că studenții săi, influențați prin sugestie, descriau, cu prilejul analizelor făcute la microscop formațiuni care nu existau decît în închipuirea lor. Într-o serie de cercetări experimentale, realizate în colaborare cu numeroși psihologi din țară și din R. F. Germania, am putut pune în evidență o mare varietate de substituiri induse sau influențate de natura sugestivă în condiții de ambiguitate ale situațiilor stimuli. Spațiul nu ne îngăduie să ne referim la ele (cei interesați pot urmări lista lucrărilor menționate la bibliografia dată la sfîrșitul cărții).

Cu cît este mai pregnantă nota echivocă a unei anumite situații, cu atît crește — în funcție de caracteristici ale personalității și de factori contextuali — fie probabilitatea accentuării atitudinii rezervate, dubitative, fie a celei de antrenare a spiritului imaginativ. Este domeniul în care autonomizarea constructelor închipuirii poate prezenta acel grad de structurare și articulare care face dificilă urmărirea unei linii de demarcație dintre real și fictiv.

Modele nonfigurative — de pildă, produse ale picturii abstracte — sînt traduse în imagini avînd concreteţea figurativului. În funcție de disponibilități imaginative și de condiții favorabile, cum ar fi prezența unor stări de expectanță, spaimă etc., constelații de stimuli difuzi sau avînd un alt specific pot fi interpretați ca reprezentînd o structură cu totul particulară. Designul draperiilor capătă în întunericul nopții înfățișarea unor obiecte sau ființe, iar valul înspumat, înfruntat pe timp de furtună pare răscolit de delfini și rechini. Oamenii de știință continuă să se întrebe dacă semnele bizare identificate în anumite regiuni de pe glob constituie realmente urmele unor animale neobișnuite populînd zone

muntoase inaccesibile şi dacă „farfuriile zburătoare" nu sînt nimic altceva decît transfigurări fanteziste ale unor forme nebuloase. Cert este, în orice caz, faptul că închipuirea nu cunoaşte limite şi că nu o dată ea tinde să „devoreze" realitatea. Într-un asemenea context de factori nedefiniţi creşte imens influenţa de tip sugestiv. Aprecierile persoanelor, îndeosebi ale celor consideraţi specialişti, pot acţiona ca nişte sugestii capabile nu numai să determine redistribuirea atenţiei profanului, dar să-i faciliteze acestuia restructurarea cîmpului perceptiv. Există nenumărate cercetări care au demonstrat pînă la ce limite bizare pot fi împinse, în aceste condiţii, influenţele sugestive.

Constelaţiile difuze, contururile estompate, situaţiile incerte joacă un rol imens în tehnicile divinatorii. Cel mai concludent exemplu îl oferă în acest sens ghicitul în cafea, procedeul în uz constînd în tălmăcirea, după un anumit sistem, a aşa-ziselor semne figurate în zaţul rămas după „scurgerea" ceştii. Indiferent dacă această practică se păstrează în limitele ludice sau capătă forma unui act mantic propriu-zis, punctul de pornire îl constituie întotdeauna interpretarea unei situaţii-stimul nestructurate sau pseudo-structurate. Persoana care „ghiceşte" poate lua foarte în serios misiunea, gradul ei de implicare în situaţie, precum şi ideea că posedă realmente capacităţi divinatorii, putînd juca un rol imens în influenţarea persoanei căreia i se prezice viitorul. Dacă şi aceasta crede într-o astfel de practică şi nutreşte convingerea că ghicitorul este investit cu atribute divinatorii, zaţul cafelei, căpătînd prin legile hazardului cele mai bizare configuraţii, se dovedeşte un pretext ideal pentru a anticipa *călătorii*, căci se distinge „un drum lung", *necazuri*, deoarece contururile sînt întunecate, sau *întîlniri* cu diferite persoane, pentru că în zaţ se identifică, fie şi numai fragmentar, forma unor litere.

Iluzioniştii de profesie exploatează la maximum situaţiile ambigue, nedefinite, sau greu de controlat. Avem în vedere nu arta prestidigitaţiei, în care oricum spectatorul este bulversat de rapiditatea cu care se succed operaţiile, privat deci de posibilitatea de a urmări producerea substituirilor, ci practicile în care hotărîtor se dovedeşte mai mult ceea ce spune decît ceea ce face iluzionistul. În domeniul mantic, mai ales dacă ghicitorul se abate de la norme tradiţionale, unele fixate de o experienţă milenară, şi se dovedeşte lipsit de scrupule sau obsedat pînă la patologie de ideea dezvăluirii relevanţei, pentru el magice, a semnelor identificate, înrîurirea sa poate avea efecte dintre cele mai nocive. Nu surprinde, dealtfel, faptul că persoane care sînt convinse sau cochetează cu ideea că devenirea umană este mai mult sau mai puţin previzibilă, se sustrag confruntărilor cu cei presupuşi a dispune de forţa prezicerii. Ştiindu-se vulnerabile ele evită să se încarce cu „idei directoare" cu privire la viaţă şi moarte.

Există o altă categorie de situaţii-stimul care sînt nedefinite nu atît, sau nu numai, prin natura lor intrinsecă, cît mai ales prin dificultăţile care survin în procesul decodificării semnificaţiilor lor. În sensul acesta apare ca nedefinită orice comunicare pe care n-am interceptat-o suficient de bine, orice text într-o limbă pe care n-o stăpînim îndeajuns, orice instructaj inutil de alambicat sau excesiv de redundant, orice sistem de noţiuni noi transmise fără explicaţiile necesare etc. Mai întotdeauna pot fi găsite ulterior puncte de sprijin care să faciliteze descifrarea mesajului şi să asigure comprehensiunea necesară. Dar pe moment, în absenţa soluţiilor la îndemînă, se creează o stare de nesiguranţă sau o siguranţă aparentă favorabilă influenţării prin sugestie. Informaţia cu care este confruntat la un moment dat conducătorul auto poate fi atît de încărcată cu elemente noi pentru el, încît să-i devină imposibil s-o cuprindă dintr-o dată. Zăbovirea în faţa lor mai mult decît permite traficul poate avea urmări dintre cele mai neaşteptate. Într-o astfel de situaţie nu toţi ştiu să se decidă rapid pentru una din soluţii, fie aceasta şi falsă. În momentele acestea de dezorientare şi derută creşte receptivitatea la influenţele din afară, care nici pe departe nu se dovedesc întotdeauna salutare. Intersectările intempestive ale unor gînduri net deosebite sau a unor activităţi evoluate pînă atunci în planuri paralele — manifestări bizare exploatate permanent de literatura absurdului — sînt de fapt fenomene ale vieţii de fiecare zi. Imprecizia sau precipitarea în exprimare, limbajul aluziv sau excesiv de prudent, explicaţiile repetate pînă la saturaţie, concentrarea excesivă asupra propriilor probleme, labilitatea atenţiei şi nu numai condiţia de hipoacuzie, constituie premise favorabile producerii unor „potriviri" de înţelesuri, la originea cărora stau, de asemenea, multe influenţe de tip sugestiv.

Insuficienta claritate a textului sau subtextului, precum şi limitele comprehensiunii, pot fi compensate prin interpretări „sui generis" care dau aparenţă de claritate şi comprehensiune. Drept mediatori ai unei astfel de înţelegeri fiinţează ideile preluate dintr-un context analog, sentimentul de falsă familiaritate, sumarea intervenţiilor directe sau indirecte provenite de la alte persoane la fel de nelămurite dar convingătoare prin maniera în care comunică. În cazurile în care imprecizia devine manifestă, asociindu-se cu o stare de disconfort, sporită de dificultatea găsirii soluţiilor plauzibile şi consistente, creşte enorm vulnerabilitatea la cele mai bizare influenţe. Bolnavul îşi va croi singur drum spre un răspuns ferm dar incompatibil cu realitatea, la neliniştea care îl apasă ; cel păgubit, rămas în totală neclaritate asupra persoanei care i-a produs paguba, va suspecta pe rînd pe toţi cunoscuţii săi, iar gelosul va vedea în cele mai irelevante semne dovezi peremptorii ale infidelităţii. Dar şi în afara unor astfel de situaţii extreme sporesc, în con-

textul incertitudinii, tendințele interpretative, tributare în mare măsură influențelor sugestive.

Genul acesta de manifestări a suscitat încă de mult interesul psihologilor care și-au pus problema verificării limitelor pînă la care poate fi manevrată condiția incertitudinii și ambiguității. Astfel, Coffin (1941) a elaborat un model experimental pentru a studia relația dintre sugestibilitate și ambiguitatea situației-stimul. Subiecților, împărțiți în loturi experimentale și de control, li se prezenta un sunet cu trei atribute tonale de ambiguitate crescîndă — înălțime, volum și un atribut fictiv denumit „ortosonoritate". Li se cerea apoi acestora să echivaleze alte sunete auzite prin căști cu sunetul inițial, avînd drept criteriu cele trei atribute menționate mai sus. Aprecierea atributelor se realiza prin manevrarea unor butoane. Pe parcursul desfășurării probelor, experimentatorul dădea sugestii cu privire la faptul că subiectul a comis o eroare.

Rezultatele au arătat că atributul cel mai puțin ambiguu — înălțimea — în majoritatea cazurilor nu a fost modificat în urma sugestiilor, subiecții menținîndu-și aprecierea inițială. Aprecierea volumului a fost modificată în multe cazuri, iar în aprecierea „ortosonorității" subiecții s-au lăsat influențați în toate cazurile de sugestiile experimentatorului. Cu alte cuvinte, sugestibilitatea a crescut odată cu ambiguitatea stimulilor.

Într-o cercetare recentă, Bishop și colaboratorii (1980) și-au propus să verifice în ce măsură persoanele solicitate să răspundă la întrebările unui chestionar se arată dispuse să-și exprime o anumită părere și cu privire la probleme despre care nu știu nimic precis. Cercetătorii americani au consemnat faptul că 1/3 din cei 467 subiecți chestionați, în vîrstă de peste 18 ani, au dat un răspuns ferm (da sau nu) și la o întrebare care viza un domeniu în realitate inexistent. (Se înțelege că problema era astfel formată încît se crea aparența realității domeniului în cauză, față de care cei chestionați erau solicitați să-și exprime părerea.). Printr-un experiment în care am folosit stimuli ambigui (Gheorghiu, Holdevici, 1979) am putut demonstra că prin manevrarea opiniei de grup pot fi exercitate relativ mari înrîuriri asupra modalităților de apreciere. Astfel, unor elevi între 15 și 18 ani le-au fost prezentate fotografii care exprimau diferite stări emoționale, grupate în categorii bipolare : veselie-amărăciune, admirație-dispreț, sinceritate-nesinceritate etc. După ce, în prealabil, apreciaseră fotografiile independent de influențe din afară, subiecților li s-a cerut să aprecieze o serie echivalentă de fotografii în condițiile în care erau solicitați să-și confrunte părerea cu aceea a unor colegi de aceeași vîrstă, ei putînd fi de acord sau în dezacord cu opinia celor care i-au precedat în apreciere. In realitate, subiecții erau confruntați cu o normă de grup manipulată. Fotografii apreciate în general ca aparținînd unui pol al unei stări emoționale, erau trecute ca aparținînd celuilalt pol (despre o fotografie care exprima veselie se spunea, de pildă, că a fost apreciată de majoritatea elevilor ca exprimînd amărăciune etc). S-a constatat că subiecții se dovedesc sugestibili la influența normei de grup manipulate, aliniindu-se în mare măsură la aceasta.

O relativ bogată literatură psihologică și sociologică există, de asemenea, în legătură cu „haloul" zvonurilor în situații de nedeterminare. Comentînd mecanismul răspîndirii zvonurilor, Sherif și Sherif (1969) arată că acestea apar, de regulă, în situațiile bazate pe incertitudine, cînd lipsesc elemente raționale pentru decizii. O situație vagă sau nestructurată este un element plastic ce poate fi modelat, cristalizat sau structurat într-o formă sau alta. Individul uman confruntat cu o situație de ambiguitate sau instabilitate trăiește stări de incertitudine sau chiar de anxietate. Aceste trăiri constituie un temei suficient pentru tendința de structurare psihologică a situației („patterning"). Se vorbește în acest sens de „intoleranță la ambiguitate" (Frenkel-Bruswik, 1949).

Menționăm, în sfîrșit, acea constelație de stimuli care, în absența unui fir conducător sau de legătură, face dificilă, dacă nu chiar imposibilă, obținerea unei imagini globale inteligibile a elementelor componente.

La prima vedere s-ar părea că avem de-a face destul de rar cu astfel de situații, asemănătoare jocului în care copiii sînt solicitați, fără să dispună de o „cheie" integratoare, să realizeze din elemente disparate un tot inteligibil. Mereu sîntem puși, însă, în situația de a rezolva probleme, asamblînd și integrînd elemente răzlețe, conferind faptelor difuze, nestructurate o ordine lăuntrică. Orice act de înțelegere presupune stabilirea de conexiuni între aspecte, care pînă la integrarea lor păreau fără legătură.

Mai pregnante sînt, firește, situațiile în care efortul de structurare a elementelor răzlețe, și la prima vedere chiar irelevante, se finalizează printr-un act de mare responsabilitate socială, cum sînt cele în care este vorba de stabilit diagnoza și prognoza unei maladii, de clasificat cauzele unor avarii într-un sistem tehnic complex etc. În fond însă, toți oamenii stabilesc diagnostice, de pildă, atunci cînd își judecă semenii pornind de la primele impresii, de la observarea aspectelor fizionomice, de la caracteristicile vocii sau particularități vestimentare etc. În procesul ordonării elementelor disparate, al selectării și ierarhizării lor, criteriile obiective se îngemănează cu cele subiective. Părerea pe care ne-o formăm despre cineva sau ceva poate fi mai dependentă de un aspect particular, de un punct de vedere format întîmplător, de judecăți de valoare emise într-un moment de indispoziție, decît de acele elemente care, în raport cu un sistem mai obiectiv de estimare, ne-ar permite să surprindem laturi mai caracteristice ale persoanei sau ale evenimentului în cauză. Există,

fără îndoială, oameni care, pornind, în esență, de la aceleași date de care dispun și semenii lor, sau chiar dispunînd de informații mai reduse, reușesc însă mai bine și mai repede decît aceștia să sesizeze globalul și înlăuntrul acestuia dinamica reală a liniilor de forță. Într-un anume fel și intuirea corectă a elementelor tipice nu este liberă de influențe sugestive. În realitate, situația lacunară de la care se pornește poate fi concepută ca o situație provocativă care, prin mecanisme insuficient cunoscute, sugerează soluția trebuitoare.

Pe parcursul cunoașterii, individul privat de astfel de facultăți este îndemnat să compună, după reguli subiective, un tablou al întregului prin transfigurarea elementelor de detaliu.

În absolut toate profesiile, în cele mai variate situații ale vieții, oameni de vîrste și de niveluri de experiență și cultură diferite trebuie să ia decizii, să proiecteze, să construiască, să rezolve și implicit — cum am mai spus — să diagnosticheze. Angajați într-un efort de structurare și ierarhizare a detaliilor la îndemînă, deseori puține la număr și vagi, ei sînt obligați să primească provocarea pe care o instituie confruntarea cu variabile necunoscute. Este neîndoielnic că soluțiile nu sînt mediate întotdeauna de instanțele raționale și că din cele nonraționale antrenate în joc nu puține sînt acelea care se sprijină pe mecanisme sugestive.

4.1.3. Situațiile conflictuale

Condiția incertitudinii, a dezorientării și a derutei este produsă și întreținută și de diverse conflicte intra- și inter-individuale, rezultate din ciocnirea unor valențe pozitive sau negative, respectiv a componentelor lor emoționale și comportamentale, de forțe oarecum echivalente.

Urmărind unele din lucrările mai reprezentative axate pe studiul dinamicii conflictelor interne și externe, care ocupă un loc important în psihologia teoretică și aplicativă, am fost surprinși de faptul că în analizarea modalităților de rezolvare a situațiilor conflictuale nu se iau în considerare și influențele de tip sugestiv deși acestea sînt, sau par cel puțin, destul de evidente. Dar, firește, totul depinde de dominanta în raport cu care examinăm fenomenele care intră în sfera noastră de preocupări. S-ar putea afirma, fără să greșim prea mult, că o carte nouă reprezintă adesea o reașezare, după sisteme de referință cît de cît diferite de cele anterioare, a unor fapte mai mult sau mai puțin cunoscute, dar în parte încă insuficient luminate în lucrările anterioare în care au fost deschise alte unghiuri de vedere.

Ne vom limita la unele tipuri de conflicte, schițate de Levin, pe baza raporturilor dintre tensiunile de *atracție*, respectiv *apetența*, sau de

respingere și, respectiv, de *repulsie*. Aceste categorii de conflicte beneficiază de o largă răspîndire în literatura psihologică, definind situații dintre cele mai relevante ale fenomenologiei conflictelor interne și, am adăuga noi, dovedindu-se suficient de reprezentative pentru raporturile cu domeniul sugestiei.

Atracție-atracție. Într-o astfel de situație conflictuală individul trebuie să aleagă între două obiective, amîndouă pozitive. Solicitarea poate fi superficială referindu-se la două situații concurente care nu-l implică prea profund, decizia în favoarea uneia sau alteia din alternative putînd fi luată relativ ușor (ca, de pildă, în cazul în care individul trebuie să aleagă între un spectacol de teatru și un film). Starea tensională născută din confruntarea dintre două tendințe „de apetență" care se exclud reciproc, poate trena uneori vreme îndelungată decizia în favoarea uneia din cele două surse de atracție însemnînd sacrificarea celeilalte, care îl implică, de asemenea, mai profund.

Respingere-respingere (aversiune-aversiune). În acest tip de conflict individul trebuie să se decidă între două sau mai multe situații care au toate un caracter negativ pentru el, ca de pildă, în situația de examen cînd trebuie să se decidă să abordeze una din cele două teme ; pe amîndouă însă, el le stăpînește insuficient. Firește că și în conflictele de aversiune vom întîlni grade variate de implicare emoțională.

Atragere-respingere. În acest caz individul este solicitat să depășească conflictul dintre tendințe centripete și altele centrifuge. Cineva poate să se simtă foarte puternic atras de o altă persoană, dar în același timp să realizeze că această persoană prezintă o serie de trăsături negative, care privite cu luciditate, ar justifica desfacerea legăturii. Dar cum atașamentul este foarte puternic, va fi deseori, foarte greu să se producă ruptura, mai ales dacă, între timp, s-au instituit adevărate raporturi de depedență.

În fond, în toate cele trei tipuri de conflicte, avem de-a face cu un joc al motivelor care se află într-un anumit echilibru. Este greu de vorbit de o predominare a unora din factori asupra celorlalți, pentru că în situațiile mai complicate întîlnim o constelație atît de complexă și variată de factori, care se dovedesc favorabili cînd uneia cînd celeilalte alternative.

Din perspectiva problematicii care ne interesează aici, apare util de urmărit în ce măsură rezolvările care se produc, totuși, depind de factori precumpănitori nonraționali. Vehiculul care determină înclinarea balanței spre, una din alternative poate proveni dintr-o direcție cu totul neașteptată, fără vreo legătură cu un sistem logic consisten. În situația de incertitudine și dezorientare creată prin starea tensională, crește probabilitatea ca ruperea echilibrului precar să fie opera unor

factori aleatori. Referindu-se la tipurile de decizii, în care nici un motiv deosebit nu intervine în favoarea vreunui curs al acțiunii, James (cf. Ceauşu, 1972) face următoarea remarcă foarte edificatoare, după părerea noastră, pentru contextul în care plasăm aici problema conflictelor : „Obosiți de lunga ezitare şi nehotărîre este posibil ca la un moment dat să simțim că chiar o decizie greşită este mai bună decît lipsa oricărei decizii. Adesea, în atare condiții, o împrejurare întîmplătoare... va dezechilibra balanța în favoarea uneia dintre alternative, față de care apoi ne simțim angajați, cu toate că o întîmplare de sens contrar, survenind în acelaşi moment, ar fi dus la un rezultat opus". Dealtfel, James diferențiază explicit o categorie a „deciziilor întîmplătoare".

Fie că este vorba de împrejurări exterioare, care s-au interferat în mod accidental cu actul decizional, fie că este vorba de factori desprinşi nemijlocit din situația conflictuală ca atare, disproporționați însă în raport cu forța pe care o capătă la un moment dat, individul va tinde, printr-un mecanism de autoprotejare, să confere elementului care a declanşat luarea deciziei în favoarea uneia sau alteia din posibilități, o ponderе şi o rezonanță afectivă specială. Aspectul sugestiv se manifestă, printre altele, chiar în aceste tendințe de supradimensionare a elementelor intermediare. Dar influențele sugestive trebuie căutate primar în însuşi modul în care se insinuează elementul colateral. În realitate, starea tensională creată de situația conflictuală se dovedeşte, în genere, improprie cumpănirilor raționale. Cel prins în conflict ajunge repede să epuizeze argumentele „pro" şi „contra". Asemănător mişcărilor pe care le face individul într-un joc de şah, în care el preia şi rolul adversarului, există, cînd de o parte, cînd de cealaltă, mereu o soluție care o anihilează pe cealaltă ; iar dacă argumentele nu ajung, „hiatusul" creat se umple rapid cu preaplinul afectiv. În măsura în care nu mai pot fi avansate argumente noi, cele vechi riscînd să se autodestrame prin reluări sterile, iar alte soluții de escamotare n-au mai fost găsite, se accentuează tot mai mult dramatismul imanent situației conflictuale. Cu precipitarea evenimentelor, cu apropierea datei fatidice dezorientarea poate îmbrăca forma derutei.

Ieşirea din criză nefiind posibilă, în situația dată, prin antrenarea soluțiilor raționale, creşte probabilitatea rezolvărilor pe căi nonraționale. Se instituie un complex de situații provocative, cele de natură sugestivă ocupînd un loc important. Relatăm aici o întîmplare care poate ilustra destul de bine chestiunea pusă în discuție. Cu un coleg a trebuit să supraveghez, la un moment dat, transportarea cu trenul a unor lăzi cu aparate. La un nod de cale ferată, întreprinzînd operația de control pe care am omis s-o realizăm la plecare, am constatat că încărcătura de care răspundeam nu se găsea în vagonul de mesagerie anexat trenului

nostru. În noua situație, cele două alternative ale conflictului de *respingere-respingere* erau următoarele : dacă plecam mai departe riscam să fim penalizați la sosire pentru că n-am respectat instrucția expresă de a supraveghea transportul ; dacă aşteptam sosirea trenului următor, în care bănuiam că se găsesc lăzile, riscam să călătorim mai departe cu bilete care şi-au pierdut între timp valabilitatea. Am discutat în fel şi chip, reluînd mereu cînd unul, cînd celălalt argument fără să ne putem decide pentru una din variante. În toiul dezbaterii s-au auzit deodată fluieratul locomotivei, semn precis că trenul se punea în mişcare. Spontan, deci fără să ne fi înțeles în vreun fel, am sărit amîndoi pe scara vagonului. Soluția ne-a fost *sugerată* de punerea în mişcare a trenului, care ne-a obligat să optăm, în afara oricăror elemente raționale, pentru una din alternative.

Nu numai în stări conflictuale situaționale, de genul celei menționate mai sus, dar şi în cele în care decizia poate avea consecințe mult mai profunde, cum sînt cele legate de alegerea profesiunii, a partenerului, de acceptarea sau de respingerea realizării unei operații mai dificile, a continuării sau abandonării unei preocupări profunde, pot acționa, ca elemente declanşatoare hotărîtoare, factori de contaminare, intervențiile unei persoane apărute întîmplător, aprecieri adresate de fapt altei persoane decît celei direct implicate, penetranța unei superstiții, o ceartă sau insinuarea unei terțe soluții etc. În astfel de împrejurări se redistribuie, firește, şi atenția acordată argumentelor folosite pînă atunci. Prin mecanismul *disonanțelor cognitive*, deloc străine de sisteme sugestive de influențare, se asigură prevalarea sistemului de referință respins de multe ori pînă atunci, devenit însă acum congruent cu decizia luată.

Relația dintre sugestie şi situațiile conflictuale ar trebui abordată în cadrul mult mai larg al psihologiei deciziei. Nu avem aici posibilitatea de a urmări complexitatea proceselor de trecere de la incertitudine la decizie, de constituire a certitudinilor, pseudocertitudinilor sau a noilor incertitudini care reclamă efectuarea altor opțiuni. Luarea deciziei presupune întotdeauna învingerea unor situații mai mult sau mai puțin conflictuale, în sensul că reprezintă o alegere, dintr-o varietate de soluții, a uneia singure apreciată ca fiind optimă pentru înlăturarea stării de incertitudine, respectiv pentru eliminarea variantelor concurente. Acest proces nu este liniar şi nu angajează nici pe departe numai disponibilitățile de tip reflexiv. Nu este, dealtfel, deloc exclus ca optarea pentru una din alternativele examinate pe o bază rațională să se producă şi prin intermediul unor influențe sugestive care îşi găsesc mai uşor teren de afirmare. Sugestia constituie astfel o provocare susceptibilă să grăbească luarea unei decizii. Ponderea elementelor afective le-

gate de însăşi existenţa stării de nedeterminare şi de dorinţa depăşirii ei, în cazul în care nu intervine inhibitiv, nu poate să nu faciliteze realizarea actului sugestiv.

Intricarea dintre raţional şi afectiv, dintre soluţiile deliberate şi cele spontane, dintre angajarea sistemelor de verificare şi potenţarea constructelor închipuirii investite cu atributele realităţii, care se produce în procesul ce precede luarea deciziei, poate oferi influenţelor de natură sugestivă condiţii prielnice de manifestare. Ele cresc, firește, în cazul deciziilor incerte care reprezintă „forma răspunsului la condiţiile în care probabilitatea obiectivă a evenimentului anticipat nu este nici cunoscută şi nici cognoscibilă, în locul ei acţionînd exclusiv probabilitatea subiectivă". Şi, după cum observa Ceauşu (1972), mai departe, „în categoria deciziilor incerte intră şi reacţiile individului în condiţiile în care suprasolicitarea emoţională determină scăderea capacităţii de autocontrol şi autoreglare. Printre altele, aceasta se caracterizează şi prin scăderea posibilităţilor de a lua în considerare elementele obiective ale situaţiei şi implicit de a realiza cel puţin confruntarea, dacă nu concordanţa între posibilitatea obiectivă şi cea subiectivă".

Cu cît probabilitatea evenimentelor, în raport cu care trebuie luată decizia, se situează sub nivelul „determinării optime", cu atît creşte deci probabilitatea intrării în joc a unor factori care facilitează receptivitatea faţă de sugestia venită din afară sau născută în mintea persoanei în cauză, privată, dintr-un motiv sau altul, de capacitatea de a face uz de mijloacele raţionale, sau capabilă să le folosească numai parţial. Nu trebuie înţeles prin aceasta, că influenţele mediate de acţiunea sugestiilor reprezintă negreşit manifestări negative. Nu este deloc exclus, dimpotrivă, ca mecanismul sugestiilor să îndeplinească, după cum vom încerca să subliniem în capitolul următor, o importantă funcţie autoprotectoare.

Fie că este vorba de carenţe ale sistemelor de verificare şi control, de stimuli care se disting prin caracterul lor vag şi ambiguu, sau de starea de nesiguranţă generată de situaţiile conflictuale, în toate aceste împrejurări întîlnim grade de nedeterminare favorabile acţiunii hetero- şi autosugestiilor din toate tipurile posibile. Mobilurile conduitelor sugestive derivă astfel din cerinţa, resimţită mai mult sau mai puţin acut, de subiectul în cauză, de a depăşi starea incertitudinii. O astfel de forţă motrice o constituie, de pildă, „intoleranţa la ambiguitate". În orice caz, cauzele determinante sînt, după cum am mai menţionat, greu de diferenţiat de condiţiile favorizante.

În procesul apariţiei situaţiei-sugestie şi al transformării ei într-un comportament sugerat, condiţia nedeterminării joacă un rol esenţial. Se pune, dealtfel, întrebarea dacă ea nu constituie mai mult decît un factor favorizant, situaţia de incertitudine reprezentînd „fundalul" pe care se realizează orice act sugestiv. Răspunsul la acţiunea sugestiei fiind posibil, conform definiţiei, fie în sensul provocării sugestiei, fie în acel contrar acesteia, posibilitatea determinării cu rigurozitate a evoluţiei sugestiei spre una sau alta din cele două alternative este aproape întotdeauna incertă. Nu numai apariţia, dar şi desfăşurarea situaţiei sugestie trebuie examinată, probabil, întotdeauna primar din perspectiva „situaţiei de incertitudine". În felul acesta se conturează mai bine, dealtfel, şi raporturile fenomenului de sugestie şi sugestibilitate cu domeniul mai larg al psihologiei deciziei.

4.2. SUGESTIA ŞI MECANISMELE AUTOPROTECTOARE

„Mecanismele de apărare" au fost abordate în psihologie mai ales de către Freud sau sub directa influenţă a teoriilor sale şi a elevilor săi, privitoare la necesităţile de protejare a eului în situaţii de frustrare şi conflict. Indiferent de denumirea sub care circulă (de apărare, comportamentale, de evitare sau scăpare — noi preferăm denumirea de mecanisme autoprotectoare), mecanismele de apărare — *Abwehrmekanismen* cum le-a denumit Freud — sînt abordate de către psihologia ştiinţifică tot mai frecvent şi independent de concepţiile psihanalitice.

Nu este necesar, relevă pe drept Allport (1970) — savant, care, după cum se ştie, era animat de un spirit eclectic în sensul foarte pozitiv al acestui cuvînt — să accepţi teoriile lui Freud cu privire la motivaţie şi inconştient pentru a evidenţia valoarea mijloacelor de apărare, „artificii istețe" la care recurgem cu toţii pentru a ne pune la adăpost self-respectul.

Nu ne propunem să analizăm în cele ce urmează nici natura şi nici locul „mecanismelor de apărare", sisteme preponderent inconştiente de protejare a eului şi nici să examinăm cauzele neglijării cercetărilor despre aceste mecanisme. Obiectivul principal propus fiind însă acela de a releva strînsa legătură cu fenomenele sugestiei şi sugestibilităţii — după cunoştinţa noastră prea puţin luată în seamă — ne obligă să examinăm ceva mai pe larg unele din manifestările mai tipice ale mecanismelor de apărare, fără a ne ţine însă în acest sens de sistemele tradiţionale de prezentare a acestora.

Au fost identificate numeroase mecanisme mentale de apărare, analizate de obicei ca manifestări autonome. Le-am grupat, după cîte o

atură precumpănitoare, în patru categorii : 1. falsificarea protectoare, 2. evitarea, 3. descărcarea, 4. compensarea.

4.2.1. „Falsificarea protectoare"

Pentru a evita sau atenua consecinţele neplăcute pe care le-ar putea antrena după sine unele din conduitele sale, omul recurge la o gamă destul de variată de mijloace prin care încearcă să se înşele pe sine sau să-i înşele pe alţii. Teama de a fi dezavuat, de a apărea într-o altă lumină decît cea care corespunde imaginii despre sine la care — fiindu-i aliat credincios — ţine foarte mult, îl îndeamnă nu numai să ocolească adevărul, dar la nevoie chiar să-l modifice pînă la totala lui denaturare.

Categoria centrală a acestei modalităţi de apărare a eului a căpătat în psihologie denumirea, nu tocmai fericită, de *raţionalizare*. Termenul a fost preluat din literatura psihanalitică, care cea dintîi i-a pus în evidenţă formele mai tipice de manifestare. Prin raţionalizare se înţelege tendinţa de a demonstra, cu aparenţă de logică şi de obiectivitate, oportunitatea... inoportunului, încercarea de a conferi o bază „raţională" unor acţiuni încheiate sau pe punctul de a fi efectuate, care prin natura lor intrinsecă nu sînt nici raţionale şi nici plauzibile. *Raţionalizarea* reprezintă, de fapt, o *pseudoraţionalizare*.

Poate nici una din formele mai tipice ale „mecanismelor de apărare" nu dezvăluie într-un mod atît de direct strînsele legături cu domeniul sugestibilităţii, ca sistemul *raţionalizării*, căreia — după cum vom încerca să arătăm în cele ce urmează — îi pot fi subsumate o multitudine de expresii particulare ale tendinţelor denumite de noi *falsificare protectoare*.

Fiecare individ dispune de sisteme de referinţă (explicite sau implicite), care îi permit să-i judece pe alţii şi pe sine după anumite criterii ce nu sînt niciodată exclusiv obiective sau subiective. Sistemul evaluărilor este dependent, în mare măsură, de natura intereselor, concepţiilor şi preconcepţiilor predominante, precum şi de habitudinile care s-au format în procesul activităţii. În decursul anilor, fiecare om îşi făureşte nu numai un fel de *Weltanschauung*, dar şi ceea ce s-ar putea numi un *Selbstanschauung*, reprezentare particulară despre sine însuşi, care legitimează individualitatea, respectiv identitatea sa subiectivă şi cu care, ca să spunem astfel ,se legitimează în raporturile sale cu alte individualităţi.

Reprezentarea despre noi înşine poate fluctua sau — în funcţie de stadiile sau crizele pe care le parcurgem şi depăşim — poate suferi

chiar restructurări profunde. În limite normale, odată elaborat un anumit contur al imaginii despre noi înşine, manifestăm nu numai tendinţa de *a ne vedea* din perspectiva acestei imagini, dar şi nevoia stringentă de *a o proteja* faţă de orice agent agresor dinăuntru şi dinafară.

Raţionalizarea se manifestă în acest cadru, de regulă, ca un mijloc de autojustificare a opţiunilor nu suficient de consistente sau/şi ameninţate să fie dezavuate. În cazuri extreme, dorinţa de a demonstra cu orice preţ justeţea punctului de vedere sau al deciziilor luate poate să se transforme într-o adevărată forţă motrice cu efecte de automutilare. Falsa onoare şi bravadă, orgoliul şi infatuarea, rigiditatea şi ambiţia exacerbată au împins nu puţine persoane spre motivarea, aparent raţională, a unor acte nesăbuite, unele cu deznodămînt fatal. Dar, evident, pînă la astfel de manifestări extreme putem identifica la fiecare individ, expresii cvasibenigne ale raţionalizării.

Comportamentul autojustificativ poate izvorî însă şi dintr-o nevoie mai profundă de afirmare, în afară, a imaginii despre noi înşine, de reclamare a recunoaşterii sociale. Simţămîntul că nu sîntem înţeleşi, că cei din jur manifestă îndoieli cu privire la calităţile pe care ni le atribuim, că ne suspectează de intenţii pe care nu le avem, poate încuraja un exces de raţionalizări, nu lipsite de momente de ostentaţie care adesea conduc la rezultate contrare celor scontate. Cel în cauză simte nevoia să se apere, luptînd parcă cu un inamic imaginar. Revederea cunoştinţelor, o întîlnire întîmplătoare este folosită ca un pretext pentru autoclarificări şi justificări. Obişnuitul „ce mai faci" ?, departe de a provoca neutrul schimb de amabilităţi, este luat în sensul lui propriu. (Întrebarea de politeţe, transformată demult de englezi într-o formulă de salut, capătă caracteristicile unui „item" dintr-un „test proiectiv natural".)

Să mai amintim, în sfîrşit, şi de o manifestare oarecum contrară celei menţionate mai sus. Avem în vedere situaţia în care tendinţele de raţionalizare cu caracter autojustificativ izvorăsc nu dintr-un spirit de neîncredere ci dintr-o siguranţă excesivă. Există persoane care, supralicitînd poziţia socială pe care o ocupă la un moment dat, sau care, datorită unei tendinţe funciare de a-şi atribui calităţile la care rîvnesc sau pe care realmente consideră că le posedă, găsesc cu mare uşurinţă argumente prin care încearcă să-şi legitimeze, în cadrul rolurilor pe care le-au preluat, dreptul de întîietate, de dominare, de afirmare fără menajamente a doleanţelor şi capriciilor lor.

Mai sus ne-am referit îndeosebi la situaţiile în care raţionalizarea ia forma „autojustificărilor". Ne propunem să menţionăm în continuare expresii ale „falsificării protectoare" legate mai direct de încercarea su-

biectului de a amortiza stările tensionale existente sau de a preveni apariția unora probabile.

Și de data aceasta ne întîlnim cu o mare varietate de forme, cea mai răspîndită fiind, probabil, *proiecția*. Specifică pentru acest „mecanism defensiv" este tendința de a „proiecta" pe umerii altora sau de a pune pe seama unor obiecte sau evenimente propriile vini sau de a atribui altora dorințele și gîndurile inavuabile născute în mintea noastră. Ceea ce favorizează antrenarea acestui mecanism protector este, firește, în primul rînd, dorința de a scăpa, într-un mod cît mai facil, de povara culpabilității. Cel care pierde un concurs nu poate cunoaște, de obicei, toți factorii care au dus la insuccesul său ; cu atît mai ușor îi va fi însă să acuze comisia sau diferiți factori colaterali.

S-a remarcat locul pe care îl ocupă în acest context, *superstițiile*. Superstițiosul găsește peste tot vehicule de disculpare. Conceptul de „ghinion", cam abstract și nebulos, cîștigă prin intermediul superstițiilor o aparență de substanțialitate. (Pisici negre, care îi întretaie calea, pot fi întîlnite pretutindeni și necazurile care se succed pot fi puse pe seama felinei încă mult timp după confruntarea considerată a fi generatoare de ghinioane). Asocierea simbolului superstiției cu întîmplări neplăcute este uneori atît de stăruitoare, încît și cei care nu sînt sau cel puțin nu se consideră superstițioși nu trec nici ei întotdeauna cu indiferență pe lîngă ele (surprinzîndu-se, de pildă, comentîndu-le). Forța de iradiere a unor astfel de stimuli amintește de efectul semnelor de interdicție din domeniul circulației rutiere, care continuă să exercite o anumită funcție inhibitorie asupra conducătorului auto chiar și atunci cînd acesta se izbește de ele în calitatea sa de pieton.

În mod frecvent omul încearcă să neutralizeze din vreme un eșec posibil ; o face de obicei cu prețul prelungirii unor stări tensionale de mai mică intensitate. Chiar și un candidat bine pregătit se gîndește că -ar putea să nu ia examenul, încercînd astfel să tempereze din vreme impactul înfrîngerii, respectiv să-și asigure pentru cazul infirmării scepticismului un surplus de bucurie. Este cunoscută prăbușirea unor persoane prea sigure pe ele, care n-au știut să pună în mișcare un astfel de sistem de amortizare bazat pe elemente autosugestive.

Sistemele de raționalizare pot îmbrăca forme foarte bizare, inclusiv ea a paradoxurilor. Înțelepciunea populară oferă mărturii deosebit de ubtile privind capacitatea umană de a-și construi sisteme de protecție entru situațiile cele mai neobișnuite. Dialectica detestării și acceptării n același timp a disconfortului nu și-ar fi putut găsi o încorporare mai avantă decît cea rezultată din decantările înțelepților anonimi : „rău u rău, dar mai rău fără rău".

Într-o situație dezavantajoasă pentru noi încercăm să surprindem „avantajul dezavantajului". Persoana care suferă un accident de circu-

lație sau de muncă, alegîndu-se cu răni mai puțin grave, va fi dominată mai curînd de ideea că a ieșit foarte bine din situația care îi putea fi fatală, decît de preocuparea de a analiza cauzele care au dus la accidentul propriu-zis (mai ales în situația în care o bună parte din vină îi revenea nemijlocit). Este momentul să reamintim aici că și superstițioșilor li se oferă pretexte consolatoare. Cel ce sparge ceva este povățuit că „cioburile aduc noroc".

Tendința de a alege din două rele răul aparent mai mic, încercarea de a întoarce în favoarea ta o situație critică după deviza „tot răul spre bine" sau „a face haz de necaz" ; sînt, probabil, manifestările cele mai cunoscute ale acestor forme de apărare construite după logica paradoxului".

Diminuarea sau anihilarea rezonanței afective a insuccesele noastre se realizează în mod frecvent printr-un mecanism încetățenit în literatura de specialitate sub denumirea metaforică a „strugurilor acri". Prin mijlocirea artei, fabulistul a surprins eterna pornire a omului de a repudia ce îi este inaccesibil și psihologii și-au ușurat sarcina caracterizării unui fenomen reluînd *tale quale* expresia plastică, dealtfel de mult intrată în limbajul curent. Tînărul respins de fata căreia îi făcea curte va descoperi deodată că fata este plină de defecte și că, de fapt, nu-l merită defel. Impulsurile invidiei îl pot îndemna pe om să minimalizeze meritele celor care fac obiectul invidiei sale.

Alteori, soluțiile par mai întortocheate, atunci cînd individul vrînd să evite senzația de „corp străin" produsă de integrarea unor stări de fapt de care nu reușește să scape, le declară ca fiind „suflet din sufletul său". Prin așa-zisul mecanism al interoiecției, el are grijă să încorporeze în structura eului său elemente exterioare susceptibile — cîtă vreme n-au fost anulate de el — să-i provoace stări tensionale. Ce vine din afară este acceptat deseori mult mai greu decît ceea ce este considerat a proveni dinăuntru. Femeile, povățuite de milenii de experiență, au știut mai întotdeauna să lase bărbaților impresia că aceștia au avut inițiativa încheierii prieteniei și, în particular, a perfectării mariajului. Ele *raționalizează*, în sensul propriu al acestui cuvînt, iar bărbații recurg la *raționalizarea* în înțelesul de fapt de pseudoraționalizare, de care ne ocupăm aici ca mecanism de apărare.

Am schițat cîteva din principalele manifestări ale *„falsurilor" protectoare* în general și ale *raționalizării* în special. Din dorința de a-și întări siguranța (chiar cu riscul „acoperirii" nesiguranței sale), de a se impune, de a fi crezut, de a se justifica, de a se disculpa (de vini reale sau imaginare), de a amortiza sau evita reculul faptelor sale indezirabile, ființa umană se dovedește uimitor de inventivă în mînuirea mijloacelor pseudo-raționale. Cu toate diferențele interindividuale, în ceea

ce privește incidența alegerii unora sau altora din aceste modalități de apărare sau a ponderii lor în procesul confruntării cu situații tensionale, fenomenul poate fi observat la toți oamenii, fiecare fiind cel puțin tentat să le încerce cu scopul neutralizării disconfortului, al transformării în dezirabil a indezirabilului, al apărării imaginii despre sine.

Teoria disonanței cognitive oferă un cadru de interpretare foarte larg pentru cele mai felurite manifestări de raționalizare și fabula „strugurilor acri" constituie, fără îndoială — ca dealtfel și multe alte expresii de înțelepciune populară și cultă din acest domeniu — izvoarele extrastiințifice embrionare ale teoriei lui Festinger. Dealtfel, aplicarea teoriei disonanței cognitive la manifestările de sugestibilitate va stimula cu siguranță o mai bună înțelegere a raporturilor dintre sugestie și mecanismele autoprotectoare.

Pentru a facilita înțelegerea strînselor legături dintre sugestie și raționalizare vom menționa mai întîi cîteva trăsături mai generale ale acestui mecanism de apărare.

Atît mobilurile care îl determină pe individ să recurgă la „falsificări", cît și formele concrete pe care le îmbracă acestea se suprapun de multe ori. „Raționalizările implică de regulă o țesătură complexă de „explicații", mai curînd decît una singură, iar această țesătură complexă e face mai puțin vulnerabile la atacuri. Persoana are mecanismele sale de apărare în „profunzime", astfel încît, dacă o raționalizare se prăbușește, există altele de rezervă", notează Kretch, Crutchfield, Livon (1969).

Complexitatea acestui mecanism trebuie văzută însă și în aceea că subiectul care recurge la el poate rămîne totalmente „orb" față de imboldurile care l-au îndemnat la una sau alta din formele lui ; el poate să fie convins că explicațiile sale sînt construite după rigorile unei logici bazate pe realități controlabile, deci nu pe o logică subiectivă, după cum el poate să fie pe deplin conștient de inconsistența încercărilor sale justificative. *Raționalizarea* poate fi explicită sau implicită, un gest sau un singur cuvînt fiind uneori suficiente pentru a marca intențiile. Unele din soluțiile găsite pot căpăta un fel de autonomie ; altele, dimpotrivă, se restructurează în funcție de natura motivelor care le-au generat și de contextul în care individul este îndemnat să facă uz de ele.

Deseori explicațiile date își păstrează aparența de plauzibilitate pentru că lipsește posibilitatea verificării autenticității lor. Cu cît ambiguitatea este mai accentuată, cu atît îți este mai ușor să afirmi și să demonstrezi" că lucrurile stau așa și nu altfel. (Vezi ce îți convine să crezi). Chiar dacă tu ești cel care ai provocat o ceartă, devine la un moment dat imposibil de stabilit cine a fost cel ce a început. Încercarea de a elucida cauzele reale și de a determina responsabilitatea celui care a dezlănțuit conflictul degenerează, de multe ori, într-o dispută sterilă.

Adesea, cel ce *raționalizează* nu implică în sistemul său protector reacția „celuilalt". Vehiculul raționalizării devine scop în sine, cel ce face uz de ea se consideră disculpat, de pildă, prin însuși actul disculpării și nu prin receptarea și prelucrarea corespunzătoare a „ecoului" explicațiilor sale. În procesul autoînșelării individul fuge de confruntări cu situații care îl pot dezavua ; ablația conexiunilor inverse constituie astfel un mecanism „sui generis" de întărire.

Cel ce se apără prin *raționalizare* poate arunca în joc și argumente de autoritate. El se poate referi la grupuri de indivizi care procedează la fel, la opinia unei personalități, poate manipula informația desprinzînd-o din context, poate face apel la puterea unor reguli nescrise dar iradiind o forță sacrosanctă. Ritualul magic sau religios, practicile ocultiste sau iluzioniste, acte simple de caritate sau invocarea zeilor pot deveni vehicule ale raționalizării.

În sprijinul raționalizării intervine și o anumită solidarizare a celor din jur. Toți simulăm, pozăm, ne prefacem că n-am observat nimic, ducînd jocul „ca și cum" pînă la acea limită, dincolo de care ne este și nouă greu să diferențiem dintre realitate și ficțiune. Dar pentru că la rîndul nostru „raționalizăm" se instituie un fel de pact nescris între semeni, caracterizat prin diferite grade de toleranță și chiar de complicitate.

Să mai reamintim aici și faptul că în favoarea celui ce substituie raționalul prin *raționalizare* acționează un fel de „logică" a absurdului". Există realmente situații în care se întronează un fel de disociere, care ne îndeamnă să împăcăm situații incompatibile. Astfel, de multe ori, omul știe că este confruntat cu o diversiune, se distanțează un timp de ea ca pînă la urmă să se abandoneze, inconștient, jocului acesteia.

Se pune întrebarea dacă, pînă la un punct, mobilurile care îndeamnă persoana să *raționalizeze* nu se confundă cu provocările sugestive, respectiv dacă manifestările concrete ale raționalizării nu pot fi privite drept expresii ale unui comportament sugerat.

Din capul locului trebuie făcută precizarea că motivele care determină substituirea explicațiilor plauzibile cu altele, avînd în anumite limite numai aparența de plauzibilitate, pot fi privite ca avînd caracteristicile unor situații provocative. Ele îl incită pe individ să se conformeze sensului lor provocativ (*Aufforderungscharakter*). Dar influența exercitată de aceste mobiluri nu este de natură coercitivă. În fapt există o anumită libertate de acțiune ; individul se poate supune dar se poate și sustrage îndemnului de a se refugia în soluții de apărare. Există o serie de condiții care facilitează optarea pentru soluții nonraționale, dar oricum individul are alternativa de a alege între soluții care să implice antrenarea disponibilităților critice și altele care, dimpotrivă, să-l împingă spre ocolirea, respectiv substituirea lor.

În felul acesta s-ar părea că mobilurile care împing pe individ să săvîrşească acte de autoînşelare, proiecţie, introiecţie, autojustificare etc., realizate mai mult sau mai puţin spontan, fără controlul instanţelor conştiente, se aseamănă foarte mult cu provocările sugestive.

Se înţelege că o apropiere între raţionalizare şi sugestie este fără obiect dacă : a) individul recurge în mod deliberat la una din formele de raţionalizare, b) actul raţionalizării s-a produs într-un context foarte apropiat de o situaţie coercitivă (cum sînt, de pildă, reacţiile de tip proiectiv într-o stare de afect).

Să urmărim însă mai îndeaproape cîteva din momentele în care raporturile dintre sugestie şi raţionalizare sînt mai evidente.

Implicarea proceselor sugestive în cursul raţionalizării este manifestă, de pildă, în situaţia în care explicaţiile folosite pentru justificarea unui comportament indezirabil sînt atît de convingătoare încît subiectul sfîrşeşte prin a crede şi el în justeţea lor. Carroll (1972) remarcă în această privinţă — fără să se refere însă la specificul sugestiv al acestei manifestări — că după repetarea frecventă a raţionalizării persoana reuşeşte să se înşele pe sine şi pe alţii asupra adevăratelor motive ale comportamentului ei.

Sînt cunoscute cazurile persoanelor care, dintr-un motiv sau altul, n-au putut participa la o întîlnire şi care, pretextînd că sînt bolnavi, s-au îmbolnăvit ulterior realmente. Lăsînd la o parte asociaţiile întîmplătoare, rămîn de relevat cîteva aspecte mai tipice : a) subiectul s-a implicat într-adevăr foarte puternic în explicaţia dată, acesta antrenînd factori psihofiziologici asociaţi maladiei respective ; b) el s-a folosit de una din situaţiile probabile dar neconştientizată de el ; se ştie că înainte de a apărea formele manifeste ale bolii există „pre-semne" pe care obişnuim, de regulă, să le luăm în considerare „post-factum" ; c) chiar dacă a recurs în mod deliberat la o explicaţie falsă, subiectul poate, în virtutea unor canoane morale stabilite prin cutumă, să se teamă de consecinţe şi „să nu scape de ce îi este frică" ; persoana în cauză, ca într-o tipică manifestare autosugestivă, nu mai poate exercita un control asupra proceselor puse în mişcare. „Man soll den Teufel nicht an die Wand malen" — se spune într-un proverb german de foarte largă circulaţie, înţelesul fiind acela că nu e bine să te joci cu focul căci s-ar putea într-adevăr să te arzi ; d) explicaţii justificative se pot fixa prin repetare, dînd naştere unor conduite rigide. Să ne gîndim la o persoană care evită să meargă la plajă pretextînd că nu-i face bine soarele ; la un examen mai atent rezultă că avem de-a face cu un pretext, persoana în cauză, temîndu-se, în realitate, de privirile critice ale celor din jur. Dacă la un moment dat reuşeşte să-şi învingă jena, nu este exclus să acuze stări de disconfort ce ţin mai curînd de mecanisme autosugestive, cu efect întîrziat, decît de factori patogeni specifici.

Vom putea înţelege însă mai bine implicaţiile sugestiei urmărind dinamica constituirii elementelor raţionalizării. Să luăm exemplul unui tînăr care scrie unei prietene faţă de care manifestă un simţămînt mai deosebit, pe care însă nu-l poate defini ca exprimînd un sentiment de dragoste. În scrisoare el evocă momente care l-au impresionat mai mult, interpretează unele din evenimentele mai deosebite şi, mai mult din dorinţa de a fi mai prevenitor şi de a face fetei pe plac, face loc unor estimări care vizează relaţia dintre ei. În procesul redactării unor astfel de misive, în care fictivul se împleteşte cu realul, dorinţa cu trăirea autentică, explicaţia cu pseudoexplicaţia, pretextul clarificării induce clarificarea însăşi, sentimentul nebulos căpătînd treptat contururi mai precise. Nu obişnuia Janet să vorbească despre dragoste ca despre o ipoteză transformată într-o idee obsedantă ? Freud (cf. Stokvis şi Pflanz, 1961) atrage atenţia, în genere, asupra asemănării dintre înamorare şi sugestie.

Dorinţa de a fi confirmat în supoziţii este una din manifestările cele mai omeneşti. Dar ea acţionează nu numai atunci cînd pornim de la o poziţie raţională, ci şi de la expresii ale *raţionalizării*. Din pricina aceasta trecem uşor peste momentele de infirmare, reţinînd şi fixînd numai faptele care ne convin şi care, chiar dacă sînt singulare, ne apar ca dovezi peremptorii ale supoziţiei noastre.

Obsesia apărării imaginii de sine, ducînd la îmbrăţişarea unor explicaţii inconsistente, poate să determine nu numai consolidarea pe calea autosugestivă a unui punct de vedere fals, dar poate duce şi la manifestări sistematice de depreciere a persoanelor sau situaţiilor care tind să ne dezavueze. Tendinţele de „autoamăgire", disculpare, proiectare, privite din perspectiva mecanismelor raţionalizării, pot fi cu greu desprinse de elementele autosugestive.

Vom înţelege mai bine implicarea strînsă a momentului-sugestie în cadrul a ceea ce am numit noi „falsificarea protectoare", reluînd dintr-o perspectivă mai globală diferite aspecte expuse oarecum fragmentar. Nu greşim probabil prea mult afirmînd că omul tinde să se „aranjeze" permanent cu el însuşi.

Nu numai din pricina inconsistenţei criteriilor care îi sînt la îndemînă pentru „autodisecare", ci şi — dacă nu chiar în primul rînd — din raţiuni de „automenajare", omul îşi formează imaginea despre sine într-un amestec de judecăţi şi prejudecăţi, izvorîte în mare măsură din modul în care el „se vrea". „Opiniile şi simţămintele oamenilor asupra lor înşile — notează Sertain şi colaboratorii (1973) — sînt factori de mare semnificaţie şi trebuie luaţi în considerare dacă vrem să înţelegem fiinţa umană".

În lucrarea sa *Individualitate și destin*, foarte actuală prin viziunea holistă care îi stă la bază, ca și prin relevarea interferențelor biopsihosociale în explicarea devenirii individualității umane, Biberi (1945) întreprinde o subtilă analiză a relației dintre „om și mască". Individul, observă Biberi, pozează, căutînd să apară în lume în poziții avantajoase. Cu timpul, omul se identifică total cu acest personaj de împrumut și sfîrșește prin a se convinge că realitatea lui adîncă este aceea pe care și-a construit-o pentru galeria socială din jur. Biberi conchide că o cunoaștere a configurațiilor congruente cu realitatea presupune să-l despoaie pe individ de rețeaua de convenții sugestii, autosugestii, de imagini false sau modele cu care se identifică.

Este posibil ca eseistul român să fi îngroșat liniile acestui portret *sui-generis* pe care și-l confecționează fiecare dintre noi. În esență, el a relevat însă una din fațetele mai ascunse ale psihologiei persoanei umane, care, în conformitate cu nevoi resimțite acut, tinde să-și alcătuiască o „mască" particulară. Ea urmează să-l protejeze împotriva insolitului situațiilor, a insolenței privirilor prea critice din afară și dinăuntrul său.

Dificultatea autocunoașterii se îngemănează cu facilitatea cu care învață omul, încă din copilărie, să elaboreze și să activeze sisteme de amortizare, cu deosebire cele de *raționalizare* și *compensare* în cadrul cărora, după cum subliniază și Biberi, sugestiile joacă un rol însemnat.

Nu mai puțin relevante, în contextul pe care îl discutăm aici, sînt observațiile lui Ralea (1964). Într-un efort de tipizare a proceselor psihice caracteristice omului, Ralea reușește să identifice, în *simulație*, una din expresiile permanente ale conduitei specific umane: „de la minciună și ipocrizie, care sînt forme inferioare și brutale, pînă la poze, măști și roluri de împrumut, la atitudini teatrale, filistinism, snobism, afectare, bovarism, manierism, atitudini convenționale etc. În raporturile dintre oameni, un anumit grad de simulare a proceselor sufletești este o necesitate consfințită de către colectivitate... Sînt oameni care pozează o viață întreagă diferite roluri sociale... Se întîmplă, de asemenea, să ne închipuim altfel decît sîntem în realitate (bovarismul) sau să ne conducem după modele istorice sau literare pînă la modelarea propriei noastre personalități după ele". Prezentînd varietatea formelor *simulației*, precum și mobilurile care generează apariția acestui fenomen, Ralea are grijă să sublinieze că acesta este de ordinul *psihologiei*, nu al *moralei*.

O analiză multilaterală a comportamentului simulat bazat în cea mai mare măsură pe rezultatele unor investigații psihofiziologice proprii, întreprinde la noi Ciofu (1974).

4.2.2. Evitarea

Într-o serie de împrejurări omul încearcă să reducă stările tensionale existente și să prevină producerea altora noi renunțînd, parțial sau total, la trebuințe greu de îndeplinit sau indezirabile prin natura lor; deseori el le „face uitate", le amînă, se ascunde de ele, le ocolește, le contestă existența etc. Am denumit această strategie a escamotării, care se asociază de cele mai multe ori cu o tendință de evadare din situație, prin termenul de *evitare*. Conceptul nu circumscrie suficient de bine întreaga arie a manifestărilor avute în vedere, dar surprinde totuși aspectul dominant al acestui sistem autoprotector.

Freud a acordat o atenție deosebită mai ales refulării. În cadrul mecanismelor de apărare descrise de el, refularea apare ca expresia esențială a conflictului dintre conștient și inconștient. În literatura de specialitate se face deosebirea dintre *reprimare* și *surprimare*, în primul caz fiind vorba de o refulare involuntară, în cel de-al doilea de o refulare voită a faptelor și trăirilor asociate cu o stare de disconfort. Ambele forme de refulare pot condiționa o profundă uitare a materialului mnestic indezirabil. Uitarea, după cum am menționat și cu alt prilej, se poate referi atît la conținutul informațiilor, cît și la sursa lor. Diferențierea aceasta are o mare însemnătate pentru fenomenul refulării, mai ales în cazul „amneziei sursei". Subiectul poate să nu aibă nici un fel de cunoștințe despre originea unor stări sau manifestări de comportament, cum ar fi teama de apă, de câini etc.; acestea, după cum a putut fi stabilit prin investigații psihanalitice sau prin procedee hipnotice (regresie de vîrstă), pot fi puse de multe ori în legătură cu influența exercitată de factori traumatizanți, pe care subiectul i-a uitat între timp.

Prin intermediul literaturii psihanalitice au căpătat o mai largă circulație cazurile mai ieșite din comun, creîndu-se astfel falsa impresie că refularea are precumpănitor această înfățișare. În mod obișnuit, refularea se realizează de către fiecare persoană în legătură cu cele mai diferite fapte de conștiință, mai mult sau nai puțin dezagreabile. Individul se folosește în acest scop de procedee diferite, evitînd confruntarea cu situațiile asociate stărilor indezirabile, găsind explicații plauzibile de tipul raționalizărilor, care să permită neutralizarea factorilor traumatizanți, plasîndu-le în contexte colaterale sau privindu-le ca evenimente care s-ar referi la alte persoane (el se scoate din cauză); adesea intră în funcție sisteme de comutare care asigură trecerea rapidă spre stări plăcute sau, în orice caz, mai puțin indezirabile. (Astfel, de pildă, persoanele care se simt împinse mai mult de condiții exterioare lor să renunțe la anumite plăceri se vor autoaureola adesea cu nimbul virtuților). Rolul autosugestiilor este evident. Autosugestia nu trebuie să ia însă o formă desfășurată, să fie explicită — „nu vreau să-mi amintesc despre...". Nu

mai puțin autosugestiv acționează tehnicile indirecte de escamotare, refuzul implicit de reactualizare a unui anumit eveniment.

A fost descrisă o formă particulară de refulare cunoscută sub denumirea simplă și foarte potrivită în același timp de *negare*. Într-o serie de împrejurări în care persoana aflată înr-o situație mai grea n-are la îndemînă alte mijloace de a amortiza impactul faptelor dureroase, ea încearcă să le conteste existența. Despre un lucru rău se poate spune fie că nu s-a întîmplat, fie că nu este rău (Lazarus, 1969). Dealtfel, și în limbajul curent sînt conservate anumite forme de negare față de ceva inacceptabil : „nu se poate să fie adevărat !". În timp ce printr-o astfel de expresie omul dă glas mai mult unei revolte neputincioase, în *negarea* propriu-zisă, protestul se transformă într-un mecanism de neacceptare a realității neplăcute sau dureroase. Oamenii se autoamăgesc uneori pînă la ultima clipă, refuzînd să accepte ceea ce este evident.

Destul de frecvent întîlnim manifestări de negare prin care se încearcă atenuarea sau eliminarea stărilor neplăcute cu un caracter mai permanent. Ne referim la acel mod autosugestiv prin care își fac curaj anxioșii : „nu mi-e frică de întuneric". Chiar dacă abia reușesc să articuleze cîte un cuvînt și tremură efectiv din pricina fricii, ei revin insistent la o formulă de autoîncurajare. Prin negare, scrie Lazarus (1969), persoana face față amenințării negînd faptul că aceasta există. Permanenta reluare a ideii contestatoare („nu mi-e frică" etc.) ilustrează posibilitatea antrenării unor procedee sugestive persuasive.

Omul se apără nu numai față de situațiile indezirabile existente sau față de cele care tind să reapară ; *evitarea* se exprimă în mare măsură și în acte de prevenire a confruntărilor cu indezirabilul ipotetic. Astfel a fost descris fenomenul de *izolare* cunoscut de fapt de fiecare individ din propria sa experiență. În mod obișnuit, omul normal este mereu ancorat într-o anumită realitate și mereu capabil să se detașeze de ea, s-o privească din afară. Dar vom întîlni la unele persoane o tendință accentuată de a se sustrage vieții, de a se feri sistematic de impactul cu necunoscutul. De cele mai multe ori, evitarea contactului cu semenii, cu problemele firești ale vieții, accentuează vulnerabilitatea față de situații traumatizante, oricum inevitabile. Individul „insular" poate reacționa chiar disproporționat față de o constelație de stimuli care altora le apar lipsiți de nocivitate.

Izolarea, implicînd privarea de informații, generează apariția uneia din cele mai bizare manifestări sugestive, dealtfel destul de frecventă. Treptat, cel care pierde accesul la o anumită categorie de informații ajunge să conteste realitatea însăși. Realitatea care nu apare nemijlocit în fața simțurilor noastre pierde, încetul cu încetul, dreptul la existență. Dacă nu te-ai întîlnit de multă vreme cu un cunoscut, deduci că a plecat din localitate sau îți închipui că a decedat. N-ai mai auzit

nimic despre un anumit fenomen cultural sau științific și presupui că el nici n-a avut loc. Psihologia reclamei a știut întotdeauna să țină seama de acest fenomen. Prea mulți oameni, nemaifiind informați, prin intermediul canalelor de comunicare la îndemînă, despre existența unui produs, pot conchide că acesta nu mai există, respectiv că el și-a pierdut valoarea etc.

Fuga de realitate poate lua și forma *regresiunii*. Privită în ansamblul ei, regresiunea reprezintă o manifestare tipică de evitare a confruntărilor cu situații noi. Este mai comod să trăiești în trecut, să recurgi la conduite infantile, decît să dai piept cu viața, să găsești soluții noi, să riști, să dai dovadă de spirit de răspundere. Se disting forme benigne de tipul conduitei ludice (bărbați care se bucură de jucăriile pe care le fac cadou copiilor lor, pentru că au din nou prilejul să se joace cu ele, femei care simt un impuls foarte puternic să reia jocul cu păpușile), dar și forme maligne, în care regresiunea prezintă evident note patologice.

Tabloul mecanismelor de evadare, prezentat oricum foarte schematic, se cere completat cu încă un grup de manifestări. Avem în vedere *sistemele de escamotare*, care se asociază adesea cu simțămîntul de a fi rezolvat probleme care continuă să rămînă deschise. Unul din ele este *intelectualizarea*, care constă în transformarea în cuvinte adesea savante a unor probleme sau situații cu care sîntem confruntați ; e vorba de un mecanism prin care individul încearcă să se salveze vorbind și nu rezolvînd situația dată. Insul se ascunde, cu sau fără vrerea lui, în spatele unor explicații, eschivîndu-se de la relatarea directă, escamotînd fondul problemei sau refugiindu-se în cuvinte, din fața unor situații dezagreabile. Interlocutorul, dacă este realmente interesat în convorbire — ca, de pildă, în consultațiile psihoterapeutice — trebuie să dezvolte o adevărată tehnică pentru a putea descifra în mod adecvat limbajul *„intelectualizării"*.

Putînd fi înțelese ca expresii ale *compensării* cît și ale *escamotării* și *evitării* — *pseudorezolvările* se înscriu bine în contextul abordat aici. Ne referim la acele modalități disimulate ale escamotării și eschivării, care lasă persoanei în cauză impresia — rezultată din efecte sugestive — că a contribuit de fapt, fără reținere, la soluționarea problemelor care i-au fost puse. Am fost rugați să ajutăm pe cineva într-o problemă oarecare, să găsim o soluție pentru o situație agasantă, întreprindem în acest sens o serie de demersuri, numai că prin demersurile noastre nu facem decît să plasăm pe umerii altora problema. Ni se pare suficient că am vorbit cu anumite persoane implicate, că am acționat chiar direct, schițînd un început de rezolvare și ne și socotim achitați de obligațiile care ne incumbă. Ne vine relativ ușor să privim primul pas al acțiunii ca fiind și cel decisiv, să supraestimăm verigile intermediare ale demer-

sului, considerîndu-le ca fiind cele finale. Cînd pojghița subțire a „autoînșelării" se rupe mai întreprindem cîte ceva, refăcînd de obicei imediat circuitul autolinistirii sugestive.

Dar există un cadru de referință mult mai larg pe care l-am lăsat la urmă, nu depreciindu-i semnificația, ci, dimpotrivă, accentuîndu-i nota de generalitate.

Avem în vedere tendința, profund omenească, de a tergiversa rezolvarea problemelor care cad în sarcina noastră corespunzător cu multiple roluri care ne revin. Ralea (1964) vedea în amînare una din expresiile definitorii ale conduitei umane.

Implicarea sugestiilor în sistemele de escamotare prin tergiversări și amînări sînt analoge cu cele descrise cu prilejul examinării tendințelor de rationalizare. Elaborînd și vehiculînd cu persuasiune felurite pretexte, persoana în cauză începe, adesea, să creadă în propriile ei plăsmuiri, care o ajută pentru un anumit interval de timp, sau chiar pentru totdeauna, să dea uitării obligațiile neplăcute.

Mobilurile *mecanismului evitării* sînt deosebit de variate și în realitate greu de diferențiat de cele evidențiate cu prilejul discutării altor „sisteme de apărare". Salvarea din fața situațiilor nedorite realizată prin : uitare selectivă, reprimare și suprimare, refugierea în trecut, în fabulații, în cuvinte, în izolarea de tot și de toate, în amînare etc. — constituie rezolvări solicitate de situații provocative, implicînd evidente momente sugestive.

Elementele sugestive, uneori direct decelabile, sînt la rîndul lor greu de desprins din liantul impulsurilor care direcționează conduita umană spre una sau alta din manifestările de evadare. Funcția lor esențială constă probabil în potențarea cu ajutorul dispoziției „închipuirii", a direcționării acestor conduite. Caracterul permanent al unor atitudini, stări sau acțiuni prn care individul încearcă să traducă în fapt nevoia lui de refulare, izolare, amînare etc., poate fi pus, cel puțin în parte, pe seama capacității sale de a recurge la „aliați" fideli care îl întăresc în demersul său. El își „închipuie" că poate sau nu să facă un anumit lucru, își consolidează printr-un „crez" dorința și nevoia de a acționa.

Grație proceselor de substituire și compensație, el asigură modului său de a acționa o anumită autonomie față de sistemul controlabil, ceea ce nu întotdeauna înseamnă și desprinderea de realitate sau de sistemele raționale de adaptare, cum am mai subliniat în repetate rînduri.

Cel mai bun exemplu în acest sens ni-l oferă tendința de *suprimare*. Individul își motivează tendințele de a se elibera de o dorință indezirabilă sau de a uita pur și simplu un eveniment neplăcut, nu în primul rînd pe calea argumentării logice. El „știe" și „nu știe" ce se petrece, lasă ca lucrurile să se petrească de la sine și în același timp „intuiește" că așa și nu altfel trbuie să se comporte. Psihologia oferă

prea puține categorii științifice care pot fi folosite pentru a exprima chintesența acestui flux al proceselor psihice descrise la vremea sa, cu inegalabilă subtilitate de către James.

În cazul în care renunțăm la ceva, căutăm adesea să focalizăm refuzul nostru într-o formulă lapidară : „nu se poate", „nu vreau", „destul", „am spus o dată nu" sau „n-am dreptul", „n-are sens", fără ca aparitia unui astfel de gînd să fi fost neapărat mediată de instanțele discriminative. Considerăm că „n-avem dreptul", că „n-are rost" să acționăm într-o anumită direcție, pornind de multe ori de la o pre-judecare. De aceea, ni se pare mai potrivit să recurgem la termenul de „închipuire", termen bine fixat în limbajul curent. Ne „închipuim" că așa trebuie să fie, că așa e recomandabil să ne comportăm. Neîndoielnic însă că poziția închipuirii poate fi antrenată și prin solicitări neverbale care direcționează în mod discret conduita și trăirile noastre. Procesul închipuirii nu este însă singurul care participă la inducerea unui comportament sugerat. Mai ales fenomenul de *izolare* și *regresiune* atestă participarea dispoziției transpunerii și a captării.

4.2.3. Descărcarea

Fie că ripostează față de factorii ofensatori, recurge la „abreacții", își „strigă" durerea sau bucuria, se destăinuie sau invocă sprijin etc., în situații de supraîncărcare individul reușește, grație unor astfel de supape de descărcare să-și mențină mai bine echilibrul psihic.

O formă de descărcare, ce poate fi definită mai precis în raport cu un sistem provocativ dat, o constituie *riposta*. Ripostele pot fi prompte sau amînate, aparente sau inaparente, spontane sau premeditate, îndreptate spre exterior sau spre interiorul persoanei, pot să-l implice profund sau numai superficial pe cel în cauză, ele pot anula sursa incitației sau s-o amplifice, să determine reacții în lanț. Reacția concretă se poate obiectiva în manifestări verbale și nonverbale, în cuvinte izolate sau, dimpotrivă, într-o avalanșă de vorbe, în tăceri pline de semnificații, în proteste vehemente sau reținute, logice sau pseudologice, în acte de comportament implicînd blamarea, ridiculizarea sau chiar molestarea ofensatorului etc.

Contextul în care se produc *ripostele* este, în mod frecvent, de așa natură încît devine dificilă stăpînirea de sine, exercitarea unui autocontrol eficient. Chiar și prin aceasta se creează un teren prielnic influențelor de natură sugestivă. Se adaugă la aceasta faptul că reacția indivizilor nu este întotdeauna justificată sau se dovedește adesea disproporționată în raport cu provocarea ca stare. Riposta poate să se producă

și față de o cauză aparentă sau față de persoane implicate numai accidental în situația dată. („A te supăra ca văcarul pe sat").

Montajul pregătitor al individului, *Einstellung*-ul său, de a riposta poate să fie format chiar el sub influența unor factori de sugestie, cum se întîmplă mai întotdeauna atunci cînd ne lăsăm antrenați sau chiar stăpîniți de păreri bizare, fără bază reală, despre ceva sau cineva (termenul popular „a cășuna" reflectă foarte bine această realitate). Împrejurările exterioare constituie în acest caz mai curînd pretexte declanșatoare. Dar nu e mai puțin adevărat că situația provocativă exterioară individului poate să aibă caracteristicile situației-sugestie.

Deși are alternativa non-reacției, cel în cauză se lasă adesea provocat și direcționat de situația provocativă. Individul se surprinde răspunzînd într-o manieră chiar străină modului său obișnuit de a reacționa (calchiază fără să vrea modelul provocării).

Condiții prielnice față de influențe sugestive se creează pe tot parcursul ripostării. Crește receptivitatea față de simpla aluzie, față de întrebările cu caracter sugestiv, față de pseudoargumentele de confirmare a atitudinilor luate. Cel în cauză se poate ambala peste măsură, emițînd puncte de vedere cu totul nefondate sau dînd în vileag opinii pe care, în împrejurări obișnuite, le-ar păstra pentru el. Ulterior, el se poate distanța față de cele spuse, dar într-o serie de cazuri face front comun cu aprecierile emise, crezînd în ele și apărîndu-le. Mărturisirea odată scăpată angajează individul prin ecoul ei ; nu pentru toți cuvintele „zboară". Descărcările verbale sau gestuale pot exercita influențe sugestive extrem de penetrante. Nu numai oameni privați de instruire și cultură, dar, după cum rezultă din practica noastră psihoterapeutică, chiar și persoane foarte culte ajung uneori să manifeste teama că vorbele de ocară, exprimate la un moment dat, acționează cu forța unui blestem. Rudimentele gîndirii magice sînt reactivate, ocazionînd și facilitînd prin mecanismul de natură sugestivă substituirea unor explicații raționale prin altele iraționale. Am avut în vedere aici situațiile extreme.

Forme de descărcare emoțională mai des abordate sînt cele descrise în literatura psihologică și psihanalitică prin termenii de „abreacție" și „catharsis". Ambele se referă la eliberarea bruscă de stările emoționale sub influența unor situații care facilitează deblocarea afectivă.

Dacă conceptul de *catharsis*, prin care se înțelege provocarea unui mod de purgație a stărilor emoționale penibile, continuă să fie folosit cu precădere într-un context medical sau pentru relevarea unor aspecte mai particulare (catharsisul în artă etc.), conceptul de *abreacție*, care desemnează o descărcare bruscă a unor stări tensionale de naturi diferite beneficiază de o circulație mult mai largă. În toate țările de limbă germană el a intrat în limbajul curent. Ambele forme de descărcare se

pot produce spontan dar pot fi mijlocite și prin intervenții bine dirijate din afară.

Atît în producerea catharsisului cît și a abreacției intervin indiscutabil factori sugestivi. Urmare a modului în care se articulează mobiluri lăuntrice cu factori exteriori, se constituie situații provocative sugestive care orientează comportamentul individului spre o categorie de răspunsuri, fără ca totuși să facă obligatorie producerea acestora. Părinții care își bat copiii o fac adesea împinși nu atît de conduita indezirabilă a copiilor, cît mai ales din pricina tensiunii în care se găsesc în momentul dat și pe care o descarcă (abreacție cu prilejul confruntării cu o situație iritantă). Evident, nu era obligatoriu să procedeze în acest mod. Și abreacția spectatorilor, de pildă, la o competiție sportivă care se manifestă sub forma izbucnirilor frenetice sau de furie, nu poate fi judecată numai în raport cu scenele exterioare care le declanșează (*aspect situațional*). Există o situație provocativă cu evidente elemente sugestive alcătuite dintr-un complex de factori situaționali, motivaționali și atitudinali. Descărcarea catharstică poate fi influențată, firește, de intervenții sugestive din afară, dar ea nu s-ar produce dacă n-ar exista un montaj psihic corespunzător, o stare tensională.

O altă formă de descărcare este *confesarea*. Oamenii se destăinuiesc din imbolduri și în împrejurări diferite. Indiferent însă de natura și forma motivelor, a conștientizării acestora și a rezultatelor pe care le scontează persoana implicată, confesarea izvorăște din nevoia înlăturării unor stări conflictuale mai mult sau mai puțin acute, care riscă să distrugă echilibrul psihic.

Confesarea nu trebuie în mod obligatoriu să fie „predeterminată". O împrejurare neașteptată poate declanșa la fel de bine, dacă nu mai bine chiar, demersul descărcării prin destăinuire. Sîntem înclinați, uneori, să ne confesăm mai ușor unor străini decît unor cunoscuți și ne lăsăm ambalați adesea în confesiuni, contaminați fiind de sinceritatea altora sau incitați de o întrebare sugestivă etc. Actul confesării izvorăște, de regulă, dintr-o situație conflictuală ; destăinuirea înseamnă învingerea unei bariere care l-a împiedicat pînă atunci pe individ să recunoască o anumită culpă, să dea glas unei păreri indezirabile, să accepte dreptatea altora, erorile personale în estimarea unor situații etc.

Modalitățile de confesare variază și ele în funcție de mulți factori. Vehiculele orale sau scrise vor putea fi deschise sau cvasidisimulate, se pot încadra într-o strategie anumită de disculpare sau, dimpotrivă, de autoacuzare, pot face apel la opinia publică largă sau numai la părerea unei singure persoane, fie aceasta și un copil. Formele variază, firește, și în funcție de obiectul general sau particular al confesiunii, de pildă, dorința izbăvirii, a împăcării cu sine însuși, sau ieșirea dintr-o situație

conflictuală cu un caracter mai limitat, cum ar fi dorința de a recîștiga încercarea unui coleg sau prieten față de care ai greșit.

Am menționat acest lung șir de aspecte ale confesării pentru a facilita urmărirea variatelor laturi care pot interveni în constituirea și evoluția unor situații-sugestive, implicate în contextul care favorizează inducerea acestor forme de descărcare.

Condiții prielnice formării unor situații-sugestie și a transformării acestor situații în reacții sugestive apar în contextul constituirii oricăror forme de confesare. Și de data aceasta intervine un joc variat al raporturilor dintre mobilurile interne care motivează actul confesării și factorii care îl întrețin și îl declanșează din afară. Disponibilitatea de a mărturisi este asociată cu capacitatea de a trece peste unele bariere care pînă atunci au făcut dificilă sau imposibilă confesarea. În această situație crește receptivitatea la provocările sugestive și, deci, disponibilitatea atenuării cenzurii critice. Există întrebări care, chiar prin insolitul lor, pot exercita efecte sugestive. Mărturisind, individul se abandonează pe sine mult mai mult decît în alte situații, facilitînd posibilitatea celor care îi primesc confesiunea să-l direcționeze chiar și prin simpla lor tăcere. Un mare „potențial" al sugestibilității se creează prin nevoia umplerii „vidului" născut în procesul confesării. Eliberîndu-se, individul se reîncarcă cu gînduri, opinii și stări noi. Practicile religioase, în general, și cele ale spovedaniei, în special, se întemeiază pe profundă înțelegere a psihologiei omului aflat în criză, sau motivat prin mobilurile crezului său să se destăinuie pînă la capăt. Montajul psihologic premergător, potențarea acestuia cu ajutorul unui ritual rafinat, decantat printr-o tradiție milenară, precum și tehnicile duhovnicești subtile și persuasive, creează acele condiții psihologice care, urmărite în dinamica intercondiționării lor reciproce, oferă unul din tablourile cele mai concludente ale modului în care se constituie și acționează situațiile-sugestie. Știința psihologică s-ar îmbogăți enorm dacă ar investiga mai în profunzime psihologia credințelor de orice fel în strînsă legătură cu implicarea momentului sugestiv. În directă conexiune cu mecanismele de autoprotejare pe care le discutăm aici, ar fi de cercetat atît funcția *descărcării*, cît și cea a *raționalizării*, pe care o implică demersul rugăciunii. Rugăciunea constituie, probabil, una din cele mai ingenioase creații ale cultului religios ; repetarea la diferite intervale de timp, într-un context ritualizat, a unor formule de legămînt față de o ființă abstractă, investită cu atributele forțelor supranaturale și aceasta prin mijlocirea unui text ce se refuză oricărei cenzurări critice, nu poate să nu confere credinciosului, fie el și ambivalent, simțămîntul minimal al absolvirii și al împăcării. Ar fi fost greu de găsit o formă mai simplă, mai suplă și mai sugestivă de eliberare, relaxare și liniștire și nu este nici o mirare de ce aceste forme psihologico-religioase se dovedesc atît de rezistente în procesul

educației ateiste. Cercetarea științifică și înțelegerea unor astfel de manifestări ne- și antiștiințifice nu înseamnă, firește, justificarea lor ; chiar dimpotrivă.

Amintim, în sfîrșit, o ultimă categorie de artificii care îl ajută în mare măsură pe om în viața cotidiană să se elibereze de stări tensionale. Avem în vedere manifestări extrem de eterogene, greu subsumabile unui termen integrator. Ele pot fi întîlnite la fiecare dintre noi și riscă tocmai din pricina frecvenței cu care sînt folosite și a caracterului lor comun, lipsit de dramatism, să rămînă în afara investigației științifice. Le-am grupat sub denumirea destul de ambiguă de *verbalizare*, prin care, în acord cu autorii dicționarului de psihologie din R. D. Germană (1976), înțelegem „traducerea în forma verbală a unor conținuturi predominant emoționale".

Sîntem tentați să ne comunicăm atît tristețea cît și bucuria, să ne eliberăm prin cuvinte de prea-plinul emoțional. Suportăm mai ușor emoțiile cînd le împărtășim altora, le decantăm mai bine, trecîndu-le și prin „filtrele" exterioare nouă. Simțim nevoia să trăim nu numai marile, dar și micile emoții împreună cu cei apropiați sufletește de noi. Comunicăm cu cei din jur și pentru a ne elibera de un fapt nou, de o impresie penetrantă, de un „secret", de o glumă bună care, păstrată numai pentru noi, ne incomodează. Ineditul posedă valențe care ne forțează parcă să le transmitem mai departe. Povestind despre situațiile trăite le retrăim într-o lumină mai convenabilă. Ne descărcăm de impresii, reîncărcîndu-ne cu „girul" ascultătorilor noștri, pe care știm să ni-i alegem și să-i transformăm în „complicii" faptelor și opiniilor noastre. În momentul în care relatăm despre modul în care ne-am comportat într-o împrejurare critică, ne descărcăm cu adevărat, momentul trăirii reale fiind adesea însoțit de un inevitabil blocaj. Reconstituind intervențiile noastre, le înfrumusețăm, spunem tot ce ne-am fi dorit să spunem, sfîrșind, nu de puține ori, în a crede noi înșine în „îndrăzneala" și prezența de spirit manifestate în confruntările avute.

Ne apărăm astfel nu numai imaginea de sine, dar ne creăm și condiții suplimentare de descărcare, în care participarea influențelor sugestive este evidentă.

În multe din părerile pe care le emitem despre persoane, situații, se obiectivează și tendința noastră nemărturisită de a ne elibera de necazurile cotidiene, de invidie, de nesiguranță etc. „Vorbăria" este încurajată de lipsa preocupărilor mai consistente, de monotonia activităților de rutină, dar ea poate lua naștere și dintr-o nevoie de descărcare. Una din formele cele mai la îndemînă de descărcare a disconfortului de moment este *bombăneala*, *injuria* și *insulta*, utilizate adesea în așa fel încît conținutul lor jignitor să nu fie perceput de persoanele vizate. Șueta, cauzeria, chiar și „bîrfa", dacă nu degenerează în altceva, reprezintă un

prilej de descărcare. Nefiind vorba, prin convenţie, de vehicularea unor păreri foarte exacte, se confundă în permanenţă criteriile de referinţă, e amestecă întrebările obişnuite cu cele sugestive, se interferează incita-ia raţională cu cea imitativă, efectele contaminării fiind în astfel de prilejuri, în genere, mai accentuate decît cele care rezultă din apelarea a disocierea critică.

În cursul unor astfel de forme facile de comunicare se formează pe neobservate puncte de vedere care, fiind investite cu girul unui grup, ind să se impună, indiferent dacă îşi găsesc sau nu o validare adecvată.

Actele de *implorare* şi *invocare* pot fi privite şi ele într-o strînsă elaţie cu tendinţele de descărcare emoţională. A implora înseamnă a euşi să te eliberezi de blocajul care te împiedică să apelezi la alţii în prijinul rezolvării problemelor care te apasă. În neputinţa lor de a face aţă singuri unor situaţii, oamenii îşi exteriorizează nesiguranţa în cu-inte. Ei încearcă să se elibereze de greul acestor situaţii lamentîndu-se i implorînd ajutor.

În aproape toate manifestările mecanismului *descărcării*, ca un co-olar al descreşterii discernămîntului critic, se produce diminuarea apti-udinii de a integra şi valorifica în mod adecvat aferentaţiile parvenite e la interlocutori. Se instituie un cadru de referinţă propice transfor-nării dialogului în monolog, a accentuării tendinţelor monomane. Ob-ervaţiile făcute pe parcurs se insinuează fie direct şi imediat, fie căpă-înd o pondere mai deosebită de-abia printr-un post-efect.

Am expus mai sus, pe scurt, cîteva din artificiile mai importante rin care se realizează descărcarea emoţională. În literatura de spe-ialitate ele sînt abordate mai curînd în lucrările consacrate conduitei gresive a omului decît în cele care abordează problema adaptării prin ntermediul mecanismelor de autoapărare.

Subliniind de fiecare dată faptul că este vorba de sisteme care înde-linesc în principal funcţia de „supape", n-am accentuat în suficientă ăsură alte aspecte esenţiale ale funcţiei descărcării. Unul se referă la ptul că descărcările se produc nu numai din pricina suprasolicitărilor, cumulului elementelor indeziderabile, a accentuării conflictelor şi odată u ele a intensificării stărilor tensionale, ci şi în legătură cu un meca-sm rudimentar de „eliminare". Este absolut firesc să tindem spre în-epărtarea permanentă a unor reziduuri care se formează în procesul asi-ilării şi valorificării informaţiilor relevante şi utile realizării de sine. iminarea are loc mereu, ea fiind totuşi mai accentuată în anumite sta-i sau momente ale dezvoltării psihismului. Nu putem să găsim numai ei bune, rezonabile, ca să nu mai vorbim de soluţiile creatoare. Sîntem voiţi să ne debarasăm mereu de conduite irelevante, derutante sau iar paralizante. Prin orice mecanism psihic de apărare, ne eliberăm în umite limite de elemente nedorite ; prin *mecanismul descărcărilor*,

care nu poate fi privit rupt de alte *mecanisme autoprotectoare*, acest proces are un caracter mai frust.

Un alt aspect este direct complementar ideii de eliberare-descărcare. În realitate, eliberarea de ceva înseamnă *cîştigarea a ceva*. Cel care ripostează, se destăinuie, imploră, se lamentează etc., solicită ascultare, confirmare, sprijin, înţelegere, iertare, linişte. A te debarasa de monotonie, plictiseală, înseamnă să cîştigi în schimb variaţie, destindere, relaxare etc. Inspirăm şi expirăm de fapt şi în domeniul vieţii psihice. Ceea ce cîştigăm prin descărcare oferă, deseori, un teren favorabil „aspirării" elementelor sugestive.

4.2.4. Compensarea

Într-un sens mai larg toate mecanismele mentale de apărare pot fi privite ca sisteme compensatoare. Fie că este vorba de „falsificări", de „evadări" sau de „descărcări", individul tinde să compenseze realităţile indezirabile prin altele neutre sau chiar plăcute. Ca într-un autentic sistem al condiţionării, tehnicile compensatorii asimilate şi dezvoltate în procesul învăţării individuale şi sociale sînt întărite prin recompensări continue.

Într-un sens mai îngust, cel consacrat de literatura care se ocupă în mod special de analiza mecanismelor de apărare, prin compensare se înţelege preocuparea persoanei de a masca unele din slăbiciunile ei prin accentuarea altor caracteristici, considerate de ea sau de societate, ca fiind mai dezirabile — sau strădania persoanei de a lupta cu ardoare pentru învingerea acestor slăbiciuni prin activarea în acest scop a altor disponibilităţi latente. Conceptul a fost dezvoltat mai ales de Adler, care vedea în mecanismul *compensării* principala forţă motrice de depăşire a complexelor de inferioritate.

Simţămîntul de a fi mereu sub performanţele altora, de a nu beneficia de audienţă în public, de a fi frustrat din pricina unor repetate eşecuri în muncă, în viaţa socială, în dragoste etc., poate deveni sursa unor forţe motrice destul de puternice ca să călească individul în lupta împotriva deficienţelor înnăscute sau dobîndite. Adevăratele motive care îl îndeamnă să acţioneze mai tenace pot să-i rămînă însă ascunse, indiferent dacă ele îl împing la acţiuni utile sau dezadaptative, antisociale.

Nu toţi oamenii sînt dispuşi să-şi recunoască „complexele", dar este puţin probabil că sînt totalmente scutiţi de prezenţa lor. Nu rezultă de aici, însă, că cel care se simte complexat are şi motive obiective să se considere inferior altora. Sentimentul de a fi mai slab, mai puţin

eușit sub raport fizic sau intelectual poate rezulta din absolutizarea
nui fapt singular, dintr-o comparare cu modele excepționale reale
u imaginare, sau poate izvorî dintr-o structură hipercritică, individul
ăzîndu-se permanent într-o lumină defavorabilă. Dar chiar și în
est din urmă caz e greu să ne imaginăm apariția și întreținerea com-
exelor de inferioritate în afara unor raportări directe sau indirecte,
anifeste sau discrete la alte persoane, luate cum sînt sau cum apar
in „ochelarii" subiectivității. Stările tensionale pe care le implică
ărirea acestui sentiment pot marca puternic întreaga conduită a ființei
nane, stimulîndu-i strădania de a micșora *handicapul* sau de a-l con-
rti printr-un efort de *supracompensație*, precum legendarul Demostene,
tr-o virtute ; alteori, individul poate aluneca spre atitudinea de a-și
ala cu ostentație deficiențele. În ambele ipostaze extreme expresia
mpensatorie a mobilurilor interne nu poate fi trecută cu vederea. Ea
oșește, evident, în situațiile în care complexele tind să-l copleșească pe
n paralizîndu-i inițiativele și răpindu-i oricum încrederea în sine.

Energiile psihice eliberate de tensiunea complexului pot fi orientate
ci spre îndreptarea sursei care alimentează starea tensională, spre
centuarea paradoxală a ei, sau spre hipertrofierea altor calități,
pracompensarea devenind vectorul principal al acțiunii de autodepă-
e : tot răul spre binele său (uneori, din păcate, spre răul altora).

Mobilurile care intervin în alegerea partenerului, a profesiei, a
ului de muncă, stabilirea preferințelor pentru alte persoane sau
upuri sociale, ca și în determinarea reorientărilor care se produc la
moment dat, pot fi înțelese mai bine, sub raport psihologic, dacă
iau în considerare și mecanismele compensatorii.

Ana Freud (1950) amintește, în monografia sa consacrată mecanis-
elor de apărare, despre oameni care găsesc o deplină satisfacție în
ădania de a orienta pe alții spre realizarea acelor dorințe pe care
nu și le-au putut realiza. Sprijinul acordat altora desăvîrșește, într-un
, chiar renunțarea la propria împlinire. După cum se știe, există
rinți care își orientează cu tot dinadinsul copiii spre domeniile în
e ei, dintr-un motiv sau altul, au eșuat.

Manifestările compensatorii descrise sînt strîns legate de acțiunea
or situații-sugestii. Să examinăm mai întîi, din acest punct de vedere,
ecte ale supracompensării. În alegerea obiectivelor, precum și a căilor
n care persoanele angajate în această formă particulară a compensării
earcă să depășească un handicap real sau fictiv, vom putea recu-
ște cu ușurință componente sugestive. Însăși capacitatea de a între-
motivația lăuntrică, de a nu îngădui abateri de la țelul fixat, de
ua totul de la început, chiar dacă nenumărate înfrîngeri se succed,
a ignora sau, de la caz la caz, de a înfrunta dezaprobarea și ironia
r din jur, presupune pe lîngă disponibilitatea aprecierii lucide a

aptitudinilor reale și un grad crescut de susceptibilitate față de provo-
cări sugesive. Momentul sugestie este implicat, în primul rînd, în pro-
cesul convertirii dorinței de afirmare, într-un fel de obsesie a împlinirii.
Ideea realizării poate acționa cu o forță hipnotică, ea tinde să se auto-
nomizeze, dictînd individului reguli de comportare care nu sînt deloc
sau sînt numai în parte cenzurate de instanțele critice de control. Se
știe că imboldul lăuntric, irelevant prin raportarea la un sistem obiectiv
de referință, poate căpăta o forță cu totul ieșită din comun, grație
semnificației subiective ce i se atribuie la un moment dat de către
persoana în cauză.

Individul prins în rețeaua supracompensației recurge adesea la o
formulă specială mobilizatoare, care ia caracterul unui laitmotiv auto-
sugestiv : „o să vadă ei ce sînt în stare eu să fac ; o să le arăt eu lor".
Cînd un David iese biruitor într-o luptă cu un Goliat, armele sale au
putut fi cele ale *raționalizării* pe lîngă cele ale curajului, cvasinconștient,
adesea paralizant pentru adversar.

Coué a intuit foarte bine marile energii care pot fi dislocate cu
ajutorul autosugestiilor penetrante, iar faptul că el a reușit într-o serie
de cazuri să redreseze bolnavi care erau considerați iremediabil pierduți
de către medicina academică, se datorează în mare măsură intrării în
joc a unui mecanism de supracompensare, stimulat de un sistem auto-
sugestiv persuasiv.

Firește că în procesul compensării apar, într-o formă sau alta, și
alte manifestări autoprotectoare. În dorința de a micșora distanța față
de modelul cu care se compară, sau de a-l depăși, individul va recurge
astfel permanent la raționalizarea conduitei sale, el va justifica opțiu-
nile și va ști să convertească și cele mai palide semne în puncte con-
sistente de sprijin. Mai ales pentru acest caz de compensare este valabilă
tendința individului de a vedea numai ceea ce vrea el să vadă și, respec-
tiv, tendința de a nu vedea ceea ce nu vrea să vadă, căci după cum
adesea s-a spus, nu există orbire mai mare decît aceea a celor „care
nu vor să vadă".

Dar și în actele obișnuite de compensare pot fi remarcate influențe
sugestive. Îndemnul, aparent fără o cauză precisă, al părintelui care
vrea să-și vadă copilul practicînd medicina, poate să-l determine să
aprecieze într-un mod nerealist posibilitățile reale ale copilului, obligîn-
du-l să se specializeze într-un domeniu pentru care nu vădește nici un
fel de aptitudini. Părintele dezvoltă o adevărată obsesie care îl face
„surd" față de orice alt punct de vedere, singurul său aliat fiind starea
momentană a tînărului care nu știe încă suficient ce vrea sau ce nu
vrea, sau care, încurajat de persuasiunea părintească, începe să creadă,
fără rezerve, în justețea opiniilor părintelui.

O particularitate a influenţelor sugestive în cadrul proceselor de ompensare constă în aceea că ele contribuie la transformarea a ceea ce ra la un moment dat mijloc de realizare a unui ţel, într-un scop în ne. Preocuparea de a ordona întreaga activitate, pentru obţinerea unui ezultat optim, poate fi convertită într-o pasiune pentru ordinea în ine ; obligaţia de a scoate notiţe, de a copia citate, de a clasifica aterialul bibliografic, dictată de cerinţele studiului, poate degenera ntr-o preocupare de ordonare şi sistematizare *per se*. Acţiunea odată nceputa există prin ea însăşi, desfăşurîndu-se după legi proprii ei. Compensarea constă astfel într-o comutare de la un mijloc spre un cop sau dimpotrivă de transformare a unui scop, — printr-un mecaism similar de autonomizare a unor conţinuturi ce se sustrag deseori ontrolului critic — într-un mijloc deservind cu totul alte scopuri ecît cele declarate. Cel mai evident apare această relaţie între scop mijloc la unele categorii de colecţionari.

O apariţie mai frecventă, e adevărat, şi mai facilă de compensare, emijlocit legată de prezenţa unor situaţii-sugestie, este cea descrisă de bicei sub denumirea de *fantezie*, de *visare diurnă* sau *reverie*. Unii utori vorbesc chiar de o *restructurare autistică*. (Sartain şi colaborii, 1973).

Tot ce îşi poate dori omul devine posibil în întruchipările visului iurn ; pe această cale nici o dorinţă, oricît de îndrăzneaţă, nu rămîne esatisfăcută. Cu prilejul derulării unor astfel de evenimente imaginare, ngajarea în rolul jucat poate fi realizată cu atîta participare încît pot evidenţiate modificări neurovegetative de tipul acelora care se produc cursul participării la evenimente reale.

Există mai multe aspecte psihologice, în parte, complementare, care cer luate în considerare. a) Este, în primul rînd, aspectul compensator enţionat mai sus : posibilitatea de a-ţi rotunji imaginea de sine, de a aureola cu virtuţi rîvnite, de a te răzbuna pe duşmani reali sau maginari, de a te dovedi erou în luptă şi dragoste, de a recupera partiparea la bucurii la care ai renunţat deliberat din pricina multiplelor bligaţii cotidiene. b) Dar înclinaţia de a da frîu liber fanteziei se onturează adesea ca un mijloc de atenuare a situaţiilor plictisitoare şi gasante. După cum ritmul roţilor de fier poate declanşa în mintea oastră cadenţe muzicale, tot astfel monotonia, şi ea adeseori ritmată, a de pildă cea care se instituie în procesul efectuării unor munci de utină, poate declanşa demersurile onirice. În acest caz reveria îndeplieşte un dublu rol : pe lîngă funcţia de compensare derivînd nemijlocit in conţinutul constructelor ei, *fantezia* îl ocupă în mod protector pe el în cauză atenuînd disconfortul produs de efectuarea unor activităţi einteresante şi chiar plictisitoare. c) *Fantezia* poate accentua detaşarea e real, complacerea într-o lume a închipuirilor în condiţiile în care,

dimpotrivă, individul va trebui să fie foarte ancorat în concretul situaţiei care îl preocupă. Dar desprinderea de realitate, în anumite limite, este o condiţie esenţială pentru a putea realiza mai bine confruntarea cu ea. Firește, dacă constructele visării diurne pun în evidenţă o desprindere prea accentuată de realitate nu mai poate fi vorba de mecanisme compensatoare. Allport (1970) notează în acest context că personalitatea poate prezenta chiar trăsături schizoide dacă compensaţia de tip autistic merge prea departe. d) În ţesătura visării diurne apar şi elemente ale realului. Ele pot ajuta individul, în pregătirea unor situaţii noi, să atenueze impactul cu necunoscutul. Ceea ce apare la prima vedere ca o construcţie pur fantezistă, poate să conţină — aidoma anticipaţiilor ştiinţifico-fantastice — elemente plauzibile de orientare într-un viitor posibil. e) Visarea diurnă constituie una din căile permanente de antrenare a capacităţilor imaginative ; indirect sau direct ea contribuie la dezvoltarea atributelor imaginaţiei prezente în procesul cunoaşterii, empatizării, relaxării, trainingului mental etc. Reveria facilitează probabil capacitatea de transpunere în lumea plăsmuirilor artistice, identificarea cu personajele care impresionează mai puternic contribuind, în general, la dezvăluirea dispoziţiei de a fi absorbit de povestirile fantastice. De multe ori reveria este axată pe anumite teme care se repetă ; se statorniceşte un anumit mod de visare diurnă, care se instituie adesea fără dorinţa expresă a individului. În procesul reluării printr-un mecanism al autoprogramării, evident, nu liber de mobiluri compensatorii intrinseci, este de presupus că se fixează o serie de reprezentări şi conţinuturile corespunzătoare lor. Cît de penetrante pot deveni reprezentările ce ni le formăm la un moment dat fără să fi exercitat un control asupra constituirii lor, poate fi dedus din verificări indirecte. Astfel, în cursul lecturii unor cărţi beletristice noi căpătăm de obicei o imagine foarte concretă asupra personajelor întîlnite. Se întîmplă uneori ca multă vreme după ce am citit un roman să urmărim ecranizarea realizată după textul acestuia şi să trăim un sentiment de disonanţă derivat din lipsa de adecvare dintre înfăţişarea actorilor şi reprezentarea pe care ne-am făcut-o despre personajul respectiv în timpul lecturii romanului. De-abia în acest moment ne dăm seama că, fără vrerea noastră, am păstrat o imagine destul de precisă despre o anumită realitate mentală, făurită graţie influenţelor textuale şi contextuale. f) Repetarea anumitor imagini cărora li se conferă adesea o semnificaţie foarte precisă poate contribui la fixarea unor scheme mentale susceptibile să genereze nu numai reluarea lor (în forme identice sau apropiate) în practicarea acestui sistem de visare, dar şi susceptibile să exercite multiple influenţe asupra altor procese psihice. Fenomenul se accentuează în funcţie de structura viselor diurne şi de vehiculare cu acest prilej a monologurilor cu vădite caracteristici autosugestive. Pe

această bază se constituie reprezentările dorite (*Wunschvorstellungen*) care contribuie, probabil în mare măsură, la formarea modelelor după care ne conducem în viață sau care intervin cel puțin în cristalizarea dorințelor și preferințelor noastre.

Ținînd seama de faptul că 30—40% din timpul zilei îl ocupăm adesea, după cercetări recente (*Psychologie Heute*, nr. 6/1980), cu diferite manifestări ale visării diurne și de faptul că această practică mentală îndeplinește o importantă funcție compensatoare, mult mai pozitivă decît se apreciază în general, ni se pare necesar să se acorde o atenție sporită cercetării acestui proces psihic, în strînsă legătură cu factorii sugestivi care îl influențează permanent și care, la rîndul lui, constituie o incitație sugestivă susceptibilă să influențeze alte procese psihice.

Am vorbit în repetate rînduri despre faptul că produsele închipuirii automatizîndu-se tind să dicteze subiectului norme congruente cu conținutul fanteziei și nu cu cele validate de realitatea obiectivă. Din viața de toate zilele și din cercetări de laborator realizate cu decenii în urmă (fenomenul Perky) se știe, de pildă, că individul nu poate diferenția întotdeauna în mod riguros între realitatea ca atare și imaginea despre ea. Un desenator amator sau chiar profesionist va fi șocat dacă terțe persoane care examinează portretele realizate de el, nu reușesc să identifice persoana desenată. „Artistul", dominat de ideea asemănării reale dintre model și creația sa, este în realitate victima constructelor reprezentărilor sale. Ceea ce apare, în acest caz, ca o situație mai particulară îmbracă de fapt un caracter de generalitate în viața cotidiană.

Astfel, noi nu-i mai vedem pe cei apropiați nouă numai așa cum sînt ei, ci într-o măsură poate și mai mare așa cum ni-i reprezentăm. Se insinuează astfel un factor sugestiv care permite redimensionarea destul de pronunțată a realității. Individul se va apropia mereu de realitatea înconjurătoare în realizarea schimbului informațional și energetic indispensabil, dar condiția adaptării îl obligă totodată să apropie realitatea de lumea reprezentărilor pe care și le-a făurit în procesul intercondiționării biopsihosociale.

E locul să amintim despre influența sugestiilor în realizarea — prin intermediul mecanismelor compensatorii — a refugierii într-o lume iluzorie. Rațiunile homeostazice neuropsihice îl îndeamnă pe individ să se sustragă din cînd în cînd funcțiilor critice, să accepte soluții care îl scot, cel puțin vremelnic, din disconfortul excesului de luciditate. Situația-sugestie poate facilita eludarea cenzurii pînă într-atît încît individul mizează totul pe o carte, acceptă lucruri bizare sau chiar absurde.

Elementul sugestiv se amestecă adesea cu cel rațional ; cel care joacă la loto poate fi stimulat de factori sugestivi, dar el poate fi

condus de o logică simplă și plauzibilă : joci, ai o șansă, nu joci, nu ai nici una.

Uneori individul dezvoltă față de plăsmuirile sale un adevărat instinct de proprietate ; el resimte extrem de dureros pierderea iluziilor (uneori chiar mai dureros decît pierderea lucrurilor reale). Se înțelege astfel, printre altele, de ce persoanele mai în vîrstă evită confruntarea cu iubirile din tinerețe. Pentru a nu lăsa însă impresia, care se strecoară adesea, că aspectul sugestiv are precumpănitor un sens negativ, să menționăm că plăsmuirile intuitive și ideatice ale fanteziei pot contribui într-o mare măsură la canalizarea energiilor într-o lume a posibilului. Îți închipui că reziști mai bine la o situație și reziști realmente. Multe persoane s-au salvat pe această cale sugestivă pe front sau în lagăre de concentrare, în spital sau în situații de însingurare. Stabilirea unor idealuri, cum ar fi de pildă, dorința de a-ți crește copiii mari, de a apuca anul 2000 etc., pot deveni forțe motrice mai puternice decît multe alte mobiluri născute strict din reflecții raționale. Implicarea în situația dorită realizată în mare măsură prin influențe sugestive poate fi organismică atît în sens pozitiv, cît și negativ. Cel care e obsedat de boală și își încarcă mereu reprezentările visării diurne cu elemente morbide, se va îmbolnăvi mai curînd decît cel care găsește conținuturi tonice. Nu degeaba se spune în popor că „de ce ți-e teamă nu scapi".

Identificarea — alt mecanism de apărare analizat mult de către psihanaliști, și pus adesea de către aceștia în legătură cu fenomenul de sugestie — ne apare ca un caz mai deosebit de compensare. Identificîndu-se cu o persoană, grup de persoane, o situație sau instituție, care au căpătat pentru el o relevanță mai deosebită, subiectul acestui act de identificare caută să-și asigure, pe această cale, un surplus de stabilitate afectivă .

În forma ei extremă, *identificarea* pune în evidență o adevărată infirmitate psihică, cum este aceea a copiilor deveniți de mult adulți dar care nu sînt capabili să se desprindă de sub influența modelului matern sau patern. Fenomenul poate fi însă și invers, părintele fiind acela care se identifică pe de-a-ntregul cu comportamentul copilului. Identificarea în acest caz merge de la o atitudine de dăruire, plină de abnegație, pînă la o subordonare față de toate capriciile, tolerate cu o îngăduință pe cît de sinceră și dezinteresată, pe atît de periculoasă pentru destinul copilului. Identificarea nu izvorăște neapărat dintr-o invaliditate afectivă, dintr-o nevoie stringentă de compensare, ci și din acea înclinare firească de a-ți orienta pașii, mai ales în perioadele decisive, după conduita celor care dispun de o forță mai aparte de a convinge sau cărora li s-a conferit, de către grupul social din care fac parte, un prestigiu deosebit. Identificarea poate izvorî, firește, și din recunoașterea unor deficiențe proprii, dorința de a copia comportamentul

modelului constituind în acest caz forța motrică ce împinge spre identificare, care devine soluția corectivă.

În anumite limite și regresia se vădește o manifestare a fenomenului de identificare. Ne referim la acea tendință a individului de a se întoarce cu ostentație la perioadele din viața sa care au pentru el o rezonanță afectivă deosebită ; cantonarea excesivă asupra unor momente experiențiale din trecut ar consta astfel într-un fel de identificare a celui de acum cu cel de atunci.

În procesul identificării apar condiții deosebit de prielnice pentru afirmarea influențelor sugestive grație, în primul rînd, unei dependențe față de obiectul identificării. Subiectul identificării preia, printr-un mecanism de contagiune psihică, și defectele modelului. Expresiile extreme ale influențării le constituie, probabil, tendințele paradoxale în care identificarea cu modelul este dusă pînă la acea limită în care și viciul este convertit în virtute. Și cel care devine sursa identificării poate suferi influențe sugestive consolidîndu-și o imagine despre sine în funcție de modul în care îl vede persoana care se identifică cu el.

Mobilurile compensării derivă din dorința individului de a obține neapărat acele lucruri de care se consideră privat (*supracompensarea*) sau din necesitatea de a găsi substitute care să-l satisfacă într-un grad sau altul, în mod real sau numai aparent. Energia compensării derivă din nevoia învingerii frustrărilor. Formele direcționării în cadrul demersului compensării sînt diverse : de combatere a obstacolelor, de acoperire, ocolire sau ignorare a acestora sau de înlocuire a lor cu altele mai puțin traumatizante.

Înseși mobilurile compensării pot fi generate de factori sugestivi. Cîți oameni foarte capabili n-au complexe de inferioritate cu totul „în gol", ei sînt mult mai dotați decît își închipuie sau decît cei pe care îi invidiază. Există femei foarte frumoase, fine și distinse care nutresc convingerea că sînt lipsite de farmecul feminității. Ele interpretează cu totul greșit sfiala bărbaților față de ele și încheie alianțe matrimoniale după criterii greu de decodificat fără „explorări abisale".

Modalități concrete de compensare, respectiv mecanismele care dezvăluie o directă legătură cu mecanismul sugestiei, sînt extrem de variate : *monoideismul*, care asigură subordonarea energiilor unor scopuri dominante de tipul acelora care apar în procesul supracompensării, *substituirea* și *comutarea* în variatele manifestări descrise mai sus, *verbalizarea*, prin care se asigură sentimentul împlinirii etc. Prin astfel de căi se realizează actul compensator propriu-zis : dispariția sau atenuarea sursei traumatizante, obținerea performanțelor sporite, creșterea încrederii în forțele proprii sau a simțămîntului de persoană protejată, complacerea în disconfortul dat, pozarea în victimă etc. Este puțin probabil ca apariția și dezvăluirea manifestărilor de compensare să se realizeze în

afara provocărilor sugestive. Dealtfel, destul de ușor de identificat sînt și procesele care mijlocesc transformarea incitației sugestive într-un comportament sugerat și în particular cele ale închipuirii (mai cu seamă în visarea diurnă), ale subordonării față de ideile prestabilite (mai evidentă în supracompensare), ale transpunerii (de pildă, în identificare) etc.

Domeniul mecanismelor de apărare a eului nu și-a găsit încă în literatura psihologică locul cuvenit. În realitate el se referă la o categorie extrem de variată de moduri prin care se realizează — de obicei la nivelul instanțelor neconștientizate — atenuarea sau înlăturarea disconfortului ce tinde să afecteze echilibrul psihic. Este de presupus că în măsura în care psihologia își va depăși dificultățile reale de cercetare a proceselor neconștientizate, dificultăți izvorînd în parte și dintr-o atitudine de minimalizare a relevanței acestor procese, vor crește și preocupările pentru abordarea mai sistematică a mecanismelor de apărare a eului.

Am dat o extensie mai mare prezentării unor manifestări ale mecanismelor protectoare pentru a facilita surprinderea conexiunilor acestora cu domeniul sugestiei-sugestibilității. Firește că acest demers se cere adîncit foarte mult, dar sîntem de-abia la începutul unei direcții de investigare care, dacă „intuiția" nu ne înșeală, va putea lua în viitorul apropiat o mare extensie. Căci problema modului specific în care se realizează salvarea și conservarea imaginii de sine, amortizarea conflictelor și a evitării unor tensiuni noi prin intermediul variatelor artificii autoprotectoare, ne orientează spre aspectele esențiale ale domeniului sugestiei și sugestibilității. În nici un alt domeniu nu apare poate mai limpede funcția adaptativă a actului sugestiv. *Falsurile protectoare*, *evitările*, *descărcările* și *compensările* implică în mod organic elemente de sugestie. Ansamblul provocărilor susceptibile să declanșeze manifestările autoprotectoare, optarea — de regulă fără control conștient — pentru una sau alta din formele acestora, antrenarea, în acest scop, a disponibilităților *închipuirii*, *subordonării*, *conformării*, *captării* sau *transpunerii*, tendința autonomizării constructelor acestor artificii de adaptare, construcțe care tind să se substituie produselor instanțelor critice de control, ne pun în fața problemei dacă sugestia nu constituie ea însăși una din verigile esențiale ale așa-ziselor mecanisme de apărare.

Aranjarea cu „eul", menajarea sui-generis a susceptibilităților, ocolirea factorilor traumatizanți, precum și intrarea în joc a supapelor de descărcare, reprezintă evident expresii ale adaptării. Modalitatea lor de funcționare este însă, de cele mai multe ori, una non-rațională, insul evită într-o serie de împrejurări confruntările cu instanțele critice, pentru că ele l-ar complica și ar face în mare măsură ineficientă homeostazia neuropsihică. Evitarea controlului lucid apare nu numai ca o condiție

dar adesea, probabil, chiar ca una din cauzele constituirii şi acţionării situaţiei-sugestie.

Am stăruit ceva mai mult asupra influenţei sugestive implicate în procesul protector odată realizat. Reuşind să prevină sau să depăşească cu ajutorul artificiilor de apărare starea precară, individul îşi va consolida, în concordanţă cu nevoia reducerii disonanţei cognitive, opţiunile făcute. Am încercat totodată să prezentăm fapte care pledează pentru supoziţia că situaţia-sugestie se constituie în însuşi procesul apariţiei mobilurilor autoprotectoare descrise. Ancorată în astfel de mobiluri, situaţia-sugestie contribuie direct la inducerea unei anumite forme de manifestare a mecanismelor autoprotectoare.

Teoretic omul dispune totdeauna de posibilitatea de a alege între soluţiile implicînd elemente sugestive, spre care îl direcţionează modelul „autoprotector" şi soluţiile non-sugestive. Sugestia apare aici nu numai ca un mijloc de influenţare, ci ca principiu explicativ al capacităţii individului de a se proteja prin intermediul unor astfel de forme de adaptare. Şi de data aceasta, evident, este vorba de predominări relative. În cadrul oricărei forme de manifestare a mecanismelor mentale descrise pot fi urmărite şi momente conştiente de autocontrol. Ele sînt însă secundare în raport cu momentele non-raţionale, neconştientizate. Pot interveni şi combinări paradoxale, ca de pildă în sistemul de justificare a unui sistem construit după logica absurdului.

Mecanismele descrise nu sînt, evident, nici pe departe, singurele mecanisme psihologice care asigură protejarea eului. Soluţiile bazate pe confruntarea directă, pe analiza lucidă şi inteligentă implicînd distanţarea critică faţă de eveniment etc., constituie modele esenţiale, în mare măsură hotărîtoare, în rezolvarea problemelor care îl confruntă pe individ cu ambianţa sa naturală şi socială sau cu lumea sa interioară. „Inteligenţa, notează Ralea în lucrarea citată, este chiar funcţia psihică inventivă prin care posesorul ei îşi rezolvă, în limite naturale şi social-istorice date, problemele cele mai acute şi mai grave, dîndu-le soluţia cea mai convenabilă pentru calculele sale de viaţă".

Prin mecanismele învăţării sociale şi individuale şi implicit ale generalizării propriei experienţe, individul stabileşte locul său în raport cu alţii, elaborează tactici de acţiune pentru îndeplinirea unor activităţi planificate sau spontane, pentru afirmare proprie, pentru asumarea unui rol de conducere faţă de unul sau mai mulţi oameni şi în genere pentru „autoafirmare", pentru sporirea performanţelor sau, dimpotrivă, pentru relaxare şi destindere, procurîndu-şi din afară şi din interiorul său elemente morale de sancţionare şi susţinere. Nici aceste modalităţi adaptative nu sînt nici pe departe întotdeauna predominant raţionale şi nu exclud deloc variatele influenţe sugestive. Lipsa de spaţiu ne împiedică să ne ocupăm mai pe larg cu această categorie de manifestări

psihice care numai aparent n-au legături cu mecanismele „auto-protectoare".

Sistemele prin intermediul cărora se realizează homeostazia neuropsihică se completează reciproc şi, de la caz la caz, se înlocuiesc; desprinderea prea mare de realitate va fi sancţionată; în condiţii normale intră în funcţie instanţele de autocontrol; există factori sociali bine statuaţi, o înţelepciune colectivă, reguli nescrise care marchează deciziile în situaţii obişnuite sau critice. Dar şi excesul de autoanaliză se „răzbună", solicitînd substituirea sa printr-un sistem protector de esenţă non-raţională. Modul raţional de a formula o întrebare nu exclude deloc posibilitatea de a te lăsa condus în mod sugestiv de soluţia găsită, după cum produsele visării diurne, aparent fără tangenţe cu comportamentul reflexiv, pot conduce la rezolvări strict raţionale.

Există încă insuficiente cercetări cu privire la modul de constituire a mecanismelor de protejare a eului, a dinamicii, evoluţiei şi interconditionării lor, a ponderii factorilor socio-culturali în apariţia şi dezvoltarea lor, ca şi cu privire la raporturile acestora cu alte forme ale homeostaziei psihice.

Abordarea sugestiei în strînsă legătură cu manifestările mecanismelor autoprotectoare apare justificată şi din perspective aplicative. Dealtfel, în practica psihoterapeutică se şi foloseşte sugestia (fără să se expliciteze prea mult acest fapt), în scopul neutralizării unor sisteme de raţionalizare traumatizante, al substituirii unor modele de raţionalizare cu altele sau în cursul antrenării mecanismelor descărcării şi compensării. Pe baza unei analize mai sistematice a experienţei existente în alte domenii, cît şi a unor modele teoretice de mai mare anvergură, pot fi preconizate o serie de noi soluţii, susceptibile să-şi găsească aplicaţii în cele mai diferite ramuri ale psihosomaticii, în prevenirea şi atentuarea confruntărilor traumatizante, precum şi în optimizarea performanţelor.

Este de aşteptat ca o mai temeinică cercetare a mecanismelor „auto-protectoare" să înlesnească şi o mai profundă cunoaştere a esenţei fenomenului de sugestie.

4.3. DEPENDENŢELE UMANE

În paginile următoare ne vom ocupa cu factorii predispozanţi ai constituirii şi finalizării situaţiilor-sugestie cu caracter mai structural. Avem în vedere raporturi distinctive statuate între individ şi semenii săi, caracteristici ale proceselor cognitive şi ale atitudinilor şi habitudinilor umane, trăsături ale personalităţii etc. Ţinînd seama de relativitatea autonomiei omului faţă de astfel de factori, le-am grupat sub denumirea de *dependenţe umane*. Termenul s-ar putea să nu fie cel mai potrivit;

intenţia noastră a fost aceea de a sublinia tocmai dependenţa fiinţei umane faţă de motivele, convingerile, obiceiurile sale cu caracter mai permanent, faţă de particularităţi ale proceselor cognitive, faţă de rolurile pe care este nevoit să le preia şi să le joace în diferitele ipostaze ale devenirii sale, dependenţa sa faţă de alte persoane (în cadrul familiei, şcolii, instituţiei în care lucrează, îşi îngrijeşte sănătatea etc.) sau faţă de colectivităţile mari şi mici cărora le aparţine prin opţiune sau destin, în sfîrşit, dependenţa sa faţă de normele socio-culturale date, respectiv faţă de instituţiile care elaborează, promovează şi apără printr-o diversitate de mijloace aceste norme.

Domeniul *„dependenţelor umane"* fiind extrem de vast nu putem examina decît aspecte limitate ale raporturilor lor cu problema constituirii situaţiilor-sugestie şi a favorizării declanşării răspunsului sugerat. Prin forţa lucrurilor vor apare unele interferenţe cu problemele menţionate cu prilejul examinării *condiţiei nedeterminării* şi a *mecanismelor protectoare*.

4.3.1. Normele sociale, „rolurile", dominantele personalităţii

Realitatea psihologică circumscrisă de aceste „domenii" este atît de complexă încît apare lipsit de sens să întreprindem aici o analiză, fie ea şi foarte sumară, a raporturilor lor cu problema pusă în discuţie. Vom menţiona cîteva aspecte cu un caracter foarte general.

Dependenţa individului faţă cu normele socio-culturale ale colectivităţii în care se naşte şi se dezvoltă, constituie o realitate bine cunoscută. Formele ei concrete de manifestare pot fi mai bine înţelese urmărindu-se etapele mai caracteristice în care se produce asimilarea acestor norme.

Revers (1955, cf. Allport, 1970) propune să se ia în consideraţie trei stadii diferite : a) preluarea modelelor, b) revolta împotriva lor, c) încorporarea modelului revăzut corespunzător cerinţelor personalităţii mature. Astfel de stadii permit să se urmărească mult mai diferenţiat şi influenţele sugestive, inclusiv a celor de tip negativ, care se accentuează în fazele de criză.

Delimitări mai precise au fost sugerate şi cu privire la „rol", mai exact în legătură cu variatele „accepţiuni" pe care le-a căpătat această categorie sociopsihologică. Allport (1970) subliniază că este important să se ţină seama de următoarele determinări : a) expectanţe ale rolului, fixate în sistemul social care prefigurează acele reguli, după care ne aşteptăm să se comporte un elev, un părinte, un medic etc. ; b) concepţia rolului care corespunde reprezentărilor pe care şi le făureşte individul concret despre rolul pe care urmează să şi-l încorporeze, reprezentare

care poate fi diferită de expectanţele sociale ; c) acceptarea rolului prin care se certifică starea de fapt, că indivizii se deosebesc în mare măsură în raport de atitudinea faţă de rolul pe care trebuie să-l preia. Ei pot să se identifice cu el, dar pot manifesta şi o atitudine foarte distanţată faţă de acesta ; d) realizarea rolului ; această determinare exprimă modul real în care individul — în funcţie de celelalte determinări ale rolului — duce la îndeplinire acest rol, pe care îl acceptă sau nu.

Astfel de deosebiri permit o mai bună departajare a factorilor de înrîurire ce ţin, precumpănitor, de sistemul social, respectiv de cel al personalităţii individului. Indiferent dacă „rolul" este, preluat sau nu în concordanţă cu „tiparele" sociale predominante, şi într-un caz şi în celălalt se constituie multiple situaţii sugestive. Alături de alte situaţii provocative, ele contribuie la accentuarea, la una din extreme, a comportamentului conformist, activînd, de pildă, mecanisme de imitare şi supunere ; la cealaltă extremă, situaţia-sugestie facilitează mai ales găsirea justificărilor non-raţionale destinate să consolideze opţiunile nonconformiste.

Un număr imens de variabile care exercită o influenţă puternică şi permanentă asupra individului îşi au originea în trăsăturile dominante ale personalităţii sale. Fiecare individ este mai mult sau mai puţin „aservit" modului specific de a fi (interesează aici mai puţin factorii de influenţare care au intervenit în procesul structurării acestor trăsături).

O parte însemnată a notelor distinctive ale personalităţii umane decurg, fără îndoială, din sistemul motivelor sale dominante. Bühler (1975) observă, în acest context, că numai prin raportarea la mobilurile sale putem să înţelegem şi să judecăm omul. Numai pornind de la mobilurile sale, conchide ea, „putem într-adevăr influenţa, conduce, educa şi trata un om" şi, am adăuga noi, putem înţelege mai bine direcţia în care este de aşteptat să se manifeste mai plenar receptivitatea sa faţă de influenţele sugestive. Bühler indică patru tendinţe fundamentale (*Grundtendenzen*) care, în anumite proporţii, apar la toţi oamenii. Ele capătă la un individ sau altul o pondere mai mare, delimitînd tipuri distinctive. Astfel se constituie : a) tipul caracterizat printr-o expansiune creatoare, care îşi vede realizarea cu precădere în producerea de opere, susceptibile, pe cît posibil, să-i supravieţuiască ; b) tipul care îşi „autolimitează" adaptarea, el mulţumindu-se să-şi asigure o încadrare eficientă în ambianţa dată ; c) tipul orientat primar spre satisfacerea plăcerilor şi confortului ; d) tipul care se caracterizează în primul rînd prin dorinţa de a-şi asigura „pacea sufletească", punînd un preţ deosebit pe realizarea armoniei interne şi externe. Tipologia sugerată de Bühler, ca orice tipologie, schematizează excesiv de mult, ceea ce inevitabil duce la sacrificarea diverselor tipuri intermediare. Criteriile oferite au totuşi avantajul că permit circumscrierea mai exactă a unor tendinţe funda-

mentale care, în procesul împlinirii (*Erfüllung*), capătă o predominare relativă. Astfel de tendinţe, subordonînd mobilurile principale ale individului, dezvăluie mai uşor factorii care stimulează constituirea situaţiilor-sugestie şi care asigură un surplus de receptivitate faţă de provocarea exercitată în aceste situaţii. Individul interesat, în primul rînd, în asigurarea „păcii lăuntrice" se va dovedi mult mai conciliant în sacrificarea unor idei, decît cel care îşi face din elaborarea şi valorificarea ideilor însuşi scopul vieţii sale.

Pentru înţelegerea condiţiilor care facilitează receptivitatea faţă de influenţele sugestive este importantă, în primul rînd, cunoaşterea disponibilităţilor care mijlocesc transformarea situaţiei-sugestie într-un comportament sugerat ; dispoziţia închipuirii, supunerii, conformării, transpunerii, captării, imitării. În măsura în care ele se dezvoltă, creşte tot mai mult şi probabilitatea dependenţei conduitei de activare — în situaţii propice — a acestor dispoziţii încă insuficient cunoscute.

Un capitol aparte îl constituie dependenţa individului faţă de diferite atitudini generalizate şi habitudini pozitive sau negative (sub raportul adaptării), inclusiv a celor bazate pe prejudecăţi.

4.3.2. Acţiunea cuvintelor

Dependenţa noastră de sistemul verbal de comunicare a fost studiată sub raport psihologic şi psihofiziologic de numeroase cercetări experimentale. Pavlov şi elevii săi au iniţiat în acest domeniu una din cele mai fertile direcţii de cercetare. Într-unul din primele experimente s-a demonstrat declanşarea prin intermediul unui stimul verbal a unei funcţii somatice autonome. Aprinderea unui bec a fost asociată în mod repetat cu o sonerie, în aşa fel încît se putea constata reacţia pupilară numai la declanşarea sunetului soneriei ; ulterior, reacţia pupilară se producea numai la pronunţarea cuvîntului sonerie, respectiv numai la reprezentarea mentală a soneriei.

Mai complex şi mai direct legat de aspectul influenţei sugestiilor este experimentul realizat de Psonik (1952). El a înregistrat pletismografic reacţia vasoconstrictoare la excitanţi dureroşi şi cea vasodilatatoare la excitanţi termici (căldură). După aceea a asociat în repetate rînduri excitantul dureros cu o sonerie şi pe cel termic cu o sursă de lumină. După ce a obţinut prin declanşarea sunetului o reacţie vasoconstrictoare şi respectiv una vasodilatatoare la declanşarea luminii, a urmărit reacţiile în situaţii cu caracter contradictoriu. Astfel, asociind stimulul dureros cu stimulul luminos (conectat iniţial cu excitantul termic) a constatat apariţia unei vasodilataţii. Iar după ce a asociat excitantul termic cu soneria care constituia semnalul durerii, a înregistrat o vasoconstricţie. A reieşit astfel faptul că în condiţiile speciale de laborator

s-a impus nu stimulul specific, ci cel fixat prin intermediul experienţei „condiţionate". De reţinut este însă faptul că aceste reacţii „inverse" au apărut şi în situaţii în care excitantul direct — căldura — a fost înlocuit cu cuvîntul „căldură". Psonik notează că în majoritatea cazurilor relatările subiective ale subiecţilor coincideau cu înregistrările platismografice : ei semnalau prezenţa senzaţiei de căldură, deşi acţiona numai un excitant dureros, respectiv prezentau senzaţia de durere, deşi acţiona de fapt numai excitantul termic.

Indiferent dacă astfel de asocieri se produc sau nu la toţi subiecţii şi indiferent de rapiditatea cu care ele pot fi elaborate, experimentul ca atare demonstrează marile posibilităţi de influenţare exercitate de cuvînt, inclusiv în situaţiile în care, prin intermediul cuvîntului, se încearcă substituirea excitanţilor reali printr-o reprezentare mentală a lor.

În contextul discutat aici interesează faptul că prin mijlocirea cuvîntului pot fi influenţate practic toate procesele psihice şi psihosomatice. „Cuvîntul — nota Pavlov (1924) — reprezintă, firește, pentru om un excitant condiţionat tot atît de real ca toţi ceilalţi excitanţi condiţionaţi care apar şi la animale". Pavlov formulează această idee pornind de la analizarea — în spiritul concepţiei sale generale asupra mecanismelor condiţionate — a fenomenului de hipnoză, făcînd cu acest prilej precizarea că „sugestia — pe care o identifică cu cea verbală — reprezintă cel mai simplu şi mai tipic reflex condiţionat al omului".

Omul depinde în mod uluitor de acţiunea cuvintelor rostite sau scrise, directe sau ocolite, prozaice sau poetice, autoritare sau permisive, persuasive sau obişnuite. În situaţiile de fiecare zi raporturile de dependenţă nu mai sînt observate. Împrejurările deosebite sînt de aceea cele care relevă mai bine această realitate. În situaţiile de derută, de criză poate fi verificată, de pildă, eficienţa — pozitivă sau negativă — a unui singur cuvînt. Îndemnurile şi sfaturile primite în momente hotărîtoare pot influenţa conduita de-a lungul întregii vieţi. Forţa cuvîntului a putut fi verificată în numeroase cercetări cu caracter teoretic şi aplicativ, efectuate sub hipnoză. Platonov (1950) generalizează îndelungata sa experienţă de psihoterapeut într-o lucrare pe care o intitulează sugestiv „Cuvîntul ca factor fiziologic şi terapeutic".

Un experiment realizat de noi în scopul cercetării halucinaţiei hipnotice ne-a adus — într-un mod cu totul neprevăzut — indicii asupra puterii cu care poate acţiona la un moment dat cuvîntul. Subiecţii care erau solicitaţi să ţină ochii deschişi — un asemenea efect nu se obţine decît într-o hipnoză profundă — trebuiau să descrie nişte „tablouri". În realitate li se prezentau succesiv cîteva planşe pe care era scris cîte un cuvînt. Unul din subiecţi a fugit în mod intempestiv din laboratorul de experiment imediat după ce i s-a prezentat una din

planşe. De-abia ulterior am înţeles ce s-a întîmplat. Pe planşă era scris cuvîntul „fulgi" pe care subiectul, avînd din pricina stării hipnotice o acuitate vizuală mai redusă, l-a interpretat ca exprimînd cuvîntul „fugi" ! În situaţia dată, stimulul a acţionat asupra lui ca o comandă.

În cursul hipnozei şi trainingului autogen se foloseşte efectul reflex condiţionat al cuvîntului pentru a se obţine modificări funcţionale psihice şi somatice, dictate de raţiuni psihoterapeutice foarte precise (Klumbies, 1977).

Condiţiile neobişnuite nu fac decît să reliefeze şi mai bine un fenomen care se produce cvasipermanent. Dovezile cele mai convingătoare ni le oferă imensa literatură despre „efectul placebo". Cele afirmate la un moment dat despre un preparat pot conferi acestuia o forţă curativă care nu este deloc, sau numai parţial, acoperită de valoarea intrinsecă a acestui preparat. Firește că acţiunea cuvîntului creşte în funcţie de numeroşi parametri, cum ar fi contextul în care se găseşte persoana vizată, raporturile ei cu cel care comunică, prestigiul acestuia din urmă, forma şi modul în care se realizează comunicarea, plauzabilitatea surselor de informare etc. De-a lungul întregii sale vieţi, fiecare individ se dovedeşte oricum în mare măsură dependent de influenţele exercitate asupra lui prin mijlocirea cuvintelor, aceste influenţe implicînd mai mult decît se acceptă în general şi componente de natură sugestivă.

În cazul în care se examinează cuvîntul ca atare, pot fi identificate o varietate extrem de mare de atribute ale sale. El se dovedeşte extrem de flexibil din punct de vedere semantic şi fonetic, este capabil de a reflecta realitatea, funcţionînd ca semnal al lumii înconjurătoare, dar cum sublinia Pavlov poate media în acelaşi timp îndepărtarea şi înstrăinarea de realitate (e cunoscută refugierea în cuvinte) ; printr-un cuvînt poate fi exprimat totul dar şi relativizat, aproximat, învăluit sau ascuns totul ; prin cuvinte situaţiile pot fi poleite, degradate sau minimalizate, pot fi stabilite şi desfăcute conexiuni. Cuvîntul poate fi variat şi în raport cu forţa sa de semnalizare, dar şi în raport cu intensitatea sa fizică ; el are unul sau mai multe înţelesuri, poate provoca confuzii, i se pot atribui sensuri diferite de cele consacrate de limba din care e desprins ; poate fi înregistrat, reprodus, prezentat o dată sau de mai multe ori, la intervale şi intensităţi diferite, singur sau asociat cu alte mijloace de exprimare etc. Cuvîntul poate contribui la mobilizarea unei game foarte largi de funcţii mentale şi psihofiziologice. Aceasta se aplică atît cuvîntului rostit, scris sau corespunzînd limbajului intern.

Toate aceste proprietăţi ale cuvîntului pot media vehicularea unui mesaj sugestiv. Cuvîntul are, printre altele, şi proprietatea de a prelua o astfel de funcţie.

Nu este însă nici o îndoială că şi simbolurile neverbale exercită o puternică înrîurire asupra noastră. Dovezi ale dependenţei faţă de unul din cele mai simple simboluri de acest gen ne-au fost confirmate prin intermediul unui experiment foarte simplu. Am solicitat mai multor grupe de elevi din anii mai mari şi unor studenţi să conspecteze o lucrare scurtă dar accesibilă lor, în care demonstraţia logică era mereu susţinută cu exemple plastice. În text au fost însă aplicate o serie de sublinieri care lăsau impresia că erau opera antecititorilor. Mai mult de 50% din subiecţi s-au lăsat relativ puternic influenţaţi de aceste sublinieri care orientau atenţia cititorului cu precădere spre exemple sau spre aspectele secundare din text.

4.3.3. „Domnia" concretului

O serie de factori care explică atît constituirea situaţiilor-sugestie, cît şi capacitatea de a reacţiona la astfel de situaţii provocative, îşi găsesc originea în trăsături ale proceselor cognitive. Una dintre aceste trăsături cu un caracter relativ mare de generalitate rezidă în penetranţa cu care acţionează şi se insinuează în procesul cunoaşterii, concretul intuitiv. Stihia concretului poate fi urmărită în însuşirea noţiunilor, în particular a celor categoriale, în procesul realizării înţelegerii, al satisfacerii curiozităţii etc.

În cursul asimilării îşi face loc tendinţa de a supune controlului senzorial conţinutul celor mai abstracte noţiuni. Engels stigmatizase la vremea sa pe empiriştii care voiau să cunoască totul în mod senzorial — să vadă timpul, să miroasă spaţiul — fiind convinşi că şi atunci cînd operează cu abstracţii se află tot în domeniul cunoaşterii senzoriale.

Tendinţa de a trece totul prin cenzura concretului palpabil, de „a mirosi" conţinutul noţiunilor, poate fi, în funcţie firește şi de diferenţe interindividuale, extrem de pronunţată. Ea poate genera tendinţa dizolvării generalului în individual, a esenţei în fenomenal. Astfel, *materia* este redusă la imaginea unui şir de obiecte şi fenomene perceptibile, *mişcarea* la aceea a traiectoriilor parcurse de obiectivele supuse mişcării mecanice, *adevărul* este identificat direct cu un obiect şi nu cu un raport gnoseologic între noţiuni, care reflectă aproximativ obiectul. Sugestia — ca să rămînem strict la domeniul nostru — este confundată cu manifestările ei fruste. Limitele metafizice ale gîndirii apar cu atît mai evidente cu cît efortul de comprehensiune presupune o mai categorică detaşare de concretul senzorial ce tinde să bareze desfăşurarea eficientă a abstractizării. Lumea ne apare „de la începuturile ei" infinită în timp şi spaţiu. Pe neobservate se strecoară în gîndirea noastră acest mod „finit" de a înţelege infinitul. Şi este, indiscutabil, foarte greu

de a integra sensul filozofic al acestei noțiuni fără un efort stăruitor, care să implice, printre altele, negarea experienței cotidiene în conformitate cu care oricărui lucru îi sînt proprii un început și un sfîrșit.

Încercarea de a supune abstracția controlului senzorial se bazează pe o trăsătură oarecum specifică omului, care în genere caută să-și apropie cunoștințele, concretizîndu-le. Legătura strînsă dintre noțiune și reprezentare se evidențiază în mod pregnant atunci cînd gîndirea se izbește de dificultăți ; ea se adresează atunci reprezentărilor, „simte nevoia să compare ideea cu lucrul". Astfel se explică puterea de atracție pe care o exercită asupra individului exemplul expresiv. Prin forța sa plastică, exemplul înlesnește înțelegerea abstracțiilor, dar o face adesea cu prețul întreruperii, pe moment, a fluenței gîndirii.

Există puține vehicule ca cele ale *exemplelor* care să asigure insinuarea mai pregnantă în procesul cunoașterii a elementelor sugestive. Exemplele tind să se substituie problemelor pe care trebuie doar să le ilustreze. Prin forța de iradiere, ele facilitează generalizarea cazului particular, instituirea autonomiei concretului care se sustrage cenzurii critice. Teoria lui Pavlov este redusă la exemplul cîinelui care salivează la auzul soneriei, iar cea a lui Freud la exemplul complexului oedipian.

Penetrația concretului și odată cu ea infiltrarea elementelor sugestive nu se asigură însă numai prin intermediul exemplelor. Efectele sugestive decurg nemijlocit din disponibilitatea de a reține în special învelișul exterior al noțiunilor și al conceptelor figurale, de a prefera sensului categorial, mai abstract, pe cel noțional. Și beția de cuvinte — de pildă, limbajul cibernetizant — pot fi asociate pînă la un punct unor influențe de tip sugestiv, nu mai puțin juxtapunerile născute din înlănțuiri strict situaționale. „Concretismul" se obiectivează dealtfel și în exagerarea cu care încercăm să aplicăm spiritul determinist realităților nedefinite și, în orice caz, greu de supus unui control riguros. Mulți oameni simt nevoia unor explicații cauzale în condițiile în care elucidarea este nu numai extrem de dificilă, dar adeseori fără sens. Astfel, în situații cu un număr imens de nedeterminări, ei vor să afle negreșit persoana de la care s-au îmbolnăvit de gripă sau din ce strămoș se trag exact. Există o nevoie de concret care se formează în fragedă copilărie. Știrea concretă, amănuntele unei întîmplări reale sau imaginare satisfac curiozitatea omului. Întrebările monosilabice „cine", „cînd" și „unde" nu sînt simple artificii ale sociologiei, ci repere care permit circumscrierea principalelor momente ale unui eveniment concret, susceptibil să fie asimilat și integrat.

Virulența cu care acționează prezența excesivă a concretului este ascunsă adesea îndărătul unor situații paradoxale. Numai aparent ele n-au nici o legătură cu fenomenul pe care îl discutăm. Să pornim de la faptele cele mai banale. Numărînd banii pe care îi primim de la

casierie, nu refacem de obicei această operație în cazul în care rezultatul obținut concordă cu cel scontat. Renumărăm banii numai în situația în care apar diferențe, cînd conchidem deci că una din cele două persoane implicate în această operație a greșit. Teoretic, putem să fi greșit și în primul caz, socoteala făcută de noi coincizînd numai printr-o eroare cu cea efectuată de cel care ne-a înmînat banii. „Concretul palpabil" al situației date ne împiedică să mai numărăm o dată (lăsînd la o parte, evident, și alte rațiuni care intervin în acest caz). Se știe că în anumite împrejurări „ne scumpim la tărîțe", ne împiedicăm de fleacuri. Numai că, în situația dată, realitatea concretă ca atare nu ne apare ca fiind măruntă ; dimpotrivă, ea tinde să capete o pondere mult mai mare decît lucrurile de mai mare anvergură, mai abstracte, deci mai puțin palpabile, pe care le hotărîm și le expediem mai repede și cu mult mai multă largheță.

Concretul poate anihila și realitatea mai abstractă care stă în spatele concretului palpabil. Cine se simte foarte bine nu știe de multe ori că se simte, general vorbind, foarte bine. „Fericirea nu se simte, așa cum nu se simte sănătatea. A fi sănătos înseamnă a nu simți nimic : de simțit se simte numai boala" — notează cu rafinament psihologic poeta Ana Blandiana.

Amintim, în sfîrșit, manifestări ale „domniei concretului" legate de particularități ale timpului psihologic. Avem în vedere un concret mai complex, mai generalizat și prin aceasta mai disimulat. Actele psihice, comportamentale și experiențiale, reprezintă totdeauna o expresie a prezentului ; oricît ne întoarcem spre ce a fost trăit sau spre ce urmează să se întîmple, nu ne putem sustrage niciodată pe deplin stigmatului actualului. Cel de *acum* își amintește de cel de *atunci*. Orice evocare este un act de *re-actualizare*. Hotarele pot fi, firește, mutate cît mai departe în trecut sau în viitor, ca în cazul în care se induce, cu ajutorul sugestiilor hipnotice, regresia sau progresia de vîrstă. Chiar dacă regresia va fi trăită ca o întoarcere evasireală la vîrsta sugerată, ea este, în mare măsură, un produs al prezentului, al procesului actual de întruchipare a rolului persoanei care trăiește trecutul. Din pricina aceasta se și amestecă de obicei în comportamentul subiectului, aflat în stare de regresie hipnotică, momente autentice ale perioadei din trecut, retrăite pînă la identificarea cu ele, cu momente desprinse din determinări ale momentului de față (vezi O'Connell și colaboratorii, 1970 ; Gheorghiu, 1973). Independent de buna calitate a memoriei noastre, de impresionabila forță de evocare a trecutului, întotdeauna vom reactualiza evenimentele prin prizma prezentului. Această stare de lucruri are chiar un caracter mai general. Astfel, oricît se va strădui un autor să refacă atmosfera unei perioade istorice — și unii reușesc s-o facă în mod exemplar (de pildă, Paul Faure în cartea *Viața de fiecare zi în*

Creta lui Minos) — analiza va fi într-un fel sau altul tributară cunoştinţelor şi conceptelor *prezentului*, semnificaţiile care se atribuie evenimentelor sau unor detalii fiind filtrate prin dioptriile şlefuite în zilele noastre. Peste contururile efigiilor de demult se suprapun, invizibile, contururile reprezentărilor cercetătorilor, care cu greu se pot desprinde de spiritul epocii lor. Cu toţii ne supunem într-un anume fel spiritului epocii şi aceasta nu numai în raport cu criterii exterioare privind, de pildă, alinierea la cerinţele modei. *Zeitgeist*-ul îşi pune amprenta pe evoluţia noastră, determinîndu-ne în mare măsură să ne manifestăm sugestibil în raport cu situaţii provocative care în alte epoci ar fi avut mult mai puţine şanse să influenţeze conduita umană.

Privirea cu ochii prezentului va aduce cu sine o anumită notă de subiectivism în reactualizarea faptelor de memorie. Evocînd trecutul, omul tinde să completeze lacunele memoriei cu elementele care îi convin sau să ignore, respectiv să le convertească, pe cele indezirabile. Multe lucruri se fixează însă şi prin permanente repovestiri. De fiecare dată faptele sînt reajustate în concordanţă cu o reprezentare idealizată. Cu timpul devine imposibil să se disocieze ficţiunea de realitate. Se adaugă la aceasta şi necesitatea psihologică a redimensionării trăirii prin actul evocării. Un eveniment capătă pentru un individ o relevanţă precisă şi particularizată numai în măsura în care el este capabil să şi-l evoce prin povestire şi repovestire. Retrăirea este mai decantată, mai liberă de impactul, deseori bulversant, cu evenimentul nud. Prezentul *retrăirii* pune în umbră momentul *trăirii*.

Dispoziţiile care mijlocesc actele retrăirii oferă un teren deosebit de prielnic stimulării receptivităţii faţă de variate situaţii-sugestie.

4.3.4. Permanenţa elementelor magice şi mitice

Împărtăşim întru totul punctul de vedere — acreditat dealtfel mai des în ultimul timp — după care omul raţional de astăzi este numai aparent liber de reprezentări magice şi conduite mitice. Reprezentările magice „însoţesc pas cu pas şi gîndirea noastră modernă" (Lange-Eichbaum, Kurth, 1967). Referindu-se la „comportările mitice" din zilele noastre, Eliade (1978) observă că nu este vorba de „supravieţuiri" ale unei mentalităţi arhaice ; „...anumite aspecte şi funcţiuni ale gîndirii mitice sînt constitutive ale fiinţei omeneşti". Săhleanu (1978), care abordează, dealtfel, în mod direct relaţia dintre sugestie şi magie, stăruie, de asemenea, asupra ideii că problema gîndirii magice nu aparţine numai „trecutului îndepărtat al omenirii... ci şi omului de azi şi de mîine".

Este poate de notat faptul că elementul magic apare mai învăluit, condiţiile în care transcenderea e mai directă şi mai brutală nu sînt

neapărat şi cele mai caracteristice. Odată cu creşterea ponderii gîndirii raţionale creşte şi aparenţa de raţionalitate ; în spatele demersului pseudologic poate să se ascundă şi o reprezentare magică.

În strînsă legătură cu problematica sugestibilităţii ne vom strădui să evidenţiem nu atît manifestările tipice ale conduitelor magice şi mitice în societatea modernă, cît mai ales să circumscriem unele din acele aspecte psihologice care ar putea explica menţinerea acestor manifestări.

Orizontul ştiinţific s-a lărgit foarte mult, dar omul modern continuă să fie încercuit de incertitudini ; el nu poate să sară peste barierele istorice care îi limitează cunoaşterea. „Contactul cu necunoscutul" creşte inevitabil şi nu oricine rezistă impactului cu noile cuceriri sau confruntării cu problemele vechi, insuficient decantate. Străpungerea mitului religios solicită odată mai mult antrenarea efortului raţional de disociere între fictiv şi real, între particular şi general, între accidental şi legic. Credinţa într-o forţă abstractă, divină, constituie o soluţie incomparabil mai comodă decît confruntarea, plină de reverberaţiile îndoielii, cu finitul şi infinitul demitizat. Oamenii au învăţat să-şi stăpînească mai bine pornirile instinctive, deşi nici pe departe n-au epuizat disponibilităţile psihosociale care ar asigura un surplus de domesticire şi urbanizare. Dealtfel, stăpînirea „bestiei" din om va continua să constituie una din problemele cele mai dificile căreia urmează să-i facă faţă omul viitorului. În orice caz, fiinţa umană continuă să sufere de pe urma faptului fundamental, dezvăluit la vremea sa de către Freud, că nu-şi poate satisface decît parţial dorinţele şi trebuinţele. Într-o formă sau alta se menţine conflictul dintre individ şi societate. Au fost introduse obstacole suplimentare pentru a zăgăzui difuzarea prejudecăţilor şi superstiţiilor, dar n-au putut fi înlăturaţi o serie de factori psihologici şi psihosociali care facilitează contagiunea şi implicit vulnerabilitatea la acţiunea ideilor şi reprezentărilor pseudo- şi anti-ştiinţifice. A crescut foarte mult capacitatea individului de a anticipa înlănţuirea evenimentelor în viitorul apropiat şi chiar mai îndepărtat. Deziluzia produsă de infirmarea expectanţelor îl bulversează însă cu atît mai mult. În raport cu propriul său destin, prognoza continuă să fie adesea ineficientă ; o evoluţie dramatică pentru el sau pentru cei apropiaţi lui îl lasă fără răspuns la întrebarea de ce „destinul" l-a lovit tocmai pe el.

Una din erorile fundamentale ale modului în care se realizează combaterea ocultismului, superstiţiilor şi prejudecăţilor derivă din subaprecierea factorilor psihologici care relevă nu numai permanenţa anumitor aspecte magice sau mitice, dar şi împrejurările în care devine probabilă reactivarea acestora.

Într-o lucrare despre *Credinţa în vrăjitoare astăzi*, Schöck (1979) arată că aproape una din patru persoane ale unui eşantion reprezentativ al populaţiei din R. F. Germania crede în existenţa unor indivizi dotaţi

cu aptitudinea de a provoca altora, prin mecanisme mentale, tot felul de nenorociri şi boli. Autoarea remarcă faptul că existenţa unor conflicte între vecini, repetarea unor tragedii în sînul aceleiaşi familii, moartea animalelor din ogradă constituie împrejurări care conduc destul de repede la insinuarea ideii că responsabilitatea pentru producerea acestor evenimente reprezintă materializarea unor capacităţi malefice. Rezultatul imediat este incriminarea unor persoane concrete presupuse a fi vehiculele spiritului satanic.

Pe toţi ne poate surprinde o asemenea manifestare obscurantistă în plin secol XX ; dar ar fi o naivitate să credem că este singurul loc în care aceasta se produce şi că nu există multe alte forme mai subtile, ca de pildă acelea prin care se încearcă scientizarea ocultismului. O analiză mai temeinică ne va arăta, printre altele, că în absenţa unor explicaţii plauzibile mai la îndemînă îşi fac loc mai uşor reprezentările fantastice, inclusiv cele de factură magică. Dezarmarea în faţa necunoscutului, sentimentul însingurării în fazele de criză, neputinţa găsirii pe moment a alternativei convingătoare sau traumatizarea produsă, dimpotrivă, de dificultatea optării dintre prea multe alternative, sînt tot atîţia factori care facilitează *umplerea „vacuumului"* cu soluţiile care se insinuează mai uşor şi care efectiv înconjoară pretutindeni fiinţa umană *mereu în căutare de sprijin.*

Ne-am referit mai sus la unele condiţii gnoseologice şi existenţiale care pot favoriza reactivarea reprezentărilor magice şi mitice. Există însă şi factori care ţin mai direct de particularităţi ale psihismului. Unul dintre aspectele psihologice cele mai caracteristice îl prezintă disponibilitatea umană nu numai de a reflecta realitatea, dar şi de a crea noi realităţi. Există aici cel puţin două laturi fundamentale. Pe de o parte, omul obiectivează potenţialul său creator în produse materiale şi spirituale devenite mijloace indispensabile dezvoltării sale. Pe de alta, el dispune de posibilitatea de a conferi produselor sale mentale aparenţe existenţiale. Cu prilejul examinării esenţei fenomenului de sugestibilitate ne-am ocupat mai mult de această a doua latură. Am subliniat cu acest prilej nu numai faptul că fiinţa umană antrenează prin diferite mecanisme disponibilitatea autonomizării produselor închipuirii, dar şi faptul că nu reuşeşte să se elibereze întotdeauna de sub influenţa exercitată de aceste produse mentale. Sustrăgîndu-se controlului instanţelor critice, conţinutul plăsmuirilor sale ajunge să-i dicteze norme de conduită care îi apar ca fiind produsul unor instanţe reale existente în afara lui. Credinţa religioasă constituie un astfel de produs ; faptul că ideea de Dumnezeu este mediată de influenţele din afară nu schimbă cu nimic datele problemei.

Prin intermediul plăsmuirilor sale el îşi redimensionează o lume numai în parte congruentă cu nevoile sale adaptative. Dar el tinde să

prezerve constructelor mentale statutul de autonomie, mai ales dacă acestea îi conferă un surplus de linişte. Cultivarea *iluzoriului*, în forme dintre cele mai variate, va continua să îndeplinească o funcţie compensatorie. Nietzsche nota cu sarcasm „viaţa cere iluzii, ea trăieşte din iluzii". Să amintim în acest context observaţia făcută de Eliade (1978) cu privire la nevoia omului de a citi povestiri şi naraţiuni, „ieşirea din timp" realizată prin lectură apropiind cel mai mult, după el, funcţia literaturii de aceea a mitologiilor : „Surprindem în literatură, într-un mod mai viguros decît în celelalte arte, o revoltă împotriva timpului istoric, dorinţa de a ajunge la alte ritmuri temporale decît cele în care sîntem siliţi să trăim şi să muncim".

Dar şi produsele materializate ale imaginaţiei umane pot să se desprindă din context, să-şi piardă conţinutul şi funcţia lor iniţială sau să fie fetişizate, să se înstrăineze de om şi să devină potrivnice intereselor lui. Creatorul inteligenţei artificiale îşi pune tot mai des problema limitelor controlului pe care îl poate exercita asupra produsului inteligenţei sale naturale. Niciodată nu s-a resimţit mai acut necesitatea relevării gravităţii psihologice şi sociale a efectelor susceptibile să rezulte din disocierea dintre fiinţa umană şi produsele ei ce tind să se dezvolte ca entităţi independente. Fenomenul de alienare este mult mai complex decît apare la prima vedere, iar aspectul psihologic nu este mai puţin relevant decît cel economico-social care îl condiţionează.

Implicarea magicului sau miticului în procesul autonomizării amintite este destul de frecventă, deşi nu este neapărat şi evidentă. Transcenderea e mai directă cînd se urmăresc, de pildă, atributele „protectoare" încorporate într-un obiect — o persoană, un nume, un cuvînt, o relicvă etc. Formele s-au schimbat, deşi nu toate. Nu atît maşinile, cît mărcile lor au devenit adevărate fetişuri. Talismanele şi amuletele au fost înlocuite cu mascotele, care, departe de a avea numai o valoare decorativă, îndeplinesc în multe cazuri o funcţie magică (de pildă, la piloţi sau sportivi). Fetişul verbal continuă să exercite funcţii sacrosancte. Există o magie a cuvintelor, a etichetărilor, a formelor. Mai manifeste sînt aspectele magice şi mitice în ritualurile colective. Dezgolite adesea de conţinutul pe care l-au avut cîndva, ele acţionează de multe ori ca o entitate de-sine-stătătoare, nu lipsită de o anumită forţă fetişizantă. Odată apărute şi consfinţite de practica socială, ritualurile reclamă respectarea strictă a unor norme şi rigori speciale. Încălcarea lor poate aduce după sine sancţionări directe sau indirecte foarte aspre. „În special *ceremoniile colective tradiţionale* au un efect de favorizare a deschiderii psihismului spre influenţe din afară, şi aceste situaţii — notează Săhleanu — leagă ritualurile colective de gîndirea magică şi de gîndirea mitică".

Autonomie funcțională capătă și unele conduite aparent obișnuite și firești. Manifestările spiritului de performanță pot acționa ca o forță în sine. Eliade vede în obsesia „succesului", atît de caracteristică societății moderne, dovezi ale comportamentului mitic, obsesie care traduce dorința obscură de a transcende limitele condiției omenești.

Există însă și multe alte caracteristici ale psihismului care se asociază, într-un fel sau altul, cu acțiunea reprezentărilor și a funcțiilor și condițiilor magice. Vom aminti pe scurt cîteva dintre ele. Din totdeauna omul era preocupat să-și stabilească rădăcini, să-și „ancoreze" existența. El își caută predecesorii, îi cultivă, îi glorifică și de la caz la caz, simte chiar nevoia să se identifice cu ei. În acest mod se asigură însă și preluarea necritică a unor sisteme eronate. Mitul respectării alimentației după preceptele celor care ne-au precedat îndeplinește, în mare măsură, o funcție negativă. Însuși conceptul de „bunul simț" necesită o analiză mai atentă, pentru că nu rareori el a prejudiciat depășirea empirismului desuet. În procesul fixării sale în spațiu și timp, omul poate exacerba aspecte secundare, trăsături golite de conținut sau opera delimitări care îl pot duce la desprinderi din alte colectivități sau realități sociale. Expresia generalizată pe plan național, a tendinței de a prinde rădăcini și a se justifica ca existență este ceea ce Eliade numește „întoarcerea la origini". „În zorile lumii moderne — notează Eliade — originea se bucură de un prestigiu aproape magic".

O altă trăsătură cu caracter de permanență constă în tendința ființei umane de a stabili neîncetat raporturi. Individul își definește poziția în sînul colectivității sale măsurîndu-se cu ceilalți, pretinzînd, eventual, ocuparea unor poziții care corespund, în mintea sa, drepturilor pe care le are. Comparațiile duc la autoaprecieri directe sau indirecte, precum și la tendința firească de a conferi oamenilor și lucrurilor anumite atribute. Estimările nu vor fi niciodată scutite total de note de subiectivism. În forme exacerbate ele pot genera desprinderea din context a unor laturi, instituirea unor departajări artificiale susceptibile să degenereze în prejudecăți greu de înlăturat. Unul din vehiculele cele mai eficiente ale acestei tendințe este „etichetarea". Acționînd cu atît mai eficient cu cît se sprijină mai mult pe simplitatea și comoditatea spiritului, „eticheta" se transformă într-o veritabilă armă „magică" de aprobare sau dominare. Frecvent sîntem tentați să ocupăm numai pozițiile extreme ale „continuumului" pe care îl avem la dispoziție. Acceptarea compromisului apare adesea ca o construcție artificială de neutralizare, din care sînt gata să irumpă oricînd cele două extreme aflate într-un echilibru precar. După cum se știe, individul manifestă o tendință aproape magică de a ierarhiza, stabilind veșnic pe cel mai bun, mai inteligent, mai mare. Își face loc astfel un cult pentru absolutizări în care se disting ecouri ale tendinței de „sacralizare".

Fără îndoială că omul dispune și de o mare capacitate de a se extazia de a se supune, pînă la bulversare, mirajului ideilor și acțiunilor, precum și frumuseților și ciudățeniilor naturii. O foarte interesantă analiză a diferitelor disponibilități ale omului de a se lăsa *impresionat* este întreprinsă de Lange-Eichbaum și Kurth în cartea citată mai sus. În strînsă legătură cu persistența elementelor arhaice, ei amintesc de susceptibilitatea individului de a se lăsa fascinat, ademenit, înfiorat sau dominat de acele realități ale ambianței naturale și sociale care, dintr-un motiv sau altul, îl impresionează mai puternic. Stările de extaz, mirajul exercitat de realitățile ca atare sau de cele sacralizate pot facilita, fără îndoială, regresiunea spre gîndirea magică, mai ales dacă acționează și în condițiile contaminării de masă.

Să notăm în directă legătură cu această trăsătură și disponibilitatea ființei de a se *atașa* excesiv de mult de cineva sau ceva, de a *crede* în ceva sau în cineva, de a se atașa și crede în ceea ce întreprinde chiar ea. „Credința" nu presupune neapărat pierderea controlului rațional. Dar nu este deloc exclus ca ea să implice și elemente non-raționale. Chiar omul de știință poate acredita punctul său de vedere — pe care l-a demonstrat într-un mod riguros logic — cu atributele unor elemente paralogice. Aidoma preparatului medicamentos specific, căruia i se asigură un surplus de eficiență prin intermediul unor componente nespecifice de tip „placebo", intervine adesea și în gîndirea rațională sau mai bine zis la capătul ei, un moment de exaltare a „credulității". Convingerea în justețea supoziției emise este rareori total lipsită de un „halo" afectiv. Odată apărută, satisfăcînd cel puțin pe moment nevoia de certitudine, ea exercită asupra autorului ei un fel de „vrajă".

Conduitele magice și mitice implică mai totdeauna procese disociative. Tocmai de aceea am stăruit aici asupra lor, disocierea constituind una din caracteristicile esențiale ale sugestibilității. Se înțelege însă că n-am putut aborda aici decît foarte în treacăt funcția sugestiei în activarea reprezentărilor și conduitelor magice și mitice, respectiv asupra creșterii receptivității la sugestii în condițiile reactivării acestor reprezentări și conduite.

Vorbind despre „condiția nedeterminării", „mecanismele de autoprotejare", precum și despre „dependențele umane", am încercat să circumscriem unele din cele mai importante sindroame de factori care influențează fenomenul de sugestie și sugestibilitate. Domeniile sînt complementare și inevitabil au intervenit, pe parcursul expunerii, interferări.

Obiectivul esențial era acela de a releva varietatea și permanența condițiilor favorabile influențelor sugestive. Am încercat să prezentăm multiple fațete ale problemei. Ne-am propus să examinăm mai ales

condiţiile în care se instituie situaţiile-sugestie şi se realizează transformarea lor într-un răspuns sugerat, respectiv la condiţiile în care, odată cu apariţia acestui răspuns, se creează premise pentru formarea unor noi situaţii-sugestie. Am încercat, totodată, să surprindem şi aspecte ale intercondiţionării dintre sugestie şi alţi factori ai influenţării conduitei. Este adevărat însă, că, de foarte multe ori, dacă nu chiar de prea multe ori, analiza întreprinsă este mai mult implicită decît explicită. Nu este exclus însă — ne prevalăm de argumentul *raţionalizării* — ca insistenţele să fi condus la efecte contrare celor scontate.

În această etapă a cercetărilor noastre expozeul a avut mai curînd scopul de a sensibiliza cititorul asupra direcţiilor în care poate fi dezvoltată investigaţia. De aceea, n-am putut să ne oprim suficient chiar şi asupra unor aspecte care ni se par fundamentale şi anume că în toate condiţiile în care apare şi se consolidează o situaţie-sugestie şi se produce convertirea acesteia într-un răspuns corespunzînd mesajului provocativ, are loc, într-o formă sau alta, antrenarea disponibilităţilor conformării, transpunerii, captării-imitării, închipuirii şi subordonării. Mai ales ultimele par să joace un rol mai deosebit în procesul constituirii şi autonomizării unor conţinuturi care se sustrag controlului cenzurii critice şi care se dovedesc capabile să direcţioneze, pe multiple planuri, conduita umană.

5. ÎN LOC DE ÎNCHEIERE

Ne-am străduit să delimităm în această primă parte a lucrării noastre ceea ce s-ar putea numi „teritoriul" sugestiei şi sugestibilităţii.

Cititorul va fi putut observa cu uşurinţă că am aşezat pietrele de hotar ceva mai departe de locurile în care au fost fixate ele de către cercetarea tradiţională. În tot cursul expunerii am încercat să aducem noi dovezi care să demonstreze permanenţa prezenţei sugestiei, a complexităţii şi caracterului contradictoriu al naturii şi manifestărilor ei, a diversităţii proceselor care mediază transformarea situaţiilor-sugestie într-un comportament sugerat.

Caracterul oarecum descriptiv al lucrării derivă în mare măsură din natura obiectivelor stabilite. În această etapă de conturare a „terenului" am considerat util să acordăm prioritate aspectelor fenomenale. Dar, evident, de oriunde vom încerca să abordăm aspectele puse în discuţie, totdeauna vom fi confruntaţi cu probleme psihologice de ordin mai general, teoretice şi aplicative. În încercarea noastră de a integra problematica sugestiei şi sugestibilităţii în domeniul mai larg al influenţării — prin intermediul situaţiilor provocative — ne-am izbit de mari dificultăţi legate de insuficientele clarificări conceptuale, precum şi de lipsa teoriilor cu caracter mai cuprinzător susceptibile să faciliteze plasarea fenomenului sugestiei din zonele mai periferice în care continuă să se afle spre cele centrale ale psihologiei.

În locul consideraţiilor teoretice cu caracter mai mult sau mai puţin speculativ vom încerca să circumscriem, în cele ce urmează, sistemele de referinţă de care ar trebui să se ţină seama, după părerea noastră, pentru a se ajunge la clarificări teoretice necesare, destinate în acelaşi timp să contribuie în mod esenţial la valorizări aplicative. Vom „readuna" cu acest prilej multe din consideraţiile făcute în capitolele anterioare.

Vom examina pe rînd, pornind de la principalele carenţe ale cercetărilor, problemele mai importante ale sugestiei, sugestibilităţii şi comportamentului sugerat; secţionarea actului sugestiv, inseparabil

în realitate, în cele trei verigi ale sale, a fost dictată de raţiuni metodologice.

5.1. CADRE DE REFERINŢĂ PENTRU ABORDAREA ŞTIINŢIFICĂ A SUGESTIEI ŞI SUGESTIBILITĂŢII

Mai întîi deci cîteva consideraţii conclusive despre sugestie. Printre deficienţele mai însemnate pot fi semnalate următoarele : sugestia este privită mai curînd ca un comportament sugerat decît ca un excitant virtual al unui astfel de comportament ; de aici a rezultat, printre altele, o subapreciere atît a factorilor care mediază producerea efectelor sugestive, cît şi a factorilor care prejudiciază apariţia acestor efecte. Chiar dacă sugestia a fost privită ca un excitant, nu s-a relevat sau nu s-a insistat asupra *principiului alternativei*, definitoriu pentru această categorie de stimuli. Cei care au apropiat sugestia de caracteristicile unor stimuli au pornit mai degrabă de la ceva dat decît de la ceva care se constituie (în funcţie de diferiţi parametri), depreciind astfel complexitatea sugestiei ca situaţie-sugestie. Au contribuit la aceasta şi hipertrofierea formei verbale a mesajului sugestiv, precum şi confundarea atributelor modale cu cele de conţinut. Prin sugestie se înţelege mai degrabă un mod de a insinua o idee decît un ansamblu de determinări de *conţinut*, *formă* şi *mod* care explică constituirea şi vehicularea mesajului sugestiv susceptibil să dirijeze individul spre un anumit mod de comportament, după părerea noastră, deficienţa cea mai importantă constînd în aceea că sugestia n-a fost abordată ca o parte dintr-un întreg.

Am încercat să aducem în lucrarea noastră cîteva argumente care să justifice abordarea stituaţiei-sugestie din perspectiva categoriei de *situaţie provocativă*. Conceptul este încă destul de vag şi insuficient delimitat de alte categorii de incitaţii non-provocative. Dar, chiar şi în forma aceasta, el oferă cîteva puncte de reper pentru a surprinde atît caracteristicile care leagă sugestia de alte categorii de incitaţii, cît şi aspectele diferenţiale.

Domeniul provocărilor orientează întreaga problematică a sugestiei spre aspecte intrinseci ale influenţării. Provocările decodifică permanentele cerinţe ale individului către ambianţa sa, către el însuşi, precum şi cerinţele ambianţei către el. Ele îi semnalează neîncetat problemele de rezolvat sau soluţiile de urmat. Semnalizînd, ele solicită şi dinamizează individul, obligîndu-l să reacţioneze într-un fel sau altul. Individul se lasă provocat sau nu de solicitările lăuntrice sau exterioare, dar dinamica devenirii sale nu este de conceput fără permanentele confruntări cu provocările în sine. În procesul acestei confruntări se vădesc atît autonomia psihismului faţă de ambianţă, cît şi relativitatea acestei autonomii, căci individul are disponibilităţi de acceptare sau respingere, de accentuare sau diminuare, de transformare şi chiar de substituire a provocărilor, dar într-o serie de împrejurări hotărîtoare pentru menţinerea şi dezvoltarea sa, el nu poate înriuri însă decît minimal sau deloc schimbul informaţional şi energetic mijlocit prin acţiunea situaţiilor provocative.

Examinarea sugestiei ca o manifestare a situaţiilor provocative orientează investigaţia mai precis spre identificarea contextelor particulare în care se nasc provocările sugestive. Mai relevante ni se par contextele : problematic, indicativ, al similitudinii şi al contaminării. *Contextul problematic* ne orientează în primul rînd spre provocările legate nemijlocit de mobilurile intrinseci individului. Avem în vedere, de pildă, situaţiile-sugestie legate de tendinţa individului de a-şi proteja realizarea motivelor sale dominante, de a-şi apăra deciziile luate, de a preveni sau amortiza disconfortul psihic etc. *Contextul indicativ* ne confruntă cu complexul provocărilor sugestive asociate realizării cu deosebire a mobilurilor extrinseci individului. Avem în vedere, de pildă, modalităţile prin care societatea, prin membrii, instituţiile şi produsele sale, acţionează neîncetat asupra fiinţei umane, îndrumînd-o, sfătuind-o sau condamnînd-o. *Contextul similitudinii* este propice afirmării provocărilor sugestive legate nu numai de cerinţele individului, ci şi de incidenţa unor factori situaţionali. Ne referim la apariţia stărilor de familiaritate, cognitive sau afective, de pildă, cu efecte de empatizare sau respingere, la analogiile aparente născute din absenţa unor criterii obiective de verificare şi control sau condiţionate de stările afective dominante, expectante, tristeţe etc. *Contextul contaminării*, născut din multiplele interconectări ale individului cu modelele susceptibile nu numai să-l comute spre ceva nou şi atractiv, dar să-l şi capteze într-o manieră care reduce posibilitatea reflecţiilor critice.

Este evident însă că problema situaţiilor provocative schiţată de noi în linii foarte mari, în cursul lucrării de faţă, necesită aprofundări temeinice. Puncte de sprijin oferă teoria cîmpului psihologic al lui Levin care include, ca element central, domeniul „valenţelor" negative şi pozitive rezultate din interacţiunea dintre obiectele exterioare şi cerinţele individului. Importanţa teoriei lui Levin constă în încercarea de a explica dinamica raporturilor dintre individ şi ambianţa sa din perspectiva motivaţiilor privite ca un ansamblu de trebuinţe şi, deci, nu limitate la cele organice. Mereu criticată pentru limitele ei, teoria *cîmpului* n-a încetat de fapt niciodată să suscite interesul psihologilor. Reactualizarea ei din perspectiva problemelor pe care le ridică situaţiile provocative, în general, şi cele ale situaţiei sugestive, în special, ni se pare nu numai posibilă, dar şi necesară.

A doua categorie de aspecte pe care le avem în vedere sînt axate pe problema receptivității față de sugestie. Impasul în care se găsește cercetarea acestei probleme derivă, în mare măsură, din optica unilaterală impusă de investigația experimentală.

Receptivitatea la acțiunea sugestiilor a fost privită precumpănitor ca o problemă de psihologie diferențială și nu ca o problemă de psihologie generală. În primul rînd, s-a pus chestiunea elaborării unor procedee destinate determinării gradelor de sugestibilitate și de-abia în al doilea rînd problema delimitării sugestibilității, respectiv a variabilelor mai specifice ce ar urma de fapt explorate. De aici au rezultat, printre altele, și următoarele deficiențe : 1. s-a acordat o atenție mult mai mare problemei relațiilor dintre probele utilizate decît problemei dacă aceste probe sînt și probe adecvate de testare a sugestibilității ; 2. probele folosite, considerate apriori ca fiind suficient de reprezentative, nu acoperă, în fond, decît o parte a domeniului de investigat ; 3. sugestibilitatea a fost descrisă descriindu-se probele utilizate pentru măsurarea ei ; 4. delimitările privitoare la „teritoriul" sugestiei și sugestibilității, susceptibil să fie investigat în scopuri psihodiagnostice, au fost operate aproape exclusiv pornindu-se de la datele de laborator ; manifestările de sugestibilitate investigate în cadrul diferitelor ramuri ale psihologiei aplicate — exceptînd psihologia medicală —, ale medicinii populare, ale etnografiei și antropologiei, ale psihologiei religiei și cele observate în viața de toate zilele au fost mai mult sau mai puțin ignorate (în acest context).

Consecința imediată a acestei orientări metodologice a fost substituirea întregului prin unele din laturile sale. Și astăzi se înțelege prin sugestibilitate, după cum am mai notat, așa-zisa sugestibilitate „primară" și, respectiv, „secundară", dedusă din factorizarea datelor rezultate în urma aplicării unei baterii de teste insuficient de reprezentative pentru întregul domeniu, oricum eterogen, al sugestibilității.

O reorientare a opticii de cercetare cu privire la sugestibilitate poate fi realizată pornindu-se, în primul rînd, de la o mai bună delimitare a particularităților excitantului declanșator, deci de la particularitățile sugestiei. Luînd în considerare faptul că sugestia constituie o provocare virtuală, care poate, dar nu trebuie neapărat să determine inducerea comportamentului sugerat, se poate ipostazia existența unor dispoziții specifice care să facă posibilă realizarea provocării. Pornind de la faptul că sugestiile reprezintă mesageri ai unor conținuturi provocative foarte variate, încorporate într-o mare diversitate de forme și difuzate prin cele mai diferite moduri, este greu de admis că transformarea situațiilor potențiale în realități comportamentale se realizează printr-un singur mecanism. Se poate porni astfel de la necesitatea identificării mai multor dispoziții. Acceptînd, prin definiție, faptul că situația-sugestie solicită îndeplinirea întocmai a soluțiilor propagate (sugerate), mecanismele de mediere a răspunsului sugerat trebuie să aibă drept trăsătură comună disponibilitatea de a asigura impunerea conținuturilor sugestive în condițiile în care antrenarea instanțelor de supraveghere și control devine inoperantă.

În ceea ce privește dispozițiile ca atare, identificarea lor ar trebui realizată pornindu-se — pe baza experienței vieții, a datelor diferitelor științe comportamentale, a investigațiilor psihologice teoretice și experimentale — de la constelații de tendințe mai tipice, obiectivate în comportamentele induse prin sugestii. Mergînd pe un astfel de drum, inițiat de Binet, am ipostaziat, ca fiind mai strîns legate de realizarea comportamentului sugerat, dispozițiile *închipuirii*, *subordonării*, *conformării*, *captării și transpunerii*.

Nu contestăm faptul că pot interveni și alte dispoziții, după cum nu excludem existența unor „*pattern*"- uri specifice.

Circumscrierea unui complex de dispoziții presupus să fie implicat în procesul transformării situației-sugestie într-un comportament sugerat poate orienta mai selectiv cercetările spre aspectele relevante ale naturii și manifestărilor sugestibilității. În ceea ce privește cercetarea propriu-zisă, ni se pare indicat să se țină seama și de următoarele considerații.

a. Dispozițiile *închipuirii*, *subordonării*, *conformării*, *captării* și *transpunerii* pot fi antrenante nu numai de situațiile-sugestie, ci și de alte situații provocative. Ele posedă, printre altele, și proprietatea de a media inducerea comportamentului sugerat. În cadrul fiecăreia din aceste dispoziții pot fi deosebite — în funcție de natura proceselor și funcțiilor psihice implicate — diferite niveluri de structurare. Astfel, de pildă, închipuirea poate fi antrenantă în provocarea unor substituiri în sfera senzorio-perceptivă, dar poate fi angajată și în substituirea care se petrece în domeniul fenomenelor memoriei, gîndirii etc. Chiar și numai în cadrul unei singure dispoziții ipostaziată a fi implicată în inducerea manifestărilor de sugestibilitate, va trebui să se ia în considerație diferite niveluri ale dispoziției respective.

b. Studiul fenomenelor de sugestie și sugestibilitate va cîștiga în profunzime dacă se va dovedi capabil să asimileze întreaga bogăție de date care rezultă din cercetarea efectuată asupra fenomenelor închipuirii / imaginației ; subordonării / supunerii ; conformării / complezenței ; captării / contaminării / imitării ; transpunerii / întruchipării de roluri. Este de presupus că teoriile corespunzătoare fiecăruia din aceste domenii vor fecunda și cercetarea sugestibilității, care, pînă la un punct, poate fi privită ca vizînd aspecte parțiale ale acestora. Și

aceste teorii vor beneficia, la rîndul lor, de o lărgire a perspectivei dacă vor urmări relaţiile cu manifestările de sugestibilitate.

c. Progrese reale în abordarea ştiinţifică a receptivităţii la sugestie sînt puţin probabile dacă investigarea dispoziţiilor amintite nu va fi dublată de orientarea cercetărilor spre acea trăsătură comună care justifică raportarea lor la problemele sugestibilităţii.

Dată fiind multitudinea factorilor care intervin în producerea comportamentului sugerat, precum şi marea varietate a manifestărilor acestui comportament, va fi greu de susţinut punctul de vedere după care sugestibilitatea ar reprezenta un fenomen unitar. O astfel de apreciere nu justifică însă ignorarea trăsăturilor de unire. Aspectul comun îl constituie instituirea unei relative autonomii a constructelor dispoziţiilor închipuirii, supunerii etc. Această relativă independenţă se traduce prin tendinţa de a impune ca realităţi „de sine stătătoare" conţinuturi mentale susceptibile să influenţeze în modurile cele mai diferite conduita fără să fi fost supuse cenzurii critice. Zona centrală a funcţiei sugestibilităţii o constituie tocmai mecanismul care asigură autonomizarea conţinuturilor închipuirii, supunerii, conformării etc. şi care are drept consecinţă producerea celor mai variate substituiri (dintre fictiv şi real, particular şi general, obiectiv şi subiectiv) de care individul nu este conştient dar ar fi avut, teoretic, posibilitatea să le evite. Această „autonomie funcţională" devine posibilă datorită capacităţii psihismului de a genera — bazat pe aşa-numita „situaţie de incertitudine" — *disocieri* între procese, fără ca prin aceasta să se producă, în limitele normalităţii, dezechilibrarea neuro-psihică a întregului ; uneori chiar dimpotrivă.

Expresii ale disocierii pot fi urmărite pe cele mai diferite planuri, efectele nefiind numai benigne. Procesele disociative pot fi mediate de însăşi funcţia reprezentărilor şi a cuvintelor, care conţin în ele şi pericolul de a-l desprinde pe individ de realitate. Specific pentru om este capacitatea sa de a gîndi în simboluri, mai mult, monopolul omului — după cum subliniază Bertalanffy (cf. Lange-Eichbaum, Kurth, 1967) — constă în aceea că el creează o lume întreagă de simboluri şi că trăieşte într-o astfel de lume dar că „zdruncinarea acestei lumi de simboluri înseamnă ameninţarea spirituală pentru fiecare în parte şi punerea semnului întrebării asupra existenţei colectivităţii umane".

Analiza somnambulismului, amneziei, „personalităţilor duble", a „fugilor", dar îndeosebi a proceselor de disocieri care pot fi induse prin mijlocirea sugestiilor hipnotice, l-a condus pe Hilgard (1977) la formularea unei teorii comprehensive privitoare la sisteme diferite de controlare a funcţiilor mentale. Unele din aceste sisteme se situează în afara cîmpului conştiinţei, dar pot fi identifcate în cursul hipnozei.

În teoria sa, ale cărei rădăcini se află în concepţia lui Janet despre fenomenul disocierii, Hilgard nu se referă în mod direct la disocierile de natura celor care rezultă prin acţionarea sugestiilor în condiţiile stării obişnuite de veghe.

După părerea noastră, sistemul de concepte, precum şi modelele oferite de teoria *neodisociaţionistă* a lui Hilgard ar putea constitui puncte de plecare şi pentru analizarea particularităţilor disocierii provocate de sugestii în general.

d. Subliniind importanţa cercetării dispoziţiilor sugestibilităţii în general şi a zonei lor de interferenţă, în mod special, facem loc automat ideii că o atenţie cu totul deosebită va trebui să se acorde studiului condiţiilor care facilitează activarea acestor dispoziţii sau, dimpotrivă, prejudiciază antrenarea lor. Există mai multe constelaţii :

Intră în joc, în primul rînd, diverşi factori atitudinali, susceptibili de a „monta" şi de a pregăti individul pentru reacţie. Vom insista aici numai asupra a două categorii de aspecte amintite, abordate mai mult în treacăt în cursul lucrării. Amîndouă se referă la montaje atitudinale relativ rigide, dar vizează direcţii diferite de influenţare. O categorie înglobează atitudinile care îmbracă forma pre-judecăţilor, precum şi a „pre-afecţiunilor", ca să spunem astfel. Individul, devenit prizonier al unor conţinuturi ideatice sau / şi afective inconsistente, dar plauzibile pentru el, se simte nu numai îndemnat, dar şi îndreptăţit să reacţioneze în conformitate cu mesajul acestor conţinuturi. Predeterminarea condiţionată de astfel de atitudini „osificate" ne confruntă cu problema influenţelor de natură coercitivă. Pre-judecăţile se formează, fără îndoială, şi sub influenţa factorilor sugestivi ; odată constituite, excluzînd mai mult sau mai puţin alternativa non-reacţiei, pot fi privite numai cu greu ca situaţii-sugestii. Ele (pre-judecăţile) constituie, în genere, un teren favorabil pentru apariţia unor noi situaţii-sugestii şi pentru convertirea lor în conduite sugerate. Al doilea sistem de referinţă se referă la fenomenul de orientare a conduitei, după ce o acţiune a fost tradusă în fapt. Avem în vedere complexul de atitudini de protejare şi afirmare a viabilităţii acţiunilor sau reprezentărilor noastre, care pot fi la fel de rigide ca cele implicate în montajul psihic iniţial. În cursul apărării opţiunilor şi acţiunilor poate interveni o „post-judecată" sau „post-pre-judecată" susceptibilă ca şi pre-judecata propriu-zisă să fie invalidată prin raportarea la un criteriu exterior consistent. Acesta este domeniul foarte larg cu care se ocupă teoriile disonanţei cognitive.

O altă constelaţie de factori favorizanţi derivă din anumite particularităţi ale proceselor cognitive. În cursul lucrării ne-am referit mai pe larg la limitele sistemelor noastre de verificare şi control, la primatul concretului intuitiv asupra concretului logic, precum şi la alte carac-

teristici ale proceselor cognitive care mediază sau influenţează confundarea dintre fictiv şi real, transformarea mijloacelor de realizare într-un scop în sine, sau a scopului într-un mijloc steril, respectiv anihilarea conţinuturilor printr-o exacerbare a aspectelor formale. Deloc neglijabilă ni se pare, sub unghiul de vedere examinat aci, relaţia dintre factorii facilitatori ai actelor sugestive şi limitele metafizice ale gîndirii noastre, care ne îndeamnă permanent să operăm cu demarcaţii artificiale.

Există, firește, şi caracteristici ale personalităţii care favorizează apariţia efectelor sugestive. Ne referim în primul rînd la factori legaţi nemijlocit de gradul de dezvoltare a dispoziţiilor sugestibilităţii. Dar există şi multe alte laturi ale personalităţii care pot îndeplini funcţii predispozante în inducerea comportamentului sugerat ; trăsăturile temperamentale, structura şi ierarhia motivelor dominante, ponderea mecanismelor autoprotectoare, toleranţa sau intoleranţa faţă de situaţiile ambigue etc.

Receptivitatea la provocările sugestive poate fi influenţată în mare măsură de natura raporturilor interumane, de gradul de dependenţă existent faţă de alte persoane, grupuri şi instituţii, de gradul de asimilare şi acceptare a normelor socio-culturale inclusiv a valorilor impuse de regulile convieţuirii sociale.

Condiţii prielnice influenţării prin sugestie sînt create prin contexte care accentuează ambiguitatea excitanţilor, ambivalenţele comportamentale, privarea de informaţii, diminuarea controlului critic (în cursul hipnozei, sub influenţa drogurilor).

După cum am subliniat însă şi cu prilejul examinării „condiţiilor nedeterminării", *situaţiei incertitudinii* ar urma, în genere, să i se acorde o atenţie primordială în examinarea naturii şi factorilor favorizanţi ai apariţiei situaţiilor-sugestie şi a transformării lor în conduite sugerate.

Stăruind asupra diversităţii condiţiilor favorizante nu facem nimic altceva decît să aducem noi argumente cu privire la diversitatea şi „universalitatea" fenomenelor sugestive.

Non-sugestibilitatea nu există. Întîlnim grade de receptivitate faţă de diferite categorii de situaţii-sugestii. Hipersugestibilitatea în adevăratul sens al cuvîntului ar însemna, în acest caz, o receptivitate ridicată nu la o singură, ci la o multitudine de provocări sugestive.

Problema condiţiilor care influenţează conducerea comportamentului sugerat, extrem de dificilă, este în realitate cea mai importantă problemă a sugestibilităţii. Cercetarea ei constituie singura modalitate de a putea cunoaşte probabilitatea cu care se produc, în funcţie de contexte, mai mult sau mai puţin controlabile, manifestări specifice de sugestibilitate.

5.2. SEMNIFICAŢIA COMPORTAMENTULUI SUGERAT

Vom face loc, în sfîrşit, cîtorva consideraţii de ordin general despre comportamentul sugerat. Observaţiile critice despre sugestie şi sugestibilitate, menţionate mai sus, se referă, cum e uşor de înţeles, şi la *efectele* provocate de sugestie.

Raportarea la categoria de situaţie provocativă ne-a oferit prilejul să abordăm nu numai dintr-o perspectivă mai largă, dar şi pe baza unor criterii ceva mai bine definite caracteristicile comportamentului sugerat. Le reluăm aici pentru a puncta cîteva aspecte particulare ale cercetării :

a) Menţionăm, în primul rînd, acele caracteristici care decurg din raportarea răspunsului indus la mesajul situaţiei-sugestie. S-a acordat atenţie de regulă numai efectului concordant cu mesajul. Manifestările contrare, deşi amintite în literatură sub denumirea de sugestibilitate negativă, au fost neglijate în cercetările experimentale. Este adevărat că această manifestare particulară a sugestibilităţii nici nu poate fi întîlnită totdeauna sau obiectivată cu uşurinţă. Investigarea *efectelor contrare* este deosebit de importantă nu numai pentru că orientează atenţia spre studiul manifestărilor paradoxale, dar şi pentru că oferă o dovadă destul de convingătoare cu privire la faptul că actul sugestiei scapă controlului conştiinţei. S-a putut observa, de pildă, că există persoane care, sugerîndu-şi că braţul drept devine tot mai greu, constată apariţia acestor fenomene la braţul celălalt. Tabloul reacţiilor paradoxale trebuie întregit însă prin analizarea, unde devine posibil, a conduitelor ambivalente. (Foarte bine poate fi observat un astfel de comportament la testările efectuate cu proba oscilaţiei corpului. Subiectul, căruia i se sugerează că vine tot mai mult pe spate, descrie tot timpul oscilări mai mari şi înainte şi înapoi). Se pune întrebarea dacă în genere toleranţa faţă de situaţiile ambigue, de complacere în atitudini ambivalente sau chiar dificultatea de a depăşi astfel de atitudini nu pot fi privite, pînă la un punct, drept expresii ale unor înrîuriri provocate de situaţii provocative divergente.

Mai multă atenţie ar urma să se acorde şi analizării situaţiilor în care individul nu se dovedeşte receptiv la provocarea sugestivă. Noi am vorbit în acest sens de un răspuns indiferent. Oricum „indiferenţa" are un caracter relativ.

b) Alt sistem de referinţă se referă la problema nivelului la care se realizează confruntarea cu situaţiile-sugestie şi respectiv cu răspunsul sugerat. În viaţa de toate zilele sîntem foarte rar puşi în situaţia de a ne da seama că sîntem confruntaţi cu situaţii-sugestii sau că modul în care am reacţionat se datorează influenţelor sugestive. Ne întrebăm din cînd în cînd dacă nu cumva ne-am lăsat conduşi de influenţe

sugestive — presupunînd că noţiunile ne sînt familiare —, dar ca regulă scapă controlului conştiinţei noastre nu numai veriga de mijloc, dar şi acea a celor două extreme : provocarea sugestivă precum şi răspunul faţă de ea. Există însă confruntări cu situaţii-sugestii în care individul poate conştientiza atît începutul cît şi sfîrşitul actului sugestiei. Ne referim la sugestiile special elaborate, cunoscute atît din cercetările de laborator în care subiectul este anunţat că se intenţionează testarea sugestibilităţii sale, cît şi din tehnicile sugestive aplicate în scopuri curative sau în tehnicile sugestive cunoscute din practicile iluzioniştilor etc. Ştiinţa psihologică s-a ocupat îndeosebi cu acest gen de sugestii. Ele fac parte din categoria sugestiilor elaborate, care pot juca probabil un rol deosebit, mai ales în legătură cu perfecţionarea tehnicilor sugestive de autoreglare ; în ansamblul manifestărilor sugestive locul lor este însă redus.

c) Ultimul aspect, în realitate şi cel mai important, pe care îl readucem în discuţie se referă la semnificaţia comportamentului sugerat. Problema este extrem de complexă şi varietatea punctelor de vedere care pot fi emise în legătură cu implicaţiile ei demonstrează şi mai mult cît de mare este hiatusul teoretic în care ne găsim.

Cea mai largă perspectivă din care poate fi examinată funcţia sugestiei este aceea a homeostaziei neuropsihice. Există cîteva laturi esenţiale ale efectelor sugestive care justifică o astfel de abordare. Avansăm în acest sens următoarele supoziţii :

— Sugestia intervine permanent în procesul realizării scopurilor devenite dominante : acţionînd ca mijloc de atenuare şi chiar anihilare a sistemelor de supraveghere şi control, a căror antrenare excesivă ar putea exercita o funcţie inhibitorie ; acţionînd ca element stimulativ pentru afirmarea mobilurilor sau ca însuşi promotor al acestora, respectiv acţionînd ca mijloc de cristalizare a soluţiilor „sugerate" de diferite situaţii provocative altele decît cele sugestive. Astfel de funcţii sînt nemijlocit legate de capacitatea psihismului de a anticipa desfăşurarea activităţilor, realizarea făcîndu-se aproape întotdeauna în conformitate cu un „program mental". Bernheim (1896), care privea sugestia ca o „expresie particulară a ideii", nota că „toate ideile tind să se realizeze". Este un punct de vedere care ar merita să fie reluat şi adîncit dintr-o perspectivă psihologică mai largă care ar permite să se examineze raporturile dintre montajul psihic şi respectiv orientarea anticipativă, pe de o parte, şi situaţia sugestivă, pe de altă parte. Este convingerea noastră că nu numai studiul sugestiei şi sugestibilităţii va beneficia prin aprofundarea psihologiei atitudinii, ci şi aceasta printr-o abordare mai curajoasă a actului sugestiv.

— Extrem de variate sînt funcţiile autoprotectoare ale sugestiilor : de prevenire şi barare a acţiunilor traumatizante, de amortizare a disconfortului apărut, de ieşire din situaţiile ambigue. Fiinţa umană dispune de capacităţi speciale de a opera substituiri prin intermediul dispoziţiilor închipuirii, captării, transpunerii, conformării şi subordonării, care să facă nu numai posibilă dar şi eficientă conduita simulării, a escamotării, a descărcării şi compensării mentale. În lucrarea noastră am stăruit în mod deosebit asupra funcţiilor autoprotectoare. Se pune însă întrebarea dacă mecanismele de protejare nu au şi multiple alte funcţii, asigurînd, de pildă, evitarea „golului psihic", a inactivităţilor prelungite, facilitînd formarea şi schimbul de informaţii care se realizează fără controlul instanţelor conştiinţei, „absorbirea" elementelor relevante şi respectiv eliminarea reziduurilor.

— Funcţia homeostazică a sugestiei se vădeşte şi în rolul acesteia de a contribui la economisirea energiilor neuropsihice. Acţionarea în direcţia sugestiilor este mai comodă, eliberează individul de eforturile verificărilor inutile sau chiar dăunătoare, asigurînd în acelaşi timp o reactivitate mai rapidă şi deseori, probabil, şi mai eficientă. Evitarea discontinuităţilor susceptibile să anihileze fluenţa acţiunii poate prezenta într-o serie de împrejurări un mare avantaj, deseori fiind mai important să se reacţioneze oricum decît deloc, corectările putîndu-se opera ulterior. Un domeniu extrem de larg în care se vădesc din plin astfel de efecte este cel al conformării individului faţă de cerinţele vieţii sociale. În procesul învăţării sociale el stabileşte o multitudine de reguli de joc care nu sînt nici pe departe supuse totdeauna cenzurii critice. Din fragedă copilărie fiinţa umană învaţă, prin mecanisme insuficient cunoscute, să accepte prietenii sau să le desfacă, să admită autoritatea altora sau s-o dezavueze, să se alinieze grupului sau să se detaşeze de el în favoarea altuia etc. Evident însă că, în situaţiile cu caracter deosebit, care îl implică mai profund, el redescoperă valoarea funcţiilor discriminative.

Am subliniat în repetate rînduri că actele sugerate devin posibile graţie autonomiei funcţiilor mentale, a disocierii faţă de instanţele critice şi de control. Dar disocierea nu este decît temporară şi nu duce neapărat la încălcarea normelor raţionale de comportare elaborate în cursul vieţii. Există un fel de „lege a valorii" a funcţiilor mentale care asigură — în ciuda abaterilor din jurul „valorilor" — menţinerea echilibrului psihic.

— Pornind de la faptul esenţial că toate procesele psihice şi psihosomatice pot fi influenţate pe calea sugestiilor şi că acest proces de influenţare poate fi dirijat, sugestia trebuie privită ca unul din instrumentele prin care se realizează funcţia de autoreglare. Fiinţa umană dispune de multiple disponibilităţi latente susceptibile să fie antrenate

prin sugestii şi îndeosebi prin cele ideatice. Prin multitudinea atributelor sale, cuvîntul a căpătat şi funcţia de vehicul sugestiv susceptibil să joace un rol important în homeostazia psihică.

— Existenţa efectelor nocive provocate pe calea sugestiilor ne confruntă însă cu limitele funcţiilor homeostazice. Este foarte puţin probabil că în graniţele normalităţii incidenţa sugestiilor negative să ocupe o pondere comparabilă cu cea a sugestiilor pozitive. Este posibil ca, sub influenţa reprezentărilor pseudoştiinţifice despre sugestibilitate şi a tendinţei de a conferi negreşit distorsionărilor induse prin sugestie un sens dezadaptativ, să se fi încetăţenit chiar şi printre medici şi psihologi ideea că influenţele negative sînt precumpănitoare. Rămîne însă fapt că atît prin mijlocirea sugestiilor din afară, cît şi a autosugestiilor, pot fi induse efecte dezadaptative variind de la manifestări de mică anvergură pînă la manifestări cu consecinţe foarte grave.

Autonomia psihismului faţă de ambianţa naturală şi socială necesară pentru a asigura o mai bună dezvoltare a individului creează în acelaşi timp şi premisele apariţiei unor mecanisme perturbatoare. Cîştigînd o mai mare libertate de mişcare, funcţiile psihice, subordonate unei ordini proprii, care realizează la un înalt nivel echilibrarea întregului — prin care în esenţa sa validează această relativă independenţă a psihismului privit în ansamblul său — generează la rîndul lor, în cadrul unor subsisteme, autonomii funcţionale susceptibile să scape controlului sistemelor integratoare. Firește că în condiţiile în care, din motive de boală sau prin alţi factori care accentuează peste măsură spiritul conformist, dependenţa faţă de alte persoane, etc. creşte posibilitatea augmentării disfuncţiilor generate de sugestii.

Examinarea comportamentului sugerat, sub raportul semnificaţiei sale biopsihosociale, impune atenţiei însă nu numai dihotomia adaptativ-dezadaptativ (în realitate este vorba de un continuum de manifestări de la o extremitate la cealaltă), dar şi interferarea acestor categorii bipolare în zona lor neutră. Manifestările irelevante sub raportul adaptabilităţii-nonadaptabilităţii, probabil foarte frecvente, pot fi analizate şi ele în legătură cu consecinţele autonomiei funcţoinale a proceselor mentale.

— Orice teorie care încearcă să ofere explicaţii plauzibile cu privire la factorii de înrîurire a mecanismelor homeostaziei neuropsihice va trebui, după părerea noastră, să ia în considerare şi funcţiile particulare ale sugestiilor, susceptibile, alături de multe alte situaţii provocative, să influenţeze apariţia şi dispariţia, diminuarea şi accentuarea, conservarea şi transformarea proceselor şi funcţiilor psihice şi psihofiziologice.

5.3. SUGESTIA CA OBIECT ŞI METODĂ DE CERCETARE, PRECUM ŞI CA PRINCIPIU EXPLICATIV

Vom face loc în încheiere cîtorva consideraţii privitoare la strategiile de cercetare. Vedem dezvoltarea acestora în trei direcţii complementare : cercetări în care sugestia şi sugestibilitatea constituie : a) obiect de cercetare, b) metodă de cercetare şi respectiv c) devin principiu explicativ pentru cercetări din alte domenii.

a) Obiect de cercetare înseamnă în cazul dat : 1) dezvoltarea cu consecvenţă a efortului de conceptualizare menit să contribuie la o cît mai riguroasă determinare a raporturilor dintre sugestie şi sugestibilitate ca alte fenomene ale influenţării şi influenţabilităţii, precum şi a evidenţierii trăsăturilor lor specifice ; 2) înseamnă mai departe investigarea sistematică a influenţelor ce pot fi provocate cu ajutorul sugestiilor pe căi directe şi indirecte asupra celor mai diferite procese şi funcţii psihice şi psihosomatice. Acest lucru poate fi realizat atît dintr-o perspectivă teoretică, cît şi dintr-una aplicativă printr-un complex de indicatori psihologici şi psihofiziologici ; 3) obiect de cercetare ar trebui să devină toate sferele activităţii umane cu scopul identificării constelaţiilor de situaţii-sugestii şi a condiţiilor care asigură transformarea lor în conduite sugerate. Ştiinţa este departe de a fi pus în evidenţă posibilităţile şi limitele acţiunii sugestiilor în domeniul prezervării sănătăţii mintale şi fizice, al perfecţionării învăţării şi educaţiei, al protecţiei muncii şi prevenirii accidentelor, al sporirii performanţelor umane în condiţii armonioase. Rolul sugestiei în producerea şi receptarea artei ar trebui să constituie obiectul unor cercetări sistematice, mai ales că înşişi creatorii de frumos şi esteticienii vorbesc despre ceea ce ei numesc *forţa sugestivă* a artei. Chiar şi în domeniul clinic, cel mai avansat sub raportul valorificării în practică a sistemelor sugestive, progresul este prea lent în raport cu valenţele existente.

Pornim de la punctul de vedere că fiinţa umană nu foloseşte decît parţial sau în mod ineficient potenţialul său psihofiziologic adaptativ. Antrenarea dispoziţiilor latente ale organismului în direcţia profilaxiei şi terapiei disfuncţiilor neuropsihice şi psihosomatice poate fi realizată în mod eficient prin intermediul procedeelor sugestive şi de influenţare a conduitei, de tipul sistemelor relaxării autogene, al amplificării şi selectării bio-feedback-ului etc. 4) Vor trebui dezvoltate cercetările destinate perfecţionării mijloacelor de investigare a gradelor de sugestibilitate în unitatea şi diversitatea manifestărilor lor. Perfecţionarea mijloacelor de explorare a sugestibilităţii este dictată în mare măsură de cerinţele cercetării însăşi, ele constituind mijloace indispensabile pentru determinarea modificărilor sugestibilităţii în raport cu varierea condiţiilor în care se realizează manifestările acesteia : condiţia de sănătate sau boală, de mo-

dificare de conştiinţă (hipnoză, drogare, privare senzorială, meditaţie etc.), condiţia presiunii de grup, a factorilor de autoritate şi prestigiu etc., sau, dimpotrivă, în condiţiile care presupun activarea controlului şi spiritului critic ; interesează deopotrivă factorii care pot stimula cît şi cei care pot prejudicia acţiunea diferitelor tipuri de sugestie. 5) Fără să fi epuizat prin aceasta categoriile de fenomene susceptibile să devină în mod sistematic obiect al cercetării sugestiei şi sugestibilităţii, menţionăm în încheiere marea însemnătate a cercetărilor privitoare la izvoarele antropologice ale sugestiei şi sugestibilităţii (rădăcinile magice şi mitice ale sugestibilităţii, manifestările sugestive conţinute în credinţe şi ritualuri magice şi religioase, în tabuuri, practici vrăjitoreşti cu şi fără obiective curative, în incantaţii, descîntece, blesteme, în practici divinatorii, în produsele folclorului vechi şi nou etc.).

b) Sugestia ca *metodă de investigare* orientează cercetările spre o altă direcţie. Pornindu-se de la rezultatele cercetărilor experimentale, care permit asigurarea în condiţii controlate a reproductibilităţii efectelor sugestive, s-a întreprins studiul unor mecanisme psihofiziologice în care sugestia era nu obiect, ci metodă de cercetare. Cercetătorii sînt astfel mai puţin interesaţi în obţinerea unor date noi despre sugestie, cît mai ales de a asigura, prin intermediul sugestiilor, noi posibilităţi de explorare a unor domenii greu abordabile pe alte căi.

Datorită progreselor realizate de neuropsihologie, de medicina psihosomatică, precum şi datorită dezvoltării unor ramuri speciale, cum sînt cele privitoare la autoreglare şi biofeedback, s-au deschis — după cum am notat şi în primul capitol al lucrării — noi posibilităţi de cercetare cu ajutorul sugestiilor a modificărilor de conştiinţă, a raporturilor dintre diferite niveluri de control cognitiv, a mecanismelor psihofiziologice ale unor maladii psihosomatice etc. Una din formele sugestive cele mai eficiente, susceptibile să fie aplicate ca instument de explorare, îl constituie sugestia-placebo ; printre altele, sistemul placebo prezintă avantajul realizării controlului dublu şi chiar triplu „orb" prin care se asigură diminuarea, pînă la eliminare, a influenţelor secundare exercitate de către experimentator.

c) cercetările în care sugestia a devenit un principiu explicativ constituie încă excepţii. Ele vor putea lua o amploare în măsura în care sporesc informaţiile rezultate din primele direcţii de cercetare. Avem în vedere posibilitatea interpretării, pe baza datelor experimentale şi a unor teorii consistente despre sugestie şi sugestibilitate, manifestări experientale şi comportamentele aparent fără legătură cu influenţele sugestive. Se consemnează în orice caz un interes tot mai mare din partea unor specialişti din diferite ramuri ale ştiinţelor comportamentale pentru problemele sugestiei în care încearcă să vadă repere pentru explicarea unor probleme din sfera lor de specialitate.

Plecăm de la punctul de vedere că nu numai domeniul sugestiei şi sugestibilităţii are de cîştigat asimilînd achiziţiile teoretice şi metodologice obţinute în afara acestui domeniu. Avînd în vedere bogăţia şi permanenţa actelor sugestive, este de presupus că progresele cercetării ştiinţifice cu privire la aceste fenomene vor oferi la rîndul lor puncte de sprijin pentru o mai bună înţelegere a unor funcţii psihice sau psihofiziologice abordate iniţial ignorîndu-se implicaţiile lor cu fenomenul sugestiei. Ne apar ca posibile în acest sens nu numai reexaminări privitoare la optica cercetării mecanismelor autoprotectoare, a căror relaţie cu sugestia ne-a preocupat mai mult, ci şi reinterpretări privind, de exemplu, fenomenul uitării (amnezia sau refularea constituind numai manifestări particulare), selectivitatea operată asupra conţinuturilor memoriei susceptibile să fie uitate putînd fi privită într-un sens mai larg, în strînsă legătură cu acţiunea unor sugestii discrete, dar nu lipsite de penetranţă. Cunoştinţele ştiinţifice asupra sugestiei pot căpăta relevanţa unor principii cu caracter explicativ pentru o serie de procese psihopatologice, pentru procese ale învăţării, şi nu în ultimul rînd, pentru fenomenele subsumate conceptului de învăţare socială etc. Se înţelege însă că o astfel de orientare devine posibilă numai în măsura în care se schimbă principial optica faţă de fenomenul sugestiei şi se depăşeşte tendinţa abordării lui, cu precădere, din perspectiva manifestărilor extreme.

Optica ar trebui schimbată însă şi faţă de unele fenomene psihice de care ştiinţa psihologică se ocupă încă prea puţin, deşi le revine, prin definiţie, un rol important în viaţa psihică a personalităţii. Avem în vedere, de pildă, marea arie de fenomene subsumate conceptului de subiectivitate, fenomene care pot fi abordate foarte bine în strînsă legătură cu procesul apariţiei şi acţionării situaţiilor-sugestie.

Omul se dovedeşte subiectiv pentru că mobiluri precumpănitor adaptative îi cer să eludeze criteriile obiectivităţii de care ar dispune fără înconjur sau pentru că, dimpotrivă, situaţia incertitudinii care îl privează de posibilitatea de a recurge la astfel de criterii îl obligă să opereze „completarea subiectivă a informaţiei". Sugestia ar putea constitui, după cum presupune Ceauşu, unul dintre mecanismele prin care se realizează integrarea, pe cale subiectivă, a tabloului situaţiilor incerte, pînă la nivelul de informaţie necesar pentru declanşarea şi direcţionarea acţiunii. Acest proces poate interveni însă nu numai în situaţiile de „intoleranţă la ambiguitate", ci şi în acelea în care, dimpotrivă, individul fuge de certitudini, se complace şi se simte ocrotit de condiţia nedeterminării.

Există însă o mare varietate de situaţii în care trăirile subiective nu se suprapun situaţiilor obiective sau se acoperă numai parţial cu ele.

Ne-am oprit ceva mai mult la ele cînd ne-am referit la constructele închipuirii capabile să acţioneze ca o realitate de sine stătătoare. Sub imperiul dorinţelor şi intereselor, al formării şi apărării imaginii de sine, al autoafirmării, individul nu porneşte numai de la datele realităţii obiective ; în mod frecvent el încearcă să redimensioneze această realitate în raport cu reprezentările şi ideile sale.

În diferitele sale forme şi grade de afirmare, subiectivitatea constituie o realitate psihologică care trebuie luată ca atare, examinată deci fără prejudecăţi. Pentru cercetarea psihologică constituirea şi menţinerea subiectivismului constituie, fără îndoială, unul din domeniile centrale care urmează să pună în lumină şi diferitele sale laturi adaptative.

Ţinînd seama de faptul că ne întîlnim pretutindeni cu manifestări ale sugestibilităţii şi că întreg domeniul sugestiei prezintă o reală importanţă pentru teoria şi practica psihologică, se poate presupune că în viitor se va acorda o atenţie sporită cercetării influenţelor sugestive şi raporturilor cu alte modalităţi de influenţare şi că întreg domeniul va fi readus din zonele periferice spre cele centrale ale investigaţiei psihologice şi psihofiziologice.

Se înţelege că acest lucru este posibil numai atunci cînd cercetarea devine multi- şi pluri-disciplinară contribuţia psihologilor şi fiziologilor, a medicilor şi biologilor, a logicienilor şi informaticienilor, antropologilor şi filozofilor fiind indispensabilă pentru afirmarea şi dezvoltarea teoretică şi aplicativă a întregului domeniu.

Partea a II-a

ASPECTE PSIHOFIZIOLOGICE ALE SUGESTIBILITĂŢII

Ion Ciofu

1. NECESITATEA STUDIERII SUGESTIBILITĂȚII PRIN CONFRUNTAREA SUGESTIEI CU STRUCTURILE EXPERENȚIALE (ACTIVE) ALE INDIVIDULUI

Conceptul de „sugestibilitate" a fost amplu analizat în partea I a volumului, în care au fost relevate principalele repere care îl definesc, pornind de la „situația provocativă", trecînd prin verigile intermediare dominate de „pre-dispoziții" și dispoziții etc. (cu o receptivitate variabilă față de sugestie) pînă la „răspunsul sugerat" (care devine un răspuns de dat, încă înainte de manifestarea lui aparentă). Cu toate acestea, discutarea conceptului lasă loc abordării unor aspecte noi care se înscriu într-o optică specific-psihofiziologică. Deoarece profilul de caracteristici calitativ-diferențiate în care se poate înscrie individul în sfera sugestibilității diferențiale are la bază o cuprinzătoare investigare de tip și a zestrei biologice, discuția poate căpăta, potrivit acestei optici, o consistență aparte. Alte întrebări își pot face apariția : cum se îmbină ceea se este „dobîndit" cu ceea ce este „moștenit" în caracteristica de a fi sau nu sugestibil ? Se poate stabili un profil (configurație, model, *pattern*) de trăsături psihofiziologice care să corespundă unui comportament de tip sugestibil și altul, diferențiat deci, unuia de tip nonsugestibil ? Pot constitui aceste profiluri puncte de plecare pentru strategii diferite de optimizare a influenței sugestive verbale ?

În această a II-a parte a volumului evidențierea unor aspecte ale sugestibilității diferențiale are la bază o cuprinzătoare investigare de tip psihofiziologic căreia, teoretic, metodologic și experimental vorbind, într-un mod organizat, printr-o cercetare intensivă, nu i s-a acordat atenție în literatura de specialitate. Întrebările formulate mai sus devin, totodată, sursele unor obiective de cercetare care în final oferă unele răspunsuri mai ferme sau abia schițate, justificînd însă poziția teoretică și experimentală adoptată.

Modelele de testare a sugestibilității utilizate pînă în prezent au fost mai ales psihologice, dintre acestea sugestibilitatea senzorială și cea motorie avînd o extindere apreciabilă. Marea varietate a acestor modele (din care spicuim unele direcții bine cunoscute) se referă atît la procedeul *direct* de influențare a individului prin sugestia verbală în probe motorii (de ex. Eysenck și Furneaux, 1945) cît și la cel *indirect*, în probe senzoriale (același exemplu), de asemenea la un procedeu combinat, *direct-indirect* (de ex. Gheorghiu, 1976, 1980). El mai poate avea un caracter *impersonal* (de ex. Binet, 1900) : fără a utiliza sugestia explicită, subiectul este condus, indirect, către o opțiune dictată de contactul cu o *progresie cantitativă* legată de fiecare element vizual prezentat secvențial — sau de fiecare obiect, cu o greutate modificată. Modelul experimental poate viza de asemenea o influență *personală* prin care, tot indirect, subiectului i se elaborează o *stare de așteptare* față de cursul evenimentelor-stimulative (aflate mai ales la un prag perceptiv cvasiliminar) ; opțiunea subiectului se manifestă, de fapt, în condiția în care stimulii așteptați nu mai acționau obiectiv (ex. Seashore, 1895).

Acest ultim tip de model experimental a constituit o punte către propria concepție metodologică de abordare a comportamentului sugestibil.

Multe dintre modalitățile acestea de testare pornesc de la considerarea manifestării sugestibilității la un nivel la care nu interesează măsura în care o influență externă exercitată asupra individului ar avea o altă semnificație sau consecință în afara ei însăși. În viața cotidiană, fenomene legate de sugestibilitate se pare că se consumă relativ frecvent la un asemenea nivel, responsivitatea persoanei (ca manifestare a comportamentului sugestibil/nonsugestibil) fiind în mod deliberat apreciată în afara elementelor experențiale, pe fondul cărora are loc orice influență-stimulativă.

Testarea sugestibilității la acest nivel mai pornește poate, adesea, de la o presupusă „capacitate" unitară în manifestările sugestibilității la același individ, capacitate pe care acesta este disponibil să o manevreze, indiferent de împrejurări. Analiza factorială nu a confirmat însă această caracteristică și, după cît se pare, metologia investigării sugestibilității nu s-a repliat suficient o dată cu acest rezultat. Am asemui acest gen de testări cu situația elevului aflat la examen, în care relația dintre întrebarea pusă și răspunsul care i se cere se poate stabili și manifesta rapid de vreme ce există un răspuns cunoscut de dat. Se sconta că individul sugestibil se va dezvălui ca atare oricum, la incitările mai mult sau mai puțin directe ca, de exemplu, în situația : „corpul ți se va apleca înainte" (Body Sway Test).

Alte modalități de testare — după cum se poate ușor deduce — nu creează neapărat un cadru pasiv manifestării sugestibilității pentru

a se exprima în mod mecanic, în măsura în care ea caracterizează individul respectiv. De data aceasta o influență sugestivă manipulată poate acționa legată organic de o experiență a acestuia, mai mult sau mai puțin recentă, situație care lasă subiectului o serie de alternative, dintre care : să observe sau nu vreo legătură între experiență și sugestia cu care se confruntă, să observe sau nu o legătură concordantă sau discordantă între acestea. În fiecare caz individul are posibilitatea să fie influențat mai mult de sugestie decît de experiența sau așteptarea anterioară — sau invers —, în fiecare caz el poate crede sau nu în forța sugestiei, iar discordanțele observate să fie justificate prin probabile erori personale în detecția stimulilor, fluctuația atenției etc.

Acest tip complementar de a testa sugestibilitatea presupune o schimbare a sistemului de referință, el reprezintă o modalitate dinamică de investigare în care sugestiei (confruntată cu o experiență cîștigată) i se oferă șansa de a fi acceptată sau nu „prin luptă" — în cazul în care subiectul nu cedează le la bun început. *Ipoteza noastră este aceea că experimente variate, conduse, conform celor afirmate mai sus, favorizează o diagnoză a sugestibilității individului în unele aspecte esențiale, în situația confruntării cu factori de care, de această dată, individul nu este eliberat. Acesta reprezintă, credem (după cum se va arăta mai pe larg la sfîrșitul lucrării) un nivel mai puțin primar pentru manifestarea sugestibilității.* Caracterizarea individului într-un asemenea cadru ni se pare cel puțin la fel de relevantă ca aceea în care era vizat un alt nivel al sugestibilității (cel primar). Ca un corolar, *ipoteza noastră susține punctul de vedere că pattern-ul diferențiat pentru manifestările comportamentale, reactivitatea fiziologică și trăsăturile de personalitate implicate în comportamentele sugestibilității pot fi mai bine abordate într-o investigare cu specific psihofiziologic. Totodată, că profilurile psihofiziologice care ar putea fi schițate în astfel de comportamente (principalul obiectiv al cercetării) pot fi mai bine conturate dacă subiecții investigați sînt situați la polii extremi în manifestarea sugestibilității.*

Elaborarea modelului unor astfel de experimente pornește de la aceea că individul este privit nu numai ca posesor al unui potențial oarecare de credulitate dar, totodată, și ca posesor al unui potențial de detecție mai mult sau mai puțin corectă față de stimulări, de asemenea, ca posesor al unor experiențe mai vechi sau abia cîștigate, reverberante încă, ce acționează cu flexibilitate sau rigiditate. Combinarea în variante diverse a acestor factori influențează subiectul (conștient sau nu) în contactul pe care acesta îl stabilește cu ceea ce îl solicită, ca și în privința direcției care va fi imprimată deciziei, comportamentului rezultat.

Avînd în vedere arsenalul uriaș de obiceiuri, deprinderi, motivații, așteptări, atitudini etc. pe care individul îl poartă cu sine în orice moment este de presupus că toate acestea nu pot lăsa cale liberă manifes-

tării sugestibilității *ca un dat suficient sau dependent sieși* ; că sugestibilitatea devine o funcție a influenței sugestiei în întîlnirea cu datele concrete ale situației, ale ambianței, ale trecutului imediat — toate acestea înglobate în persoană atît ca produs al unor fundamente biologice cît și, cu atît mai mult, ca un produs istoric al învățării, în sensul cel mai larg al noțiunii.

Întreaga serie de cercetări personale efectuate a fost supusă evaluării gradului de sugestibilitate a individului controlînd impactul sugestiei (ca variabilă independentă) cu experiența acestuia reprezentată, concret, prin *set*-uri elaborate pe loc (numai această variabilă dependentă a fost utilizată) și avînd funcția a ceea ce putem denumi, altfel, „structuri funcționale experențiale".

1. CONCEPTE ȘI DATE TEORETICE ȘI EXPERIMENTALE — PSIHOLOGICE ȘI PSIHOFIZIOLOGICE — CARE JUSTIFICĂ ABORDAREA DE FAȚĂ

Necesitatea ca cercetarea sugestibilității să fie dirijată în profunzime pe o asemenea cale de studiu poate fi susținută de rezultatul unei rapide incursiuni printr-o serie de concepte și date cu care se interferează problematica sugestibilității.

Astfel, caracteristica unui individ de a fi sugestibil este integrată în personalitatea sa și, fie că sugestabilitatea este sau nu unitară, ea nuanțează personalitatea respectivă într-un sens, desigur, specific. Parcurgînd diferitele accepțiuni ale „personalității", fără a recurge la multe exemplificări, întîlnim lesne un factor pe care dorim să-l subliniem. Ce este „personalitatea" ? — se întreabă Howarth și Cattell (1973) : ceea ce, în legătură cu o persoană concretă, ne permite să-i prezicem acesteia comportamentul într-o situație anume, ceea ce este *„gata ea să facă"* în acel moment. Acest cîștig de care cunoașterea interindividuală nu se poate dispensa în contextul relațiilor umane nu este posibil decît dacă acceptăm că la bază se află o structură, o „construcție" în stare de rulare. Influența persuasivă trebuie să țină cont de acest ceva, care, în modul cel mai probabil, se poate afla în mișcare în orice moment (în sensul *covert* — adică implicit, nemanifest, inaparent). Este foarte aproape de logica exemplificărilor de care avem nevoie relevarea înțelegerii „personalității" într-un cadru dinamic, ca o tendință sau „pregătire de a răspunde".

O trăsătură de personalitate se referă la „posibilități permanente pentru acțiune", înscrise pe canalul cortical sau/și subcortical, pe cel al dispozițiilor sau al posturii etc., pentru a putea căpăta expresia cuvenită ; „o lungă serie de set-uri de atitudini". Formulările acestea ultime

privind trăsăturile de personalitate, care aparțin lui Allport (v. Jackson, 1973) leagă inseparabil ideea de personalitate de aceea de acțiune (atît ca mod de a exista cît și ca finalitate). Ele ne invită parcă să studiem mai îndeaproape influența unei componente a personalității (permeabilitatea la influența sugestiei) în dependență de influențele multiplilor factori de experiență individuală, condensați într-un *pattern* anumit pentru momentul dat.

Alte concepte sprijină, de asemenea, ideea situării performanței sugestiei în contextul experienței active, de moment, a individului. Printre acestea, „comportamentul." În termenii lui Duffy (1962) el este acțiunea unificată a intensității (ca variabilă dinamogenezică) și direcționării (ca variabilă orientativă, îndreptată către scop încă înaintea apariției comportamentului manifest).

Tot în teoria comportamentului, rezultatele faptice au forțat, pînă la urmă, în cuplul inițial sărăcit formulat al stimulului și reacției (S-R), recunoașterea prezenței a nenumărați factori intermediari care manevrează răspunsul, rupîndu-i acestuia dependența exclusivă de proprietățile stimulului curent. Funcția stimulărilor anterioare care își păstrează potențialul este reprezentată de factori care constituie zestrea în continuă prefacere a organismului, pe care Berlyne (1968) o simbolizează prin O. Din suita de tendințe predispoziționale, constituționale etc. înglobate în O, indicele L (C_L) desemnează rezultatul învățării care se manifestă curat sau mascat prin ceea ce numim „motive", „dispoziții", „atitudini" etc.

Strîns legate de aceste ultime concepte, dar cu o circumscriere delimitată la o înțelegere precisă a funcției de anticipare, prin pregătirea și direcționarea comportamentelor manifeste iminente, — întîlnim conceptul de „atitudine pregătitoare", de set (cu echivalenții apropiați *readiness*, *Einstellung*, *ustanovka*, *attitude* etc.) pe care noi l-am analizat pe larg într-un studiu anterior (Ciofu, 1968 a). Înțelesul psihofizologic operațional pe care-l atribuim fenomenului de *set* ca o „atitudine pregătitoare al cărei organizări neuropsihice este determinată de experiența anterioară și al cărei efect se exprimă prin modificarea răspunsului la stimulii actuali" (p. 108) — reprezintă, după cum se va vedea, cadrul experimental precizat de care ne-am servit în metodologia noastră atunci cînd am confruntat eficiența sugestiei cu structurile experențiale ale individului. Desigur că o serie de factori de interferență cum ar fi stările dispoziționale, afective, de așteptare, de percepție etc. pot, de asemenea, influența sugestia anticipativ, direcțional, facilitator sau inhibitor. Modelele noastre experimentale au căutat să limiteze influența perturbatoare de acest fel.

Conceptul de *set* în termenii în care îl folosim reprezintă o *elaborare*, deci o fixare a unor întîmplări seriate, fie ele stimulări,

răspunsuri comportamentale, perceptive, stări organice etc. reunite într-o structură funcțională care se păstrează latent în sectorul „experienței" individului. Din cînd în cînd, incitări stimulative specifice sau doar analoge amorsează structura respectivă, care, condiționat, pregătește comportamentul aparent ce urmează, pe o *anumită* cale de răspuns, facilitînd — sau inhibînd, denaturînd specificitatea răspunsului necesitat. Acest înțeles depășește rolul și funcția pe care o poate avea asupra comportamentului un factor psihologic cum ar fi „așteptarea" (stare atențională, subiectivă, care poate fi declanșată la un simplu și inopinat stimul avertizor, și care nu presupune, neapărat, o elaborare anterioară, ea apărînd și necondiționat). Accentul pe care-l punem noi conceptului de *set* se referă la o suită pregătitoare declanșată, care orientează *calitatea* răspunsului viitor, într-o direcție *determinată*, nepregătind doar acel răspuns pe linia dinamogenezei — aspect de care nu sîntem aici interesați. Din acest accent derivă *set*-ul ca o anticipare a reacțiilor ulterioare către o *anumită* cale, anticipare și pregătire, care se desfășoară cel mai adesea numai în zona subconștientului *, dealtfel zona în care sugestibilitatea își trage izvoarele și-și ajustează modalitatea de manifestare în foarte multe cazuri.

Prin crearea condiției experimentale de start pentru subiectul investigat — ca o modelare în laborator a situațiilor de viață care acționează elaborat, influențînd proximal într-un fel sau altul sugestiile care se transmit — se speră în evidențierea unor mecanisme mai puțin clarificate ale sugestibilității, ale efectului penetrant sau refuzului sugestiei. Modalitatea metodologică în care ne înscriem vizează acele caracteristici ale individului care se opun sau nu persuasiunii, influență care se exercită, desigur și într-o manieră reflex-condiționată. La acest nivel de aranjamente putem spera în dezvăluiri ce ating fundamentul sugestibilității (fiziologicul, psihologicul-personalitatea). Ca și Pavlov anterior, Roger (1946) sesiza un fapt pe care-l considerăm central în felul în care concepem, experimental, modalitatea nouă de investigare : *sugestia, ca proces psihic, poate fi legată de reflexul condiționat.* Mai mult : „orice reflex condiționat este o sugestie" (Brotteau).

Desigur că privind declanșarea și manifestarea unui *set* fixat, a unei experiențe de viață ca fiind reflex-condiționată, sîntem orientați într-o manieră asemănătoare să acceptăm că, cel puțin parțial, orice *set* poate fi o sugestie. Interpretarea nu ni se pare exagerată dacă o discutăm în termenii săi fundamentali-fiziologici. Iar dacă intenționînd să aflăm care va fi destinul unor sugestii verbale (care și ele pot fi gîndite ca

* Prilej pentru a consemna una dintre caracteristicile care separă „așteptarea", „expectanța" — de „set". Primele sînt atribute ale stării conștiente, *set*-ul trebuie înțeles în primul rînd ca un *mecanism* care poate exprima sau nu și trăirea „așteptării".

set-uri instrucționale) manipulate pe fondul unor *set*-uri aflate deja în acțiune (care și ele pot fi gîndite deci ca sugestii) — putem reduce, schematic, confruntarea la următoarele : o sugestie de o anumită specie (structura experiențială a individului acționînd adesea subconștient) este confruntată cu sugestia de o altă specie (persuasiunea verbală, uneori directă, cu o penetrație puternic cognitiv-emoțională, cu o zonă de solicitare de tip rațional) *.

În suficient de multe cazuri, dealtfel, literatura de specialitate scoate în evidență o zonă de acțiune comună a ceea ce semnifică cele două concepte. Astfel, Grings ș.a. (1962) formulează în mod expres legătura dintre sugestie și *set* ; într-un cunoscut studiu, Graham ș.a., (1960) demonstrează posibilitatea provocării unor afecțiuni somatice (maladia Raynaud și urticaria) prin sugerarea anumitor emoții și stări corespunzătoare acestor afecțiuni care activează *set*-urile specifice lor ; Evans (1972) relatează despre posibilitatea achiziției unor informații lingvistice în somnul hipnotic la subiecții sugestibili, doar cu condiția elaborării, în prealabil, a unui *set* care induce retenția cuvintelor ș.a.m.d.

În experimentele sale de evidențiere a modificărilor vasomotricității prin utilizarea stimulilor termici, Pșonic (1954) constată capacitatea crescută a apariției acestui tip de modificări ca urmare a reutilizării acelorași stimuli (incluși, de această dată, într-o nouă structură stimulativă). Este ca și cum la nivelul unor legături tipic fiziologice o anumită manifestare vegetativă ar fi mai ușor evocată (am putea parafraza, „sugerată") de o situație în parte asemănătoare, chiar dacă, inițial, acea manifestare vegetativă a fost elaborată într-un alt cadru experimental.

Tot așa, în experimentul său de tip empatic, Al. Roșca ș.a. (1954) constată prezența unei modificări de tip vascular la un subiect care, fără a fi implicat direct în experiment, aude doar explicația dată de experimentator în legătură cu aplicarea unui stimul foarte rece pe brațul unui al doilea subiect — aflat după un paravan. Fără a identifica sugestia cu empatia, nici pe aceasta cu *set*-ul și fără a mai apela la alte exemplificări trebuie spus că, de asemenea în zona unor astfel de procese care au la bază funcția RC, ca și caracteristica de a constitui fundamente psihofiziologice de experiență individuală pe care se grefează multe dintre reacțiile ulterioare ale individului — se situează și condiția de la care pleacă principiul metodologic al propriilor experimente.

* Conceptele de „sugestie" și „set" interferează prin aceea că ambele tind, ca expresie fenomenologică, să orienteze un comportament manifest sau doar implicit, încă din faza lui pregătitoare. Elementul anticipator-pregătitor este unul dintre atributele prezente în ambele cazuri. Termenii nu se identifică totuși. Un singur ex. : o sugestie verbală concretă, cu o noutate absolută a conținutului poate influența individul încă de la prima ei formulare ; *set*-ul (cel „specific"), ca structură funcțională, trebuie mai întîi elaborat, fixat prin repetare, abia după aceasta el devine operațional în pregătirea ce o exercită.

Așadar, de ce considerăm, ipotetic, că deschiderea unui asemenea front experimental al confruntării sugestiei verbale cu diverse *set*-uri prilejuiește accesul la una dintre zonele sugestibilității poate cel mai frecvent evocate în viața cotidiană ?

Baza raționamentului pe care l-am avut în vedere o constituie ideea că eficiența unei sugestii este dependentă, printre altele, de mobilurile de întîmpinare sau respingere (care pot avea, ca substrat, lanțuri de *set*-uri specifice sau difuze) de care individul poate uza odată cu influența sugestiei externe, mobiluri care capătă ele însele un rol sugestiv în înțelesul parafrazat. În această situație, probabilitatea dezvăluirii sugestibilității *ca proces* pare mult mărită în comparație cu consemnarea efectului unei incitări sugestive externe care *nu* are asigurată acțiunea unuia dintre factorii principali de contact, experiența, împreună cu care constituie datul situațional.

Noi nu scăpăm din vedere că fundamentele tuturor elaborărilor care se întîlnesc în relația sugestie-sugesibilitate pot fi, pe scena confruntării cu „istoria" și cu legitățile lor neuropsihice, psihofiziologice raportate la persoană), cu totul altele decît cele conștientizate sau considerate a exista într-un plan logic. Rezultatul confluenței ambelor categorii de factori depinde de multe ori de felul în care se manifestă și se înfruntă fundamentele (fiziologice) ale acestora — proces care poate fi el însuși urmărit prin prisma unor indicatori obiectivi. În felul acesta, manevrarea persuasivă poate cîștiga în eficiență și în afara apelativului ei firesc, rațional, congnitiv : unei sugestii foarte clare, dar poate complet neinteresantă pentru individ i se poate asigura un teren fertil de acceptare (mînuind condiția elaborării manifestărilor de întîmpinare suficient de mascată pentru a nu fi și expresia conștientizată a unei astfel de structuri experențiale).

Modul acesta de a pune problema se aseamănă poate cu ceea ce semnifică relaționarea „sugestiei" cu „reflexul condiționat", la care se referea același Roger. El afirmă că, așa pusă chestiunea, se poate presupune că stimulul condiționat sugerează cîinelui „ideea" alimentării și că acesta ar fi mijlocul prin care, indirect, animalul poate înțelege ceea ce limbajul articulat uman nu-i poate spune. La rîndul nostru, afirmăm că, adesea, înțelegerea adecvată, facilitarea decizională, acordul afectiv, acceptarea directă sau cu rezerve a unei sugestii depinde și de forme de „limbaj" diferite de cel propriu-zis, implicat desigur și el și că, în felul acesta, într-o bună măsură, cheia performanței se află în evaluarea, elaborarea și activarea acestui limbaj auxiliar (acționarea unor „condiționări" realizate anterior).

Anticipînd, putem arăta că, într-o proporție care nu este neglijabilă, elaborarea modelelor psihofiziologice la care am apelat în cercetarea noastră a avut în vedere maximizarea eficienței unor astfel de

forme de „limbaj" (condiționări, stingeri, inducții, mascări etc.), care au acționat complementar limbajului sugestiei verbale. S-a mizat, astfel, pe efectul conjugat al unui număr variat de tipuri de influențe, totuși *consonante* pentru acel tip.

Deși nu în mod preponderent, cercetărilor efectuate le-au fost asigurate o deschidere aplicativă (obiectiv care nu va fi abordat în prezentul material), în speranța de a putea furniza unele strategii care rezultă nu atît din ceea ce se cunoaște în legătură cu utilizarea persuasiunii cît mai ales, din ceea ce poate rezulta din concretizarea acestei noi direcții de investigare.

Înainte de a trece la propria cercetare sînt necesare unele precizări privind conceptul de sugestibilitate.

Într-un înțeles comun, literaturizat, „sugestibilitatea" se implică mai ales în acele situații care par a exercita o influență abia schițată, pe o cale ocolită. Odată cu exercitarea unei influențe-sugestive înțeleasă în acești termeni, individul-subiect pare a fi, inițial, inclus într-un context nedeterminativ pe care, ulterior el fie că nu-l părăsește — rămînînd indiferent — fie că îl părăsește, formalizînd influența în sensul urmărit, discret, de acel context sau în sensul respingerii acestuia.

Ultimele două posibilități individul le evaluează, adesea, ca o decizie strict personală.

Privită în termeni științifici, deși nu se îndepărtează cîtuși de puțin de cadrul descris mai sus, sugestibilitatea nu se limitează doar la acest cadru. Astfel, sugestia-verbală poate îmbrăca haina unei influențe foarte directe, clare, căpătînd chiar forma unui „ordin" — cum ar fi în sugestia hipnotică „dormi, dormi profund !". Această condiție nu exclude întru totul aspectul nedeterminativ și, așa cum se arată în prima parte a volumului, nu lipsește individul de posibilitatea abordării alternativelor conformării sau nonconformării cu „situația-provocativă" — ca și a abordării unui nonrăspuns. Așa după cum a fost arătat, „situația-provocativă" mînuiește pîrghiile aspectului *direcțional*, ca și a unui anumit *mod* de comportament. Considerăm însă că o influențare cu un anumit curs urmărit chiar deliberat (scontat) și formulat explicit poate păstra acel cadru al nedeterminării, de această dată nu prezent în conținutul și nici în forma acelei influențe ci, în aceea că, prin intermediul ei, se antrenează o parțială sau o întreagă experiență a individului. Acesta este astfel pus în situația ca mai mult, mai puțin sau chiar de fel conștient, să-și păstreze opțiunea unui răspuns nedeterminativ, în principiu, chiar față de o sugerare ce pare coercitivă.

Dar cum se împacă aspectul coercitiv al unei influențe cu funcția sugestiv-incitativă a acesteia ? Situația poate fi înțeleasă atît din punctul

de vedere psihologic cît, poate chiar mai bine, dintr-unul psihofiziologic. În aceşti ultimi termeni de exemplu, o sugestie considerată ca fiind prea directă pentru a mai lăsa opţiuni (mai ales raţionale) individului, dar formulată într-un *anumit* fel, poate conduce în mod reflex la o eficienţă anticipată cu precizie. Aceasta dacă, în prealabil, individului îi sînt asigurate (ca mecanisme psihofiziologice elaborate), condiţiile experenţiale de a-şi însuşi singura soluţie care pare că rezultă din sugestia făcută, soluţie care *pare* determinativă în formularea sugestiei ; soluţie care însă, în fapt, în contextul unui proces mai complex, dar şi mai profund (atît ca număr de variabile, cît şi ca mecanisme, îndeosebi funcţionale la un nivel preconştient) — se dovedeşte a fi *determinativă la nivelul acestui din urmă context* — şi nu la acela al caracteristicilor influenţei-sugestive. Într-o asemenea împrejurare influenţa-sugestivă externă rămîne doar stimulul-imediat, stimulul-declanşator, poate chiar cel mai neinteresant factor al întregului proces.

De aceea, într-o încercare de a înţelege şi utiliza operaţional „sugestibilitatea" ca un punct de vedere psihofiziologic ar interveni, pe lîngă cele formulate, unele accente specifice. Ea ar cuprinde următoarele aspecte de bază : *o disponibilitate (acceptată şi investigabilă pînă la limita ei reflexă) a persoanei de a veni — sau nu — în întîmpinarea unei influenţe sugestive pe care şi-o însuşeşte — sau nu — ca un dat propriu. Disponibilitatea respectivă se poate manifesta cel mai adesea sub impulsul unei necesităţi temporar-ocazionale dublat de o influenţă externă, dar impulsul poate fi şi efectul unei necesităţi de durată. În ambele aceste cazuri aspectele de conţinut, formă sau mod de exprimare ale sugestibilităţii pot juca roluri diferite. Ca rezultat global, sugestibilitatea poate fi privită ca o caracteristică a personalităţii, care are o anumită stabilitate, ceea ce presupune înţelegerea ei ca o configuraţie proprie de trăsături de personalitate. Gradul de manifestare, ponderea fiecărei trăsături care participă la configuraţie dau „măsura" sugestibilităţii pentru individul privit ca persoană.*

Expresivitatea comportamentelor în cadrul sugestibilităţii include, firește, un substrat neurofiziologic. Acesta, ramificat pînă la difuziune întîmpină dificultăţi extreme în încercarea de a selecta unele note specifice. Încercarea de selectare poate fi făcută pornind de la observarea că, alături de elementele ideative, expresivitatea în comportamentele sugestibilităţii degajă şi o serie întreagă de componente organice, componente ale activării fiziologice, ale dinamicii reflex-condiţionate, ale dinamicii altor structuri neurofiziologice funcţionale. Ele sînt decelabile în comportamentele de acest tip în reactivităţi senzori-motorii. perceptiv-atenţionale, de gîndire etc., dar mai ales afective.

Manifestarea sugestibilităţii se constituie într-un comportament concret fie cu promptitudine, nedeliberat-raţional sau conştient, fie cu întîrziere, trecînd printr-o luptă a motivelor, a conflictelor, incertitudinilor etc. Ambele condiţii includ un factor procesual — mai manifest în cea de-a doua. Prin intermediul acestui proces mediator, influenţa-sugestivă se confruntă cu trăsăturile, cu disponibilitatea individului în sfera sugestibilităţii.

2. CERCETĂRI EXPERIMENTALE PERSONALE

1. METODOLOGIA UTILIZATĂ

1.1. Investigarea multilaterală și intensivă a sugestibilității

Pentru testarea ipotezei noastre a fost necesar asigurarea caracterului multilateral al investigării. Pentru aceasta au fost luate în vedere 3 aspecte sau variabile :

1) *variabila comportamental-decizională* constituie criteriul esențial al etichetării subiecților ca „sugestibili" sau „nonsugestibili", cadrul manifestării acesteia constituindu-l participarea fiecărui subiect la cîteva probe experimentale elaborate special.

2) *Variabila fiziologică* se referă la controlul obiectiv exercitat în timpul respectivelor probe, cu ajutorul următorilor indicatori bioelectrici : a) electrodermograma (EDG), electrooculograma (EOG), ritmul cardiac (utilizînd un procedeu de înregistrare exactă a intervalului dintre două unde electrocardiografice, *R*). Acești indicatori au fost utilizați atît pentru analiza și prelucrarea statistică de ordin cantitativ cît și pentru analiza calitativă, de ansamblu, a fazelor experimentale ; b) electroencefalograma (EEG) și respirația — utilizați numai pentru analiza calitativă.

Totodată au mai fost folosiți o serie de indicatori electrofizici : spectrograma întrebărilor și răspunsurilor verbale, pentru calcularea timpului de calcul mintal, spectrograma perechilor de *flash*-uri pentru determinarea exactă a intervalului dintre ele, curbele acțiunii unor stimuli sonori, *tapping*-ul răspunsului motor.

Alegerea grupată a indicatorilor se făcea în legătură cu specificul fiecărei probe experimentale.

3) În afara probelor de laborator au fost testate unele *trăsături de personalitate :* factorii primari și unii dintre cei secundari obținuți prin aplicarea chestionarului 16 PF al lui Cattell, varianta A ; gradul de

introversie/extraversie (I/E) și neurocitism (chestionarul de personalitate-Eysenck, varianta A.).

Toate variabilele amintite au fost investigate *intensiv*, pe un același lot de subiecți, 20 elevi de liceu de 16—18 ani. Lotul respectiv a fost constituit în urma unei prime selecționări, dintre circa 70 de subiecți, asupra cărora a fost aplicată o baterie de probe de sugestibilitate senzorială (Gheorghiu, Albu, 1977). Pentru experimentările noastre au fost opriți 10 dintre elevi care au apărut, pe scala de sugestibilitate, în zona sugestibilității crescute — și 10 elevi aflați la polul opus al scalei.

1.2. Probe de laborator. Modelele experimentale psihofiziologice analoge M_1—M_3 și M_2—M_4

Prin obiectivele urmărite și procedeele de natură diferită utilizate, modelele, *design*-ul celor 4 probe experimentale pe care le-am elaborat, felul în care a fost gîndită structura și funcția fazelor care alcătuia fiecare probă — toate acestea au un pronunțat specific psihofiziologic.

Probele de laborator au acoperit următoarele necesități : a) testarea gradului de sugestibilitate al subiecților ca o manifestare procesuală în care influența sugestivă verbală operează în impact cu o experiență individuală anumită (atitudini pregătitoare, *set*-uri elaborate imediat anterior) ; b) includerea mai multor modalități senzoriale sau de răspuns ; c) manipularea variabilă a sugestiei : în mod clar, direct sau incert, problematic, — cu caracter „pozitiv" sau „negativ".

Probele, modelele elaborate au fost analoge, două cîte două. Primul cuplu reprezintă M_1—M_3 (indicele exprimă ordinea aplicării probei în acest experiment complex, care dura circa 3 ore, cu o pauză între M_2 și M_3 de aproximativ 20 minute). Scopul principal al M_1 și M_3 a fost acela de a testa manifestarea gradului de sugestibilitate al subiecților *forțînd* tendințele către un comportament sugestibil sau nonsugestibil.

M_1 vizează o activitate perceptiv-vizuală, M_3 una perceptiv-auditivă. În prima fază, la fiecare probă se stabilea, prin tatonare, un prag senzorial diferențial : la M_1 intervalele de prezentare (în m/sec.) a două *flash*-uri, care dădeau posibilitatea subiectului să le perceapă ca una sau ca două lumini distincte ; M_3 viza un prag senzorial auditiv între un cuplu de două sunete de aceeași tonalitate care puteau avea însă fie o intensitate egală, fie una diferențiabilă.

În continuare, fazele principale ale fiecărui model includea : *faza de start* (sau anterioară acțiunii sugestiei verbale). În decursul acesteia era prezentată o serie de 12 stimuli, cu următoarea structură : 1, 2, *3*, 4, *5*, *6*, *7*, 8, *9*, 10, 11, *12*. Stimulii nesubliniați erau constituiți din cupluri

de *flash*-uri pe care subiectul respectiv trebuie să le perceapă ca pe o singură lumină, în timp ce stimulii subliniați apăreau ca două lumini distincte. Subiectul răspundea verbal, după fiecare stimul prezentat, ce fel de lumină a perceput. *Set*-ul constituit aici consta în faptul că subiectul se obișnuia cu regula apariției, intercalate în mod întîmplător, a *două* categorii de stimuli vizuali (la M_1) sau auditivi (la M_3).

Dacă în faza de start nu avea loc vreun răspuns eronat se trecea la *faza acțiunii sugestiei verbale* care, aici, avea un caracter vag „pozitiv" : subiectul trebuia să mai răspundă la încă o serie „asemănătoare" de stimuli. În realitate, structura stimulativă nu mai era aceeași. De exemplu, la M_1, unul singur, adică stimulul perceput ca „două lumini" era prezentat, ca „momeală", printre primii stimuli ai seriei — restul, pînă la 12, fiind din cealaltă categorie.

În *modelele de forțare a tipului de sugestibilitate* era confruntată acțiunea sugestiei verbale care acționa (insinuant) în direcția acțiunii regulei *set*-ului elaborat anterior — cu acțiunea unei noi serii de stimuli, cu o structură obiectiv modificată. Scopul : cu cît subiectul observă mai rapid neconcordanța situației-stimulative cu a sugestiei verbale și a *set*-ului însușit, cu atît el poate fi socotit a fi un nonsugestibil — și invers.

O *a doua pereche de modele analoge, M_2 și M_4 a* fost elaborată pentru a testa gradul de sugestibilitate : a) în condițiile impactului *set*-urilor cu sugestii verbale clare, directe de această dată ; b) în condițiile unor modalități senzoriale și comportamentale în continuare diversificate ; c) în condițiile influenței contradictorii a cîte două sugestii verbale, una cu caracter „pozitiv", alta „negativ", care urmează perioadei elaborării *set*-urilor, deci perioadei de start, sugestii incluse într-un „dublu-invers experimental".

Prin această ultimă condiție se intenționa verificarea răspunsului la o primă sugestie prin alternativa ca, la a doua sugestie, cu un conținut contrar, subiectul să-și mențină sau nu cursul comportamentului de tip sugestiv sau nonsugestiv, deci să-l confirme sau nu.

M_2 vizează o modalitate combinată perceptiv-vizuală și motorie. Mai întîi subiectul se familiarizează atît cu perceperea cîtorva serii egale de *flash*-uri (stimulare luminoasă intermitentă) prezentate automat, electronic, într-un ritm progresiv-accelerat — cît și cu reproducerea, printr-un *tapping*-motor a acestor serii de ritmuri. Cînd subiectul își structura răspunsul la un anumit număr de vîrfuri-*tapping*, se putea parcurge *faza de start* : o serie în care subiectul era familiarizat cu regula acțiunii unei anumite progresii în ritmicitatea stimulilor, față de care el răspundea cu un răspuns motor constant.

Acțiunea sugestiei cuprindea un „dublu-invers" : *faza sugestiei „pozitive"* (sugerarea creșterii accelerării frecvenței de stimulare) — continuată cu *faza sugestiei „negative"* (sugerarea scăderii acelei accelerări) —

fără ca (la fel ca în faza anterioară) obiectiv, să intervină vreo modificare în stimulare.

M_4 vizează activitatea intelectuală tipică (rezolvarea de probleme). Subiectul era obișnuit să i se dea serii cu un număr egal de calcule, în fiecare serie dificultatea de calcul fiind însă progresivă, de la calculul 1 la calculul 6. După acomodarea subiectului la 6 astfel de serii, timpul de rezolvare a calculelor în fiecare serie începea să nu mai varieze semnificativ, indiciu al atingerii *fazei de start*.

În cele două faze ale acțiunii sugestiei verbale se înregistrează, cu ajutorul spectrogramelor experimentatorului și subiectului, timpul de calcul în condiția *fazei sugestiei „pozitive"* (ce sugera o serie de calcule cu o dificultate de asemenea progresivă, dar cu un grad general de dificultate mai crescut) — de asemenea la *sugestia „negativă"* (reducerea dificultății generale de calcul). Obiectiv însă seriile de calcul își păstrau nivelurile anterioare de dificultate (condiție asigurată special în experimentele preliminare definitivării probei a 4-a).

Deoarece odată cu M_4 experimentul psihofiziologic complex lua sfîrșit, se proceda la o înregistrare a indicatorilor biolectrici în relaxare, după ce subiecții erau încunoștiințați că experiența a decurs normal. În timpul degajării montajului electrozilor se angaja cu subiectul o discuție cu un conținut variat, dar, în care, fără a da impresia că se urmărește special, se căuta obținerea unor informații în legătură cu date de autoobservație.

2. REZULTATE. MANIFESTĂRI DIFERENȚIALE ÎN GRADUL DE SUGESTIBILITATE AL INDIVIZILOR

2.1.1. Variabila comportamentală

Așa cum s-a arătat, în parte, lotul de 20 de subiecți, investigat de noi intensiv a fost selecționat, mai întîi, prin probe de sugestibilitate senzorială heteromodală. Jumătate dintre subiecți proveneau de la polul „hipersugestibil" al scalei, jumătate de la cel „hiposugestibil". Scalarea (Gheorghiu, 1976 ; Gheorghiu, Albu, 1977) se baza pe opțiunile comportamentale ale subiecților, într-un context situațional în care procedeele de exprimare a sugestibilității erau, deopotrivă, directe și indirecte ; pentru a se evita caracterul complezent al răspunsurilor, ca și caracterul întîmplător (din punctul de vedere al manifestării sugestibilității) al ocupării unui loc pe scală, subiecții trau familiarizați mai întîi cu stimulii senzoriali experimentali ; înainte de a se trece la

testarea propriu zisă a) ei erau anunțați că aceasta va avea loc în condiții senzoriale voit îngreunate (se utilizau căști antifonice pe urechi, ochelari fumurii etc.) pentru a li se valorifica mai eficient un tip sau altul de sensibilitate, b) subiecților li se mai sugera faptul că stimulii cu care veniseră în contact anterior puteau fi prezentați sau nu cu adevărat, atunci cînd li se va solicita un răspuns.

Criteriul de evaluare a sugestibilității în sistemul de referință schimbat al probelor noastre a fost de asemenea cel comportamental-decizional. Pentru modelele de forțare a tipului de sugestibilitate, exemplificăm cu ajutorul M_1 : în faza de start subiectul răspundea corect la cele două categorii (intercalate întîmplător) de stimuli vizuali percepuți fie ca o lumină, fie ca un cuplu de lumini. În faza acțiunii sugestiei, cu o singură excepție, întreaga serie era constituită, de fapt, din stimuli percepuți anterior ca o lumină. Pînă la ultimul din cei 12 stimuli din seria în care acționa sugestia subiecții aveau timp, începînd cu stimulii 5 sau 6 să sesizeze nepotrivirile dintre așteptarea elaborată și stimularea în curs, să-și pună eventual probleme și să decidă. În acest caz, dacă la unii stimuli subiectul declara că a perceput cupluri de lumini, comportamentul respectiv era considerat a fi conform cu sugestia făcută, iar numărul de erori cumulate indica *gradul* de conformitate. Dacă sugerarea făcută, ca și influența *set*-ului elaborat anterior acționau cu o mai scăzută intensitate, subiecții nu realizau erori, comportamentul lor fiind considerat neconform cu sugestia.

Pentru modelele M_2—M_4 exemplificăm cu ajutorul M_2 ; presupunem că, în faza de start, față de o serie progresiv-ritmică de 41 de *flash*-uri subiectul își structura un răspuns-*tapping* de 28—30 potențiale. Dacă în urma sugerării creșterii ritmului stimulării *tapping*-ul care urma prezenta o creștere (32, 33, 34 etc. de potențiale) se considera un comportament decizional în direcția celor sugerate. Dacă, dimpotrivă, avea loc o scădere (26, 25, 24 etc. potențiale), aceasta devenea un răspuns neconform cu sugestia făcută.

Pe baza acestor rezultate concrete obținute atît în probe diferite, la M_2 și M_4, cît și prin manipularea ambelor tipuri de sugestii directe, „pozitive" și „negative", fiecare subiect căpăta fie eticheta de „sugestibil", fie pe aceea de „nonsugestibil". În această fază a cercetării interesa doar *calitatea* rezultatului (stabilirea grupelor de sugestibili/nonsugestibili).

Este cunoscută, din literatură, împărțirea trihotomică, în care sugestibilii sînt aceia care reacționează conform sugestiei, nonsugestibilii nu reacționează, iar negativiștii (în fapt, tot o specie de sugestibili) reacționează împotriva cursului sugestiei. Astfel, în Body Sway Test cei care la sugestia „te vei înclina pe spate" se conformează, devin sugestibili, cei care rămîn nemișcați devin nonsugestibili, în timp ce aceia care se înclină spre partea din față apar ca negativiști.

În astfel de testări care, ca tip, sînt foarte numeroase, trihotomia raportată la curba gradului de sugestibilitate este și posibilă și necesară, mai ales dacă apreciem că simplitatea testului poate ușura aplicarea lui pe o populație numeroasă. În tipul nostru de experiment caracterizat prin dificultatea aplicării unor tehnici fiziologice, număr ridicat al variabilelor și parametrilor experimentali, durată crescută a aplicării tuturor probelor de laborator la un același individ, specific intensiv al cercetării cît și de testare preliminară a unei ipoteze, cu un obiectiv teoretic-fundamental — numărul de subiecți nu putea fi ridicat. De aceea, prin rezultatul comportamental (care a fost criteriul departajării subiecților), viabilă se consideră operarea cu doar două grupe : aceea care manifestă o constanță mai mare în a se conforma sugestiilor vehiculate (sugestibilii). respectiv aceea care nu se conforma sugestiilor (nonsugestibilii), indiferent dacă aceasta din urmă include atît înțelesul tradițional al „nonsugestibilității" cît și pe acela al „negativismului", Împărțirea dihotomică de mai sus este comparabilă cu împărțirea în hipersugestibili-hiposugestibili (Gheorghiu). În acest caz, nonsugestibilii din sistemul nostru de referință se integrează în categoria hiposugestibililor.

Ceea ce s-a presupus încă de la început, și anume că principiile unei anumite metodologii care testează un anumit aspect al sugestibilității pot modifica clasificarea la un același lot de subiecți, obținută cu o altă metodologie și care nu viza același aspect al sugestibilității — s-a și confirmat. Printre nonsugestibilii experimentului de față se află într-un număr aproximativ egal atît subiecți proveniți din grupa de 10 hipersugestibili, cît și din grupa de 10 hiposugestibili, așa cum au fost acestea selectate inițial. Sugestibilii provin, de asemenea, din ambele grupe stabilite inițial.

Dependența eficienței sugestiei de caracterul situațional al aplicării ei este un fapt de mult cunoscut, iar rezultatul unei reclasificări obținut la aceiași 20 de subiecți nu surprinde, el trebuind a fi apreciat ca fiind complementar. Metodologia schimbată a creat un cadru situațional nou, în care *comportamentul decizional devine și o funcție a experienței trecute* în care a fost implicat subiectul, acestea într-un grad și o manieră semnificativ mai crescute decît se realizau ele în unele experimente elaborate după modelele tradiționale de testare. În felul acesta, rezultatul diferit obținut poate fi pus pe seama diferențelor a ceea ce măsoară, în esență, o mare parte din probele de sugestibilitate senzorială și motorie — și modelele psihofiziologice ale prezentului studiu, implicate fiind acele două ipotetice ipostaze, niveluri sau zone de manifestare a sugestibilității.

Dacă nu operăm cu noţiunea de amprentă rigidă în manifestările personalităţii, ci doar cu tendinţe probabiliste de manifestări relativ stabile, investigările din unghiuri diferite sau parţial diferite pot duce la rezultate diferenţiate fără ca, prin această labilitate, să se submineze aprioric valabilitatea unei testări sau chiar a unui diagnostic ca atare. Dimpotrivă, ea poate reflecta, în mod real, o sferă fenomenologică mai bogată.

Revenind la problema rezultatelor comportamentale ca atare (pe care nu putem să le prezentăm aici în amănunţime), poate fi arătat că, la M_2 şi M_4, sub acţiunea primei sugestii, „pozitive", subiecţii se grupează dual : 11 devin sugestibili, 9 nonsugestibili. Calculînd *diferenţa* * comportamentului fiecărui subiect în timpul acţiunii sugestiei faţă de start, nonsugestibilii îşi scad semnificativ comportamentul comparativ cu sugestibilii la M_2 (1.1.4, semnificaţia statistică a diferenţierii putînd fi urmărită în tabelul 1, rîndul 1, col. 4) ca şi la M_4 (1.1.5). În felul acesta, comportamentul nonsugestibililor tinde să fie semnificativ mai

Tabelul nr. 1

Semnificaţii statistice

Rîndul	Col. 1	Col. 2	Col. 3	Col. 4	Col. 5	Col. 6	Col. 7
1	U′ = 27 p=0,10	U′ = 27 p=0,10	U′=21,5 p<0,05	U′ = 0,5 p<0,002	U′=4 p<0,002	U′=0 p<0,002	U′=6 p<0,02
2	U′=2,5 p<0,002	U′=9 p=0,10	t=2,005 p<0,10	U′=5 p<0,02	U′=9 p=0,10	U′=7 p<0,10	t=2,095 p<0,10
3	t=4,870 p<0,01	U′=6 p<0,05	U′=7 p=0,05	t=6,756 p=0,001	t=3,775 p<0,02	t=3,113 p<0,01	t=2,155 p<0,05
4	U′=9 p=0,10	U′=9 p=0,10	U′=7,5 p<0,05	U′=8,5 p<0,10	U′ = 24 p<0,10	U′ = 8 p<0,10	U′ = 9 p=0,10
5	U′=5 p<0,02	U′=9 p=0,10	U′=6,5 p<0,05	U′=6,5 p<0,05	U′=7,5 p<0,05	U′7,5 p<0,05	U′=6,5 p<0,05
6	U′ = 17 *p* =0,10	U′=9 p=0,10	t=2,560 p<0,05				

Semnificaţia statistică a diferenţelor între mediile unor variabile experimentale

* Toate diferenţele cantitative între diversele grupe de subiecţi sau diferenţele între diferitele faze ale experimentului în interiorul aceleiaşi categorii de subiecţi au fost calculate prin intermediul formulei Mann Whitney, respectiv „t corelat" — Fergusson.

scăzut în timpul sugestiei pozitive, comparativ cu sugestibilii la M_2 (1.1.1.) ca şi la M_4 (1.1.2).

În mod invers, dinamica se modifică, scorurile comportamentale ale nonsugestibililor cresc semnificativ comparativ cu cele ale sugestibililor dacă avem în vedere diferenţa acestor scoruri la sugestia „negativă" faţă de precedenta „pozitivă" atît la M_2 (1.1.6) cît şi la M_4 (1.1.7).

S-a observat că 6 dintre subiecţii sugestibili şi 6 dintre nonsugestibili au, la aceste două probe, deşi diferite şi sub acţiunea unor sugestii variate, o comportare, deci o etichetare perfect constantă, comportare coroborată şi cu aceea de la modelele de forţare ; cei 6 sugestibili rămîn ca atare la ambele aceste modele, iar dintre cei 6 nonsugestibili, 80% rămîn ca atare la M_1 şi 67% la M_3 (probă care triază foarte sever („forţarea" tipului) *.

Situaţia de mai sus ne-a sugerat ideea că *ne găsim în faţa unor subgrupe de 6 sugestibili şi 6 nonsugestibili supraselectaţi din punctul de vedere al caracteristicilor diferenţiale urmărite şi că rezultatele slabei constituiri a acestora, cantitativ poate fi contracarat de caracterul constant, propriu, reprezentativ pentru un tip sau altul de comportament din sfera sugestibilităţii.*

S-a arătat mai sus cum a avut loc departajarea subiecţilor şi motivările care au condus la conturarea grupelor. Dacă, statistic vorbind, poate fi dovedit că fiecare dintre aceste categorii de subiecţi cu un comportament stabil posedă o medie a scorurilor comportamentale în spatele căreia se află un grad acceptabil de omogenitate a grupului — atunci toate analizele multiplelor variabile efectuate ulterior pe baza clasificării iniţiale (avînd ca unic criteriu comportamentul decizional) pot avea un grad ridicat de credibilitate, excluzîndu-se rolul întîmplării ca un factor decisiv.

Iată, în această privinţă, cum arată, de exemplu, coeficientul de variabilitate (Pearson) pentru cele două grupe de subiecţi, la calcularea mediei diferenţei de comportament creată cu ocazia trecerii de la sugestia „pozitivă" la cea „negativă", medie unificată pentru ambele modele (scorurile, semnificînd potenţiale-*tapping* sau secunde, fiind stan-

* Modelele 1 şi 3 demonstrează deci că criteriile de selecţie, prin *forţarea tipului de sugestibilitate,* nu departajează grupe cu acelaşi grad de omogenitate : cei 15 sugestibili de la M_1, de exemplu (modelul cel mai elocvent în acest sens), au un grad mărit de inconsistenţă a gradelor de sugestibilitate, pe cînd cei 5 nonsugestibili pot avea (şi în aceasta constă valoarea diagnostică a modelelor care prevăd forţarea tipului) un grad ridicat de consistenţă, o crescută apartenenţă la esenţa grupului.

În concluzie, *acest tip de model experimental selectează, mai ales, nonsugestibilii,* M_2 şi M_4 selectează, după cum s-a arătat, grupări echitabile numeric de nonsugestibili/sugestibili, probabil, însă, în avantajul unui grad mai diluat de consistenţă a caracteristicilor de grup.

dardizate în prealabil prin intermediul rangurilor) : pentru nonsugestibili, C_p = 34,8%, pentru sugestibili = 27,1%. Cu o ușoară depășire într-un caz peste 33% — o limită etalon — mediile grupelor se arată a fi reprezentative, gradul de omogenitate al celor două grupe în raport cu acel criteriu al reprezentării subiecților fiind la un nivel acceptabil.

Așadar, și prin acest rezultat de la care s-au pornit, mai apoi, multiplele tipuri de analize — se conferă datelor obținute, inclusiv profilurilor psihofiziologice elaborate, un fundament liniștitor.

Cercetarea noastră a urmărit rezultatele obținute atît pe grupele mai largi (9 și 11), mai puțin omogene, de sugestibili/nonsugestibili — cît și pe acelea mai restrînse (6 și 6) considerate ca foarte reprezentative pentru tipurile de comportament. La un moment dat, rezultatele cantitative ale diferitelor variabile obținute pe întreg lotul de 20 subiecți au fost analizate grupînd acești subiecți nu în acord cu criteriul nostru experimental, ci în acord cu acela al grupării celor două grupe de cîte 10 subiecți (hiper și hiposugestibili) selectate dintre cei 70 de subiecți, potrivit unui alt criteriu și altei metodologii.

Analiza comparativă a acestor rezultate oferă unele aprecieri interesante, dar face dificilă înțelegerea obiectivului esențial al cercetării. De aceea, în continuare, se va avea în vedere numai rezultatul analizei datelor provenite de la cele două grupe restrînse de subiecți selectați, care reprezintă mai tipic comportamentele sugestibil și nonsugestibil.

2.1.2. Relații între variabila comportamentală și cea fiziologică

La nivelul semnificației statistice, tabloul acestor relații este destul de sărăcăcios. Un rezultat, cu un oarecare grad de generalitate, îl constituie disponibilitatea nonsugestibililor de a stabili asocieri * pozitive între acțiunea comportamentală de tip *tapping* (la M_2) și manifestarea cutanogalvanică — respectiv ritmicitatea cardiacă. Nonsugestibilii cu un travaliu comportamental mai redus sînt în același timp mai puțin activați, — și invers, pentru aceia cu un *tapping* bogat. Ei pornesc cu aceste tipuri de asocieri încă din faza de start și, indiferent de schimbările intervenite în cadrul acelor două variabile, relația menționată rămîne aceeași și în timpul fazei în care acționează sugestia „pozitivă".

În momentul apariției sugestiei „negative" *asocierea amintită dispare*. Putem, desigur, considera și acest rezultat ca un argument al

* Pentru evidențierea relațiilor dintre variabilele investigate a fost utilizată formula lui Yull pentru *asocieri* (relații mai puțin ferme decît corelațiile) mai potrivită pentru grupe restrînse de subiecți, dar reprezentative după conținut.

faptului că, într-o suită de faze experimentale care creează posibilitatea confruntării și verificării manifestărilor, nonsugestibilii (așa după cum se va arăta) sînt primii intrigați de nerespectarea unor canoane sau promisiuni, sînt primii care o observă (dovadă activarea fiziologică) și apoi, care nu i se supun (dovadă rezultatul comportamental).

Dimpotrivă, sugestibilii stabilesc, în aceleași faze experimentale, relații negative : aceia dintre ei cu *tapping*-ul bogat exprimat au o manifestare fiziologică mai redusă. Ce altceva ar semnifica aceasta decît că, odată cu influența sugestiei în legătură cu pretinsul ritm accelerat de *flash*-uri, și, deci, cu reproducerea unui *tapping* mai bogat, — slaba activare fiziologică devine un argument al supunerii față de sugerare, al lipsei dorinței de a se opune ?! Și invers, la aceia dintre subiecții aceleiași grupe care, principial, s-au conformat sugestiei (dar printr-un comportament mai reținut), prezența unei activări fiziologice mai crescute poate fi pusă pe seama întrebărilor pe care aceștia și le pun în legătură cu compatibilitatea stimulării de fapt, față în față cu promisiunea făcută ? !

2.2.1. Variabila fiziologică

Investigarea fiziologică a subiecților nu a avut ca scop determinarea unor astfel de caracteristici pentru „tipul" de individ sugestibil sau nonsugestibil — obiectiv care nu e realizabil, cel puțin nu prin modelele noastre. Înregistrările concomitente fiziologice pe durata experimentului au în schimb avantajul complementarității obiective față de variabila comportamentală (mai apoi și pentru cea a trăsăturilor de personalitate), ele devin indispensabile pentru a cunoaște, cel puțin parțial, ce se întîmplă în intimitate cu subiectul în timpul testării pentru ca acesta să ajungă să-și dezvăluie un comportament sugestibil sau unul nonsugestibil ? Cu alte cuvinte, ele ajută la dezvăluirea unor mecanisme ale procesului sugestibilității.

A) Cele două perechi de modele analoge avînd o natură cît și structuri diferite scot în evidență date fiziologice care pot fi valorificate separat. Așa de exemplu, datele *modelelor 2 și 4* arată că întreg lotul de subiecți pornește încă din start (perioada anterioară sugestiei) slab diferențiat fiziologic (rezultat asemănător aceluia de la factorul comportamental). Doar un singur indicator arată o tendință de diferențiere : nonsugestibilii sînt mai puțin activați, ei sînt mai calmi fiziologic, prezentînd o decelerare * cardiacă în comparație cu sugestibilii — 1.2.2.

* Înțelesul de accelerare sau decelerare a ritmului cardiac nu are, în psihofiziologie, un înțeles de ritm cardiac tahicardic sau bradicardic ca atare. El exprimă doar

Sub acţiunea sugestiei „pozitive" lotul de subiecţi nu reacţionează omogen, ci pe grupe. Astfel, comparaţi cu ei înşişi aşa cum se manifestau în faza de start — sugestibilii au tendinţa să devină mai activaţi fiziologic, după cum arată EDG la M_2 (1.2.3). Sub influenţa sugestiei că vor fi confruntaţi cu o accelerare a ritmului *flash*-urilor sau că problemele de rezolvat vor avea un grad mai crescut de dificultate, nonsugestibilii prezintă o activare mai redusă ca opuşii lor la EDG-M_2 (1.2.4) şi M_4 (1.2.5), ca şi la EOG-M_4 (1.2.6).

După sugestia „pozitivă", sugestia „negativă" care promitea *calcule mai uşoare* scoate în evidenţă continuarea unui comportament fiziologic diferenţiat între cele două grupe de subiecţi : comparativ cu ei înşişi în timpul sugestiei anterioare, sugestibilii dezactivează la EDG şi EOG în timpul calculelor care, probabil, li se păreau realmente mai uşoare (1.2.7., respectiv 1.3.1.). În felul acesta, deşi sugerarea afecta semnificativ statistic, conform, doar sugestibilii, comparativ cu sugestia anterioară (la nonsugestibili neapărînd deosebiri evidenţiabile), se ajunge ca în timpul acestei sugestii „negative" cele două grupe să prezinte diferenţieri între ele : *nonsugestibilii devin semnificativ mai puţin activaţi* la EDG-M_2 (1.3.2.) şi M_4 (1.3.3.), rezultat care, aparent, contrariază.

În plus, în această fază apare un fenomen interesant izvorînd din neliniaritatea manifestării indicatorilor fiziologici vegetativi la o aceeaşi grupă de subiecţi. În timpul acestei ultime sugestii, faţă de sugestibili, *nonsugestibilii sînt mai dezactivaţi electro-dermografic dar tind să fie mai activaţi cardiac* la M_2 (1.2.5.). Accelerarea cardiacă la nonsugestibili apare şi prin calcularea rezultatului acestui indicator, prin trecerea de la acţiunea unei sugestii la cealaltă, cînd *diferenţa* rezultată în activitatea cardiacă apare, faţă de sugestia „pozitivă", de tip accelerat (1.4.1.).

Fenomenul activării unui indicator vegetativ concomitent cu dezactivarea altuia este denumit „disociere". O asemenea „idiosincrasie" vegetativă ar apare, după Lacey ş.a. (1968, 1972) în condiţia unei activităţi mintale sau a respingerii unor evenimente externe. Situaţia este analogă cu disocierea observată la nonsugestibili, contrariaţi probabil de sugerarea unui ritm mai redus al prezentării *flash*-urilor faţă în faţă cu un ritm real nemodificat.

În termenii ipotezei „acceptării şi respingerii" stimulilor (*intake-rejection*) a aceluiaşi Lacey ş.a. (1963), o activare fiziologică scăzută (EDG) dublată de o accelerare cardiacă reprezintă tocmai cadrul pentru a traduce, pe plan psihologic, apariţia unei atenţii mărite către *interior* (către sine, către propria nedumerire).

Sugerarea unei activităţi mai uşoare are un efect de scădere a activării fiziologice pe întreg lotul de 20 de subiecţi, comparativ cu performanţa lui în timpul sugestiei „pozitive" — după cum o arată EDG la M_2 (1.3.4.). Dar, totodată, dezactivarea aceasta se face mai ales pe seama sugestibililor (1.2.7.), în timp ce nonsugestibilii nu prezintă vreo tendinţă evidentă, îndepărtîndu-se, în schimb, de la sensul cursului fiziologic prin acea accelerare cardiacă de care s-a amintit.

B) *Rezultatele de la modelele de forţare oferă*, de asemenea, un tablou diferenţiat al comportamentului fiziologic între grupele de nonsugestibili/sugestibili. Forţarea tipului de sugestibilitate face posibilă diferenţierea tipului prin intermediul modificărilor în fenomenologia unora dintre cele mai generale şi cunoscute legităţi fiziologice : a *„stingerii"* reacţiei de orientare (în termenii lui Pavlov sau ai lui E. Sokolov) sau al echivalentului occidental, *habituation* (v. „obişnuirea bioelectrică", Ciofu şi Milcu, 1965) — cît şi a *reactivării* aceloraşi reacţii în condiţii schimbate, printre altele în cazul unor stimulări cu un conţinut informaţional nou.

Amintim, înainte de toate, că seria de 12 stimuli din timpul acţiunii sugestiei la ambele modele avea, spre deosebire de ceea ce se întîmpla în faza de start (6 stimuli dintr-o categorie amestecaţi întîmplător cu 6 din altă categorie), 11 stimuli dintr-o categorie şi doar unul singur („momeala" cu numere de ordine 3 sau 4) din cealaltă.

Exactitatea detecţiei în seria anterioară sugestiei nu a prezentat fisuri, observaţie valabilă pentru ambele grupe de subiecţi. Împărţirea lotului de subiecţi în nonsugestibili/sugestibili reprezintă un efect al influenţei sugestiei, fie că este vorba de sugestia-instructaj sau sugestia-*set*. Dar cum se poate cunoaşte, cu o siguranţă mărită, rolul pe care l-a avut în această diferenţiere aspectul conformării sau nonconformării faţă de sugestie ca un dat nedeliberat ? Sau cum se poate pătrunde în cunoaşterea demersului intern care conduce la un comportament sau altul, în măsura în care subiecţii erau, dacă erau şi cît erau confruntaţi cu aspecte de intrigare, conflict, nesiguranţă — asupra ceea ce se întîmplă în acea fază ?

Interpretarea modificărilor fiziologice poate furniza explicaţii la astfel de întrebări, pornind de la răspunsul la următoarele repere :

1) Dacă în seria de start *nu acţiona vreo sugestie*, iar pe durata seriei de 12 stimuli de două categorii întîmplător intercalate subiecţii trebuiau să se conformeze doar unei detecţii corecte şi unui răspuns asemănător — uniformitatea sarcinii va trebui să influenţeze *întregul lot de subiecţi :* spre sfîrşitul seriei de stimuli era de aşteptat deci ca reacti-

sensul în care se modifică activitatea cardiacă în urma unei stimulări, comparativ cu nivelul anterior, considerat nivel de start, indiferent de zona tahicardică sau bradicardică în care are loc jocul acestor modificări.

vitatea fiziologică crescută inițial la stimuli să facă loc, *treptat*, unei „obișnuiri bioelectrice".

Aceasta se și întîmplă, verificabil, atît prin analiza calitativă cît și prin cea cantitativă a traseelor indicatorilor fiziologici : deși în a doua parte a seriei de stimuli acționează aceleași categorii de stimuli, și în aceeași proporție, activarea fiziologică este semnificativ mai redusă ca la primii 6 stimuli (EDG la M_1 — 1.3.5. și M_3 — 1.3.6., ritmul cardiac la M_1 — 1.3.7.).

„Obișnuirea bioelectrică" apare și dacă luăm în considerație fiecare grupă de subiecți în parte.

2) Dacă instalarea „obișnuirii" este o caracteristică firească a întregului lot de subiecți, atunci cînd se trece în a doua parte a seriei de start, diferitele grupe de subiecți ar putea prezenta, teoretic, eventuale diferențieri de reactivitate fiziologică. Aceasta, ca manifestare a unei diferențieri ce caracterizează maniera generală de răspuns fiziologic la incitări externe, *nelegate de influențe sugestive*.

Astfel de diferențe nu au apărut între nonsugestibili/sugestibili.

3) Dacă în timpul ultimilor 6 stimuli din seria sugestivă grupările de subiecți reacționau diferit, fiziologic, rezultatul ar putea fi interpretat ca însemnînd o intrigare într-o proporție diferită a respectivelor grupări.

Ceea ce se și întîmplă : nonsugestibilii nu-și continuă, în timpul ultimei părți a seriei aflate sub influența sugestiei, tendința de avans în direcția „stingerii" fiziologice observate în porțiunea simetrică a fazei anterioare. Dimpotrivă, comparativ cu opușii lor — la nonsugestibili apare o *reactivare fiziologică* prezentă pe EDG (1.4.1., respectiv 1.4.2.) ; de asemenea, nonsugestibilii își reactivează semnificativ EDG în a doua parte a fazei sugestive din ambele modele de forțare (1.4.3. — 1.4.4.) dacă se consideră dinamica acestui indicator comparativ cu evoluția sa către „obișnuire" în a doua parte a fazei anterioare, de start. Rezultatul pledează pentru faptul că grupele de nonsugestibili au o preocupare în legătură cu ceea ce se așteptau ele să se întîmple conform instrucției-sugestie — și acțiunea stimulilor de fapt. Aflați într-o situație de tip conflictual, rezistînd tendinței de a se conforma așteptărilor și luînd decizia de a răspunde potrivit acțiunii obiective a stimulilor, nonsugestibilii apar ca posibili nonconformiști, comparativ cu sugestibilii, care, se pare, nu-și prea puneau asemenea probleme.

Este evident că nonsugestibilii sînt mai intrigați, că, mintal, își formulează anumite probleme spre sfîrșitul fazei experimentnale în care acționează sugestia.

Dacă se discută aceste rezultate legat de problema conformismului răspunsului comportamental considerat ca putînd interveni la unii dintre subiecți, atunci s-ar putea spune că nonsugestibilii dovedesc o lipsă de conformism, nu însă și sugestibilii. Dar, cum se va arăta ulterior, un anumit fel de a fi ca profil de personalitate, poate propulsa individul sugestibil către *acceptarea imediată a unei sugestii*, fără ca aceasta să fie înțeleasă numaidecît ca o complezență gratuită față de experimentator.

2.2.2. Relații între indicatorii fiziologici

Diferențele dintre grupele de subiecți privind comportamentul fiziologic pot fi urmărite și în felul în care se asociază manifestările fiziologice între ele. În faza de start ca și în fazele acțiunii sugestiilor apar destule corelații între diferiți indicatori fiziologici. În schimb, relativ la grupele restrînse de subiecți reprezentativi, sub acțiunea sugestiei apare doar tendința nonsugestibililor de a-și asocia pozitiv EOG cu alte măsuri fiziologice, în timp ce sugestibilii stabilesc invers astfel de asocieri semnificative (numai la M_4 și M_3 a fost înregistrată EOG).

Rezultatul merită a fi consemnat. S-a vorbit, anterior, despre o atenție îndreptată către acceptarea sau respingerea stimulilor externi. În alți termeni, aceasta ar putea fi înțeleasă ca o atenție îndreptată către sine, către preocupările mintale (*inward*), respectiv o atenție orientată în afară, către elementele ambianței (*outward*). În cazul de față, sugestiile la care se apela erau acelea de a promite calcule mai mult sau mai puțin dificile, fiind implicată o atenție „în interior". Disponibilitatea nonsugestibililor de a stabili asocieri semnificative pozitive între activarea electrodermografică și cea oculară ca și disponibilitatea inversă a sugestibililor pot fi raportate la una dintre cele două tipuri de atenție specificate.

Pentru o mai bună înțelegere a ansamblului problemei reamintim următoarele :

1. Nivelul activării EDG și EOG tinde să fie, la nonsugestibili, mai scăzut ca la sugestibili, în timpul acțiunii sugestiei în legătură cu presupusa creștere a dificultăților calculelor. Prin trecerea la sugestia prin care se promitea că gradul de dificultate va fi scăzut, — comparativ cu ei înșiși sugestibilii prezentau indiciile unei dezactivări la ambii indicatori (v. pct. 2.2.1.A).

2) Diverse cercetări au evidențiat dependența unei performanțe intelectuale de gradul de intensitate și dificultate la care se desfășura acea activitate, grad vizibil, printre altele, urmărind nivelurile activării fizio-

logice. Astfel, pentru a da un exemplu (Ciofu, 1968 b), numărul sacadelor oculare era mediu la un nivel de dificultate medie a sarcinii (de memorare), dar el creştea substanţial atît în suprasolicitarea cît şi în subsolicitarea din partea sarcinii.

3) În cazul nostru concret, ca indicator vegetativ, EDG ilustrează mai mult activarea fiziologică legată în special de efortul general de a face faţă situaţiei, de *starea* în care se găsea subiectul, ca o măsură nespecifică a acelei stări. Activitatea oculară (pleoapele fiind coborîte) are şi o componentă nespecifică dar, în mod condiţionat, este mai direct legată de activitatea intelectuală ca atare în timpul calculului, ceea ce reprezintă şi caracteristica de bază a activităţii la M_4. EOG indică mai direct nivelul atins de subiect în această atenţie spre „interior".

Prin faptul că, intraţi sub influenţa sugestiei „negative" care descongestionează ipotetic efortul atenţiei, sugestibilii dezactivează semnificativ, se poate crede că, în fapt, cele două grupe s-au implicat în timpul primei sugestii („pozitive") ca şi în cea de-a doua („negativă") cu un comportament atenţional diferit. Privind schema nr. 1, care reproduce ansamblul condiţiilor potrivit rezultatelor experimentale de mai sus, se pot face unele interpretări nelipsite de interes pentru mecanismul care, într-o împrejurare ca o noastră, mediază la individ, comportamentul sugestibil sau cel opus.

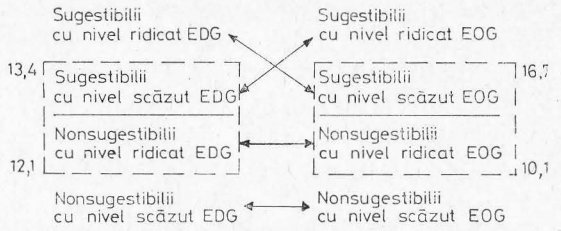

Schema nr. 1

Din schemă se observă că nivelurile de activare fiziologică la ambii indicatori sînt diferite pentru cele două grupe, media lor la EDG fiind ceva mai apropiată, la EOG vizibil diferită. Conform cu datele amintite, nivelul de mijloc la care se află situaţi sugestibilii cu nivel scăzut la EDG şi EOG — şi nonsugestibilii cu nivel ridicat la respectivii indicatori poate fi considerat un nivel optim, fiziologic, pentru ceea ce prefigurează aceasta ca performanţă pe plan psihic. Pornind de aici (dar bazîndu-ne şi pe rezultatul după care nonsugestibilii stabilesc

relaţii pozitive între cei doi indicatori, în timp ce la sugestibili asocierile au un caracter inversat) — se poate aprecia că acel optimum fiziologic pentru nonsugestibili reprezintă asocierea la un acelaşi nivel a activităţii crescute a EDG şi EOG deopotrivă ; subsolicitarea la nivel vegetativ este însoţită de o subsolicitare la nivel ocular (deci mintal, deci o concentrare redusă a atenţiei către sarcina care se îndeplineşte).

Este ca şi cum nonsugestibilii dezactivaţi fiziologic ar respinge de la bun început acceptarea a ceea ce se promite, adoptînd o atitudine pasivă, în timp ce nonsugestibilii activaţi preferă o respingere prin „opunere" fiziologică activă.

În ceea ce priveşte grupa opusă s-ar putea crede că nivelul optim fiziologic pentru sugestibili ar fi nivelul celor slab activaţi la ambii indicatori (în comparaţie cu norma grupului). Dar asocierile negative, încrucişate, ale celor două manifestări fiziologice ar sugera că mecanismul devierii în sugestibilitatea exprimată ar fi altul, mai complex.

Este ca şi cum o subcategorie de subiecţi s-ar constitui în sugestibili în principal pentru un motiv care determină o tensionare *electrodermală* mai redusă (de fapt optimă) — în timp ce, o a doua subcategorie, ar deveni sugestibili în principal pentru un motiv care determină o activitate *oculară* scăzută (deci un nivel ridicat de activitate mintală, de atenţie, de fapt la un nivel optim). Motivul uneia din subcategorii (cea tensionată electrodermal) ar putea fi acceptarea sugestiei, dar, totodată, credulitatea în dificultăţile care-i aşteaptă determinîndu-i ca atitudine de răspuns, la o mobilizare pentru a face faţă, ceea ce cauzează un relativ „imobilism" ocular. (În spatele acestuia fiind, posibil, un caracter mai organizat, mai controlat al proceselor mintale căruia îi corespunde şi un nivel optim de concentrare a atenţiei). Motivul la cea de-a doua subgrupă de sugestibili (cea netensionată electrodermal) ar putea fi, de asemenea, acceptarea sugestiei, dar într-o manieră defetistă ; atitudinea aceasta apare nedublată de mobilizarea necesară în activitatea de răspuns electrodermal, ceea ce cauzează o mai crescută activitate oculară. (În spatele acesteia fiind, posibil, un caracter mai lejer, mai puţin controlat şi organizat al efortului mintal, care conduce la un număr mai ridicat de mişcări oculare, falsă impresie a unei atenţii concentrate, — deci o „fugă" de sarcină în condiţii de subsolicitare, conform studiului amintit imediat mai sus).

Mecanismele pe care le discutăm aici rămîn ipotetice dacă nu sînt însoţite de noi argumente privind posibilitatea ca subiecţii care constituie grupe (de nonsugestibili sau de sugestibili), relativ omogene şi stabile sub raport comportamental, — să-şi datoreze opţiunea unor cauze *diferite*, care să acţioneze *în interiorul* fiecărei grupe.

2.3.1. Variabila dimensiunii de personalitate. Dimensiunile de introversie/extraversie neuroticism — (Eysenck) ; „16 factori" Cattell *

Este greu de conceput sugestibilitatea finalizată, în cazuri situaţionale, fără a admite existenţa unor elemente dependente de individ care vin în întîmpinarea sugestiei (aceasta este mai eficientă cu deosebire cînd este „căutată", dorită), elemente care o însuşesc (nu neapărat fără rezistenţă) şi care apoi îi urmează cursul, ca un curs propriu, transformînd-o în autosugestie. Necesitatea, trebuinţa, în măsura în care există, creează susceptibilitatea. De asemenea, atitudinea de respingere a sugerărilor formulate extern nu poate fi concepută în afara unor componente care, în momentul respectiv sînt active la individ şi care implică existenţa unor anume necesităţi de a nu le da curs, de a le ignora, de a le respinge influenţa.

Teoretic ar putea fi avută în vedere şi situaţia în care, faţă de acţiunea unei sugerări, individul să fie, ca disponibilitate experenţială, necesitate, motivaţie etc., neutru, adică să nu fie amorsat în vreun fel în întîmpinarea sugerării, urmînd ca atitudinea faţă de aceasta să se configureze abia pe parcurs, într-o a doua fază a impactului procesual.

Reiese de aici că acceptarea existenţei unui individ neutru, aflat „gol" de istorie în faţa unei sugestii apărute, devine caducă. Se conturează formula susceptibilităţii ca o expresie atitudinală, de care sînt responsabile dimensiunile personalităţii. Or, expresia atitudinală este o foarte potrivită parafrază pentru un comportament care, de destul timp nu mai este privit doar ca o modalitate reactivă, ci poate chiar într-o măsură mai mare, ca una anticipativă. Ne gîndim printre altele că postulatul lui Kelly, conform căruia procesele operaţionale care caracterizează individul capătă o orientare psihologică legată de felul în care acel individ anticipează evenimentele (Bannister, 1966), poate fi invocat, ca o analogie de implicare, în manifestarea comportamentului sugestiv şi ca un gen de atitudine (deci comportament anterior dirijat).

Dacă nu ar fi aşa, sugestia externă ar trebui să fie privită, la individul care o recepţionează, ca un infiltrat ce declanşează şi susţine o activitate prin mijloace în exclusivitate ale acestuia din urmă (ale infiltratului, ale sugestiei), ceea ce nu poate fi acceptat total nici măcar în cazul sugestiei în faza somnambulică a hipnozei. În acelaşi timp, deci, „autosugestia" ar deveni o achiziţie inoculată fără vreo legătură cu elementele care configurează personalitatea, experienţa persoanei, mani-

* Ţinem să aducem şi pe această cale mulţumiri tov. Ligia Gherguţ şi dr. Gh. Neacşu pentru preţiosul ajutor calificat pe care ni l-au acordat în depăşirea dificultăţilor generate de problematica acestui capitol.

era acesteia de a se manifesta în prezent, necesităţile imediate sau de perspectivă ş.a.m.d.

Subliniind înţelegerea sugestibilităţii ca o *atitudine* * în primul rînd, se lasă loc deschis recunoaşterii legăturii indestructibile între atitudinea de a fi sugestibil sau nu pentru ceva anume şi personalitatea individului. Prin afirmaţia că atitudinea nu poate exista în afara determinării din partea dimensiunilor relativ stabile ale personalităţii, în principiu se scoate cu bună ştiinţă din discuţie întrebarea dacă relaţia între cei doi factori ar avea sau nu acoperire faptică.

Au existat cercetări ce au vehiculat părerea că stabilitatea unei relaţii între caracteristica de a fi sau nu susceptibil şi anumite trăsături de personalitate ar fi amăgitoare, acestea neputînd fi caracteristici în general specifice pentru manifestarea sugestibilităţii sau nonsugestibilităţii. Alte studii au condus la rezultate contradictorii, în sfîrşit, foarte multe au confirmat apoi că susceptibilitatea (hipnotică sau nu) este legată de manifestarea unui număr larg de dimensiuni ale personalităţii (complezenţa, neuroticismul, extraversia, sociabilitatea, conformismul etc.). Acestea din urmă au putut fi puse în evidenţă prin testări de tipul TAT, Rorschach, M.M.P.I., M.P.I. „16 factori" — şi multe altele (Barber, 1973).

Este posibil ca datele care altădată negau sau dovedeau nesiguranţă pentru sublinierea relaţiei dintre sugestibilitate şi personalitate să fi fost favorizate de poziţii teoretice care înţelegeau conceptul de sugestibilitate într-un sens poate restrîns, mai puţin operaţional. În sensul pe care îl atribuim, problema confirmă relaţiei la care ne referim nu include dificultăţi. Credem că ele nici nu au fost de fapt decît atît cît au depins de metodologie şi de timp, rezultatele neîncurajatoare, valabile o vreme, neputînd pune sub semnul îndoielii poziţia teoretică a unei relaţii trainice.

Mulţi autori au lărgit continuu cercul cunoscut al valenţelor sugestibilităţii către trăsăturile personalităţii. *Problema care prezintă acum interes nu este atît de ordin cantitativ*, nu mai este aceea de a umple acest cadru cu noi elemente, *cît aceea de a stabili dacă este posibilă existenţa unor anumite profiluri, configuraţii ale comportamentelor în sugestibilitate*. Mai concret, interesează cum se schiţează stabilirea unor profiluri de trăsături de personalitate, diferite pentru comportamentul sugestibil şi cel nonsugestibil, în care ar fi incluşi şi factori fiziologici definitorii ca expresivitate diferenţială (aceştia fiind strîns relaţionaţi de factori temperamentali). Interesează, de asemenea, precizarea unor

* În sensul unei predispoziţii de a răspunde la un stimul, într-o situaţie dată, pe o cale particulară (Prokasy, 1973) — sau al unei disponibilităţi care include dorinţa, intenţia, interesul pentru un obiectiv căruia i s-a definit direcţia (Cattell, 1956).

măsuri adecvate pentru testarea acestor profiluri, concretizarea unor strategii de influențare pozitivă, de ajutorare a individului în ceea ce întreprinde, ca și în depășirea impasurilor, pornind de la o bună cunoaștere a profilurilor respective.

Rezultatele pe care grupele de nonsugestibili și sugestibili le cumulează în ceea ce privește trăsăturile de personalitate pot fi sistematizate astfel :

2.3.2. Diferențieri cantitative ale rezultatelor experimentale privind indivizii nonsugestibili / sugestibili

Eys. 1. Pornind de la rezultatele obținute cu probele noastre experimentale, nu au apărut diferențieri semnificative statistic privind preferința unei grupe pentru *introversie sau extraversie*. Se remarcă însă o mai mare dispersie a scorurilor I/E la sugestibili (între 9-19), cu deviația standard (DS) = 3,87 — față de o mai bună grupare a nonsugestibililor (între 10-16) cu DS = 2,16.

Eys. 2. Nu au apărut diferențieri între nonsugestibili/sugestibili nici în ceea ce privește scorurile la *neuroticism*.

Tendința unei diferențieri (1.4.5.) apare numai referitor la clasificarea subiecților care *a precedat* experimentarea de față : acei nonsugestibili ajungeau pînă în zona neuroticismului ca atare, iar sugestibilii pînă în cea a inerției emoționale.

Rezultatul poate prezenta interes. Astfel, s-ar putea sugera că modelul experimental care a condus la o asemenea grupare (*criteriul fiind testarea cu ajutorul scalei de sugestibilitate senzorial-motorie*) creează condiția ca gradul de neuroticism al subiecților să aibă o anumită influență asupra răspunsului comportamental pentru care au optat. Apare deci posibil ca această *caracteristică*, în primul rînd, să fie aceea care (alături de altele pe care nu le controlăm) să trieze grupele de subiecți într-o situație de acel tip.

Și aici poate fi remarcată dispersia ridicată la sugestibili (DS= 5,45) — față de nonsugestibili, mult mai omogeni (DS = 2,68).

Ct_1. *La cei* „16 factori" — Cattell grupările de nonsugestibili / sugestibili se diferențiază în cele mai multe cazuri. Iată care sînt aceste diferențieri semnificative — sau doar cu tendință — a nonsugestibililor comparativ cu sugestibilii : — la factorul C (1.4.6.) nonsugestibilii apar mai stabili-emoțional (ca orientare, media 7,0 față de 5,3) ; — la F (1.4.7.) nonsugestibilii apar mai liniștiți și sobri (4,5 față de 6,0) ; — la G (1.5.1.) nonsugestibilii apar mai conștiincioși, mai responsabili față de normele moral-sociale, față de diverse reguli stabilite în diverse împrejurări (7,0 față de 4,8) ; — la I (1,5.2) nonsugestibilii apar mai duri, „reci", mai realiști, inovatori, mai puțin sensibili (4,6 față de 6,2) ; — la L (1.5.3.) nonsugestibilii apar mai încrezători (4,8 față de 6,7) ; — la N (1.5.4.) nonsugestibilii apar mai direcți și sinceri, mai naivi (2,8 față de 5,5) ; — la Q_1 (1.5.5.) nonsugestibilii apar mai radicaliști și liberali, mai puțin conservatori (convenționali) sau conformiști (7,5 față de 4,8) ; — la Q_3 (1.5.6.) nonsugestibilii apar mai autocontrolați (6,7 față de 4,5) — la Q_4 (1.5.7.) nonsugestibilii apar mai destinși, mai calmi (2,0 față de 4,3).

CT_2. Din cei 4 factori de ordinul doi care pot fi calculați (avînd ca bază de plecare parte din cei 16 factori de ordinul prim) au prezentat interes pentru problematica sugestibilității factorul QIV (independență-submisivitate, supunere). La acesta, nonsugestibilii (1.6.2.), tind să fie mai independenți ca opușii lor (6,7 față de 5,2). Spre deosebire de tabloul oarecum neechilibrat al dispersării sugestibililor față de opușii lor la I/E și neuroticism, la factorul independență-submisivitate situația este cu totul alta : nonsugestibilii sînt bine grupați (DS = 2,15), printre independenți și cei aflați la medie, iar sugestibilii apar la fel de bine grupați (DS = 2,47), avînd însă scorurile ponderate printre submisivi și cei aflați la medie. Rezultatul acesta este elocvent. Trăsătura de independență-submisivitate dezvăluie probabil mult din caracteristicile sugestibilității.

2.3.3. Diferențieri asociative

O a doua direcție a discutării rezultatelor privind factorul de personalitate o constituie ilustrarea felului în care se asociază între ele diferite dimensiuni, cum se asociază mai apoi diferitele dimensiuni ale factorului personalitate cu alte variabile (comportamentul, fiziologicul). Constant, interesează faptul dacă aceste asocieri scot în evidență diferențieri semnificative între nonsugestibili/sugestibili.

A. *Relații între diverși factori de personalitate*

I/E — 16 F. Calculul asocierilor între introversie/extraversie și cei „16 factori" considerați fiecare separat scoate în evidență faptul că sugestibilii stabilesc multe astfel de relații. Ele sînt într-un număr echilibrat, pozitive și negative (9 cu 6). Asocierile pozitive scot în evidență că : a) sugestibilii *ambiverți* (*la nivel superior*) *sau extraverți* sta-

bilesc asocieri semnificative cu factorii H+, I+, O+, Q_2, Q_3 şi Q_4 *, adică ei au tendinţa de a fi îndrăzneţi, sînt foarte sensibili însă şi nelipsiţi de unele anxietăţi ; a.a.) sugestibilii *ambiverţi (la nivel inferior)* nu se remarcă nici prin îndrăzneală, dar nici prin timiditate, au o oarecare tedinţă către realism, insensibilitate şi o încredere în sine destul de bine conturată (H, I, O—).

După asocierile *negative* reiese că ; b) sugestibilii *ambiverţi (superior) sau extraverţi* stabilesc relaţii cu Q_2 —, Q_3 —, Q_4 —, fiind orientaţi către dependenţa faţă de grup, au un precar control voliţional dar sînt calmi (Q_4—) ; b.b.) sugestibilii *ambiverţi (inferior)* îşi manifestă tendinţa sau sînt chiar independenţi faţă de cei din jur (Q_2+) şi au un anumit succes în încercările de a fi controlaţi (Q_2).

Asocierile semnificative stabilite de nonsugestibili sînt tranşant-negative (7 cu O). Aici rezultatul poate fii nterpretat în felul următor : a) nonsugestibilii *ambiverţi (la nivel superior) sau extraverţi* prezintă asocieri cu scorurile mai scăzute pe care, tot aceştia, le au la factorii B, C, Q_3. Ei sînt deci cu o inteligenţă (vivacitate spirituală) destul de ridicată, cu niveluri mai reduse de stabilitate emoţională şi autocontrol ; b) nonsugestibilii *ambiverţi la nivel inferior* prezintă asocieri cu scorurile lor mai crescute la unii din aceiaşi factori, avînd un nivel ridicat de inteligenţă, de asemenea, niveluri ridicate de stabilitate emoţională, control voliţional, în plus fiind pragmatici (B+, C+, Q_3+, M—).

N — 16 F. Calculul asocierilor între neuroticism şi cei „16 factori" relevă un prim rezultat, asemănător celui de mai sus : sugestibilii stabilesc multe asocieri, orientate aproape egal către semnul pozitiv şi negativ. Despre asocierile *pozitive ale* acestora se poate afirma că : a) sugestibilii *echilibraţi (superior) sau neurotici* stabilesc asocieri semnificative cu factorii B+, H+, I+, O+ şi Q_4, adică ei sînt foarte scînteietori, destul de îndrăzneţi, foarte sensibili, destul de anxioşi sau cu sentimentul culpabilităţii ; a.a.) sugestibilii *inerţi-emoţional şi echilibraţi (inferior)* sînt şi inteligenţi (la medie), nesemnificativ de timizi, oarecum reci şi cu tendinţa de a fi siguri de sine, destinşi.

Deoarece însă această grupă de subiecţi stabileşte în aceeaşi măsură şi asocieri *negative*, reiese : b) sugestibilii *echilibraţi (superior) sau neurotici* prezintă asocieri cu factorii Q_2—, Q_3—, deci ei sînt în acelaşi timp

* Ori de cîte ori la una din variabile apare vreo asociere cu unul din factorii de personalitate, acesta va fi notat fără semnul + sau — dacă grupul de subiecţi despre care este vorba are note standard în jurul mediei (între 4—6) cu + în cazul în care ele vizează în general zona de peste 7, cu — dacă este implicată zona de sub 3. În cazul de faţă la factorul H se notează „tendinţa de a fi îndrăzneţi" deoarece notele standard ale subgrupei sugestibililor în cauză vizau în general zona dintre 6—7, I+ (foarte sensibili) pentru că implicau zona de peste 7, ş.a.m.d..

suficient de dependenţi şi necontrolaţi ; b.b.) sugestibilii *inerţi-emoţional şi echilibraţi (inferior)* au anumite accente de independenţă (Q_2+) şi un oarecare autocontrol (Q_3).

Asocierile stabilite de nonsugestibili sînt aproape unanim negative : a) nonsugestibilii *echilibraţi (superior) sau neurotici* stabilesc asocieri cu scorurile lor mai scăzute la factorii B, C, Q_1, Q^3. Cu alte cuvinte, gradul de neuroticism al acestei subgrupe este asociat cu aceiaşi factori specificaţi mai sus (pct. *a* la I/E — 16 F), la care se poate afirma că, în plus, acest nivel al scorurilor de neuroticism este asociat şi cu un radicalism mai puţin evident ; b) nonsugestibilii *echilibraţi (inferior)* prezintă asocieri asemănătoare interpretării anterioare (pct. *b* I/E — 16 F) la care se mai adaugă un radicalism sigur (Q_1+).

QIV—16 F. Exceptînd asocierile asemănătoare cu factorul L, toate celelalte asocieri ale dimensiunii de independenţă / submisivitate care apar la cele două grupe de subiecţi se stabilesc cu factori diferiţi.

Astfel, a) nonsugestibilii *cert independenţi* prezintă asocieri cu factorii B+, C+, F—, G, L, Q_4—, adică sînt în acelaşi timp şi dotaţi cu inteligenţă, foarte echilibraţi-emoţional, sobri, slab conştiincioşi, relativ suspicioşi, foarte destinşi ; b) nonsugestibili *care nu-şi manifestă cu claritate gradul de independenţă sau supunere* sînt, în acelaşi timp, uşor subdotaţi ca inteligenţă, au o oarecare instabilitate emoţională, apar oarecum încrezători, sînt calmi şi foarte conştiincioşi.

Asocierile sugestibililor, de asemenea pozitive, sînt stabilite cu factorii E+, G, L+, M, Q_2+, încît : a) sugestibilii *cu tendinţă către independenţă* au şi un început de autoritarism, dominanţă, sînt slab conştiincioşi, destul de suspicioşi, au înclinaţia de a se supune faţă de contingenţe, în sfîrşit, sînt suficient de hotărîţi şi plini de resurse în independenţa pe care o manifestă ; *b)* sugestibilii *submisivi* sînt şi docili şi încrezători, relativişti, nedecişi între încredere şi suspiciune, foarte practici şi supuşi contingenţelor, în sfîrşit, iarăşi, dependenţi de grup.

O primă observaţie în legătură cu rezultatele mult diversificate descriptiv : *profilurile diferenţiate de personalitate* pentru grupele de nonsugestibili / sugestibili pe care încercăm să le delimităm, analitic, *par să ofere o consistenţă logică acceptabilă.* La primele caracteristici diferenţiatoare pentru cele două grupuri se adaugă mereu altele care nu contravin, după cum apare, profilurilor logice ipotetice ce se conturează, inductiv. Extrăgînd ceea ce este esenţial din aceste rezultate şi adăugînd la profilurile parţiale în lgătură cu rezultatele la alţi factori (în special fiziologici), *speranţa în stabilirea pattern-ului complex, psihofiziologic, pentru comportamentele nonsugestibil / sugestibil se realizează treptat.*

O a doua observaţie care se degajă ar fi aceea că, de exemplu, scorurile subiecţilor (mai cu seamă sugestibili) din partea superioară a aceleiaşi dimensiuni-Eysenck se asociază cu Q_3—, deci cu caracteristica unui

autocontrol deficitar al individului, iar scorurile din partea inferioară se asociază cu Q_3 sau Q_4+, cu diverse grade de autocontrol și exigență.

Toate aceste date pledează pentru ideea (asupra căreia se va reveni) că, pe lîngă consemnarea conținutului acestor profiluri de personalitate care poate fi, pînă la un punct, *tipic diferențiator* între respectivele grupe, decelarea trăsăturilor *tipic comune* clarifică, credem, într-o mai mare măsură fenomenologia actului sugestiv. Așa de exemplu, rezultatele de mai sus pledează pentru existența unor subgrupe de subiecți în cadrul fiecărei grupe de nonsugestibili / sugestibili. Conținutul trăsăturilor de personalitate pe care le-ar cumula aceste subgrupe ar estompa caracterul diferențiator în absolut, între nonsugestibili-sugestibili — constituind o probabilă explicație pentru motivul că *individul nu poate avea, în toate situațiile posibile, aceeași manifestare, el nu poate ocupa mereu același loc într-o scală a sugestibilității*. Se sugerează deci că existența unor acelorași dimensiuni de personalitate la unii dintre subiecții celor două grupe ar fi o sursă stabilă pentru ca, în condiții prielnice, un nonsugestibil „recunoscut" să se poată manifesta ca un sugestibil — sau invers.

B. *Relații între variabila comportamentală și cea de personalitate (trăsături)*

a) *Asocieri între comportament și dimensiunile I/E și neuroticism.* Comportamentul *tapping* și timpul de rezolvare a calculelor de la M_2 și M_4 oferă un număr foarte redus de asocieri. Interesantă este asocierea dintre timpul de rezolvare a problemelor — și gradul de I/E, dar mai ales cel de neuroticism, asociere care apare numai la sugerarea ușurării dificultății de calcul. La nonsugestibili, ea este *negativă:* aceia dintre ei care consumă un timp mai mare de calcul sînt echilibrați (emoțional) la nivel inferior, iar aceia care rezolvă mai rapid calculele sînt echilibrați la un nivel superior sau chiar neurotici.

Asocierea stabilită de grupa opusă este *pozitivă:* sugestibilii cărora le trebuie un timp crescut de calcul sînt echilibrați-superior sau neurotici, în timp ce aceia la care timpul de rezolvare este mai scurt sînt echilibrați-inferior (sau inerți-emoțional). Semnificația rezultatului ar trebui căutată în relația dintre timpul de rezolvare și nivelul de neuroticism, pe de o parte, și dintre acestea și gradul de sugestibilitate, pe de altă parte. Astfel, apare că nonsugestibilii echilibrați-neurotici și sugestibilii echilibrați-inerți au o performanță mai bună. S-ar părea că promisiunea ușurării calculelor nu i-a antrenat în genere pe nonsugestibili, dar mai ales nu i-a antrenat pe aceia echilibrați-inferior care au rezistat mai bine sugestiei, spre deosebire de echilibrații-neurotici, cu o oarecare tendință de a ceda. Aceeași promisiune antrenează sugestibilii care își diminuează în grup timpul de rezolvare. Dintre aceștia cel mai bine reușesc cei echi-

librați-inerți în timp ce echilibrații-neurotici sînt, parcă, în mod simetric (v. nonsugestibilii) aceia care ar rezista mai bine sugestiei.

b) *Asocierile între comportament și factorul independență-submisivitate* scot în evidență marea disponibilitate a sugestibililor de a realiza asocieri negative *la toate fazele experimentale.* Cu alte cuvinte, aceia dintre ei care tind sau sînt submisivi rezolvă într-un timp mai mare calculele, iar aceasta o realizează atît în faza de start, cît și în timpul seriei de calcule în care dificultatea a fost sugerată. Este un rezultat care poate fi considerat ca firesc. Faptul că acești sugestibili care, în raport cu media performanței grupului consumă mai mult timp de gîndire, atît în lipsa unei sugestii cît și în prezența sugerării unor calcule ușoare, dar își cresc sensibil timpul de rezolvare în faza pretinselor calcule îngreunate — demonstrează dificultatea de adaptare a acesei subgrupe în raport cu situațiile nefavorabile ; mai mult, se demonstrează influența negativă a dimensiunii de submisivitate asupra performanței.

Este de reținut, de asemenea, ponderea ridicată pe care trăsătura submisivității o are în profilul de personalitate al sugestibilului marcîndu-l de o manieră specifică în timpul influenței sugestiei.

La fel poate fi apreciată performanța celeilalte subgrupe de sugestibili, care nu sînt submisivi (unii chiar au tendința către independență), de a realiza un timp de calcul relativ mai bun. Aceasta este o caracteristică a subgrupei, pe care și-o păstrează de-a lungul acțiunii ambelor sugestii care formează „dublul-invers experimental". Apare însă nuanța că, în comparație cu prima subgrupă care avea o pronunțată trăsătură de submisivitate, cel puțin la una dintre sugestii („pozitivă") acești sugestibili, care nu sînt totuși niște dominatori, se comportă în maniera nonsugestibililor.

Aceste nuanțări în manifestările subgrupelor din cadrul grupelor de nonsugestibili/sugestibili care se supun unei caracteristici generale dar care, în același timp, nu exclud anumite abateri de la modelul reprezentativ de grup în felul de a se comporta și însuși însemne de personalitate — reprezintă o interesantă constatare. Ea poate fi observată la multe din rezultatele obținute, semnificația faptului trebuind a fi căutată, probabil, în înțelegerea trăsăturii de sugestibilitate ca un continuum în care grupe de indivizi ocupă o zonă mai mult sau mai puțin extinsă. Dar, în ciuda a ceea ce semnifică în general acel loc ocupat (nonsugestibilitate / sugestibilitate), indivizii unei grupe se pot totuși diferența între ei în ceea ce privește factorii, cauzele care îi determină să ocupe acea poziție. Dacă unele caracteristici în modul de manifestare al subgrupelor nu exclud tendința de manifestare tipică grupei corespunzătoare, altele, în schimb, trădează legături subtile cu manifestări proprii grupei opuse ca grad de sugestibilitate.

c) *Asocieri între comportament şi 16PF (factori primari)*

Rezultatul comportamental (la faza experimentală anterioară intervenţiei sugestive ca şi la fiecare acţiune a sugestiilor) mixat la *modelele analoge 2 şi 4* indică o certă diferenţiere a grupelor de nonsugestibili / sugestibili atunci cînd acest rezultat este relaţional cu scorurile la „16 factori" — Cattell. Astfel, apare o predilecţie a nonsugestibililor în a-şi relaţiona semnificativ, *pozitiv*, comportamentul cu diferite trăsături de personalitate, după cum sugestibilii prezintă predilecţia către o relaţionare semnificativă, *negativă*.

Aceste două maniere de a stabili relaţii se concretizează prin următoarele : nonsugestibilii din subgrupa care manifestă un comportament mai crescut (mai multe potenţiale- *tapping*, un timp de calcul mai crescut) stabilesc, comparativ cu cealaltă subgrupă, relaţii pozitive cu factorii E şi M şi negative (numai la *tapping*) cu F-, G şi Q_4 —. Ei manifestă aşadar dominanţă, autoritarism şi indecizie între spiritul fantezist şi practic, de asemenea sobrietate şi o destindere certă. Cei care au un comportament mai redus sînt nehotărîtor plasaţi între autoritarism şi docilitate (la unii cu o tentă de docilitate), ei sînt pragmatici, supuşi contingenţelor, conştincioşi şi destinşi.

Sugestibilii din subgrupa cu un comportament mai crescut stabilesc asocieri încrucişate cu factorii E—, M—, Q_2—, QIV—, şi pozitive cu F+ şi Q_4. Ei sînt, deci, nişte docili, pragmatici şi dependenţi de grup, submisivi, cu tendinţa către expansivitate. Cei care, dimpotrivă, au un comportament mai redus faţă de subgrupa anterioară au şi tendinţă către autoritarism şi dominanţă, sînt însă insuficient de pragmatici, au o anumită înclinaţie către independenţă de grup, au calm, nonşalanţă.

Ultimele rezultate confirmă observaţia de la punctul anterior privind manifestarea complexă prin care trec subiecţii diferitelor subgrupe de nonsugestibili sau sugestibili în manifestările lor egal dependente de grup ca şi de subgrup, în care ultima dependenţă semnifică de fapt existenţa unei zone de contact între caracteristicile de personalitate ale nonsugestibililor şi sugestibililor.

Asocierile între aceleaşi variabile (comportament — şi 16PF) la rezultatele — mixate — ale celeilalte perechi de modele analoge, 1 şi 3, indică, de asemenea, existenţa unor diferenţieri între grupe : astfel, nonsugestibilii *care prezintă mai puţine erori comportamentale* în toate deciziile pe care le iau asociază, negativ, cu factorii I—, M—, O—, şi cu E, F (nedecis). Pare logic ca nonsugestibilii care cedează mai greu să fie, totodată, mai duri, concreţi, direcţi şi siguri, stăpîni pe sine.

Aceeaşi schemă de asociere cu o aparenţă logică o prezintă sugestibilii *cu cele mai multe erori comportamentale :* C—, H—, L+, M—, Q_4—, ei apărînd suficient de instabili-emoţional, de supuşi contingenţelor, suficient de fără de imaginaţie, oarecum timizi.

Ceea ce frapează însă este schema oarecum contradictorie a nonsugestibililor şi sugestibililor *cu cele mai multe erori* : primii asociază pozitiv cu I+, în continuare însă şi cu E+ şi F—, iar ceilalţi cu Q_2+, G— şi Q_3 (nedecis). Altfel spus, pare derutant ca nonsugestibilii cu mai multe erori să apară a fi tocmai dintre aceia care sînt dominatori, autoritari şi serioşi — în timp ce sugestibilii cu erori mai multe să apară destul de relativişti, oportunişti şi independenţi de grup. (Iar cei cu mai puţine erori, să fie dependenţi de grup, Q_2—, şi necontrolaţi, Q^3—) ?! Desigur că în condiţiile interpretării unui profil psihofiziologic complet al asocierilor (obiectul unui paragraf ulterior) vor putea fi clarificate şi asemenea contrarietăţi.

O primă explicaţie ar putea-o furniza şi caracterul indirect, nedecis pe care-l au sugestiile la modelele de forţare : s-ar putea crede că deciziile la aceste modele s-ar baza (la subgrupa nonsugestibililor cu mai multe erori comportamentale) mai curînd pe influenţa experienţei anterioare, active, decît pe aceea incertă a sugestiei verbale, trăsăturile de seriozitate şi dominanţă (ca factori comportamentali de personalitate) ajutîndu-i să aibă o relativă încredere în experienţa lor anterioară, care este certă. Judecînd prin aceeaşi prismă, sugestibilii care beneficiază de o mai mare independenţă şi încredere în sine, de o doză de oportunism, ar putea fi astfel influenţaţi încît, de această dată, sugestia verbală (incertă în fond) să capete aspectul unei false certitudini. (Se poate face menţiunea că, cu o aceeaşi schemă interpretativă ar fi explicabil şi de ce sugestibilii cu erori puţine apar dependenţi de alţii şi cu un autocontrol precar, adică prezintă Q_2— şi Q_3—).

O a doua explicaţie ar fi dependentă de caracterul manifestării trăsăturilor de personalitate, aşa cum se dezvăluie ele prin testarea cu ajutorul chestionarelor. Rezultatul obţinut astfel nu poate fi cotat, prin el însuşi, cu o siguranţă deplină. Siguranţa se obţine, apelînd la complexul de rezultate, al tuturor variabilelor şi, în special prin felul cum corelează datele referitoare la trăsăturile de personalitate cu datele înregistrate obiectiv (comportament, manifestări fiziologice).

În urma acestor date e bine de reţinut, teoretic, ideea că, după cum s-a arătat, anumite trăsături de personalitate cum ar fi de exemplu spiritul de independenţă, îndrăzneala, controlul emoţional etc. ar constitui o bună fundamentare pentru comportamentul nonsugestibil — dar, *aceasta în condiţiile acţiunii unor sugestii verbale ferme*. În lipsa acestora din urmă, aceleaşi trăsături i-ar împinge pe unii indivizi să pară mai puţin nonsugestibili (respectiv să prezinte mai multe erori decizionale la stimulii momentani), punînd un preţ ridicat pe experienţa personală activă, reziduală ; în cazul sugestibililor, subgrupa care are în parte aceleaşi trăsături cu cele de mai sus, prin funcţia crescută a experienţei trecute, ar apărea mai sugestibilă decît cealaltă.

În încheierea acestui punct poate fi remarcată clara diferențiere pe care o manifestă cele două grupe de subiecți în ceea ce privește factorii de personalitate cu care comportamentul lor realizează relații semnificative. Astfel, factorul comportamental stabilește relații cu 7 (nonsugestibilii) și respectiv cu 11 factori de personalitate (sugestibilii), dar *într-un singur caz ambele grupe stabilesc asocieri cu un același factor de personalitate*. Astfel de situații sînt des întîlnite. Această constatare vine încă o dată în sprijinul rezultatului că elemente pentru profiluri cu caracteristici diferite apar odată cu analizarea oricărui aspect investigat.

C. *Relații între variabila fiziologică și cea de personalitate*

a) *Relația între variabila fiziologică, pe de o parte, și dimensiunile de personalitate — Eysenck și factorul QIV-Cattell, pe de altă parte, la modelele analoge 2 și 4.*

Este necesar de amintit mai întîi că încă din faza de start au apărut unele diferențieri semnificative între cele două grupe de subiecți la indicatorii fiziologici (pct. 2.3.1.). Ca o primă constatare : *în faza de start* subiecții stabilesc un număr foarte mare de asocieri semnificative între fiziologic / personalitate, 76% din totalul fazelor experimentale cu modelele analoge 2 și 4. Dintre acestea, nonsugestibilii asociază *pozitiv* activitatea lor electrodermografică și cardiacă mai crescută — cu nivelul ambivert-superior (chiar extravert), cu nivelul echilibrat-superior (sau chiar neurotic). Subgrupa cu o activare ceva mai scăzută se asociază cu nivelul ambivert-redus și cu nivelul echilibrat-inferior.

Asocierile de acest tip sînt *negative* la sugestibili. Astfel, subgrupa fiziologic mai activată ca media grupului este alcătuită din ambiverți la nivel inferior, echilibrați la nivel inferior dar mai ales inerți-emoțional. Subiecții din subgrupa mai puțin activată sînt ambiverți-superior și extraverți, echilibrați-superior și neurotici.

Un rezultat aparte îl constituie însă relația pozitivă dintre electrooculogramă și personalitate la sugestibili.

În tot cazul, s-ar putea crede că *într-o probă funcțională în care sugestia nu este implicată* (cum e cazul cu faza de start) asocierile pozitive stabilite de unii dintre indivizi avînd dimensiunile I/E și neuroticism la nivelul lor de scor mediu / inferior, cu o activare fiziologică mai scăzută decît a altor indivizi la care numitele trăsături de personalitate sînt la un nivel mediu / superior — măresc șansa ca acei indivizi să manifeste mai frecvent nonsugestibilitate. La acest indiciu se mai adaugă inexistența unei asocieri de tip fiziologic / QIV. Aceasta deoarece, în această fază, numai la sugestibili se stabilește o asemenea asociere, pozitivă : sugestibilii mai puțin activați fiziologic sînt dintre acei submisivi, cîtă vreme aceia cu o activare fiziologică ceva mai crescută sînt dintre

cei nedecișii între independență / submisivitate sau cu tendință de independență.

Sub influența sugestiilor, situația acestor asocieri este, în principiu, neschimbată : asocierile fiziologic / personalitate rămîn tot pozitive la nonsugestibili, iar la sugestibili tot negative. Frecvența lor scade însă substanțial la sugestibili. S-ar părea că motivul este activarea fiziologică semnificativ mai pronunțată a sugestibililor apărută (după cum s-a văzut), sub acțiunea sugestiilor, dar neproporțional pentru subgrupările acestora. Comparativ, deși reacționează la influența sugestiilor modificîndu-și comportamentul față de start, sub raportul asocierii echipamentului fiziologic / personalitate la nonsugestibili nu apar noutăți. Aceasta ar presupune (factorul de personalitate rămînînd stabil) că relativa activare fiziologică apărută în fazele sugestive să fi crescut proporțional la acești subiecți. Și sub acest aspect (ca și la trăsăturile de personalitate) nonsugestibilii apar mai grupați, mai omogeni, în timp ce, *tot mai mult*, sugestibilii *apar ca o grupare în care cei cu tendințe extreme la diverși factori necovarianți constituie, parcă, unul dintre criteriile ei de a se constitui.*

Rezultatele specificate aici cu privire la asocierile apărute în timpul fazei sugestive, la fel ca în cea de start, coroborate cu acelea de la pct. 2.2.1., ar constitui un sumum mai complex de relații care ar fi favorabil unui pas înainte în interpretarea acestor date (*schema nr. 2*). Col. 2 și 3 reprezintă situația asocierii manifestărilor vegetative (EDG și ritm cardiac) cu EOG prezentate în schema nr. 1. La sugestibili acești indicatori fiziologici se asociază negativ, încrucișat, la nonsugestibili pozitiv, liniar. S-a arătat anterior și motivul pentru care nivelurile de activare în-

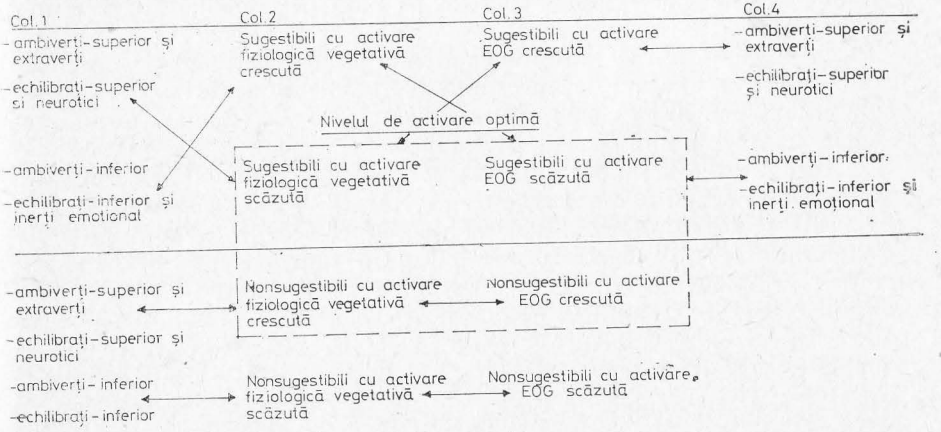

Schema nr. 2

cadrate sînt considerate a fi, ca bază neurofiziologică funcţională, optime pentru performanţa în cauză. Avînd la dispoziţie noile asocieri (col. 1 şi 4) care completează schema, poate fi lărgită baza discuţiei pentru interpretarea fenomologică. De aceasta dată schema consemnează că sugestibilii mai activaţi vegetativ, care au în acelaşi timp un optimum electroculografic (atenţie concentrată la procesul „intern", al calculelor mintale) nu sînt alţii decît ambiverţii şi echilibraţii la nivelul inferior, precum şi inerţii-emoţional. Faptul ca aceşti subiecţi au o personalitate ambivertă şi un echilibru emoţional scăzut, ajungînd pînă la inerţie, ar explica, firesc, atît existenţa unor niveluri de activare fiziologică diferită la care sînt nevoiţi să evolueze cît şi motivul pentru care ei pot fi consideraţi ca formînd subgrupa acelor sugestibili care, acceptînd sugestia, „intră în plasa" acesteia, depunînd un efort fiziologic crescut pentru a face faţă sarcinii.

Faptul că cealaltă subgrupă este recrutată dintr-o zonă extravertă şi neurotică, dar că, în acelaşi timp, este caracterizată de o activare vegetativă scăzută, de asemenea, de o falsă crescută activare electrooculografică — ar pleda pentru o categorie de sugestibili care, acceptînd sugestia „fără condiţii", o fac într-o manieră automat-reflexă, fără a se mai mobiliza pentru contracararea unei performanţe scăzute.

De partea nonsugestibililor, subgrupa activată fiziologic crescut pe toate planurile (dar la un nivel funcţional optim) prezintă în acelaşi timp caracteristica de a proveni din zona extraversiei şi neuroticismului. Datele coroborează în a considera că aceşti subiecţi resping sugestia, realizînd aceasta nu numai la nivel decizional, ci şi ca activism fiziologic. Cealaltă subgrupă fiind formată dintre ambiverţi şi echilibraţi-emoţional la nivel inferior (deci cu o caracteristică de personalitate în parte lipsită de dinamism) — ar respinge sugestia pe plan decizional, fără a se mai implica evident şi fiziologic.

Ca o compensaţie la scăderea numărului asocierilor în timpul fazelor sugestive apărută la sugestibili — se menţionează păstrarea disponibilităţii pentru *asocierea dintre fiziologic / QIV* (dublată de incapacitatea nonsugestibililor de a o stabili, în continuare).

Rezultatul este important: 1) *el constituie indiciul probabilităţii mărite ca un individ care stabileşte o asemenea asociere să manifeste mai frecvent sugestibilitate, fără a se mai cunoaşte, neapărat, rezultatul comportamental*; 2) el sugerează (cel puţin în cadrul impus de condiţiile proprii experimentării de faţă) faptul *că aceia dintre sugestibili care sînt submisivi ar renunţa la opunerea activă încă de la contactul cu sugestia, de vreme ce nivelul activării fiziologice este mai scăzut* decît la ceilalţi sugestibili. Tabloul acesta este sprijinit de notele standard foarte reduse ale acestor subiecţi, toate în zona inferioară a factorului Q_4—, nici unul dintre ei neapropiindu-se, cît de cît, de bariera, către semnul

pozitiv, a sentimentului frustării. Este aceasta o formă de adaptare extremă la rigorile impacturilor cu realitatea care, pe aceşti subiecţi, i-a depăşit, concret, ori de cîte ori ei şi-au măsurat capacităţile şi rezervele, considerîndu-le mai departe insuficiente şi deci inutil pentru a mai fi mobilizate?

Problema relaţiei dintre independenţă-submisivitate şi activarea fiziologică, mai ales exprimată prin EDG, poate avea o semnificaţie nu numai la indivizii sugestibili, care reuşesc asemenea asocieri semnifcative. Ea poate fi confirmată la toţi cei 12 subiecţi care alcătuiesc grupele reprezentative de nonsugestibili/sugestibili. Un tabel în care se trec scorurile EDG ale acestor subiecţi la ambele faze în care acţionează sugestia, ca şi la faza de start, la fiecare subiect menţionîndu-se şi scorurile ponderate la QIV, face posibilă urmărirea gradului de concordanţă între aceşti doi indicatori. Operaţia este cantitativ-calitativă: fiecărui subiect i se trece, potrivit scorurilor pe care le are, atît la EDG cît şi la QIV, felul în care se diferenţiază (în + sau —) de media grupului din care face parte (nonsugestibili / sugestibili).

Astfel, la fazele de start apar 75% din numărul concordanţelor posibile (12), nesuficiente pentru a fi semnificative. În schimb, în timpul sugestiei „negative" (unde, după cum se ştie, apariţia unei atitudini de oarecare intrigare la subiecţi ocazionată de stimularea de fapt, neconformă cu ceea ce li s-a promis), numărul concordanţelor se ridica la 92%, fiind semnificativ (1.6.3.). Aceasta pledează pentru existenţa unei legături între o electrodermogramă mai activată şi manifestarea gradului de independenţă în personalitate, ca un indiciu de intrigare (poate chiar conflict) sau opoziţie mai activă, neacceptare faţă de ceea ce li s-a sugerat (indiferent de conţinutul „pozitiv" sau „negativ"). În timpul acţiunii sugerării uşurării calculelor, toţi subiecţii sugestibili şi nonsugestibili cu o EDG mai crescută (ca media grupei respective) sînt recrutaţi dintre independenţi sau dintre aceia cu tendinţa de manifestare a acestei trăsături. În acelaşi timp, ca o confirmare, sugestibilii cu o activare mai scăzută provin dintre submisivi sau zona apropiată acestora. O probă în plus o constituie faptul că submisivii acceptă cu aceeaşi încredere sugestia dovedită a fi neconformă cu realitatea stimulativă.

Factorul de ordinul doi, QIV, ocupă un loc de frunte printre caracteristicile sugestibilităţii. De aceea, surprinderea unor relaţii între factorul fiziologic şi QIV care caracterizează grupele sau subgrupele de subiecţi nonsugestibili / sugestibili şi care se manifestă în timpul acţiunii unor sugestii — reprezintă un rezultat care trebuie reţinut. Constatarea că relaţia de mai sus este foarte aproape de a se manifesta statistic ca o constantă la *subiecţii sugestibili* şi în faza de start ne dă posibilitatea să presupunem că această grupă de subiecţi posedă o formulă fiziologic /QIV relativ prezentă în toate contactele sociale; formula ar putea

fi activată semnificativ în condițiile în care, asupra persoanei, acționează o influență persuasivă — devenind astfel o măsură a sugestibilității.

O idee care mai poate fi reținută din rezultatele expuse pînă în acest moment este aceea că, pentru indivizii dovediți a fi niște submisivi există probabilitatea mărită ca ei să se manifeste mai ales ca niște sugestibili (din subgrupa celor care acceptă sugestia de la bun început). Șansa de a fi astfel este și mai crescută dacă aceiași indivizi testați fiziologic în condiții de stimulare senzorială au o responsivitate EDG redusă. De asemenea apare ca o dovadă faptul că asocierea între electrodermogramă și factorul independență-submisivitate are un ridicat rol diagnostic pentru evidențierea gradului de sugestibilitate.

a.a.) *Relații între variabila fiziologică — și dimensiunile de personalitate-Eysenck și factorul QIV-Cattell la modelele 1 și 3.*

Este de așteptat ca experimentele de forțare a tipului să determine și rezultatele întrucîtva diferite în ceea ce privește această relație investigată, — dar și rezultatele comune, o confirmare a unui profil al relației fiziologic-personalitate suficient de stabil pentru a trece peste diferențierile impuse de probele experimentale.

Nonsugestibilii sînt darnici în a ne oferi astfel de asocieri și la start și în timpul acțiunii sugestiilor. Ca și la modelele 2 și 4, relația tuturor indicatorilor fiziologici cu I/E și neuroticismul este pozitivă (într-un procentaj de 81%), împreună cu restul procentajelor (puținele asocieri negative) epuizînd în totalitate asocierile tuturor celor 12 subiecți, cu o manifestare stabilă a gradului de sugestibilitate. Sugestibilii au o incapacitate vizibilă în a relaționa fiziologicul cu personalitatea.

În ceea ce privește însă asocierea fiziologic/QIV rezultată la aceste modele, situația se modifică radical față de M_2—M_4 : 1) aici nu sugestibilii beneficiază de ele, ci nonsugestibilii, care le monopolizează într-o proporție de 86% ; 2) în plus, nonsugestibilii realizează negativ astfel de asocieri. Este de remarcat marea capacitate a EDG de a se relaționa cu trăsătura de independență / submisivitate în faza experimentală de start.

Schema nr. 3 confirmă că *sugestibilii* insuficient activați fiziologic renunță de la început în a-și face probleme cu privire la situația care li se impune și pe care o acceptă, fără opoziție ; s-ar părea că sugestibilii submisivi acceptă influența înainte de a constata, mai îndeaproape, despre ce este vorba. Aceia dintre sugestibilii cu manifestări de independență devin niște agitați / fiziologic. Nonsugestibilii care se agită la start sînt de această dată aceia cărora le lipsește independența fermă — aceia care o au însă, neapărînd marcați fiziologic — dar tocmai aceștia vor fi activați ulterior, sub influența sugestiei, devenind opozanți față de ceea ce li se sugerează.

b) *Relațiile dintre factorul fiziologic — și trăsăturile primare de personalitate-Cattell la modelele 2 și 4.*

Grupele de subiecți se diferențiază clar la 5 factori : C. H, I, O, Q_3. Nonsugestibilii asociază *negativ* fiziologicul cu personalitatea (C și Q_3) : cei mai activați — cu tendința de instabilitate și cu un temperament uneori mai puțin controlat, voluntar ; cei mai puțin activați – cu stabilitatea emoțională și autocontrolul.

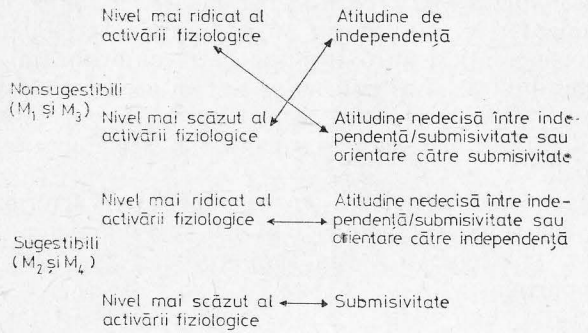

Schema nr. 3

Asocierile *pozitive* realizate de sugestibili cu factorii C și Q_3 îi prezintă pe cei mai activați la media stabilității emoționale, cît și a autocontrolului ; cei mai redus activați sînt sau la medie sau instabili-emoțional și cu un slab autocontrol.

La ceilalți factori sensul asocierilor se modifică : nonsugestibilii își relaționează *pozitiv* manifestările fiziologice cu H, I, O. Cei activați apar plini de îndrăzneală, destul de sensibili, la media nesiguranței de sine și a anxietății ; cei mai redus activați au o îndrăzneală mai puțin pronunțată, sînt duri, realiști, satisfăcuți de sine, de asemenea, siguri de sine și placizi.

La sugestibili asocierile cu aceiași 3 factori sînt *negative* : cei activați fiziologic, deși ușor timizi apar totuși realiști și satisfăcuți de sine, neanxioși și placizi ; cei mai slab activați au unele accente de îndrăzneală, sensibilitate, sînt destul de anxioși.

Cu alți factori (M, N și Q_4) doar sugestibilii își relaționează manifestarea fiziologică, și aproape într-o singură direcție, *negativ ;* cei activați, cu o clară atitudine practică față de contingențe, sinceri, cu o manieră simplă și deschisă în stabilirea contactelor, destinși ; cei mai slab activați doar cu o anumită înclinație către latura practică a contactelor sociale, stabilite cu o relativă perspicacitate, într-o manieră sofisticată

În ceea ce privește alte asocieri pot fi făcute două constatări. Prima : cele două grupe de subiecți relaționează la fel fiziologicul cu A și E, preponderent *pozitiv*. Întrucît însă între notele standard și factorii de

personalitate există, cantitativ, unele distanţe cînd este vorba de nonsugestibili / sugestibili — relaţia liniară, în principiu, între activarea crescută şi A+, E+, sau între activarea scăzută şi A—, E—, nu poate conduce, în toate cazurile, la rezultate asemănătoare pentru ambele grupe de subiecţi. Tabloul acestor relaţii ar fi următorul : nonsugestibilii *cu o activare fiziologică mai crescută* apar în acelaşi timp sociabili şi cooperanţi, dominatori şi autoritari ; sugestibilii din aceiaşi categorie sînt sociabili şi cooperanţi şi au o tendinţă către autoritarism.

Nonsugestibilii *activaţi mai redus* sînt în acelaşi timp posesorii unei tendinţe către rigiditate şi detaşare, se situează la media autoritarismului-docilităţii. Sugestibilii similari apar cu o sociabilitate-rigiditate netranşată, docili.

A doua constatare : relaţii *pozitive* pe care factorul fiziologic le stabileşte la sugestibili cu factorii F şi G : sugestibilii mai activaţi apar mai expansivi şi neglijenţi — în timp ce aceia mai slab activaţi sînt eschivanţi, oportunişti.

Semnificaţia unor astfel de asocieri repetă constatările anterioare după care, alături de diferenţieri uneori nete, între nonsugestibili / sugestibili apar şi relative asemănări. În marea lor majoritate însă asocierile factorului fiziologic cu personalitatea duc la evidenţierea unor diferenţieri între nonsugestibili / sugestibili care pot fi înglobate în profiluri consistente.

b.b.) *Relaţiile dintre factorul fiziologic — şi trăsăturile primare de personalitate-Cattell la modelele 1 şi 3.*

Se confirmă situaţia prezentată la *b* cu privire la felul diferit în care asociază cele două grupe fiziologicul cu factorii C şi H, în mare măsură şi cu O, L, M şi O_3. Ce apare nou aici sînt asocierile negative pe care le realizează nonsugestibilii cu Q_2 — şi pozitive cu G (la start ca şi sub influenţa sugestiei) ; nonsugestibilii activaţi sînt aceia care, posibil, apar astfel datorită lipsei în bagajul acestora a resurselor suficiente de hotărîre şi independenţă, dar şi sub influenţa unei conştiinciozităţi faţă de normative sociale acceptate şi de ei, fără însă ca factorul Q_4 să ne dezvăluie vreun nivel de tensionare-frustrare ; nonsugestibilii mai slab activaţi manifestă firi independente, sînt foarte calmi-destinşi, fiind neutri în eludarea normelor sociale.

Încheind paragraful 2.3.3. se poate sublinia că, deşi asocierile dintre diferiţi parametri ai variabilelor experimentale pe care ne-am bazat interpretările provin de la grupe restrînse, numeric, de subiecţi (considerate însă de noi, după felul în care au fost selectate, a fi reprezentative), situaţie care ipotetic conduce la o anumită neîncredere faţă de valabilitatea constatărilor, sub raport statistic, — o anumită regulă a stabilirii acestor asocieri confirmă, totuşi, consistenţa diferenţierilor dintre cele două grupe de subiecţi. Astfel, în total, în toate probele şi fazele acestora subiecţii au stabilit 81 asocieri-Yull, coeficientul de asociere, Q, fiind egal cu $\pm$ 1. Dacă aceste asocieri sînt distribuite pe două coloane (pentru sugestibili / nonsugestibili) se observă cu uşurinţă următoarele : dacă la investigarea unei anumite relaţii (între fiziologic şi comportament — de exemplu) nonsugestibilii stabilesc o asociere semnificativă, cum ar fi +1 sau —1, rezultatul este diferit la sugestibili (fie —1, fie +1, fie nesemnificativ). Din totalul asocierilor consemnate, *doar în 4 cazuri acestea nu au fost diferenţiatoare*, ci asemănătoare la cele două grupe de subiecţi.

Mai mult, chiar : atît datele de personalitate (dar, într-o măsură, chiar acelea cu o provenienţă obiectivă) nu pot fi privite ca o oglindire absolută a realităţii investigate. De aceea, o anumită prudenţă în operarea cu profilurile de caracteristici psihofiziologice pe care le conturează în final toate aceste date, — se impune. Dacă nesiguranţa ilustrată de aprecierea fiecărei categorii de date ar fi reală, în cazul corelării tuturor categoriilor de variabile (prezenta cercetare) nesiguranţa ar trebui să crească şi mai mult : pînă acolo, încît profilurile de rezultate raportate la cele două grupe de subiecţi să fie nu numai contradictorii în cuprinsul fiecăruia în parte, ci şi între ele — să aibă, deci, un caracter entropic.

După cum se va putea deduce din paragraful care urmează, însă, cît, mai ales, din pct. 2.4.3., profilurile rezultate au consistenţă, un specific, nu se suprapun, vizează conţinuturi calitativ diferenţiate etc. Gradul ipotetic de nesiguranţă al fiecărei categorii de date, considerată separat, nu a crescut în fapt, dimpotrivă. Aceasta înseamnă, încă de la nivelul acestei cercetări cu un caracter de testare preliminară a unei ipoteze — apariţia unei anumite validări. Datorită caracterului multilateral şi intensiv al cercetării, o primă validare a putut fi obţinută, în acest fel, chiar pornind de la un lot de subiecţi relativ restrîns.

2.4. PATTERN-UL PSIHOFIZIOLOGIC NESPECIFIC ŞI DIFERENŢIAT LA NONSUGESTIBILI / SUGESTIBILI

2.4.1. Activarea fiziologică

Activarea fiziologică evidenţiază unele diferenţieri între grupele de subiecţi la toate fazele experimentale. În *graficul 1 A* linia barată reprezintă indicatorul cardiac, cea continuă EDG, iar cea cu cerculeţe EOG. Săgeţile punctate indică nivelurile de activare ale unor indicatori între care există diferenţieri care tind (x) sau care sînt semnificative (xx) în in-

Grafic 1 A

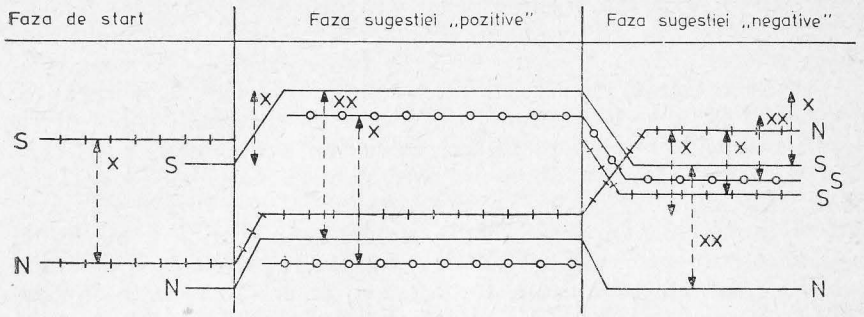

Grafic 1 B
(la modelele de forţare)

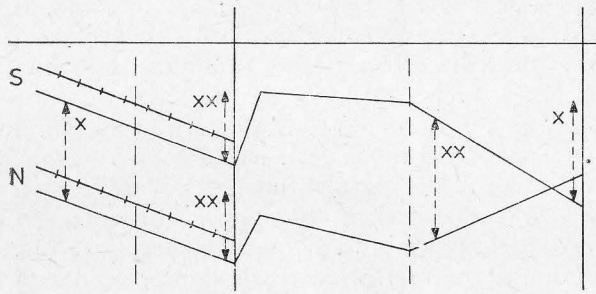

Modificarea reactivităţii fiziologice sub influenţa sugestiilor (1A, pentru modelele experimentale în care acţionează sugestii directe ; 1B, pentru modelele de forţare a tipului de sugestibilitate).

teriorul unei faze — sau între nivelurile unui indicator din două faze diferite.

Chiar din startul experimental se observă o diferenţiere între activarea fiziologică a ritmului cardiac între sugestibili (S) şi nonsugestibili (N). Nivelul EDG tinde să crească semnificativ doar la S odată cu trecerea la faza în care se sugera o activitate mai dificilă în aşa fel încît, între S şi N apare o diferenţă semnificativă. Şi la EDG sugestibilii tind să fie mai activaţi ca nonsugestibilii. În faza ulterioară, în care se sugerează o activitate mai uşoară, S reacţionează conform la ambii indicatori, dezactivînd.

Se reţine ca fenomen interesant la nonsugestibili dinamica disocierii ritmului cardiac (care accelerează comparativ cu faza sugestiei anterioare) de EDG (care dezactivează) (vezi pct. 2.2.1.A).

Sugestibilii prezintă deci în general, o dinamică a reactivităţii fiziologice simplă, necontradictorie, care urmează cu fidelitate conţinutul

sugestiilor, mobilizîndu-se sau demobilizîndu-se odată cu acestea, la niveluri care tind a fi semnificative.

Din *graficul IB* (reprezentînd situaţia la M_1—M_3) se observă că de-a lungul celor două perioade de cîte 6 stimuli ale fazei de start ambele grupe de subiecţi dezactivează fiziologic, conform fenomenului de „stingere". Sub influenţa sugestiei doar S îşi activează semnificativ EDG. În a doua perioadă a acestei faze indicatorul dezactivează din nou, treptat, semnificativ comparativ cu începutul acţiunii sugestiei (semn că S au acceptat sugestia) ; la N, dimpotrivă, EDG reacţionează (conflict între aşteptare şi sugerare, vezi pct. 2.2.1.A). Nonsugestibilii au motive să nu rămînă indiferenţi (psihologic — deci şi fiziologic) la situaţia creată.

După cît se vede şi nonsugestibilii reacţionează fiziologic uneori conform conţinutului sugestiei, dar fără a stabili noi niveluri semnificative. Caracteristice lor sînt momentele în care fiziologicul indică, prin activare sau reactivare, abateri de la această conformitate.

2.4.2. Pattern-ul specific al trăsăturilor de personalitate pentru nonsugestibili / sugestibili

Graficul 2 exprimă diferenţierile obţinute de cele două grupe de subiecţi la factorii de personalitate-Cattell * : factorii însemnaţi cu o săgeată reprezintă acele trăsături de personalitate la care diferenţierile

Tabelul nr. 2

	A	B	C	E	F	G	H	I
N	40,6%	18,0%	22,5%	29,2%	26,7%	19,7%	23,5%	36,3%
S	19,3%	15,8%	10,1%	27,0%	12,5%	26,1%	29,5%	36,9%
	L	M	N	O	Q_1	Q_2	Q_3	Q_4
N	14,4%	34,3%	46,8%	24,8%	15,7%	30,1%	26,1%	47,8%
S	15,7%	37,3%	29,8%	32,4%	34,7%	31,3%	34,4%	27,4%

Coeficientul de variabilitate a scorurilor care alcătuiesc media trăsăturilor de personalitate-Cattell la grupele de subiecţi nonsugestibili/sugestibili.

* În conformitate cu *tabelul nr. 2*, coeficientul de variabilitate a scorurilor în cadrul mediei fiecărui factor este, în marea majoritate a cazurilor, în limitele unei distribuţii corecte (33%). Pentru nonsugestibili, din cei 16

între scorurile nonsugestibililor / sugestibililor sînt sau tind a fi semnificative. Deci, acele trăsături care pot fi avute în vedere că intră în *pattern*-ul, în profilul personalității *specifice* pentru fiecare din cele două comportamente ale sugestibilității (vezi pct. 2.3.2.)

În vederea stabilirii *pattern*-ului de personalitate pentru cele două grupe de subiecți sînt necesare două categorii de evaluări :

1) Stabilirea acelor trăsături-factori care ocolind zona medie a scorurilor standard intră în zona tendințelor sau a extremelor trăsăturilor respective. Graficul 2 și ultima coloană la graficul 4 (pentru nonsugestibili) și 5 (pentru sugestibili) indică, în ordine, acești factori, din care reiese :

A) Nonsugestibilii au tendința de a fi sociabili (A+), sînt inteligenți (B+), au tendința de a fi stabili-emoțional (C+), autoritari (E+) și conștiincioși (G+) ; ei sînt îndrăzneți, întreprinzători (H+), practici și concreți (M—), foarte direcți (naivi) în relațiile sociale (N—), radicaliști (Q_1+), au tendința de a fi autocontrolați (Q_3+), sînt foarte destinși (Q_4—), au tendința de a fi adaptați, neanxioși (QII—) și independenți de grup (QIV+).

B) Sugestibilii sînt sociabili, deschiși-social (A+), inteligenți (B+), au tendința de a fi expansivi, entuziaști (F+), sensibili-visători (I+) și suspicioși, ei sînt neîncrezători într-o măsură mai mare decît nonsugestibilii (L+), sînt foarte pragmatici (M—), sînt foarte adaptați și neanxioși (QII—).

2) Este necesară, de asemenea, stabilirea acelor trăsături la care cele două grupe de subiecți prezintă, una față de alta, diferențieri semnificative sau aproape semnificative (în coloanele amintite mai sus factorii care le simbolizează sînt încercuiți). Această operație este necesară deoarece există, totodată, unele trăsături bine marcate, care contribuie însă *nespecific* la *pattern*-ul personalității : atît nonsugestibilii cît și sugestibilii se află în zona A +, B +, H +, M—, QII—, fiind aproximativ la fel de sociabili, vivaci spiritual, îndrăzneți, practici, neanxioși (factorii neîncercuiți). *Pattern*-ul de personalitate *specific* pentru fiecare grupă se desprinde urmărind în coloanele respective factorii încercuiți care au semnul + sau —, scorurile acestora intrînd în zonele extreme ale factorilor.

În felul acesta, profilul specific de personalitate este redus la următoarele caracteristici, *pentru nonsugestibili* : tendința de a fi stabili-

factori, doar la 4 (A, I, N, Q_4) variabilitatea este mai crescută ; pentru sugestibili pragul este și mai puțin depășit, tot la 4 factori (I, M, Q_1 și Q_3) — proporție care, în general, poate fi considerată ca mulțumitoare. Ea confirmă că diferențierile între cele două grupe la toți acești factori au o legătură cu *calitatea diferită a grupelor* în raport cu manifestarea sugestibilității pornind de la criteriul utilizat în etichetarea subiecților ca sugestibili/nonsugestibili,

Grafic 2

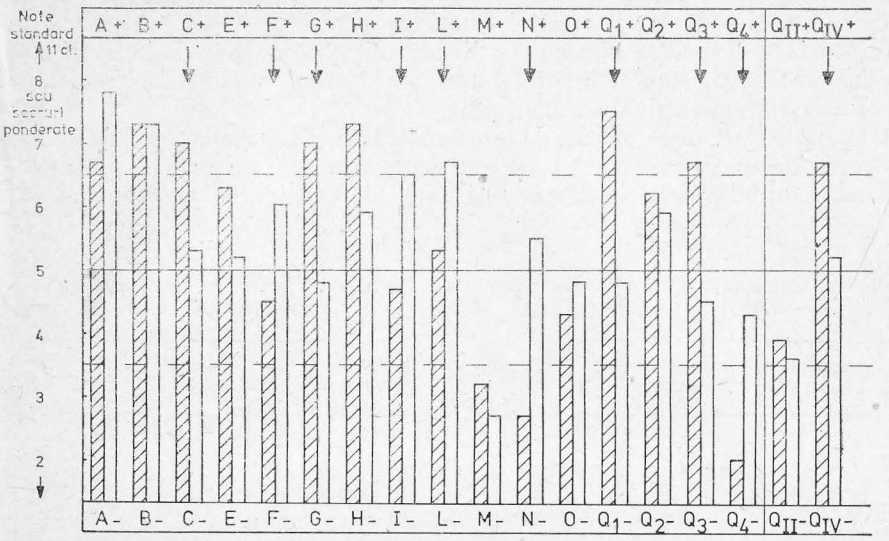

Reprezentare grafică a mediilor scorurilor trăsăturilor de personalitate-Cattell, comparativ pentru subiecții nonsugestibili (coloanele haşurate) și sugestibili.

emoțional (C+) și conștiincioși (G+), foarte direcți și sinceri (de fapt naivi) în relații (N—), radicaliști, inovatori, cu spirit liberal (Q_1+) tendință către autocontrol (Q_3+) și foarte destinși (Q_4—), în sfîrșit, tendința de a se manifesta independent de grup, de părerile acestuia (QIV+) ; *pentru sugestibili :* tendința de a fi expansivi, impulsivi (F+), sensibili-visători (I+) și suspicioși (L+).

Conduc aceste diferențe către *consistențe de profil ?* Pentru a răspunde la această întrebare este necesar mai întîi să apelăm la asocierile semnificative dintre anumiți factori, căutînd să vedem dacă acestea se întîlnesc în cadrul unor grupări cunoscute de factori-trăsături (*intelectiv-atitudinali, comportamentali, control-emoțional, autocontrol*). O covariantă a diverșilor factori în interiorul acestor grupări, chiar fără a fi satisfăcută integral și fără a fi stabilită prin mijloace moderne de analiză statistică ar constitui o pledoarie pentru existența unor astfel de consistențe.

Tabelul nr. 3 prezintă, asocierile între factorii care compun respectivele grupări de factori. Judecînd după media notelor standard (vezi grafic 2) obținută de *nonsugestibili* la fiecare din aceste grupări de factori, observăm, ca o impresie generală : covariante la factorii intelectu-

ali-atitudinali (B =7,3 ; Q_1 = 7,5) ; la cei comportamentali (A = 6,7, E = 6,3, H = 7,3) ; la control emoțional și volitiv (C = 7,0 ; G = 7 ; Q_3 = 6,7). Reiese că nonsugestibilii alcătuiesc o grupare de indivizi mai echilibrată, mai stabilă în profilul ei, mai consecventă și deci mai bine conturată comparativ cu sugestibilii.

Apreciind felul în care se *asociază* factorii din cadrul fiecărei constelații de trăsături pot fi trase suficiente concluzii care ajută la înțelegerea profilului specific de personalitate. De exemplu : în *grupa factori-*

Tabelul nr. 3

Asocieri la grupa factorilor intelectuali-atitudinali (B, L, N, Q_1)

Asocieri între	Nonsugestibili	Sugestibili
B—L	+	
B—N	—	
L—N	—	
L—Q_1		—

Asocieri la grupa factorilor comportamentali (A, E, F, H)

Asocieri între	Nonsugestibili	Sugestibili
A—H	+	
F—E	—	
F—H		+

Grupa factorilor de control-emoțional (C,I,O,O_3Q_4)

	Nonsugestibili	Sugestibii
C—Q_3		+
C—Q_4	—	—
I—O	+	+
I—Q_3		—
I—Q_4		+
O—Q_3		—
O—Q_4		+
Q_3—Q_4		—

Grupa factorilor de control-volitiv (autocontrol) (G, M, Q_2, Q_3, QIV)

	Nonsugestibili	Sugestibili
G—M		—
G—Q_2	—	—
G—Q_3		
M—Q_3	+	
Q_2—Q_3	+	+
QIV—G	+	
QIV—M		+
QIV—Q_2		+

Asocieri între I/E și 16 PF

	Nonsugestibili	Sugestibili
B	—	
C	—	
F		
G		
H		+
I		+
M	+	
O		+
Q_2		—
Q_3	—	—
Q_4		+

Asocieri între neuroticism — 16 PF

	Nonsugestibili	Sugestibili
B	—	+
C	—	
F		+
G		
H	+	+
I		+
O		+
Q_1	—	
Q_2		—
Q_3	—	—
Q_4		+

Asocierile (Yull) stabilite între diverse trăsături (grupate) de personalitate (Eysenck și Cattell).

lor atitudinali B asociază negativ cu N ; întrucît din graficul 2 se poate deduce că B este + iar N este —, reiese că nonsugestibilii cu vivacitate spirituală ridicată sînt în același timp sinceri, procedînd simplu și direct (naiv) în relațiile pe care le stabilesc. În *grupa factorilor comportamentali*, prin asocierea pozitivă a lui A+ cu H+ și a lui E+ cu F— apare că cei mai deschis-social dintre nonsugestibili sînt și cei mai îndrăzneți totodată, iar autoritarismul și-l manifestă cu sobrietate, cumpănit. La factorii de *autocontrol*, coroborat cu *controlul-emoțional*, nonsugestibilii foarte stabili-emoțional sînt și foarte destinși, nonșalanți (C+ și Q_4—), cei insensibili prezintă și siguranța de sine (I— cu O—), cei conștiincioși manifestă și tendința dependenței de grup (G+ cu Q_2—), cei pragmatici și independenți sînt posesorii unui eficient autocontrol (M— respectiv Q_2+ cu Q_3+), cei independenți față de alții beneficiază și de un bun echilibru, de maturitate emoțională QIV+ cu C+) — dar că, acei dintre nonsugestibili care sînt conștiincioși au și tendința de a fi inde-

pendenţi de grupul social (G+ cu Q_2—). Raportaţi la dimensiunile Eysenck, nonsugestibilii ambiverţi (superior)—extraverţi şi echilibraţi (superior)-neurotici apar ca fiind îndrăzneţi, întreprinzători (H+); cei ambiverţi (inferior) şi echilibraţi (inferior) apar cu o inteligenţă generală ridicată, echilibraţi-emoţional, pragmatici, radicalişti, autocontrolaţi (B+, C+, M—, Q_1+, Q_3+).

Grupa *sugestibililor* este mai săracă în asemenea asocieri pregnante, cel puţin la categoria *intelectual-atitudinală* (unde suspicioşii, probabil adepţi ai unui spirit ipotetic sînt în acelaşi timp şi conservatori-conformişti, adică L+ cu Q_1—) şi *comportamentală* (unde expansivii, entuziaştii manifestă şi o doză de îndrăzneală în ceea ce întreprind, adică F+ cu H+). În schimb (discutînd cantitativ) sugestibilii îşi iau o clară revanşă la *controlul emoţional şi volitiv*. Mai semnificative pentru un profil sugestibil par a fi relaţiile: sensibilii-visători sînt şi suficient de anxioşi-neliniştiţi, necontrolaţi suficient în raport cu convenienţele şi depăşind uşor nivelul de la care începe tensiunea frustrării (I+ cu respectiv O+, Q_3— şi Q_4+); submisivii sînt pragmatici (QIV— cu M—) — asociere care, încă o dată sugerează disponibilitatea mare a unora dintre sugestibili către un abandon timpuriu faţă de influenţele care-i vizează. Raportaţi la dimensiunile-Eysenck, sugestibilii ambiverţi (superior)-extraverţi şi ambiverţi (superior)-neurotici apar cu o inteligenţă ridicată, expansivi, sensibili, anxioşi, dependenţi de grup, cu un autocontrol deficitar (B+, F+, H+, I+, Q+, Q_2—, Q_3—); cei ambiverţi (inferior) şi echilibraţi (inferior)-inerţi sînt uşor insensibili, placizi, destinşi şi manifestă o tendinţă pentru independenţă (I—, O—, Q_4— şi Q_2+).

Avînd acces la rezultatele-Cattell ale unui mare lot de subiecţi, comparabil ca vîrstă şi nivel cultural (N-188, compus din candidaţi la examenul de admitere, Institutul de artă teatrală şi cinematografică, lot investigat de Gh. Neacşu) s-a putut compara modul în care se diferenţiază la fiecare din cei 9 factori marcaţi (grafic 2) rezultatele nonsugestibililor/sugestibililor faţă de acelea ale sus-numitului lot de referinţă. Din *graficul nr. 3* apare că *nonsugestibilii raportaţi la lotul etalon, nediferenţiat ca grad de sugestibilitate* au o personalitate specifică, redată, mai ales, prin cele 4 trăsături la care diferenţele apar semnificative: I, Q_1, Q_2, Q_4. Ei sînt posesorii unui radicalism şi nonconformism (Q_1) ca factor intelectual-atitudinal, dublat de manifestarea unor apreciabile resurse în ceea ce priveşte spiritul de independenţă personală (Q_2), ceea ce se justifică printr-un mănunchi de factori ai controlului emoţional şi ai autocontrolului: o oarecare insensibilitate şi lipsă de tandreţe, o „răceală" în relaţiile cu alţii (I) ca şi un calm nonşalant, foarte depărtat de frustarea tensionată (Q_4).

Pe de altă parte, *sugestibilii* sînt bine diferenţiaţi de lotul etalon tot la 4 factori. Ei sînt mai suspicioşi, atitudine care nu derivă dintr-o

Grafic 3

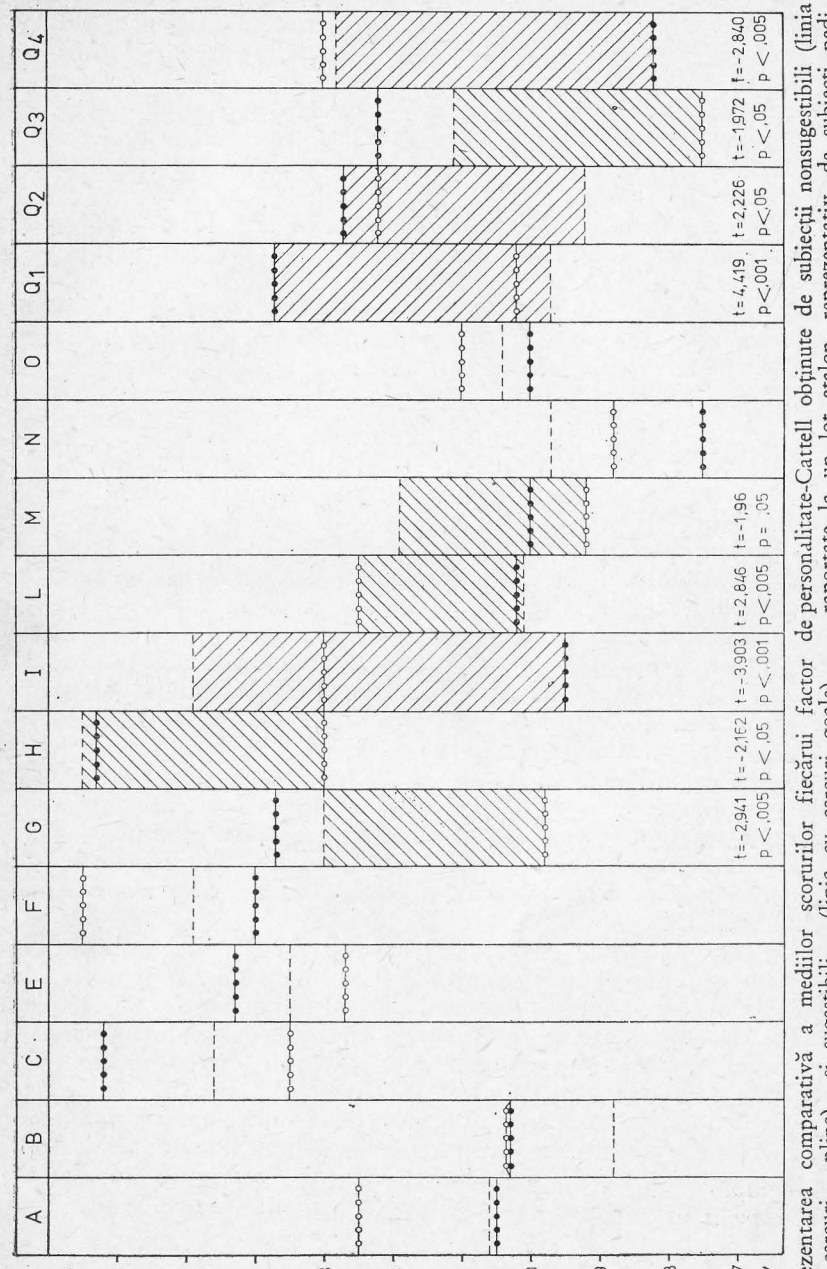

Prezentarea comparativă a mediilor scorurilor fiecărui factor de personalitate-Cattell obţinute de subiecţii nonsugestibili (linia cu cercuri goale) — raportate la un lot etalon, reprezentativ, de subiecţi nediferenţiaţi după criteriul gradului de sugestibilitate.

fermitate personală. Adevărata lor poziție apare din celelalte diferențe semnificative pe care sugestibilii le realizează la mănunchiul factorilor de control volițional, la care sînt deficitari : necontrolați, neglijenți vizavi de convenienţe (Q_3), supuși contigenţelor (M—), manifestîndu-se (potrivit *supra-eului*, G) ca neconștiincioși față de normele moral-sociale, ei neputînd avea suficiente resurse în a-și controla atitudinea față de acestea, motiv pentru care preferă să le eludeze ; în sfîrșit, dovedind o mai crescută timiditate (H).

Se poate deduce, din aceste rezultate, că la 3 factori nonsugestibilii se diferențiază semnificativ atît față de sugestibili, cît și față de lotul de referință : I, Q_1, Q_4. Sugestibilii se diferențiază și ei la G, L, Q_3. Cu alte cuvinte, *sub rezerva unor grupe de nonsugestibili-sugestibili mai reprezentative numeric, acești 6 factori pot constitui reperele unei psihodiagnoze diferențiatoare care vizează sugestibilitatea manifestată la un nivel secundar.*

2.4.3. Pattern-ul specific psihofiziologic pentru nonsugestibili/sugestibili

Cumulînd rezultatele esențiale expuse la pct. 2.1.2. pînă la 2.4 pot fi alcătuite tablouri sinoptice, graficele 4 și 5, cu datele de bază pentru conturarea *pattern*-ului specific la fiecare grupă în parte.

I. Fazele experimentale în care acționează *influențe sugestive* „pozitive" sau „negative" produc unele diferențieri fiziologice.

A. *La nonsugestibili* : a) sugerarea unei dificultăți perceptive sau de calcul mintal determină o activare față de start, ea are însă tendința de a fi mai scăzută (comparativ cu S) ; b) la modelele de forțare a tipului, sub influența sugerării indirecte a continuării aceleiași structuri stimulative, în a doua parte a fazei dezactivarea își oprește cursul, apare o reactivare fiziologică ; c) sugerarea care promite o activitate ușurată determină o stare ușor conflictuală, de intrigare, tradusă printr-o disociere vegetativă în nivelurile de activare ale EDG și ritmului cardiac.

B. *La sugestibili* : a) la sugestia „pozitivă" reactivitatea fiziologică are tendința de a fi semnificativ mai crescută (comparativ cu N) ; b) la modelele de forțare „obișnuirea" continuă relativ ; c) la sugerarea unei activități ușoare se reacționează conform, prin dezactivare.

II. Parcurgînd în continuare relațiile (asocierile) dintre diferitele variabile investigate începînd de la aspectul fiziologic către partea stîngă a graficelor se poate interpreta în felul următor : nonsugestibilii mai *activați fiziologic* și la start și la acțiunea sugestivă, care au și *un comportament mai pregnant* ca măsură cantitativă (deci un timp mai crescut de calcul etc.) — sînt, ca profil de personalitate, relaționat

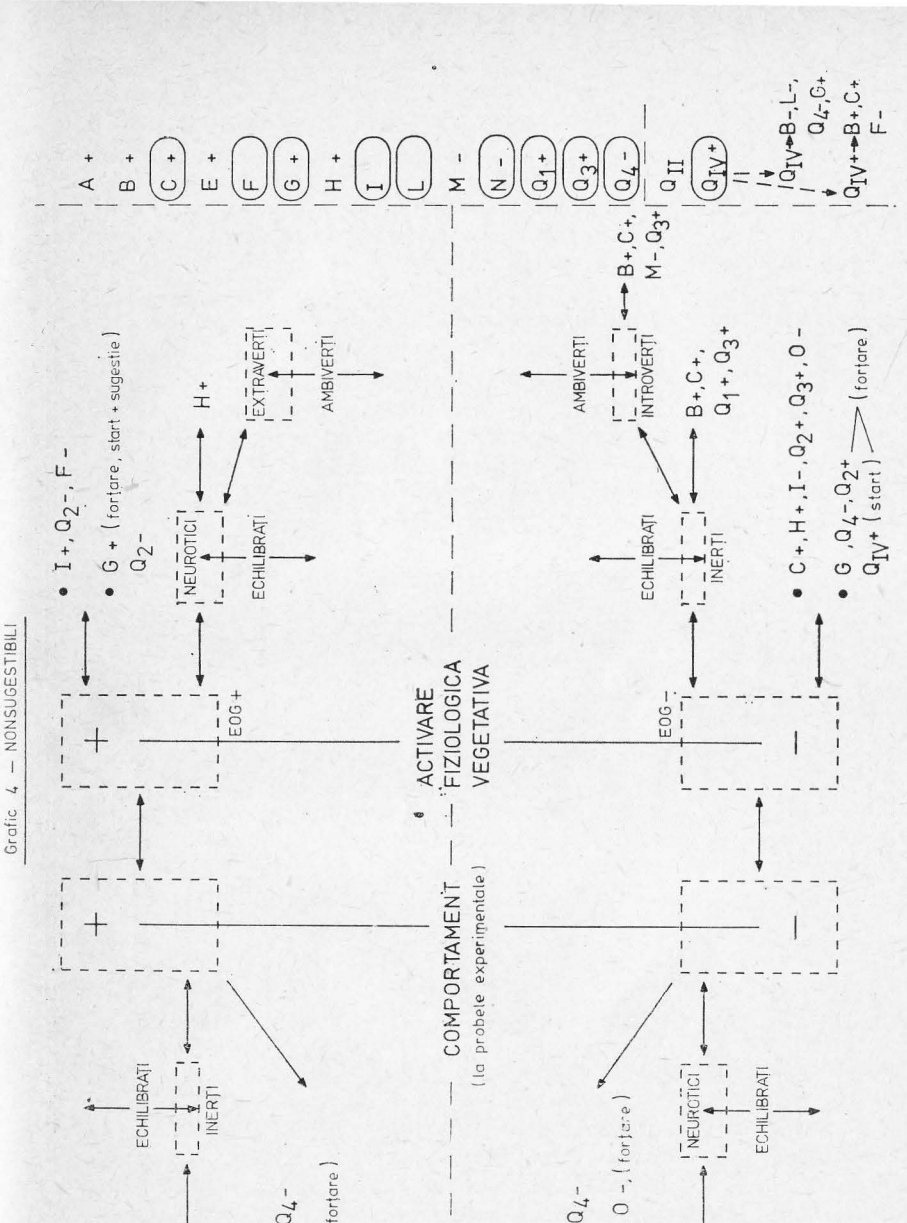

Prezentare sintetică a asocierilor între factorii diferitelor variabile (comportament, activare fiziologică, trăsături de personalitate) care, împreună, alcătuiesc schema *pattern*-ului specific psihofiziologic pentru nonsugestibilitate.

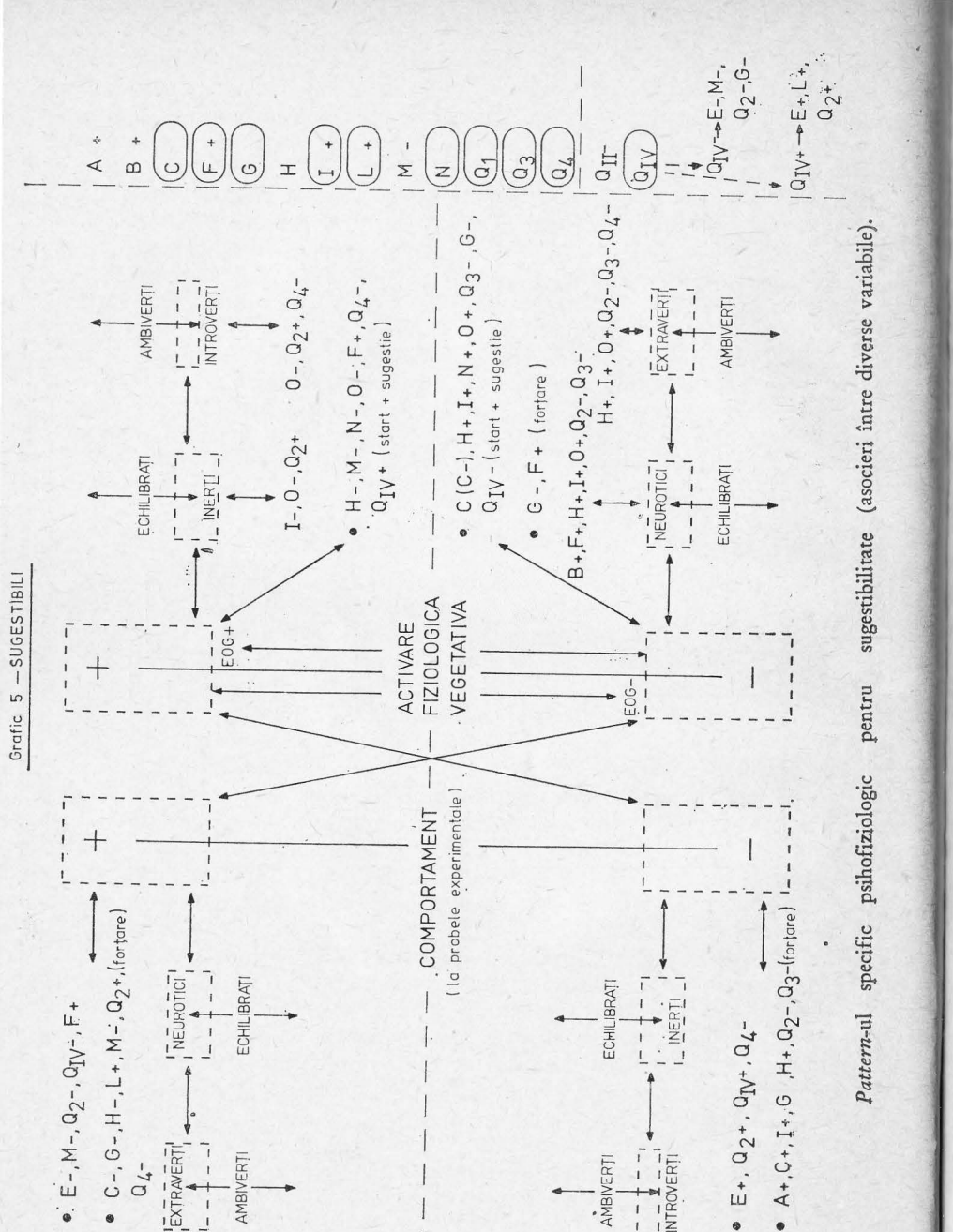

Pattern-ul specific psihofiziologic pentru sugestibilitate (asocieri între diverse variabile).

cu comportamentul : ambiverți inferior, echilibrați-inferior, dominatori și autoritari (E+), cumpăniți, taciturni (F—) și foarte destinși (Q_4—) ; pornind de la comportamentul realizat la modelele de forțare se confirmă relația cu E+ și F—, în plus o ușoară tendință către sensibilitate (I+). Nonsugestibilii mai puțin activați și cu *un comportament mai redus* (timp de calcul îmbunătățit etc.) sînt ambiverți-superior și extraverți, echilibrați superior și neurotici ș.a.m.d.

Avînd la dispoziție aceste date ultime se poate răspunde mai complet și la o serie de întrebări la care, în diferite secțiuni ale părții a doua a volumului au fost aduse explicații uneori trunchiate. De exemplu : de ce unii nonsugestibili calculează mai lent atunci cînd acționează sugerarea întîmpinării unei dificultăți ? Cum sînt considerați aceștia : mai mult sau mai puțin nonsugestibili ?

Acum evaluarea poate fi mai sigură : *nonsugestibilii care calculează ceva mai lent* trebuie evaluați ca fiind *mai puțin nonsugestibili decît colegii lor*. Dovada : din profilul trăsăturilor de personalitate (relațiile directe pe care acestea le stabilește cu comportamentul) ei apar situați spre polul mai puțin dinamic al trăsăturilor-Eysenck ; aceasta, împreună cu autoritarismul, ajutați de o fire liniștită și destinsă (E+, F— și Q_4—) îi împinge către respingerea (relativă) a sugestiei. O incursiune în partea dreaptă a graficului nr. 4, începînd cu coloana manifestărilor fiziologice, întărește interpretarea : pe de o parte, manifestarea fiziologică mai pregnantă ar fi asociată direct cu zona neurotică și extravertă ; pe de altă parte, această manifestare capătă și girul legăturii cu trăsăturile-Cattell oarecum destabilizatoare (ușoară sensibilitate și dependență de grup, conștiinciozitate față de norme — I+, Q_2—, G+).

Rezumînd, putem sugera că ceea ce se întîmplă cu acești nonsugestibili în partea stîngă a graficului (începînd cu coloana fiziologicului) explică opțiunea lor în sfera sugestibilității ; tot ceea ce se întîmplă în partea dreaptă a graficului explică de ce în acest comportament ei sînt mai antrenați fiziologic decît colegii lor.

Dimpotrivă, *nonsugestibilii care calculează rapid* etc. (neincomodați de dificultatea sugerată) sînt slab mobilizați fiziologic. Ei se justifică a fi nonsugestibili „de marcă", obișnuiți probabil a respinge sugestia fără deliberare ; datorită situării lor în zona oarecum extremă a extraversiei și neuroticismului, cît și faptului că apar pragmatici, cu un bun autocontrol, cu calm, cu o certă insensibilitate, conștiincioși (posedînd deci ca o calitate a *super-ego*-ului, o bună stăpînire, un eficient control în raport cu normele moral-sociale) — ei dobîndesc un comportament expeditiv-rigid. Acest ultim *pattern* de personalitate (I—, M—, N—, O—, Q_4—, G+) apărut în relația cu comportamentul oferă atitudinii nonsugestibile o mare consistență. Manifestarea fiziologică sărăcită, neangajantă, poate fi apreciată ca firească dacă privim schema persona-

lităţii cu care această manifestare este relaţionată : stabilitate emoţională (C+), îndrăzneală (H+), realism şi răceală (I—), siguranţă (O—), independenţă şi hotărîre (Q_2+ şi QIV+), autocontrol (Q_3+), calm şi nonşalanţă (Q_4—). Adică, o schemă aproape ideală de trăsături din grupările controlului-emoţional şi volitiv care conlucrează sinergic cu comportamentul fiziologic relativ calm, reţinut. Este firesc dar, ca, mai ales, nu această din urmă grupă de nonsugestibili să manifeste stări conflictuale cînd sugerările făcute se dovedesc a nu avea o reală acoperire, ci colegii lor. În plus (de o mare valoare în diagnoză) nonsugestibilii aceştia foarte hotărîţi — probabil negativişti — reprezintă singura subgrupă dintre subiecţi care, încă din faza de start, înainte de contactul cu influenţa sugestivă avertizează parcă pe cine avem în faţă ; nişte independenţi faţă de grup, faţă de părerile acestuia, înarmaţi cu îndrăzneala de a refuza „orb", cu inapetenţă faţă de exemplul conduitei altora (asocierea negativă dintre QIV+ şi expresivitatea fiziologică redusă).

Sugestibilii *cu un comportament crescut* acceptă imediat influenţa externă. Ca şi nonsugestibilii marcaţi care resping sugestia nedeliberat, aceştia sînt situaţi, prin relaţia directă cu aspectul comportamental, în zona neuroticismului şi extraversiei, trăsături ce justifică rapiditatea în calitatea deciziei. În continuare, relaţiile directe ale acestor factori cu trăsăturile-Cattell confirmă părerea că este vorba despre o cedare fără opoziţie faţă de sugestie. Faptul este ilustrat elocvent de componenta fiziologică mai slab mobilizată — aceşti subiecţi fiind foarte sensibili (I+), cu tendinţa de a fi nesiguri şi anxioşi (O+), dependenţi de alţii (Q_2—), cu un slab control de voinţă (Q_3—), oarecum tensionaţi (Q_4+), şi entuziaşti-expansivi (F+).

Deşi relaţiile directe stabilite de comportamentul lor cu factorii-Cattell vizează alte trăsături, acestea completează firesc tabloul compoziţional al unei personalităţi care acceptă cu multă uşurinţă influenţele sociale : docilitate (E—), dependenţă, submisivitate (Q_2—, QIV—), tendinţa de instabilitate-emoţională (C—), maniera foarte practică de a răspunde influenţelor prin acceptare (M—), probabil pentru evitarea confruntărilor faţă de care nu sînt bine echipaţi, avînd, pentru firea lor suspicioasă (L+) o capacitate scăzută de a se conduce, controlat, în raportarea la norme (G—) (situaţie în care expansivitatea care le este proprie nu reprezintă probabil decît o compensaţie iluzorie).

Relaţiile directe stabilite de aspectul fiziologic cu personalitatea (în partea dreaptă a graficului nr. 5) susţine masiv argumentarea că această subgrupă de subiecţi reprezintă sugestibili marcaţi : tendinţa de instabilitate emoţională (C—), sensibilitatea (I+), tendinţa de nesiguranţă (de sine) şi anxietate (O+), lipsa unui control volitiv (Q_3—), entuziasmul neglijent (F+), evaziunea faţă de normative (G—) şi submisivitatea (QIV—) ; tendinţa de îndrăzneală (H+), împreună cu şiretenia (N+)

reprezintă un alt mănunchi compensator trădat de inactivitatea fiziologică suficientă.

Iată de ce încadrarea într-un asemenea tablou de caracteristici a aprecierii făcute anterior, că activitatea electrooculografică mai bogată (legată de activitatea vegetativă mai săracă) trebuie înţeleasă nu ca pe un semn al atenţiei concentrate (în interior) ci, dimpotrivă, ca o fugă de ea, ca o subsolicitare — îşi poate găsi aci o convingătoare încadrare.

Subgrupa cealaltă, cu un *comportament mai scăzut* (şi un timp mai bun de rezolvare a calculelor), trebuie considerată ca desemnînd pe *sugestibilii-moderaţi*. Urmărind pe grafic periplul tuturor relaţiilor în care sînt incluşi, afirmaţia poate fi susţinută aproape integral, deoarece derivaţia care apare din factorul comportamental ne conduce către zona unui dinamism scăzut (trăsăturile-Eysenck), iar prin acestea (partea dreaptă a graficului), la tendinţa către siguranţa de sine (O—) şi independenţa de grup (Q_2+), la o uşoară „răceală" (I—) şi calm (Q_4—). Relaţiile comportamentului cu alte trăsături de personalitate stabilite în cadrul M_2—M_4 confirmă în cea mai mare parte : tendinţa de autoritarism (E+), calm (Q_4—) şi independenţă (Q_2+ şi QIV+). Prin filiera componentei fiziologice (exceptînd în parte H—) se ajunge la o completare, în logica lucrurilor : tendinţa de a fi direcţi şi sinceri în abordare (N—), lipsa de anxietate (O—), un pragmatism accentuat (M—), un calm nonşalant (Q_4—) şi independenţă.

De o mare valoare pentru profilul specific al celor două grupe de subiecţi o constituie prezenţa relaţiei diferenţiate pentru ele, între gradul de independenţă-submisivitate şi nivelul activării fiziologice ; subiecţii care nu stabilesc o asemenea asociere în timpul influenţei sugestiilor, dar o stabilesc negativ în afara acestei influenţe (independenţa — cu slaba activare fiziologică) sînt, cu mare probabilitate, nişte nonsugestibili marcaţi ; subiecţii care o stabilesc pozitiv la start ca şi în timpul acţiunii sugestiilor sînt nişte sugestibili. În acest caz însă manifestarea independenţei este asociată cu mobilizarea fiziologică ridicată (preţul plătit pentru această manifestare) ; relaţia dintre submisivitate şi o expresie fiziologică mai slab conturată desemnează sugestibilii care nu luptă cu influenţele exercitate asupra lor.

Incluzind în graficele 4 şi 5 numai relaţii pregnante, judecarea specificului celor două profiluri psihofiziologice este mult uşurată. Trebuie reţinut, desigur, şi faptul că în anumite zone ale graficelor apar unele asocieri care nu se încadrează în structurile logice care se conturează treptat. Dar chiar dacă explicarea acestor nepotriviri ne depăşeşte, consistenţa, coerenţa ridicată a profilurilor diferenţiatoare este un cîştig care poate fi acceptat ca un punct bun de plecare pentru confirmări sau completări ulterioare.

3. BIOPSIHOSOCIOGENEZA SUGESTIBILITĂŢII

1. SUPORTUL TEORETIC PENTRU O BAZĂ TRIDIMENSIONALĂ ÎN EXPLICAREA APARIŢIEI SUGESTIBILITĂŢII

Aprecierea potrivit căreia elaborarea prezentului capitol nu depăşeşte cu mult ideea de tentativă se bazează pe multe dificultăţi, dintre care amintim : a) stabilirea profilului psihofiziologic diferenţiabil pentru comportamentele extreme, întîlnite în manifestarea sugestibilităţii trebuie considerată ca o operaţie aflată în curs de elaborare, rezultatele noastre constituind una dintre încercări ; b) imposibilitatea circumscrierii fenomenului sugestibilităţii la un substrat neurofiziologic cît de cît delimitat (aşa cum este cazul, de exemplu, cu sistemul activator ascendent în înţelegerea atenţiei ş.a.m.d.) ; c) factorii comportamentului care interferează sugestibilitatea îşi pot găsi unele corespondenţe la nivelul unei oarecari stabilităţi doar cu anumite însuşiri generale ale sistemului nervos.

De aici şi avantajul de a putea pleca de la aspectele fundamentale în materie, cum ar fi, de la procesele excitaţiei şi inhibiţiei, alte însuşiri ale sistemului nervos, „forţa" acestuia etc.

Implicarea întregii personalităţi în desemnarea comportamentelor nonsugestibil / sugestibil presupune discutarea fundamentelor şi din perspectiva social/genotipică. Într-un asemenea context, delimitarea a ceea ce este moştenit — de ceea ce este dobîndit (datorită influenţei mediului social cu tot ceea ce cuprinde acesta : factori instructiv-educaţionali, culturali, socioprofesionali etc.) poate fi urmărită cu prudenţă doar ca o problematică teoretică de clarificare a *sensului* în care evoluează relaţiile dintre factorii determinanţi. Sînt numeroase probleme încă neprecizate la fiecare aspect în parte (în special cu privire la determinarea genotipică) iar acolo unde terenul pare a fi cît de cît sigur, trebuie găsită măsura potrivită în a facilita, pornind de la un asemenea teren, accesul către manifestarea sugestibilităţii. Dacă sugestibilitatea ar fi fost o trăsătură de personalitate „comună", cu un profil mai simplificat (asemenea timidităţii, sociabilităţii etc.) — elaborarea ar fi fost uşurată. Dar, după toate datele, sugestibilitatea poate fi avută în vedere mai mult ca o supradimensiune a personalităţii. O asemenea înţelegere conduce, atunci cînd se discută geneza sugestibilităţii la includerea, alături de aspectele fundamentale (cu un determinism social, cu o bază biologică) şi a factorului psihic. Introdus în tripticul „biopsihosocial" el pare inutil, dacă nu chiar incomod : inutil, deoarece — s-ar putea spune — nimeni nu neagă faptul că o trăsătură sau supradimensiune a personalităţii (considerată generic ca fapt psihc) nu trebuie analizată, atunci cînd este vorba de apariţia şi evoluţia sa, în relaţie cu alte trăsături ; incomod, dacă această interacţiune ar fi gîndită ca un determinism psihologic. Deoarece însă nevoia de a judeca fenomenul sugestibilităţii apelînd şi la restul schemei de profil caracteristic al trăsăturilor de personalitate este apreciată nu ca necesitatea de a solicita un nou fundament, ci doar ca una din condiţiile importante în explicarea genezei şi evoluţiei sugestibilităţii — includerea termenului de „psihic", în formularea amintită, poate fi considerată ca justificată.

2. BIOPSIHOSOCIOGENEZA NONSUGESTIBILITĂŢII / SUGESTIBILITĂŢII

2.1. Forţa proceselor nervoase fundamentale şi corespondenţa cu unele trăsături temperamentale în sugestibilitate. Modele teoretice

Datele care vor intra în discuţie la acest punct şi care se vor referi la primii doi factori (biopsihic) vor putea fi înţelese ca surse fundamentale de explicare a diferenţierilor intervenite în comportamentele din sfera sugestibilităţii. Cu alte cuvinte, *paragraful acesta vizează şi elaborarea unor posibile modele teoretice neuropsihice (simplificate) pentru comportamentele sugestibil/nonsugestibil.*

Pornind de la profilurile psihofiziologice diferenţiate elaborate în cercetarea noastră se poate pune întrebarea : corespund caracteristicile comportamentelor celor două grupe de indivizi, considerate separat, cu unele din caracteristicile tipurilor generale de sistem nervos ? Poate fi găsită vreo corespondenţă între aşa-numitul tip „puternic" — sau „slab" şi comportamentele de nonsugestibilitate/sugestibilitate, între aceste tipuri nervoase şi unele trăsături de personalitate, cum ar fi I/E, neuroticismul sau altele din profilul specific al celor două tipuri de comportament ?

Literatura română de specialitate a ilustrat amplu problematica tipurilor de sistem nervos. Astfel, Popescu (1961), cît și Voicu (1967 și 1978) au prezentat atît experiența binecunoscută a predecesorilor (Pavlov, Teplov, Nebîliţîn, Rojdestvenskaia, Ermolaeva-Tomina etc.) cît și propriile cercetări în această direcție, punîndu-ne la dispoziție parte din cadrul teoretic de care avem nevoie. Încercarea de a cantona tipul de reactivitate fiziologică implicat în comportamentele nonsugestibil/sugestibil printre tipurile de mai sus sau printre însușirile generale de sistem nervos, considerate în parte, întîmpină reale dificultăți și riscuri. *Dar, odată efectuată această cantonare, o anumită schemă de fundamente* biopsihice s-ar putea desfășura, din aproape în aproape, căile ei putînd fi, ipotetic, diferite pentru fiecare din cele două comportamente.

A. Astfel, există suficiente *indicii ca indivizii cu mai frecvente manifestări de tip nonsugestibil*, caracterizați prin energie, stăpînire de sine, îndrăzneală, cu o bună și rapidă concentrare a atenției asupra performanței, care rezistă cu succes influențelor de bruiaj suplimentar (ceea ce le poate chiar crește performanța, așa cum este cazul cu efectul invers al sugerării unor dificultăți în activitatea de bază) *să poată fi mai des întîlniți printre aceia cu tip „puternic" de sistem nervos.* Cu cît însă secvența „forței" tipului de sistem nervos se completează cu noi date, cu noi însușiri (mobilitate-inerție, dinamism în elaborarea reflexelor condiționate, echilibru între excitație și inhibiție etc.) cu atît corespondența comportamentului nonsugestibil cu tipul puternic poate fi diluată treptat.

Individul cu sistem nervos „puternic" (la care asociem comportamentul nonsugestibil) are un prag senzorial ridicat, stimularea sistemului activator ascendent (în relație cu circuitul cortico-reticulat inhibitor — Gray, 1972) necesitînd un prag crescut de intensitate a impulsului. El apare subactivat cortical, *un tip „inhibitor"* mai ales (se poate asocia acestei caracteristici activarea fiziologică a nonsugestibililor uneori semnificativ mai redusă la solicitări față de care sugestibilii dovedesc a avea un prag de senzorialitate mai scăzut).

Legătura făcută între „forța" sistemului nervos și dimensiunea de personalitate I/E a fost mult dezbătută în literatura de specialitate. De aceea, n-o vom ocoli nici noi. Înainte de a concretiza care ar fi acea legătură, ca și pentru a evita unele posibile confuzii, trebuie clarificate unele probleme în legătură cu acceptarea unui consens privind criteriile de determinare a sistemelor nervoase „slabe" sau „puternice". (Pentru aprofundare, vezi Nebîliţîn, 1966, 1972 ; Cattell, 1972 ; Gray, 1972 ; Eysenck, 1972 ; Strelau, 1970 ; Voicu, 1978). Din multiplele date în legătură cu acele criterii reiese că pot fi considerate echivalente conceptul de „excitabilitate corticală" (care este înțeles, în termeni pavloviști ca o proprietate constantă a sistemului nervos, ca o capacitate de rezistență a celulelor nervoase față de stimulări) și acela de nivel de „activare

corticală" (*arousal*) (dar care este înțeles, în termenii autorilor occidentali, ca o stare temporară, valabilă în momentul dat). Mai exact vorbind echivalarea poate fi făcută între „nivelul activării" și „dinamismul procesului de excitație" (Nebîliţîn, 1966) care, ca criteriu al definirii forței sistemului nervos (corespunzător neurofiziologiei sovietice contemporane) înlocuiește termenul mai vag de „excitabilitate". Din acestea rezultă că și conceptul de „forță" a sistemului nervos poate fi echivalat cu cel de „arousability" (Gray-1968, 1972) — acest ultim termen avînd nu înțelesul *stării* de activare (*arousal*), ci acela al capacității individului de a atinge un nivel înalt, un *maximum* de activare, ca o caracteristică individuală. După cum afirma și Cattell (1972), aceasta reprezintă o *trăsătură* a individului.

Este unanim recunoscută și ideea că I/E poate avea, ca bază fiziologică, acea capacitate a sistemului nervos privită prin prisma dinamismului excitației sau a nivelului de „trezire cerebrală" (*arousal*).

Așadar, pornind de la faptul că indivizii frecvent nonsugestibili ar avea unele caracteristici comportamentale și temperamentale corespunzătoare tipului „puternic" — care ar fi, pe linia I/E și neuroticismului, trăsăturile care s-ar putea adăuga în continuare ?

Conform cu postulatul al doilea al lui Eysenck (1957, 1968, 1971 b) dar și cu numeroase alte date (Savage-1962, Corcoran-1965. Gale- 1973) individul care posedă un potențial excitator slab — dar în raport cu inhibiția, *n.n.* — o inhibiție reactivă (internă, condiționată) puternică, dezvoltată rapid și disipată lent — este un extravert, un tip „puternic". Dotat cu o inhibiție reactivă puternică ce se stinge lent și cu un potențial excitator care atinge mai rareori nivelul epuizării funcționale a celulelor nervoase este explicabil de ce extravertul poate fi considerat un tip „seral" (Horne, 1977), de ce „foamea de stimuli" — poate fi, în mod paradoxal, explicația pentru preferința acestuia față de risc (Vestewig, 1977).

Revăzînd caracteristicile extraverților *ca reprezentanți ai tipului „puternic"* [1] se poate constata, pînă la un punct, o bună corespondență a acestora cu trăsăturile observate la nonsugestibilii reprezentativi, corespondență asupra căreia vom insista din motive ce vor fi explicate ulterior. Extravertul „puternic" posedă, ca o calitate *neurologică*, o inhibiție puternică. Dar dimensiunea I/E exprimă, în termenii personalității, inhibiția *„socială"*. În această ultimă accepțiune *datele coroborează*

[1] Procedînd la o asimilare a terminologiei hipocratice, pavloviste și a lui Eysenck, Berlyne (1968) echivalează extraverții cu tipul „puternic" (extraverți-stabili cu tipul sanguinic, cei instabili cu tipul coleric) — și introverții cu tipul „slab" (introverții-stabili cu tipul flegmatic și cei instabili cu tipul melancolic-instabil, relativ neurotic).

cu accepțiunea inhibiției ca proprietate fundamentală a sistemului nervos, deoarece extraverții sînt considerați ca niște neinhibabili-social (Cattell, 1965), lipsiți de „timiditate socială" (Eysenck, 1971 b), cu un scăzut grad de „socializare" (Eysenck-Gray, 1972). Caracteristicile respective derivă (după Cattell) dintr-o susceptibilitate scăzută pentru frică, moștenită de acești indivizi.

După datele noastre experimentale, nonsugestibilii posedă într-adevăr trăsături corespondente celor amintite mai sus manifestînd (invers ca sugestibilii) un minus de expansivitate, sensul către o inhibiție crescută (F—), acela către îndrăzneală, insensibilitate la pericol, capacitatea ridicată de a suporta șocuri fizice și sociale (H+). Este exact ilustrarea formulei lui Cattell pentru neinhibabilul-social. Relaționarea nonsugestibililor atît cu tipul „puternic" cît și cu extravertul reiese în continuare (v. grafic 2) și din faptul că aceștia ne apar stabili-emoțional, neanxioși, controlați, cu decizii prompte, fără a manifesta „oboseală neurotică" (C+). Ei mai sînt „conștiincioși" (G+), factor cu o puternică amprentă socială, care se asociază însă negativ cu anxietatea și emotivitatea ; acestea din urmă devin o bază neurofiziologică potrivită pentru manifestarea *din principiu* a unei conștiinciozități față de normele moral-sociale care implică un control personal, eficient, a potențialului de acceptare a acestor norme. Faptul că nonsugestibilii apar sinceri și direcți (N—), radicali-liberali (Q_1+), cu autocontrol, exigență (Q_2+), calmi (Q_4—), independenți — cu necesități scăzute de somn (QIV+) — conduce de fiecare dată către tipul „puternic", deși acești ultimi factori reprezintă din ce în ce mai puțin expresia influenței determinative din partea unor componente neurofiziologice ale tipului moștenit.

Neuroticismul prezintă, ca o dimensiune de personalitate, o dependență funcțională de I/E, deseori remarcată. Neuroticismul scăzut corelează pozitiv cu extraversia (Claridge, 1967), el marchează deci mai puțin extravertul. Condiția neurotică favorizează aspectul dezorganizator în prezența unei surse principial perturbatorii (acest aspect apare diminuat, uneori chiar ignorat la nonsugestibili, în condițiile sugerării unei sarcini cu o dificultate mărită — care afectează totuși sugestibilii).

B. În ceea ce privește *tipul „slab" de sistem nervos*, acesta este caracterizat ca avînd un prag senzorial scăzut, un prag funcțional scăzut pentru stimularea sistemului activator ascendent, un nivel crescut de activare corticală, excitația concentrată putînd fi însă destrămată cu o relativă ușurință. Aceasta din urmă este posibil datorită unei mai slabe inhibiții reactive care să localizeze puternicul potențial excitator și, în paralel, datorită unui prag scăzut pentru inhibiția transliminară (transmarginală) care poate înlocui focarul excitator. Tipul „slab" este deci un „senzitiv", un „excitabil". Conform postulatului lui Eysenck, acestui tip i se asociază *introvertul*, individ „matinal" ca randament.

Cu o asemenea bază neurofiziologică *, introverții, ca tip „slab", ușor excitabili, pot fi mai lesne inhibați social. Ei manifestă o sensibilitate mai crescută față de pedeapsă și recompensă frustrată (Gray, 1972), determinînd, după cum afirma și Cattell, repercusiuni specifice asupra self-ului, acesta fiind modelat ca expresie a unui grad mai ridicat de „socializare". Deoarece însă dimensiunea de I/E este nu numai o rezultantă neurologică, ci și rezultatul unor continui căutări, de către individ, a unui echilibru optim pentru anumite însușiri pregnante cu care este dotat vizavi de influențele externe, introvertul este capabil de o anumită conversie : în urma unor eșecuri repetate, în funcție de conjunctură, el își poate mobiliza, homeostazic, caracteristicile sale neuropsihice — realizînd astfel o mai bună (și formală) adaptare la normele sociale (Berlyne, 1968), eludîndu-le.

Urmărind același grafic 2 (dar și întreg punctul 2 — 2.4.2. și 2.4.3.) apar noi confirmări că sugestibilii reprezentativi (din cercetarea noastră) au numeroase caracteristici proprii tipului „slab" : expansivitate neglijentă (F+) care, semnificativ invers comparativ cu nonsugestibilii, nu este susținută de o îndrăzneală autentică ; sensibilitate emoțională, cu o anumită intoleranță fiziologică la efort îndelungat și control comportamental adecuat (I+) ; suspiciozitate ca expresie a tensiunii proiectate în exterior care ar favoriza apariția unor mecanisme de apărare (L+), ca una din bazele acceptării influențelor externe. În plus, dacă sînt revăzute toate trăsăturile care pledează pentru relaționarea nonsugestibilului cu tipul „puternic" — la sugestibili, scorurile acelorași trăsături sînt orientate în sensul opus (fără ca, prin aceasta să fie atinsă, neapărat, zona extremă a acelor trăsături).

Introverții sînt mai frecvent și în mai mare măsură neurotici decît extraverții (Eysenck, 1971 b). Modelul neuroticismului elaborat de Cattell (1965) indică o sensibilitate excesivă, anxietate, instabilitate emoțională, docilitate, reținere — model față de care, comparativ cu nonsugestibilii, sugestibilii sînt mai aproape.

Acestea ar fi modelele teoretice (desigur necomplete) cu factori de natură diferită care ar putea fi luați în considerare ca participînd la fundamentarea diferențierii comportamentelor sugestibilității. Ele au fost elaborate coroborînd datele parțiale ale prezentei cercetări cu datele de același gen din literatură. Pentru comportamentul nonsugestibil a fost elaborată secvența : tip *„puternic" de sistem nervos, căruia îi corespund unele trăsături temperamental-comportamentale, o serie largă de trăsă-*

* Merită de menționat faptul că introverților li se atribuie și un corelat sanguin : anumiți cercetători au descoperit mai frecventă prezența, la aceștia, a grupei sanguine „AB" — la extraverți fiind mai prezentă grupa „A", la neurotici grupa „O" (după Gombar ș.a., 1979).

uri de personalitate între care intră, în principiu și extraversia, neurotismul redus. Pentru comportamentul sugestibil : tipul „slab"..., în principiu introversia și neuroticismul mai crescut. Modelele sînt teoretice, „pure", individul concret care-și manifestă mai frecvent una dintre pozițiile extreme în sfera sugestibilității și care posedă și alte caracteristici lecît acelea aduse în discuție se poate apropia relativ de aceste modele.

Referitor la aceste modele, un fapt cu o semnificație nu lipsită de importanță atrage atenția : schema în care este inclusă dimensiunea I/E i relația acesteia cu polii sugestibilității. De ex., pornind de la asocierea cunoscută a extravertului cu tipul „puternic", pornind de la celelalte caracteristici de personalitate ale acestui tip, cît și de la legătura care a putut fi stabilită între caracteristicile „forței" sistemului nervos și trăsăturile de personalitate din profilul elaborat de noi experimental — *am fost nevoiți să raportăm toate acestea la comportamentul nonsugestibil.* De asemenea, *introvertul a putut fi integrat în schema amintită anterior, corespunzătoare comportamentului sugestibil. Or, conform cu unele date cunoscute, extravertul ar indica (invers) sugestibilitatea crescută, — introversia, sugestibilitatea scăzută.* Astfel, Leonhard (1972) amintește că extravertul este „influențabil și credul" — deci un sugestibil ; iar Murray (cf. Mărgineanu, 1970), că introvertul este „refractar la sugestii" — sau, după Heidbreder (cf. Mărgineanu 1970) că el „evită persuaziunea".

Referindu-se la scurta caracterizare făcută indivizilor cu o *sugestibilitate scăzută*, Zaffuto (1977) consemnează atributele : spirite analitice, prudenți, „reci", încordați, rezervați, închiși (în sine), capabili de reușită într-un singur domeniu, adesea „perfecționiști", evitînd angajamentul social — în sfîrșit, *introverți ;* pentru indivizii cu o *sugestibilitate ridicată* : creativi, adesea artiști, plini de afecțiune, „ardenți", emotivi, sociabili, foarte impresionabili, de obicei impulsivi, — în sfîrșit, *extraverți.* Dacă se compară profilurile acestea cu acelea deduse de noi experimental se constată o bună suprapunere, aceasta în special referitor la comportamentul sugestibil. Trăsăturile de I/E sînt însă plasate aici diferit de plasarea lor în modelele teoretice pe care le-am elaborat. Dacă studiem și în exemplul de mai sus, al lui Zaffuto, cum se integrează carcterristica extraversiei cu restul caracteristicilor de profil se poate observa relativ ușor, că acceptînd relaționarea extraversiei cu tipul „puternic", integrarea acesteia nu mai devine clar compatibilă cu restul caracteristicilor de personalitate care, mai toate, indică direct tipul „slab", „excitabil".

La întrebarea : cum s-a ajuns la asocierile cunoscute între introversie-sugestibilitatea scăzută, extraversie-sugestibilitatea ridicată — ne-am formulat un punct de vedere. Elementul central pentru o explicație posibilă îl constituie unele date experimentale, cum ar fi ale lui Cattell. În *pattern*-ul unei dimensiuni bipolare denumită „activare cerebrală-somnolență", *pattern* compus din 15 indicatori, dedus prin teste obiective (codificat, P.U.I.1 — „arousal versus torpor"), Cattell (1972) menționează, printre altele, rezistența inițială scăzută a potențialului cutanogalvanic, o persistență post-imagine negativă, un ritm cardiac ca și un ritm metabolic, crescute. Acestea se asociază cu o stare de activare corticală crescută, ceea ce ar indica, în subsidiar, un tip „slab" de sistem nervos, căruia îi este asociat introvertul. La indicatorul probei de sugestibilitate (testul balansului corporal la sugestia verbală, *body sway test*) se consemnează o sugestibilitate redusă.

La dimensiunea extrasă de asemenea prin teste obiective, U.I.23, denumită „mobilisation versus regression" sugestibilitatea scăzută la *body sway test* ar fi asociată cu capacitatea de „mobilizare" — căruia i-ar corespunde, prin analogie, un *arousal* ridicat (Cattell, 1965). Deci, din nou apare relația nonsugestibilitate-tip „slab" (introvert).

Pare posibil că extinderea legăturii între sugestibilitatea scăzută și introversie (și reciproca, între sugestibilitatea crescută și extraversie) să fi fost preluată, în literatură, de la o asemenea categorie de rezultate. Ele consemnau printr-o simplă probă de sugestibilitate motorie, nu întrutotul semnificativă pentru etichetarea tipului de sugestibilitate propriu unui individ, asocierea sugestibilității scăzute cu gradul crescut de activare cerebrală (inclusiv cu tipul „slab").

Introducerea caracteristicii sugestibilității (pe care noi nu o definim atît ca o trăsătură, cît ca o supradimensiune) printre atîtea multe caracteristici proprii tipului de sistem nervos sau dimensiuni ca I/E sau neuroticismul face mai dificilă sesizarea unor neconcordanțe frapante în profilul general (cunoscut) al personalității individului. *Dacă se procedează însă invers, pornindu-se mai întîi de la profilarea complexă a comportamentelor nonsugestibil/sugestibil, evaluîndu-se mai apoi gradul de integrare, în fiecare din aceste profiluri, a trăsăturilor de introversie și extraversie (ca expresie a tipului „slab" și „puternic") — nepotrivirile ies mai ușor în evidență.* Avem în vedere : a) concordanța dintre trăsăturile tipului „puternic" (exemplificăm cu ajutorul acestuia) ca tip „inhibitor" — și comportamentul nonsugestibil (la care putem adăuga, ca un pas în plus, mai mult sau mai puțin important în fapt, trăsătura extraversiei, adaus făcut pe baza unei asocieri de tip neurologic) ; b) concordanța dintre caracteristica de tip „neinhibabil-social", valabilă extravertului și capacitatea de care beneficiază nonsugestibilul în rezistența pe care o opune sugerărilor, influențelor externe. (În mod analog poate fi judecat și contextul de date pe care-l datorăm comportamentului sugestibil).

În concluzie, conform cu rezultatele din literatură, asocierea introvertului pe de o parte cu tipul „slab", pe de alta cu comportamentul nonsugestibil, asocierea extravertului pe de o parte cu tipul „puternic",

de pe alta cu comportamentul sugestibil — conduce la posibilitatea integrării (pe două linii) a unor caracteristici de natură diferită. Evaluarea amănunţită a profilurilor acestor integrări nu este însă mulţumitoare în ceea ce priveşte comportamentele nonsugestsibil/sugestibil şi restul caracteristicilor discutate. Dacă într-adevăr legătura dintre nonsugestibil/introvert (inclusiv tipul „slab") a) nu se bazează şi pe alte rezultate decît pe acela al stabilirii legăturii cu ajutorul probei de sugerare a balansului corporal ; b) sau dacă ea se bazează doar pe considerentul teoretic-deductiv potrivit căruia introvertul fiind un inhibat-social, deci un individ „socializat" învaţă repede că respingerea-negarea poate fi utilizată ca un mecanism de apărare, — atunci se poate accepta că fundamentarea acestor asocieri nu este suficient de consistentă.

În schimb, mult mai viabile par legăturile între comportamentul nonsugestibil şi tipul „puternic", stabilite printr-o coerenţă ridicată a caracteristicilor acestora (la care se mai adaugă, *eventual* şi un grad mai crescut de I/E) — ca şi aceea între comportamentul sugestibil şi tipul „slab" (*eventual* şi un grad mai scăzut de I/E, ca şi unul mai crescut de neuroticism).

Din toate acestea, în opinia noastră pare mai puţin important dacă manifestările extreme din sfera sugestibilităţii trebuie neapărat să treacă sau nu prin (sau să derive şi din) I/E. Mai importantă este semnificaţia asocierii comportamentului nonsugestibil cu tipul „puternic" — al celui sugestibil cu tipul „slab". Presupunem că aceste asocieri ascund o legătură fundamentală pentru fenomenul sugestibilităţii prin aceea că, cel puţin ipotetic, ne relevă unul dintre datele ultime ale tandemului sugestie-sugestibilitate. Anume acela că *procesele nervoase fundamentale par să participe, să medieze primar mecanismele care conduc la manifestări către un pol sau altul al sugestibilităţii. În speţă, că forţa relativ mai crescută al procesului inhibiţiei ar orienta individul către nonsugestibilitate, în timp ce procesul relativ crescut al excitaţiei l-ar orienta către sugestibilitate crescută.*

Rezultatul acesta, care rămîne o ipoteză, reprezintă una dintre cele mai pozitive concluzii pe care le putem trage cu privire la încercarea de a elabora modelele teoretice, neuropsihice, corespunzătoare pentru comportamentele nonsugestibil/sugestibil.

2.2. Fenotipul, cadru decisiv al apariţiei nonsugestibilităţii / sugestibilităţii

Interesul de a urmări posibilele relaţii dintre gradul de sugestibilitate şi caracteristici funcţionale ale unor procese nervoase superioare conduce la lărgirea cercului factorilor de stabilitate care intervin în pro-

cesualitatea sugestibilităţii. Această stabilitate a fost discutată pînă la prezentul capitol doar privind datele care se refereau la trăsăturile de personalitate şi unele caracteristici ale proceselor nervoase fundamentale — manifestările fiziologice din cursul probelor experimentale jucînd un rol interpretativ-explicativ pentru deciziile comportamentale şi culisele acestora. În capitolul de faţă factorul neurofiziologic este analizat ca suport biologic lărgit pentru comportamentul nonsugestibil/sugestibil, în strînsă legătură cu o serie de caracteristici psihologice, el oferind una din bazele necesare pentru ceea ce poate fi acceptat ca factor de stabilitate, diferenţiator, în sfera sugestibilităţii.

Sugestibilitatea nu poate fi, cel mai adesea, evaluată şi diagnosticată complet ruptă de experienţa individului care se confruntă cu influenţa sugestivă. De aceea incursiunea din paragraful anterior (3—2,1,) încearcă relevarea unor fundamente psihofiziologice mediatoare pe această linie. Dar experienţa capătă nu numai terenul de manifestare al unor fapte psihologice ca atare, ci şi suporturi neurofiziologice funcţionale corespunzătoare. Importanţa acestora din urmă rezidă din rolul oarecum inerţial pe care orice suport îl imprimă, direcţional, procesului suprastructural pe care-l deserveşte. Deci ca verigă intermediară între manifestarea sugestibilităţii şi influenţele externe care au provocat-o, suportul la care ne referim nu poate fi complet imparţial vizavi de direcţia influenţei solicitate, aşa cum o cere situaţia. Componenta psihologică este constrînsă, relativ, de textura funcţională elaborată pînă în momentul exercitării acelei influenţe.

Deoarece structurile psihofiziologice care intervin mediator între sugestie şi exprimarea sugestibilităţii sînt elaborări ajustabile în timp, dar şi cu o anumită stabilitate, revine acestui capitol sarcina de a aborda, măcar pe scurt, o ultimă şi importantă problemă : *contribuţia moştenită (ereditară, genetică) şi cea a influenţei de mediu în apariţia sugestibilităţii diferenţiate la individ.*

Referitor la caracteristicile ereditare, discuţia poate utiliza date desfăşurabile pe două căi : a) componenta ereditară implicată în unele trăsături de personalitate incluse in *pattern-ul* specific pentru nonsugestibili/sugestibili (la pct. 2 — 2.4.2. şi 2.4.3.) ; b) aceeaşi componentă implicată în unele caracteristici ale tipului de sistem nervos (trecute în revistă la pct. 3 — 2.1.).

Dacă ar fi să ne referim la trăsăturile de personalitate care, după rezultatele pe care le-am obţinut configurează specific comportamentul nonsugestibil — extrăgînd coeficientul de *ereditabilitate* * estimat de Cat-

* Prin simbolul H *(heritability)*, Cattell înţelege o fracţie calculată prin varianţa măsurată la un grup mare de indivizi, pentru fiecare trăsătură în parte, şi care indică diferenţa zestrei ereditare, individuale, comparativ cu

tell (1973) pentru fiecare trăsătură, ar putea fi alcătuite următoarele grupări : a) factori care, pregnant, reprezintă controlul emoţional : C, cu o participare ereditară presupusă de 0,40 — Q_4 cu una de 0,10 ; b) factori ai autocontrolului ; G şi Q_3 cu 0,40 — QIV cu 0,33 ; c) factori intelectuali-atitudinali : N cu 0,25 — Q_1 cu 0,10 ; d) factori comportamentali : E cu 0,25 — H cu 0,40. Este de reţinut aici o zestre ereditară moderată pentru factorii controlului emoţional şi pentru cei comportamentali.

În cazul sugestibililor, din cele 3 trăsături care alcătuiesc *pattern*-ul specific două sînt comportamentale : F cu 0,60 ereditabilitate, I cu 0,50, iar una reprezintă un factor intelectual-atitudinal : L cu 0,50. Reiese că zestrea ereditară ar avea o implicaţie moderat-crescută în modelarea comportamentului sugestibilului, ea imprimînd o energie vitală mai ridicată, consumată însă în bună măsură de o sensibilitate-visătoare, din punct de vedere atitudinal-intelectual energia fiind cheltuită pe terenul suspiciunilor.

Descriptiv, acesta ar fi tabloul ponderei ereditare presupuse că ar intra în discuţie. Reluînd grupările de trăsături de mai sus, participarea

influenţa *threptică* (de mediu). Această cuantificare are valoarea unui instrument ipotetic de lucru.

În text, termenul de ereditabilitate va fi utilizat în sensul capacităţii pe care moştenirea provenită genetic o are de a fi determinativă în principiu (alături de influenţele mai hotărîtoare ale mediului) (pentru orice manifestare comportamentală umană).

Procentul atribuit componentelor ereditare ale personalităţii diferă de la autor la autor, testele de personalitate utilizate pentru determinarea procentului nefiind aceleaşi. Întrucît însă acestea au fost aplicate în unele cazuri pe perechi de gemeni se conferă rezultatelor o anumită greutate teoretică (relativă, desigur). Ele pot fi reţinute, pînă la o clarificare consistentă.

Se consideră că diferenţele obţinute la testele de personalitate între gemenii monozigoţi (identici, proveniţi din dubla fecundare a aceluiaşi ovul) s-ar putea datora în mare măsură influenţei mediului, iar asemănările comportamentale între aceştia ar avea ca explicaţie un factor de stabilitate moştenit, ereditar. (În ambele cazuri este inerent, atît cît e posibil, controlul influenţei componentelor de mediu, problemă nesoluţionată mulţumitor pînă acum).

O trecere în revistă (Rouchlin, 1973) relevă un şir de cercetări în care coeficientul intraclasă pentru ereditabilitate, obţinut la monozigoţi (membrii tuturor acestor perechi au trăit mulţi ani separat, influenţaţi de medii sociale diferite) a apărut mult superior comparativ cu grupa dizigoţilor.

Amintim ca notabilă apariţia în primul plan a rezultatelor la trei trăsături de personalitate, considerate a fi impregnate ereditar : dominanţa, siguranţa de sine şi independenţa — ca forme de expresie a echilibrului şi dinamismului emoţional (Carter) ; factorul expansivitate are şansa cea mai crescută în a beneficia de zestrea ereditară (Gottesman), ca şi caracteristicile legate de energia vitală (caracterul activ, viguros), cele primar-secundare şi extraversia (impulsivitatea, sociabilitatea — Vandenberg).

ereditaţii va apărea într-o lumină ceva mai limpede cu ocazia concretizărilor ulterioare. Iată, mai întîi, *factorii comportamentali* (A,E,F,H). Referitor la încărcarea ereditară notabilă pentru trăsătura de sociabilitate trebuie amintit că, la fel ca în cazul inteligenţei, rolul acestui factor nu este diferenţiator în sugestibilitate. Este foarte posibil ca unii indivizi cu structuri intelectual-cognitive ermetice, rigide (A—) să-şi datoreze respectivele caracteristici şi unei inerţii nervoase, sinonime cu o excitabilitate menţinută mult timp la nivel înalt, întîlnită la tipul de sistem nervos puternic. Confruntaţi cu situaţia prezentă, rigizii se agaţă de experienţa trecută (Stagner şi Solley, 1970).

Am vedea în această tendinţă ilustrarea mai curînd a comportamentului nonsugestibil.

Trăsătura de dominanţă, autoritarism (E) este deseori întîlnită în discutarea zestrei ereditare a personalităţii, mai ales prin componenta sa de agresivitate-docilitate (cu greutate specifică în diferenţierea nonsugestibilităţii/sugestibilităţii). Conform cu unele date putem vorbi despre o legătură între manifestarea agresivităţii şi o bază neuroendocrină, atît la animale cît şi la om : o secreţie adrenalinică mai crescută la iepuri, dar una noradrenalinică la animale de pradă ; o responsivitate adrenocorticală mai scăzută la animale dominatoare comparativ cu cele supuse, un nivel diferit al componentei hipofizare gonadotropice LH vizibilă în comportamentele agresive ale unor specii de animale etc.

Susţinătorii agresiunii înnăscute (cum ar fi, notoriu, Klineberg) sprijiniţi pe unele date contemporane bine cotate (v. Epstein ş.a., 1971), pot prezenta, ca argumente, similarităţi între *pattern*-urile agresive la animale şi om : baza comună fiziologică, existenţa unor *pattern*-uri comportamentale în manifestarea cărora învăţarea nu este oportună, observaţii de genul acelora că nou-născutul nu este complet nedotat în raport cu potenţa supravieţuirii, că există şi agresivităţi *spontane* etc. Desigur, aci este necesară prudenţa în comutarea de la animale la om, a unei agresivităţi înţelese ca valoare de supravieţuire biologică. La om prezenţa trăsăturii se evaluează în principiu ca o *consecinţă socială*. Alternativa pentru instinctul de agresivitate, de combativitate „pură" la om o constituie agresivitatea legată de eşecul în atingerea unor scopuri dezirabile, o consecinţă a frustării mai cu seamă (Hess, 1972).

Agresivitatea ca trăsătură la individul uman capătă un corelat electroencefalografic şi în timpul somnului. Astfel, ar exista o legătură comună între trăsătura agresivităţii la om şi somnul superficial pe întreaga noapte — sau frecvenţa REM (electropotenţialele mişcărilor oculare) în a doua parte a somnului de noapte (Schubert, 1977). Cu un asemnea tablou, legătura între manifestarea dominanţei, independenţei — şi comportamentul nonsugestibil-negativist pare destul de uşor de realizat.

În aceeași grupă de factori, F, prin exprimarea gradului de expansivitate poate și trebuie evaluat și prin prisma caracterelor native, mai mult chiar decît alți factori. Cu privire la acest factor al „energiei vitale", văzut însă prin prisma proceselor nervoase fundamentale nu se duce lipsă de date experimentale. Trăsătura fiziologică a expansivității înseamnă redefinirea acesteia prin tiparul unei inhibiții generale vii în raport cu mediul, cu ceea ce influențează individul — afirmă Cattell. S-ar putea adăuga că și în raport cu o comandă „negativă" de vreme ce, potrivit schemei care a rezultat, inhibiția dezvoltată în dauna excitabilității crescute temporar (aceasta din urmă tipică sistemului nervos „puternic") poate fi o consecință a frecvenței pedepselor și frustrării. Aceasta apare și din tendința pe care o manifestă sugestibilii docili (E—) de a nu poseda, ca însoțitor, elementul expansivității. Și mai elocventă însă pare asocierea stabilită de nonsugestibili : acei dintre ei care sînt cumpăniți, liniștiți (F—, căci expansivi nu apar) fac parte dintre dominatori (E+). Știm, de acum, foarte clar, că nonsugestibilii nu interferează cu zona frustrării (Q_4+). În măsura în care unii indivizi sînt ajutați de o inhibiție puternică (nedublată de o excitație slabă) ca moștenire genetică, iar influențele de mediu nu reușesc să-i modifice esențial calitatea, — acești indivizi nu pot fi decît niște nonsugestibili.

În sfîrșit, ca ultim factor comportamental rămas în discuție, H indică, ipotetic, o importantă implicare genetică. H+ este denumit științific *parmia*, ori aceasta înseamnă recunoașterea unei predominări a activității parasimpatice, în care mediatorii neurohormonali au un rol important — cu prezența unui corelat electrocardiografic înregistrabil : indivizii îndrăzneți, deci, prezintă un răspuns cardiac redus la „reacția de tresărire" ; la indivizii timizi (H—) (susceptibilitatea pentru frică fiind considerată de Cattell componenta cu ereditabilitatea cea mai ridicată a factorului) sistemul nervos simpatic pare mai activ în balanță cu cealaltă ramură vegetativă, — de asemenea, cu un corelat EKG : viteza și durata pulsului sînt mărite la un stimul emergent (de pericol). În felul acesta sînt create condiții constituționale pentru o ridicată responsivitate vegetativă. Ea poate conduce la timiditate.

Un asemenea cadru poate fi, totodată, și un pronostic pentru acceptarea influențelor externe, pentru sugestibilitate.

Trecînd la *factorii controlului emoțional* (C, I, O, Q_4) se ajunge de fapt la o grupă de trăsături care furnizează aproape unanim diferențieri între nonsugestibili/sugestibili. Factorul emoțional (exacerbat, labil, neechilibrat — sau moderat) are o mare greutate în conturarea comportamentelor de orice fel. Nu e de mirare, deci, că laturii sale genetice i s-a dat o mare atenție. Amintind doar experiențele prin care s-a subliniat apariția unei diferențieri emoționale înnăscute la descendenți canini (Pavlov, apoi Stockard) sau la șoareci (Hall, Yeakel și Rhodes). Datele

acestea pledează, de exemplu, pentru descendenți animali „emoționali" apăruți din încrucișările unor părinți „emoționali" ; responsivitatea fiziologică a acestor descendenți la stimuli nocivi este, pe toate planurile, mai mare nu numai ca a părinților lor, dar și, bineînțeles, ca a descendenților obținuți pe o linie „nonemoțională". Se adaugă la aceasta și diferențe anatomice : mărimea în volum a hipofizei, suprarenalei, tiroidei (ca furnizoare de mediatori chimici pentru intensitatea emoției) este, de asemenea, o constatare. O bază fiziologică înnăscută pentru manifestarea emoției o are, desigur, și omul. În *pattern*-ul vegetativ-somatic, ca una din formele expresivității reacției emoționale (v. Ciofu, 1978) există numeroase implicări ereditare.

Nu este locul pentru o discuție mai largă pentru că, oricum, s-ar ajunge deocamdată la aproximativ aceleași concluzii : a) prezența unor caracteristici genetice atît la animal cît și la om este un fapt ; b) totodată, persistă unele puncte neelucidate privind legătura directă dintre o anumită bază, cum ar fi cea biochimică și reacțiile emoționale. De asemenea, nu există date care să semnifice că tabloul emoțional *așa cum apare el la adult* este moștenit.

Pentru problema de față, importante sînt însă alte specificări concrete : diferența dintre indivizi cu C+ și alții cu C— poate avea la bază o responsivitate fiziologică diferită a acestora ; cei cu o forță crescută a eului anticipează un eveniment stressant cu o excreție catecolaminică mai ridicată și cu un răspuns respirator mai amplu ca în faza precedentă — în timp ce aceia cu o slabă asemenea forță însoțesc această anticipare doar cu o creștere a ritmului respirator (Roessler, 1973). Dar chiar părăsind perioada de veghe : instabilitatea psiho-vegetativă (C—) poate corela (negativ) atît cu somnul superficial cît și (pozitiv) cu expresia electrografică, materializată într-un traseu cu ritm cerebral delta (Schubert) — adică cu un nivel foarte profund de somn. (Exemplu elocvent pentru a ilustra „imaturitatea" emoțională a acestor instabili care se manifestă ca atare nu numai ziua, ci și noaptea). De asemenea, un rezultat diferențiator „central" : comparativ cu emisferul drept, emisferul cerebral stîng al omului ar dovedi o capacitate funcțională mai crescută în raport cu emoțiile plăcute (provocate, bunăoară, de vizionarea unor atractive filme de desene animate) ; emisferul drept ar avea o responsivitate mai crescută, în schimb, în cazul vizionării unui film chirurgical (Harman și Ray, 1977).

Din tot ceea ce cunoaștem, asocierea emoțiilor „negative" cu sugestibilul este mai frecventă și mai firească și indiferent în ce fel ar fi evaluate rezultatele succinte prezentate imediat mai sus, antrenarea diferită a aparatului vegetativ, neuroendocrin, ca și antrenarea nesimetrică a emisferelor cerebrale în trăirea unor reacții emoționale reprezintă, oricum, fapte (de structură, morfo-funcționale) care nu pot fi mulțumitor

explicate în afara acțiunii componentei ereditare, cu certe ecouri arhetipice.

Există o asociere strînsă între emoționalitatea crescută sau nu, echilibrată sau labilă — și sensibilitatea individului (I). De aceea, *patternului* neurovegetativ desemnat anterior i s-ar putea adăuga noi elemente. Calitatea sensibilității individului (ca o trăire sau alta) nu poate fi decelată electrografic, prezența sensibilității în schimb, da : indivizii cu un prag redus de sensibilitate (deci I—) prezintă un ritm alfa cortical mai bogat (Saul, 1949). Totodată, factorul I a fost singurul care a furnizat, în mod surprinzător, un corelat morfohematologic : statistic s-a putut stabili existența unei legături între sensibilitatea emoțională (I+) și grupa sanguină A.

Se afirma anterior că timiditatea, frica, este puternic moștenită. Există aici o problemă interesantă. Din categoria emoțiilor neplăcute frica are la bază, încă din ontogeneza timpurie, un mecanism de proliferare, — și anume condiționarea de tip clasic, pavlovian. Într-o frecvență foarte crescută se manifestă, în viață, ceea ce se denumește, cu justificare, teama condiționată (frica). Ea reprezintă o generalizare a acestei emoții la o clasă largă de stimuli, asemănători cu stimulul declanșator-originar. Acest mecanism reprezintă o evoluție a emoțiilor la om clar legată de influențele externe, — dar exemplul de mai sus a fost ales pentru a ilustra gradul complex de intricare a caracterelor moștenite cu cele dobîndite.

Se amintește aici de emoția de frică în special pentru legătura sa cu O+, adică anxietatea, varietate a unei frici neconcretizate suficient. Or, dacă frica are la bază mai ales un mecanism de condiționare clasică, devenind o frică simbolică pe parcurs, pentru anxietate pecetea aceasta este cu atît mai vizibilă.

Indicatorul electrocortical al anxioșilor (prag scăzut de excitabilitate) pune în evidență o preponderență a undelor beta și o durată scurtă a bufeurilor alfa, de voltaj mai redus — sau prezența unor fusuri alfa izolate, dacă nu o lipsă totală a acestora ; tabloul contrar, vizibil la neanxioși, la netensionați (O— și Q_4—) reprezintă un ritm electroencefalografic cu o scăzută caracteristică poliritmică, în care alfa constituie o prezență masivă. Deci, componentele electrocorticale ale anxioșilor susțin, la acest nivel, aspectul comportamental în care se manifestă sentimente de insecuritate socială și frustrare (implicînd O+, Q_4+ etc.).

În afara datelor de mai sus, tabloul corelatelor fiziologice pentru anxietate este bine reprezentat : pragul fuzionării potențialelor evocate provenite de la două *flash*-uri este mai scăzut, la fel ca și pragul fotochimic în cazul frecvenței critice de fuziune a luminii prezentată ritmic. Desigur că un asemenea substrat neurofuncțional interesează aici nu atît prin consecințele proximale (care înseamnă, după Phillips ș.a., 1972, ri-

giditate, steriotipii în gîndire, tendință pentru conformism), cît cele distale, care conduc la creșterea permeabilității filtrului personal pentru persuasiune.

La grupele *factorilor intelectuali-atitudinali* și cei ai *autocontrolului* urmărirea prezenței componentei ereditare reprezintă o sarcină peste care se poate trece mai rapid, deși calculul estimativ al ereditabilității acestor factori variază uneori între 0.40 — și 0.70 chiar (cum este cazul cu cel al inteligenței generale, B).

Motivele expedierii problemei sînt variate. Pe de o parte, în privința componentei ereditare a inteligenței umane, a fost efectuată una din cele mai bogate investigații experimentale, fără ca rezultatele să fie într-adevăr concludente. Dar, noi nu considerăm că inteligența joacă un rol specific, către o direcție preferențială, în nonsugestibilitate sau sugestibilitate. McGuire (1968), de exemplu, a analizat amănunțit problema : avînd un rol mediator extrem de activ, inteligența ridicată poate pune la dispoziția persoanei și capacitatea pentru o mai bună înțelegere a mesajului persuasiv și motivarea rațională a acceptării lui. Totodată însă, datorită argumentelor pe care le poate furniza și mobiliza, inteligența ridicată se poate dovedi nefavorabilă acceptării unor influențe externe. Cu inteligența scăzută, balansul acesta poate fi asemănător.

Probabil că rolul factorului B în determinarea sugestibilității *concrete* este mare, dar lipsa lui de constanță către un pol preferențial al sugestibilității poate fi considerată ca un dat vizibil.

Pe de altă parte, dificultățile evidențierii pe o cale pertinentă a rolului moștenirii ereditare pentru aceste două grupe de factori sînt, de asemenea, mai crescute. Pentru estimarea ereditabilității trăsăturilor de personalitate s-a apelat mai ales la chestionare de personalitate și nu la abordări direct-genetice. În cazul factorului G este vorba despre manipularea unei capacități de autocontrol vizavi de un cod social. Aici se face apel la o formă „morală" a inhibiției (cu comandă „pozitivă" — după Cattell), dar este evident că o legătură cu capacitatea inhibiției individului privită sub aspect neurofiziologic, poate fi făcută. De asemenea, factorul M (atitudine pragmatică, boemă) are o ereditabilitate abstrasă prin analiza factorială. Pe măsură ce alături de investigarea moștenirii ereditare prin chestionare de personalitate nu mai pot fi adăugate date complementare experimentale, cu indicatori obiectivi, cu măsuri fiziologice, biochimice, neurohormonale, bioelectrice etc. — atunci cînd se trece de la stadiul variabilelor motrice, senzoriale, la acela al variabilelor perceptive, apoi rațional-congnitive superior integrate, — manifestarea componentei ereditare poate fi la fel de prezentă, în schimb mult mai puțin concret și precis decelabilă.

S-a discutat adesea despre caracterul mai stabil al unor trăsături de personalitate, cu o mai mare potențialitate genetică. Dar această caracteristică poate fi discutată doar în contextul unor influențe de mediu care acționează, îndelungat, asupra a ceea ce s-a moștenit în faza inițială a evoluției individuale, cînd ereditabilitatea constituia, în cele mai multe privințe, o promisiune biomorfă. La început ereditabilitatea poate indica nivelul de la care se pornește, în unele cazuri ea ar putea trasa chiar unele limitări în evoluția ulterioară — dar atît ea, pe de o parte, cît și influența de mediu, pe de altă parte, nu pot fi izolate și controlate în totalitate pentru a li se măsura exact influența. Ceea ce se poate este de a stabili nivelul atins la un moment dat de aceste duble determinări intricate într-un unic rezultat. Certitudinea o constituie, deci, doar fenotipul, adică acea contopire a genotipului cu influențele de mediu — la care, pentru a beneficia de o formulă cît mai aproape de adevăr, mai trebuie considerat și rezultatul *interacțiunii* dintre cele două componente în cadrul fenotipului.

La nivelul funcțiilor psihologice dependente direct de instanța cerebrală, influența socială joacă rolul primului determinant în modelarea personalității. Ea se realizează în așa fel, încît influențele ereditare nu pot fi și nu sînt anulate, ci sînt antrenate pe căi extrem de diverse, uneori cu totul mascate, încît un element cu capacitate influențabil-ereditară nu mai poate fi clar recunoscut cu atare. Dar poate că cea mai valoroasă concluzie care merită a fi reținută este aceea că, post-evolutiv, influența mediului poate face imposibilă evaluarea unei ereditabilități care, la startul ontogenetic, ar fi putut fi gîndită ca „negativă" sau „pozitivă". Mediul social poate ajuta să se dezvolte ceea ce pare la un moment dat fragil, deficitar etc., el poate tempera ceea ce ar părea o exacerbare, un surplus deranjant, o caracteristică destructivă etc. Apar deci formule de modelare în care principiul compensării între toate tipurile de caracteristici (fiziologice, psihologice, neuropsihologice, psiho-sociale etc.) — transformă ceea ce părea o agresivitate primejdioasă la o personalitate în devenire, într-un impuls care acționează în limitele unui activism ridicat, plin de îndrăzneală, cu potențe mobilizatoare etc. La fel poate fi orientată „frica", „timiditatea", în direcția speculării maxime a ceea ce poate fi subsumat ca o caracteristică a prudenței, a avantajului dobîndit din capacitatea crescută de evaluare ș.a.m.d.

Poziția teoretică prin care se consideră premisa ereditară a unor caracteristici psihice (evident, concretizată în întregul echipament morfologic, biochimic etc.) ca un dat indispensabil, valorificabil într-un fel sau altul, hotărîtor, de mediul social, ar putea pune la dispoziție, prin formularea de principiu a *sensului* imprimat de relațiile celor două determinări, — mai multă sarcină utilă decît încercările de a măsura, cantitativ, contribuția lor separată. Acum există un larg consens al neacceptării

bio sau sociocentrismului în edificarea personalității. Se recunoaște, nuanțat, influența relativă a acestor factori : rolul hotărîtor al influenței mediului social nu trebuie privit doar ca o condiție, ci formativ, iar ereditatea unor caracteristici, o condiție preliminară. Prin ele însele, componentele ereditare ale unor trăsături pe care le putem denumi excitabilitate-inhibiție, flexibilitate-rigiditate, introversie-extraversie, îndrăzneală-timiditate etc. nu pot fi gîndite în termenii evaluărilor „pozitiv-negativ", „util-inutil" ș.a.m.d. Numai modelarea complexă a tuturor trăsăturilor, privită prin prisma rezultatului, al produsului unei activități umane integrată social poate fi abordată (și) în acești termeni.

Caracteristicile de nonsugestibilitate/sugestibilitate nu se sustrag cu nimic tezelor de mai sus. Avînd în formulă numeroase alte trăsături de personalitate care-i dau consistența specifică, avînd, desigur, o prezență ereditară pe planuri multiple, aceste caracteristici reprezintă mai ales un produs al vieții sociale. S-a insistat mai mult asupra componentelor moștenirii ereditare legate de trăsături de personalitate care intervin în *pattern*-ul sugestibilității, comparativ cu factorul de mediu. Semnificația acestei disproporții nu trebuie interpretată ca o inversare de roluri atunci cînd se pune problema factorului hotărîtor. Dimpotrivă, mai buna reprezentare a informației privind ereditabilitatea în profilul sugestibilității ar vrea să însemne, printre altele, și dovada că, iată, mai departe decît s-a spus — nu se poate ajunge. Aceasta înseamnă totodată că, pe celălalt teren, al influenței sociale, posibilitățile nu sînt numai mult mai cuprinzătoare, ci și incomplet valorificate ca fapt de cunoaștere.

Enumerarea doar a cîtorva dintre pîrghiile *influențelor de mediu* va putea sublinia importanța rolului jucat de acestea în modelarea personalității nonsugestibilității/sugestibilității.

Învățarea constituie unul dintre principalii factori prin care influența mediului social își face semnalată prezența în dezvoltarea personalității. Participarea lui este chiar mai puternică decît susțin unii, dacă ne gîndim că pînă și forța de manifestare a unor tipuri de sistem nervos (cu o mare vivacitate) poate fi corectată prin condiții de mediu contracaratoare. De exemplu, animale selectate pe linia de părinți-urmași, cu un sistem nervos puternic, ajung pînă la urmă să învețe să dezvăluie comportamente docile.

Evident, nou-născutul nu este un „naiv", el are potențialitatea moștenită pentru a supraviețui, dar imprimarea comportamentului efectiv care îl adaptează eficient la această supraviețuire (observabil și la nou-născuți umani) este legată și de experiența ca atare a individului (Hess, 1972). Chiar acoperirea unor necesități exclusiv vitale în etapa de început a evoluției individuale nu poate fi, exclusiv, pusă pe seama mecanismelor instinctive. Aici intervine, treptat, și componenta de învățare, care, la om se modelază prin *asociere* — și nu prin *imprinting* (Lo-

renz), observat la animale. (Nu se imprimă şi se reţine elementul primar al influenţei ambientale, ci acela secundar, al semnificaţiei ultimului stimul.) Dacă la o asemenea vîrstă a dezvoltării individuale este greu să privim ca total moştenit comportamentul individului, nu mai stăruie nici un semn de întrebare asupra imensului rol pe care învăţarea îl are mai tîrziu, mai ales la om, mai ales odată cu exercitarea funcţiei limbajului.

Niciodată nu va fi spus suficient despre importanţa *influenţei mediului familial* (şi în continuare a celui instructiv-educaţional instituţionalizat) în dezvoltarea acestor trăsături. Astfel, manifestarea şi proliferarea agresivităţii-submisivităţii este ajutată de un anumit *mediu cultural*, de o anumită mentalitate, de prejudecăţi etc. Este cunoscut că ieşirile agresive tind să fie acceptate de părinţi dacă ele apar din partea băieţilor, — dependenţa, supuşenia părînd, potrivit aceleiaşi optici, mai potrivită fetelor. Cu multă îndreptăţire se ridică problema dacă submisivitatea fetelor are la bază o etiologie de sex, moştenită — şi nu, mai curînd, o pecete de sex dobîndită cultural. Pare evident că succesul sau eşecul repetat al manifestării de agresivitate-dominanţă, modelat educaţional, cultural (Seward, 1946), determină comportamente mai accentuate pe o aceeaşi linie, pe una mascată sau chiar modificată în parte. Astfel se face că, pornind uneori de la o moştenire favorabilă pentru a fi valorificabilă pe o direcţie sau alta (către dominaţie/submisivitate), lipsa unei anumite influenţe familial-educaţionale etc. de contracarare, va uşura transferul social al agresivităţii sau supunerii de la părinţi la copii. Ulterior pe măsura accentuării unor comportamente de asemenea tipuri, relaţiile sociale vor înmulţi, dată fiind existenţa unor căi bătătorite, numărul cazurilor în care dominatorii sau submisivii se vor putea manifesta ca atare. Or, după cum se ştie, trăsătura dominatoare, independenţa sau submisivitatea (aici sînt implicaţi mai mulţi factori — C, E, F, H, I, O ş.a.) constituie o vizibilă prezenţă pentru *pattern*-ul comportamental al nonsugestibilităţii/sugestibilităţii.

Foarte important pentru consistenţa unei personalităţi clar conturate o are, în procesul educaţional al influenţei sociale în genere, relaţia componentei de *învăţare* cu procesul *maturizării* psihologice (în care factorul ereditar îşi menţine, oricum, o anumită influenţă). După cum afirma Cattell (1965), în manifestarea acestei relaţii — în afara căreia nu pot fi abordate obiectivele de cunoaştere ale unui tip sau altul de personalitate — nu poate fi neglijată influenţa factorului ereditar. În termenii principiului dezvoltării *stratificate* (stadiale) a personalităţii, în virtutea căruia îşi face loc schimbarea gradată a diferitelor trăsături, cumulate pe întinsul unor etape de dezvoltare, la sfîrşitul cărora noi calităţi se fac observate — sînt neîndoielnice influenţa şi rolul formativ al factorului social. O corectă abordare a acestui rol impune desigur şi

o anumită relativizare a sa, deoarece maniera stratificată a evoluţiei personalităţii şi comportamentelor care o concretizează priveşte şi efectele cumulate ale genotipului : o prezenţă congenitală (manifestă în momentul naşterii individului) poate fi depăşită, în evoluţiile ulterioare, de modificări amplificate care apar stadial şi care sînt *post-efecte* congenitale. Iată de ce o influenţă educaţională, socială, poate fi cu adevărat eficientă doar atunci cînd se are în vedere potenţialul latent ereditar al persoanei, potenţial valorificabil din plin uneori numai în anumite momente ale evoluţiei stadiale individuale. Influenţele sociale trebuie să ţină seama că, pe direcţia obiectivului dorit există o bază ereditară care poate acţiona minim la o vîrstă, dar optim la o alta.

De un fapt sîntem cu totul siguri : comportamentele indivizilor (mai cu seamă maturi) sînt *fenotipuri*. În această lumină trebuie înţeleasă apariţia şi manifestarea sugestibilităţii la individ, ca şi prezenţa trăsăturilor care contribuie la *pattern*-ul diferenţiator. Acestea toate presupun considerarea sugestibilităţii ca o trăsătură accentuată, cu un dinamism crescut în copilărie. În continuare, atît cît ea reprezintă şi un rezultat al unor factori de personalitate cum ar fi E, F, — H (la fete), O, Q_2 — Q_4 (la fete numai) care au curbe de evoluţie în principiu stabilizate la vîrsta de 17—18 ani — sugestibilitatea devine şi ea oarecum stabilizată ca manifestare. Gradul de sugestibilitate poate încă suferi influenţări în măsura în care el depinde şi de alte trăsături, avînd în continuare fie curbe ascendente — la factorii A, B, C, G, — H (la bărbaţi), M, Q_3, N — fie descendente, la I, L (după Cattell, 1973).

Sugestibilitatea sau nonsugestibilitatea este, să nu uităm, şi un rezultat al calităţii sugestiilor, al caracteristicilor situaţionale. Rezultatele nu indică, cel puţin pînă astăzi, existenţa unei *tipologii* umane pentru ambele categorii de indivizi, validată de modulări caracteristice unei curbe de distribuţie în stînga şi dreapta zonei medii ca grad de manifestare sugestivă.

Este de la sine înţeles că frecvenţa mărită prin care un individ îşi manifestă unul dintre cele două comportamente conduce către o manieră oarecum tipică de a fi, observabilă mai diferenţiat la capetele extreme ale sugestibilităţii (nu ne-am ocupat de mijlocul continuumului). Cercetarea noastră a selectat profiluri psihofiziologice diferenţiatoare, dar trebuie spus că, deocamdată, acordăm acestora un „tipic" cu valoare de construct. Dacă ar fi să amintim, pentru aceasta, numai faptul că, de exemplu, în sfera variabilei de personalitate ne-am bazat doar pe rezultatele a două chestionare cunoscute ; sau că, pe linia ipotezei noastre, trebuie vehiculate mai multe fapte de viaţă. Profilurile noastre specifice nu pledează pentru o „pecete" nemodificabilă pentru individ, ci pentru o modalitate la care el apelează cu prioritate, mai frecvent. În măsura în care individul este posesorul unora dintre trăsăturile de per-

sonalitate care au o pondere ridicată în supradimensiunea sugestibilității rezultă posibilitatea ca acel individ să tindă mai mult către manifestări de tip sugestibil sau, dimpotrivă, nonsugestibil. Lipsa unor trăsături cu o astfel de pondere ar lăsa un cîmp mai deschis manifestării unor variate comportamente visavi de sugestibilitate.

Înainte de toate însă, profilurile elaborate în prezenta cercetare devin mecanisme de explicare în ceea ce privește echipamentul psihofiziologic pe care, un același individ îl poate mobiliza (desigur, nu neapărat echilibrat) în fiecare din cele două ipostaze : sugestibilitate/nonsugestibilitate.

În mod direct, mecanismele respective pot fi invocate în cadrul principiului experimental pe care l-am adoptat, a nivelului de sugestibilitate presupus a fi investigat. În măsura însă în care caracteristicile de personalitate care descriu aceste profiluri sînt asemănătoare cu cele cunoscute prin date de viață — aceste mecanisme pot fi utilizate de individ și atunci cînd el manifestă alt nivel de sugestibilitate.

Rezultatele privind clasificarea subiecților potrivit prezentei metodologii, diferită în parte de acelea ale testării cu ajutorul altor tipuri de probe nu par a avea nimic contradictoriu. În legătură cu aceasta se poate sugera ideea existenței unei posibile manifestări a sugestibilității, la două niveluri : 1) unul, așa cum apare el în urma aplicării unor cunoscute probe de sugestibilitate senzorială și motorie. Acesta ar fi echivalent cu nivelul de sugestibilitate pe care indivizii îl exprimă oarecum primar, mai „pur", în acele situații în care se apelează la manifestarea „capacității" de sugestibilitate desnudată (pe cît e posibil) de influențe experiențiale, inductive, atitudinale. 2) Al doilea nivel, analog celui testat prin metodologia experimentală elaborată de noi atinge o caracteristică de profunzime *contextuală* a manifestării sugestibilității ; și anume, acea profunzime în care anumite motivații, aspirații, dorințe etc. cu „bătaie lungă", dar mai ales anumite învățări mai mult sau mai puțin recente, incluse în, așa cum s-a denumit, „structuri experiențiale" — adică fapte, experiențe de viață, mediază eficiența unor influențe sugestive verbale. Pe un asemenea teren, în care caracteristica sugestibilității individului (care are o anumită stabilitate se îmbină cu influența experienței reziduale și cu forța sugestiei de moment, se poate presupune că avem de-a face cu un alt nivel de manifestare a sugestibilității : *un nivel mult mai legat de cadrul concret al situațiilor (nu numai prezente, ci și trecute), un cadru mult mai bogat mobilat ca posibilități decît al nivelului anterior (mai sărac, mai schematizat)*. Dat fiind că sugestibilitatea manifestă în acest al doilea cadru implică mai adînc omul ca experiență activă, elementul de confruntare fiind o prezență obișnuită în cîmpul mai tuturor acțiunilor umane — *se poate considera că acest nivel surprinde o sugestibilitate mai situațională, ca atare mai esențială ca dat al respectivei trăsături de personalitate, deoarece este surprinsă la un nivel operațional*. Există destule aspecte în plus care ne conduc către ideea acceptării unei sugestibilități exprimate fenomenologic într-o manieră *primară* (într-un cadru situațional relativ liber de implicatul experiențial) — sau una *secundară*, derivată (într-un cadru mult mai plurisituațional, în care manifestarea gradului de sugestibilitate este marcată de confruntarea procesuală a sugestiei cu experiența individului). Semnalăm doar problema, nu ne propunem s-o dezvoltăm aici. Mai importantă acum este consecința pe care o are acea profilare psihofiziologică diferențiată pentru nonsugestibili/sugestibili, chiar dacă ea ar avea o valabilitate mai mult pentru maniera secundară de manifestare. Considerăm însă, cum s-a mai arătat, că acea manieră aduce un aport ridicat la definirea sugestibilității unui individ, deoarece aportul este adus într-un cadru tipic pentru felul în care individul stabilește contacte sociale.

VLADIMIR A. GHEORGHIU, ION CIOFU, **Sugestie și sugestibilitate. Aspecte psihologice și psihofiziologice** *(Suggestion and Suggestibility, Psychological and psychophysiological aspects)*, București, Edit. Academiei, 1982, p. 243.

CONTENTS

Foreword . . . . . .

I-st part :

THE PSYCHOLOGY OF SUGGESTION AND SUGGESTIBILITY
(Vl. A. Gheorghiu)

1. **Introductory considerations** 11
1.1. The importance and actuality of suggestion and suggestibility researches 11
1.2. Why researches on suggestion lagged behind 14
1.3. Favourable backgrounds for research development 17

2. **Reference points for a definition of suggestion** 22
2.1. Suggestion or suggestion-situation as a virtual incitation to a suggested response 23
2.2. Suggestion and the principle of alternative 24
2.3. Suggestion and rationality 25
2.4. Seeking an over-ordinator concept : suggestion and provocative situation 31
2.5. Content, form and mood of suggestion-situation 41

3. **From suggestion situation to suggested response** 55
3.1. Pre-dispositions and dispositions for receptivity to suggestion . 56
3.2. Suggested response 65
3.3. Suggestion-situation and suggestibility 66

4. **Favourable factors for the occurrence of suggestive-situation and for suggested response induction** 70
4.1. *Condition of indetermination* 70
4.1.1. Limits of control and test systems 71
4.1.2. Indeterminations in stimulus situation 75

4.1.3. Comflicting situations 82
4.2. *Suggestion and self-defence mechanisms* 87
4.2.1. Protective distortion 88
4.2.2. Avoidance 97
4.2.3. Discharge 101
4.2.4. Compensation 107
4.3. *Human dependences* 117
4.3.1. Social norms, rôles, personality dominants 118
4.3.2. Influences of words 120
4.3.3. Domination of the concrete 123
4.3.4. Permanence of magic and mythic elements 126
5. **Instead of conclusions** 133
5.1. Frames of reference for scientific study of suggestion and suggestibility 134
5.2. The copying function of suggestive behavior 141
5.3. Suggestion as object and method of research and as a basis of explanation of different psychological manifestations 145

2-nd Part :

PSYCHOPHYSIOLOGICAL ASPECTS OF SUGGESTIBILITY

(I. Ciofu)

1. **The necessity of studying suggestibility by confronting suggestion to individual (active) experiential structures** 151
1. *Concepts and theoretical and experimental data (psychological and psychophysiological ones) which are justifying the present approach* 154
2. **Personal experimental researches**
1. *Methodology* 162
1.1. Multisided and intensive investigation of suggestibility . . . 162
1.2. Laboratory tests. Experimental psychophysiologic designs analogous to D_1—D_3 and D_2—D_4 163
2. *Results. Differential manifestation of individual suggestibility level* 165
2.1.1. *Behavioral variable* 165
2.1.2. Behavioral and physiological variables relationships 170
2.2.1. *Physiological variable* 171
2.2.2. Relations among physiological indicators 175
2.3.1. *Personality dimensions variable : introversion/extraversion, neuroticism (Eysenck) ; 16 PF (Cattell)* 178
2.3.2. Quantitative differences of experimental results concerning suggestible/nonsuggestible subjects 180